Ibrahim KAJAN

GOSPODARI i SLUGE TINTE II

Studije, eseji, kritike

BANU
BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI

BANU
Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti

Ibrahim KAJAN, **GOSPODARI** i **SLUGE TINTE II** – Studije, eseji, kritike

Uredio Mehmed A. AKŠAMIJA

Ibrahim KAJAN

GOSPODARI i SLUGE TINTE II
Studije, eseji, kritike

Izdavač: BOŠNJAČKA AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI
Ul. Štrosmajerova br. 1/II, 71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina

ISBN **978-9926-520-09-0**
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem **60209670**

Za izdavača: Akademkinja Hasnija Muratagic-Tuna

Urednik: Akademik Mehmed A. AKŠAMIJA

Design concept:
Mehmed A. AKŠAMIJA

DTP priprema:
Ermin SELIMOVIĆ

Ilustracije:
Ammar AKŠAMIJA

Lektor, korektor:
Almedina Zukorlić-Pašalić

Štampa:
GRAFOTISAK Grude
Bosna i Hercegovina

Tiraž: 500 primjeraka na bosanskom jeziku.
Telefon: +387 61 764 399; Mail: banusanp@gmail.com

Knjiga je štampana/tiskana uz financijsku podršku Federalnog ministarstva obrazovanja Vlade Federacije BiH.

Sva prava zadržana. Nijedan dio ovog izdanja ne može biti umnožavan, pohranjivan u sisteme za umnožavanje, bilo elektronske, digialne, mehaničke, fotografske ili bilo koje druge, bez prethodnog dopuštenja autorā.

Za objavljene ilustracije izdavač je nastojao obezbijediti odgovarajuća dopuštenja, odrednice o izvorima i autorske atribucije, nažalost za veoma mali broj slikovnih priloga ti podaci nisu bili dostupni. Molimo sve autore, odnosno nosioce autorskih prava koji eventualno u knjizi nisu navedeni da dostave potrebne dopune i ispravke za buduća izdanja.

Copyright for artwork (illustrations) © Ammar AKŠAMIJA and Archives of Akšamija, Sa., Bosnia and Herzegovina, 2024.

Ibrahim KAJAN

GOSPODARI i SLUGE TINTE II

Studije, eseji, kritike

Uredio
Mehmed A. AKŠAMIJA

BANU
Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti

Sarajevo 2024. godine

SADRŽAJ

RIJEČ-DVIJE NA POČETKU 9

I. TEME, SKUPOVI 13

- Političke preobrazbe i procesi – književne procedure i oblici 15
- Mostarska književna baština – u mostarskom Muzeju Hercegovine 33
- Biser, na pragu stote godišnjice 45
- Književni oblici i književne reference u Hasandedićevom historiografskom tekstu 59
- Dr. Smail Balić i *Bosanski pogledi* 85
- Rešad Kadić i njegov svijet izgubljena sklada 107
- Palestina Murata Šuvalića 127
- Glas odsutnog svjedoka, "Drugi" u tekstu bošnjačkog pjesnika 137
- Djetinjstvo i sjećanje – Dječje proze Kemala Mahmutefendića 147

II. KNJIGE, PRIBLIŽAVNJA 157

- Božji poslanik, nadahnuće svakom naraštaju 159
- Sari Saltuk, historija bez obala. Nad ranim tekstom Senada Mićijevića 163
- Morići u svjetlu novih istraživanja 169
- Pjesma u horizontu povijesti 173
- Mudrosti u „orahovim ljuskama" 177

- Osebujnost Vujanovićeva poliptiha 181
- Jezikom protiv zla 189
- Göteborg, tamna zbirka 193
- Predvečerje Seada Korajlića 199
- Ljubavna pjesma domovini 203
- Pjesništvo svjetlosti i žudnje 207
- Knjiga iznenađenja, cjelovita i čitka 209
- Oko arhetipske matrice 213
- Ravnoteža sa svijetom 217
- Otvoreni svijet, ponovljena budućnost 221
- Između plača i smijeha 227

III. HISTORIJSKO, MEMORIRANO 229

- Otkriće historije gradske mikrostrukture 231
- Kad je Mostar trebao biti Srebrenica 239
- Crnokošuljaška potjera za Milanom Jovičićem 247
- Knjiga velike etičnosti i kultiviranosti 253

IV. LIKOVNOST 261

- Likovna panorama jednog sna 263
- Milost ljepote, znak nade 267
- Kakvim vidim vidom 269
- Ekstaza jednog putovanja 273
- Pred „Apokalipsom“ Džeke Hodžića 279
- Očuđeni svijet Ibrahima Novalića 283
- Potraga za ljepotom 287
- Prizori iz Humske zemlje Halila Salčina 295
- Dvije Merimine izložbe 299

BIBLIOGRAFIJA RADOVA 307
OD ISTOG PISCA 310

„Verba volant, scripta manent", u prijevodu
„Riječi lete, zapisano ostaje"

RIJEČ-DVIJE NA POČETKU

Nikada sebe nisam smatrao ni tumačem književnosti niti kritičarem knjiga koje sam s velikom žudnjom čitao. Zapravo, bio sam samo odani čitalac, od ranog djetinjstva do dana današnjega. Ta pozicija, pozicija čitaoca, nije se ničim dala zamijeniti jer ni u jednoj drugoj nisam znao ni mogao osjetiti tako snažno posredovanje između onoga što sam čitao i ljudi kojima sam o tom govorio, ili im – posredstvom medija, o tome poručivao.

Davno sam našao opravdanje svom stavu koji sada iznosim. Davno, davno u jednom tekstu Vlatka Pavletića, što ga je početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća, uvrstio u svoju *Analizu bez koje se ne može*, te u relativno novijem tekstu Marine Šur Puhovske, *Smisao tradicij*e, objavljenom u Diwanu,[♦1] prije petnaestak godina. U središtu Marininog teksta je izravno pitanje: *Šta se zapravo desilo s kritikom koja je nekoć obavljala lijep i pošten posao posredovanja između pisca i čitaoca?* Dugo je trajao proces udaljavanja čitaoca i kritičara, kroz koji se kritičar potpuno „osamostalio“, sve do umrtvljavanja jezika, od kojeg su, opet, „i pjesnik i kritičar, svaki na svoj način, potpuno udaljili svog jedinog i svog nezamjenjivog – čitaoca! „*Popratni književni djelatnik*“ (tako Puhovski naziva kritičara, i iz njega derivirana književnog teoretičara), neprimijetno je zamijenio svoju poziciju posrednika – pozicijom arbitra. Kritičar / teoretičar je, koristeći isključivo um za razliku od umjetnika koji spoznaje osjećajima, u svojoj lukavoj strategiji razvio cijelu školu u kojoj po cijeli dan „premeće šuplje u prazno“, „gomila tuđe stečevine“, „tovari na Hrpu i od nje ponovno uzima“ – da bi se, gle ti ovo! – popeo na Hrpu i zabio svoju zastavu.“ Tako Marina!

[♦1] Šur Puhovski, Marina. ***Smisao tradicije***, Diwan, br. 23-24, 2007.

Šta sad reći? Htio sam posredovati, i to je jednostavno to!

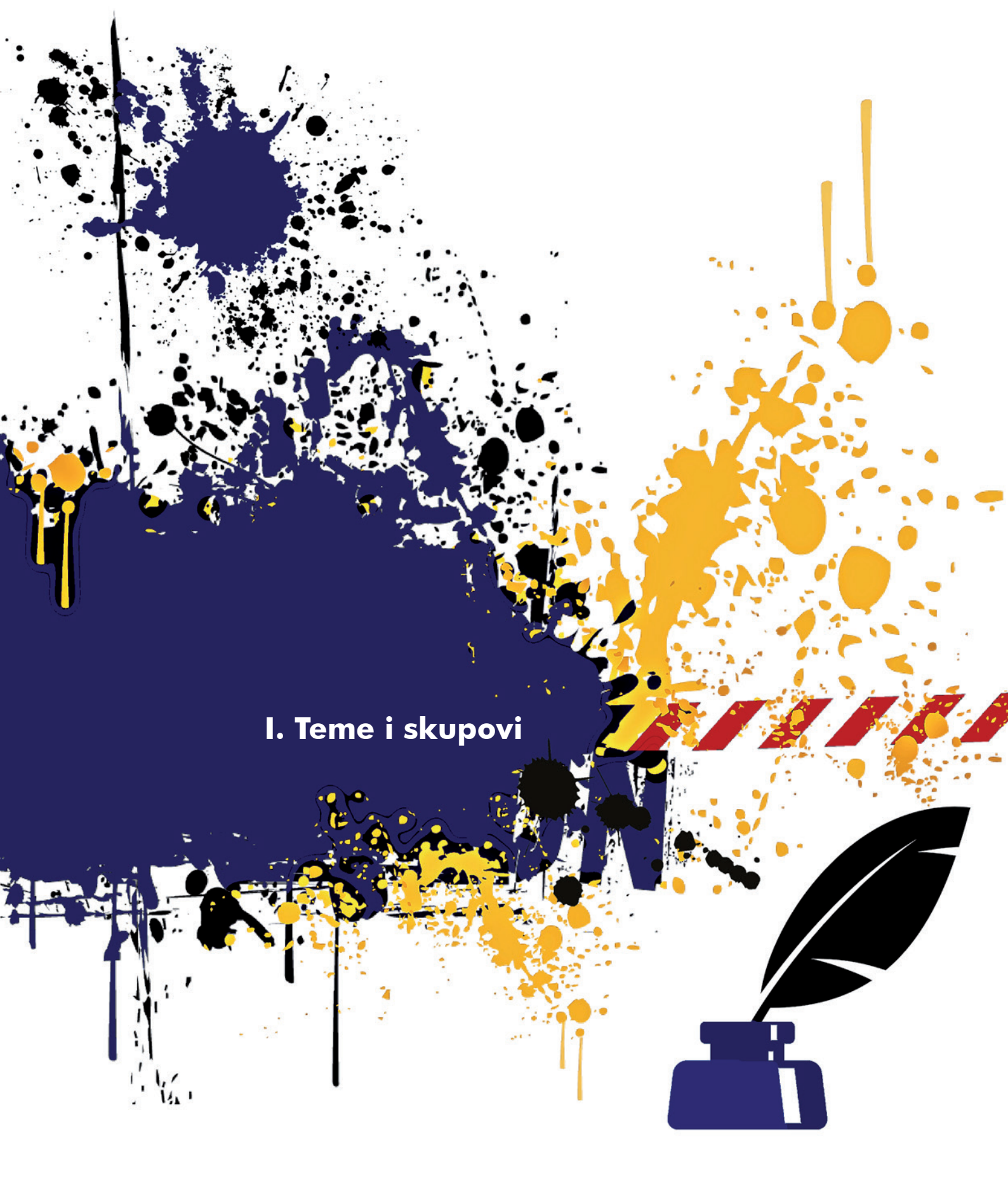
U stvarnom životu bio sam najduže (1971.-1991.) u posredničkoj ulozi bibliotekara, a još duže, mjereno kalendarskim godinama, vrlo agilnog medijskog informatora kraćim ili dužim tekstovima u nizu hrvatskih i bosanskohercegovačkih listova i časopisa. Prvi tekstovi moje *posredničke pozicije* objavljeni su u zagrebačkom časopisu *Republika*, 1969., a prvi nevješti *likovni esej* iste godine, u *Hrvatskom književnom listu*. Kasnije su tekstovi izlazili u *Vjesniku, Večernjem listu, Borbi, Školskim novinama, Oku, Republici,* ili u elektronskim emisijama za kulturu *U prvom planu književnost* Radio Zagreba i Tv emisiji *Knjige i ideje* Hrvatske radio-televizije. U godini 1992., u zagrebačkom Kulturnom društvu Bošnjaka *Preporod* Hrvatske, pokrenuli smo časopis za kulturu i društvena piitanja *Behar*, kojem sam bio glavni i odgovorni urednik prvih deset godina. Kasnije sam imenovan glavnim i odgovornim urednikom časopisa Društva pisaca Bosne i Hercegovine *Život*, koji sam uređivao između 2010. i 2014. godine. U printanim bh. medijima, objavljen je niz mojih tekstova iz prostora kulture, u *Oslobođenju, Odjeku, Prosvjetnom listu, Riječima, Diwanu, Preporodu, Stavu* i *Avazu*, ali i potpuno novim medijima, poput internetskih portala i blogova.

Prije osam godina objelodanio sam prvi izbor iz svojih rasutih, posredničkih tekstova po listovima, časopisima i zbornicima i naslovio ga *Gospodari i sluge tinte* (izdanje Planjaksa, Tešanj, 2005.). Većina tekstova u toj knjizi je napisana i objelodanjena u prijeratnim godinama. Sada, nakon 18 godina, uradio sam i drugi izbor nadahnut konceptom i nakanama davnog izdanja, (pretežno) nakonratnih studija, eseja,i kratkih kritika... *Gospodari i sluge tinte II*.

Akademik Kajan – agilni medijski informator sa vlastitim tekstovima u nizu hrvatskih i bosanskohercegovačkih listova i časopisa.

I.K

I. Teme i skupovi

OSMANSKO-TURSKA
AUSTROUGARSKA
NDH
JUGOSLAVIJA
U
29·XI·1943

POLITIČKE PREOBRAZBE I PROCESI – KNJIŽEVNE PROCEDURE I OBLICI

Sažetak: *U razdoblju od 1850. do 1950. godine, na prostoru Bosne i Hercegovine izmijenilo se pet političkih i upravnih sustava, gotovo redovito antipodnih po svom sadržaju i obliku, od orijentalno-feudalnog, preko kapitalističko-monarhističkog i fašističko-diktatorskog, do socijalističkog pod stijegom „diktature proletarijata".*[♦2] *Obzirom na razvojne ambicije zemlje, najznačajnije je, mada je trajalo samo 40 godina, austrougarsko doba okupacije. U okrilju političkih inovacija i modernizacije, otvoreni su prostori za inoviranje prosvjete i kulturnog života u kojem središnje mjesto zauzimaju kulturna i pjevačka društva, pojava štampe, listova, časopisa, knjiga. Pojavljuju se pioniri suvremene bosanske pripovijesti, prvi autori romana, a pjesništvo pokušava dosegnuti susjedne i europske poetološke škole.*

Ključne riječi: *austrougarska, razvoj, grad, politika, modernizacija, tanzimat, promjene, listovi, časopisi, književni oblici*

Uvodna teza i historijski okvir teme

Najburniji razvoj i preobrazbe gradskog urbanog bića, s najdubljim padovima i fantastičnim uspjesima, doživjeli su bh. gradovi tijekom stogodišnjeg razdoblja između 1850. i 1950. godine.

Stogodišnje razdoblje prekriva vremenske segmente pet različitih društveno-političkih sustava – osmansko-turski (1850.-1878.), austrougarski (1878.-1918.), zatim dviju Jugoslavija – prve, kapitalističke (1918.-1941.) i druge, socijalističke (1945.-1950.); u ratnim godinama 1941.-1945. BiH je prisvojena od fašističke tvorevine, Nezavisne Države Hrvatske.

[♦2] Izlaganje na skupu ***Bosanskohercegovački gradovi u procesu političke modernizacije 1850 – 1950.***, Muzej Hercegovine, Mostar, 16. IX, 2011.

U historijskom smislu to je relativno kratko razdoblje, kratko ali krcato revolucionarnim smjenama političkih ideja, sustava i filozofskih horizonata najčešće potpuno antipodnih po svojem porijeklu i po svom sadržaju. Upravo zbog učestalosti promjena u historijski kratku i zbijenu vremenu, potpuno je razvidna teza da političke modernizacije ne poznaju razvoj evolutivnog zrenja i, djelimičnog, popravljanja sustava", nego su redovito popraćene oštrim rezovima, krizama i bolnim društvenim gibanjima koje te revolucionarne izmjene nose sa sobom. Politička modernizacija u razdoblju austrougarskog vladanja Bosnom i Hercegovinom – a ona nas najviše zanima unutar tog stoljeća – podrazumijevala je drastičnu zamjenu višestoljetnog turskog vladajućeg sustava, svojim, zapadnoeuropskim, a „azijski način proizvodnje" – austrougarskim industrijskim kapitalizmom.

Definicija grada i zatečena statistika 1879

Sociološko stanje društva – odgovara stanju u kojem se nalaze gradovi. Pojmovna struktura leksema grad mijenjala je svoje značenje jer je i sami grad mijenjao svoj arhitektonski i urbanistički oblik prema funkcijama koje diktiraju život i odnosi mnoštva ljudi na relativno malom prostoru. Historija razlikuje različite tipove gradova: antički grad-državu, srednjovjekovni grad kao tvrđavu (burg, kaštel), vladarske gradove u „zemljama azijskog načina proizvodnje", do gradova u modernom smislu riječi.[♦3] Na pojmovnu i razvojnu strukturu grada kao leksema i kao urbane cjeline utječu političke, vjerske, sociološke, ekonomske, prometne, kulturološke, ekološke i brojne druge funkcije koje usklađuju živote mnogoljudne zajednice i njihovih potreba. *Grad je stanje svijesti, ali istodobno i geografsko-ekološke jedinice koncentracija ljudi, te prirodno boravište civilizirana čovjeka*. Ta definicija grada čuvenog američkog sociologa Roberta Ezre Parka koju prenose brojni udžbenici i skripte sociološkog temata, sažima sve bitne dijelove drugih definicija grada.[♦4]

Austrougarska zaprema BiH zatekla je svega nekoliko gradova iznad 5.000 stanovnika. Odmah nakon okupacije, 1879., Austrija je obavila prvi popis stanovništva i ustvrdila,

---

[♦3] Vidi: ***Opća i nacionalna enciklopedija***, VII knjiga Fr-Gr, Pro leksis – Večernji list, Zagreb, 2005., str. 283-284.

[♦4] Čaldarević:. ***Čikaška škola urbane arhitekture***, Jasenski & Turk, Zagreb, 2011.

među ostalim, gradske statistike: Sarajevo je imalo 21.377 stanovnika, Mostar, 10.848, Banja Luka 9.560, Bijeljina 6.090, Travnik 5.887, Tešanj 5.372 i Tuzla 5.119 stanovnika![5] Po istom popisu, u cijeloj je BiH živjelo 1,158.164 stanovnika; po konfesionalnoj pripadnosti bilo je 42,88 % pravoslavnih, 38,73 % muslimana i 18.08 % katolika. U 47 gradova, većinu stanovništva činili su muslimani. U gradovima je živjelo svega 135.159, a u selima 1,023.005 stanovnika.[6]

Što podrazumijeva politička modernizacija?

Politička modernizacija podrazumijevala je nove koncepte upravljanja, preustroj administracije, te novu metodologiju manipulacije društvenim poretkom i uređivanjem društvenih odnosa među bh. stanovništvom različitih socijalnih, vjerskih, kulturnih, prosvjetnih i narodnosnih kategorija. Ta metodologija operira prije svega u sferi institucionalnog i administrativnog prostora, privrede i njezine modernizacije, arhitekture i njezina inoviranja, prometa i prometnih veza (transporta ljudi i roba, izgradnji cestovnih, željezničkih i plovnih veza, pošte i suvremenih oblika komunikacije), prosvjete, znanosti, kulture i umjetnosti.

Austrougarskoj okupaciji zemlje i političkoj modernizaciji bh. gradova prethodilo je tridesetak posljednjih godina turskog upravljanja BiH koje se poklapa s pokušajima svojevrsne modernizacije turskog društva definiranog u pokretu poznatim pod imenom *Tanzimat*. Težilo se reorganizaciji (što i znači taj leksem) tj. redefiniranju državnih institucija (formiranja ministarstava), inicirani su vojni popisi i novi vojni (*nizamski*) ustroj vojske (ukidanjem janjičara, a izjednačavanja građanskih prava bez obzira na vjersku pripadnost), ukinut je timarski sustav vlasništva nad zemljom, a nastavilo se reformama pravosuđa, reformama prosvjete i iskorjenjivanjem korupcije – najčešće po ugledu na europske kanonske spise i zakone. Službeno je trajao od 1839. do 1876. godine.

Mada tanzimat u najvećem dijelu bosanskog establišmenta uopće nije shvaćen, ipak je ostavio nekoliko vidljivih tragova, uz proklamiranu ravnopravnost među etničkim skupinama, koji

---

[5] Brka, Amir. ***Negativna geografija***, Planjakx, Tešanj, 2005., str. 15.

[6] Vidi: Tomislav Kraljačić. ***Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

su inicirali mijenjanje svijesti najvidljivijim u urbanoj profilaciji (osobito Sarajeva i Mostara) vidljivim u arhitekturi, uvođenju suvremenijeg poštanskog prometa (Mostar je prvi grad u BiH s telefonskom vezom još u 1858. tada samo s Metkovićem, a nekoliko godina kasnije bit će uključen u unutrašnji državni saobraćaj),[7] te utemeljenju vilajetske štamparije u Sarajevu (1866.) i Tiskare katoličkog poslanstva u Mostaru (1872.). Do austrougarske okupacije, Tiskara je objavila 35 kalendara i knjiga pretežno vjerskog i udžbeničkog karaktera, ali i prve prijevode iz svjetske književnosti, među kojima je u Defov Robinson Cruso![8] U prosvjetnim institucijama također je bilo stanovitih promjena, mada su u formalnom smislu zadržale konfesionalne oblike, ali je zapaženo i formiranje prvih državnih škola građanskog tipa. U tom razdoblju mostarski su Srbi, npr., osnovali i izgradili novu zgradu osnovne škole (1855.), zatim Djevojačku školu koja je radila sve do1878., te Duhovnu pravoslavnu školu (1866.). Prva katolička, hrvatska osnovna škola otvorena je 1852. Časne sestre su osnovale 1872. trorazrednu Katoličku žensku školu. Muslimanska se djeca školuju u mektebima i medresama, ali i u novoosnovanim državnim ruždijama (1864.), koju zajedno s njima pohađa i značajan broj nemuslimana. U predaustrijskom razdoblju otvoreno je i nekoliko kulturnih društava i čitaonica (npr. Hrvatska čitaonica s knjižnicom u Mostaru otvorena 1861.), pjevačko društvo „Kosača“ (1875.), i drugi institucionalni oblici javnog kulturnog djelovanja urbanog horizonta. Na taj način se otvara jedna od najbitnijih podtema političke modernizacije na *preobrazbi kulturnog bića urbanog čovjeka* zarobljenog u davno istrošenim modelima okamenjenih oblika javne komunikacije (usmeno objavljivanje vijesti putem telala) i statičkim književnim oblicima kojima se prostor življenja više nije mogao iskazati (npr. diwanska poezija). Tanzimatsko ozakonjenje građanskih prava za svakog, otvorilo je javni kulturni prostor i u njega ulazi sve više nemuslimana (stvarajući izuzetno vrijedne publicističke ili književne stranice političke feljtonistike, putopisne i memoarske proze, među kojima su najistaknutiji autori fra Petar Bakula, Ivan Frano Jukić, fra Grga Martić, Joanikije Pamučina, Staka Skenderova, Prokopije Čokorilo...). Naravno, to je bila kap u moru, poput prvih proplamsaja, rijetkih i kratkog daha da bi uhvatili korijen i postali pravilom i stilom trajnijeg obnavljanja urbanog bića barem u tih nekoliko najznačajnijih bh. gradova predaustrijskog razdoblja. Najposlije, tanzimat je pratila negativna propaganda,

---

[7] Branković, Jasmin. ***Mostar 1833-1918.***, Upravni i politički položaj grada, University press, Sarajevo, 2009., str. 63.

[8] Štitić, Lina-Hamid Dizdar. ***Bibliografija knjiga i periodičnih izdanja Sreza Mostar***, 1958.

Mostar 1892. – autor Mór Déchy i dijelovi čaršije iz perioda 1890-1900.

neprihvaćanje i nerazumijevanje većine bošnjačkog političkog i društvenog kruga, te trajnog političkog nezadovoljstva kršćanskih naroda, pokreta i oružanih pobuna koji su – na kraju – i rezultirali austrijskom okupacijom Bosne i Hercegovine.

Zatiranje jednog vladajućeg koncepta, drugim konceptom

Kad se smjenjuju politički sistemi, oni mijenjaju sve što zadire u društvo: od novčanog do moralnog, od političke lojalnosti do jezika i onoga što se jezikom proizvodi. Mijenjanje jednog sustava drugim sustavom, mirnim ili nasilnim sredstvima, predstavlja revoluciju u društvu. Međutim, politička promjena grada ne podrazumijeva samo urbanističke preinake, arhitektonsku stilistiku i obilježja, nego i promjene u prostoru ljudske kreacije koje život urbaniziraju na jedan drukčiji način. Budući da je jezik među najbitnijim obilježjima društva, on, po tom aspektu pripada izuzetnom krugu manipulativnih interesa. U sklopu političkog i društvenog interesa, pitanja jezika, informativnih medija i književnosti, nikad, čak i kad ih se drži sluškinjama režima, nije na marginama novog prostora revolucije kao političke prakse. Promjene politike nužno zahvaćaju sva područja koja se oblikuju jezikom.

Promjene društvenog okvira i unošenje novih političkih filozofija, snažno djeluju na književne oblike: promjene se uočavaju na jeziku (na površini zahvata prvo su vidljive „nove riječi“, nerijetko arhaizirane ili uvezene zajedno s politikom), slijeđenjem i prihvaćanjem novih poetoloških škola, procedura, oblika i književnih žanrova nepoznatih ili izbjegavanih književnih tema čovjekove drame u gusto pletenoj mreži zadanih politika.

Zvjezdani trenuci književnog stvaranja muslimanskog dijela bosanskog stanovništva već su dovršile svoj veliki stvaralački pjesnički luk pjesnicima „Istočnog Parnasa“, tekstovima na turskom, arapskom i perzijskom jeziku. Silazni krak luka u 18. i 19. stoljeću je u znaku varijacija i podržavanju velikih uzora, u istom krugu tema i motiva normiranih istočnjačkih oblika.

Književni rad kršćanske provenijencije, i za osmanskog razdoblja – nastavljen je tamo gdje je prekinuta srednjovjekovna bosanska književnost, ali izgubljenog konteksta, s (malo) uvida u duhovna kretanja izvan bosanskih granica, a nerijetko i bez poznavanja književnog rada prvih bosanskih susjeda. Zatvoreni u sebe, sva su tri kolektiviteta smatrali tuđim već i grafemske oblike drugih i drukčijih: njihovi su se književni svjetovi gasili i tinjali ispod pepela nagomilane historije.

Politika propulzivnijih granica prema Zapadu, prije svega u golemi prostor Austro-Ugarske

Monarhije, učinila je mogućim komunikaciju među ljudima i idejama i drukčijih životnih realizacija, pružio je na uvid nepoznato bogatstvo prosvjetnih, informativnih i književnih oblika zbiljnog života.

Listovi i časopisi

Prvotnja izdavačka djelatnost bit će vezana za štamparije i prve, kasnije, knjižare europskog tipa. U don Milićevićevoj tiskari pojavit će se 1883. *Hercegovački bosiljak*, noseći atribuciju kao „prvi povijesno književni list".[9] Donosio je članke i priloge iz područja zabave i pouke; povremeno su objavljivane narodne umotvorine, prijevodi zabavnih i poučnih štiva ponajviše s njemačkog i talijanskog jezika. Povremeno se javljaju i domaći autori poezijom „na narodnu" i lirikom. List je dva puta mijenjao ime, prvo u *Novi Hercegovački bosiljak* i u *Glas Hercegovca*, krećući se prema oblikovanju nacionalnih, hrvatskih tema i sadržaja.

[9] Rizvić, Muhsin. ***Pregled književnosti naroda BiH***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985., str. 118.

Osobito je važan za bosanskohercegovački kulturni razvoj Kranjčevićev časopis *Nada*, koji je utemeljila Zemaljska vlada 1895. i koji je zapravo imao zadatak biti nositeljem, u skladu smjernica austrougarske politike, „*imanentnog bosanstva te da istiskuje i suzbija utjecaje hrvatskih i srpskih časopisa*“.[10]

Tema nacionalnog hrvatstva, na stranicama kulturnih listova, pronašla je svoje mjesto u listu pravaške orijentacije *Osvit,* koji je pokrenuo 1898. nećak don Franje Milićevića, Ivan Milićević, već formiran kao književna osobnost. U tandemu sa Osmanom Nuri Hadžićem, bit će autorom niza pripovijedaka i pa i prvog bosanskohercegovačkog romana, koje će pokrivati zajedničkim pseudonimom Osman Aziz.

Opću liniju stilskoformacijskog razvitka saobraznu književnom razvoju u ostalim južnoslavenskim zemljama, najbolje je pokazala *Bosanska vila*[11] pokrenuta 1885. u Sarajevu, izlazeći neprekidno puna tri desetljeća, duže od svih bh. književnih časopisa. Objavljivala je „narodno blago“ i poticala na prikupljanje, tiskala prve autorske „priče iz narodnog života“, stavljajući sebi u zadatak da „prati kulturni razvoj i društveni život Srba u BiH“.

Deset godina nakon *Bosanske vile*, pokrenuta je u Mostaru *Zora* (1895.). Idejni začetnici lista, programski autori i prvi urednici bili su joj Aleksa Šantić i Svetozar Ćorović. Fizionomija lista oblikovana je u „okvirima nacionalnog romantizma i razumnog realizma u društvenim pothvatima“.

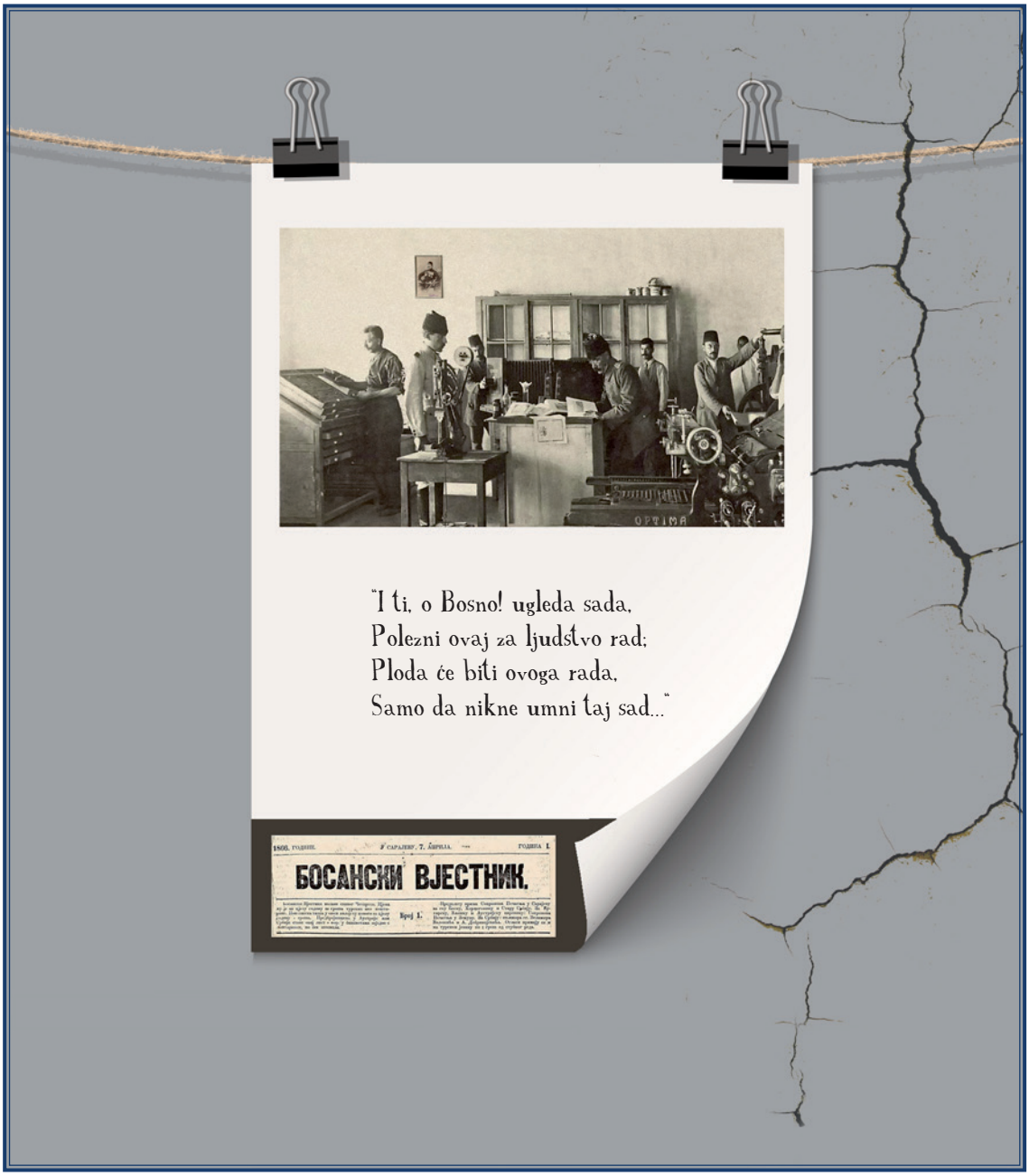
Prve oblike bošnjačko-muslimanskog *kulturnih* glasila, svakako valja vidjeti u *Beharu* (pokrenutom 1900.) i *Gajretu* (1905.), a nešto kasnije i u *Biseru* (1912.). Njih pokreću i uređuju obrazovani pisci i znalci stranih jezika, školovani poglavito u Sarajevu, Zagrebu ili Beču – Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić, Osman Nuri Hadžić, Osman Đikić i Musa Ćazim Ćatić.

Posebno je *Behar* – i dobrim dijelom *Biser* koji je išao njegovim tragom – „u svom programu sabirao sve bitne sastojke „muslimanske književne tradicije i kulturno-prosvjetnog rada“, a da se, osobito u doba dok mu je gl. urednikom bio M. Ć. Ćatić, „približavao suvremenim kretanjima u srpskoj i hrvatskoj književnosti“, što je svakako predstavljalo novu i značajnu etapu u razvoju bošnjačke književnosti.

---

[10] Rizvić. isto, str. 120.

[11] Rizvić. isto, 149.

Prva štamparija u Sarajevu, otvorene aprilskih dana 1866. godine. U prvom broju ***Bosanskog vjestnika*** objavljena je pjesma posvećena njegovoj preuzvišenosti veziru bosanskom Topal Šerif Osman-paši "pečatana na osobenom listu kirilicom i latinicom i na turskom jeziku". Tako je pjesma i novina koja je donosi obilježila pojavu modernog štamparstva na tlu BiH.

Pionirski ispisi građe za konstituiranje bosanskohercegovačke književnosti

Bosanskohercegovačka književnost do austrougarskog razdoblja nije poznavala formu autorske *pripovijesti*, pa Lešić s pravom zaključuje svoju studiju o „pripovjedačkoj Bosni“ riječima da je „upravo u tom vremenu (do 1918.) i u tom korpusu pripovijedaka došlo do konstituisanja ne samo jedne književne vrste, već i moderne književnosti u Bosni i Hercegovini“.[♦12] Temeljni korpus na koji misli Lešić, pionirske su kraće narativne forme objelodanjene u već spomenutim listovima i časopisima. Njihovi autori su Ivan Frane Jukić, Niko Besarović, Mustafa Hilmi Muhibić, Nikola Buconjić, zatim I. F. Milićević i O. N. Hadžić (Osman-Aziz), E. Mulabdić i brojni drugi. Modeli njihovih narativnih oblika kreću se od folklorne i anegdotske priče, do baladičnog i biografskog diskurzivnog tipa.

Pisci koji su doprinijeli konstituisanju moderne književnosti u Bosni i Hercegovini. Ivan Frane Jukić, Niko Besarović, Mustafa Hilmi Muhibić, Nikola Buconjić, I. F. Milićević, O. N. Hadžić (Osman-Aziz) i Edhem Mulabdić.

[♦12] Lešić, Zdenko. ***Pripovjedačka Bosna I***. Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 5.

Epske prozne forme bosanskohercegovačkoj književnosti ostale su nepoznate sve do pojave Osman-Azizova protoromana *Ago Šarić* i romana *Bez nade, Djeca nevolje* i *Bez svrhe*[♦13] dugo vremena zastrtim sjenkama slavnijih naslova *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića[♦14] i posebno *Stojana Mutikaše* Svetozara Ćorovića.[♦15] U središtu pozornosti svih tih tekstova je destrukcija i dezintegracija – kolektivna, obiteljska i osobna.

Dramske forme, mada nisu nepoznate kulturnoj memoriji bosanskog srednjevjekovnog i turskog razdoblja, svoje autorsko utemeljenje duguju isključivo austrougarskom razdoblju.[♦16] U nepunih trideset godina austrougarske uprave, kaže Lešić, od 1885. do 1918., četrdesetak je autora napisalo više od stotinu dramskih tekstova![♦17] „Opsjednutost pozorištem" prvo je zahvatilo Mostar pa Sarajevo, a „požar oduševljenja" širio se u nizu gradova – Bijeljini, Zenici, Bugojnu, Tuzli, Tešnju, Travniku, Banjaluci, Trebinju. Autori su im Ivan Lepušić, Safvet-beg Bašagić, Riza-beg Kapetanović, Svetozar Ćorović, Osman Đikić, Aleksa Šantić, Petar Kočić, Hamid Šahinović-Ekremov, Adem-aga Mešić, Husein Đogo Dubravić i drugi. Ti prvijenci bh. drame kretali su se u šest fabulativno-sižejnih pravaca: prvi, s vidljivom nasljeđem pučkih igrokaza s pjevanjem i pucanjem (romantične i folklorne melodrame), drugi s obilježjem „novog realizma" društvene i socijalne usmjerenosti, treći je komediografski, a četvrti u znaku historijske melodrame. Peti je pravac dramskih tekstova nalazio nadahnuće u narodnim pjesmama, a šesti predstavlja moralno-didaktički narativ usmjeren prema omladini.[♦18]

Predaustrougarska poezija Bosne i Hercegovine[♦19] poglavito pripada pjesničkim školama poetskih obrazaca koji su ulazili u sklop diwanskog pjesništva. Autori su mu obrazovani Bošnjaci koji su pisali na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, dosežući nerijetko

---

[♦13] Osman-Aziz. ***Ago Šarić***, Kugli i Deutsch, Zagreb, 1594. , ***Bez nade***, Matica hrvatska, Zagreb, 1895., ***Djeca nevolje*** (u nastavcima), Prosvjeta, od br. 1 1895., do br. 20, ***Bez svrhe***, Matica hrvatska, Zagreb 1897.

[♦14] Mulabdić, Edhem. ***Zeleno busenje***, Matica hrvatska, Zagreb, 1908.

[♦15] Ćorović, Svetozar. ***Stojan Mutikaša***, Delo, br. 82903., od godišta XXVII do XXXII, Paher i Kisić, Mala biblioteka, Mostar, 1907.

[♦16] Lešić, Zdenko. ***Dramska književnost I***, Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo 1991.

[♦17] ***Isto***, str. 29.

[♦18] ***Isto***, str. 32.

[♦19] Vidi: Hadžiosmanović, Lamija – Minka Memija. ***Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima***, Preporod, Sarajevo, 1995.

svjetske vrhove u tim žanrovima, te (pretežno) vjersko i moralno-didaktičko pjesništvo iz malog korpusa alhamijado književnosti ispisane na bosanskoj jeziku i arapskim pismom.[♦20] Potpunu preobrazbu bh. pjesništvo doživljava tek otvaranjem zapadnih granica svijeta dolaskom Monarhije. Već u prvim desetljećima kratkotrajne austrijske administracije, u listovima i časopisima profiliraju se, iz obilja početničke i „patriotske" poetske građe, i takve autorske osobnosti koje pjesničkim djelima prevladavaju jaz između bosanske mlade književne prakse i susjednih književnosti zapadnog određenja. Od romantičnih poetskih modela, školskih primjera realizma, do susreta s novim stilistikama simbolizma – rađa se elita bh. pjesništva (Aleksa i Jakov Šantić, Jovan Dučić, Tugomir Alaupović, Safvet-beg Bašagić, Avdo Hasanbegov Karabegović, Osman Đikić, Musa Ćazim Ćatić, Josip Milaković, kojim se priključuje i austrougarski službenik i pjesnik Silvije Strahimir Kranjčević (koji se nastanjuje u Sarajevu).[♦21] Kao zanimljivost djeluje podatak da je dolaskom jednog novog političkog sustava, u bosanskohercegovačku poeziju, u cijeloj toj poplavi novog – prvi put uplovio i sonet!

Elita bh. pjesništva. Aleksa i Jakov Šantić, Jovan Dučić, Tugomir Alaupović, Safvet-beg Bašagić, Avdo Hasanbegov Karabegović, Osman Đikić, Musa Ćazim Ćatić...

[♦20] Vidi: Nametak, Abdurahman. ***Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti***, Svjetlost, Sarajevo, 1981.

[♦21] Vidi: Kovač, Tomoć, Ljubica. ***Poezija austrougarskog perioda***, Institut za književnost, Sarajevo, 1991.

Umjesto zaključka

Promjenom političke i administrativne paradigme, rušenjem turskog oblika vladavine a uspostavljanjem austrougaskog, tijekom 40-godišnje procedure vladanja (1878.-1918.), osim u arhitektonskim i prometnim oblicima urbanizacije bh. gradova, industrijalizacije države, unošenjem kapitalističke i tržišne ekonomije, unapređenju zdravstva, osuvremenjivanju i europeiziranju prosvjetnih institucija, politički refleks je snažno zadirao i u kulturno-umjetničke oblike koji neposrednije zahvaćaju ljudsku svijest i koji, nerijetko, djeluju s „odgođenim utjecajem" poput književnosti mada ona nije pozvana da mijenja svijet, nego da uoči ljudsku dramu čovjekova postojanja...

Austrougarska je zatekla samo nekoliko gradova sa stanovništvom većim od 5.000 ljudi. Zemlja je bila poljoprivredna, uz nešto malo zanatstva i trgovine. Zatekla je konfesionalno podijeljena društva (pravoslavce, muslimane i katolike). Od školskih institucija postojale su samo konfesionalne škole. Bosna i Hercegovina je desetak godina neposredno prije okupacije, upoznala prvi put tiskarski stroj, sa višestoljetnim zakašnjenjem. Zahvaćena euforijom ukidanja svega što je „tursko", vlast je stavila izvan državne upotrebe arebicu (bosansku izvedenicu iz arapskog pisma) na kojoj su odgajani muslimanski Bošnjaci stotinama godina prije njezina dolaska, te na taj način produbila sliku nepismenosti i obrazovne bijede svekolike Bosne i Hercegovine.

Velike tekovine zapada, poput štampe, udruživanja i nastajanja kulturnih institucija, inicirale su književno stvaranje s jakim romantičarskim zanosom, proizvodeći građu jezičnih i mentalnih osobitosti koji će presudno utjecati na profiliranje etničkih i nacionalnih struktura, do tada zaogrnutih isključivo vjerskim plaštem islamske ili kršćanske religijske pripadnosti.

Tokom austrougarske vladavine, u BiH je izlazilo oko 200 listova i časopisa različitih provenijencija, od kojih su za razvoj književnosti posebno bila važna glasila *Bosanska Vila, Osvit, Nada, Behar, Biser* i još neki. Iz časopisne građe kraćih proznih oblika, konstituirani su bosanski tipovi autorske priče, što je bilo izuzetno značajno, budući da bosanska književnost uopće nije poznavala tipično europske književne vrste i oblike (npr. roman, sonet itd.).

Političke promjene i društvene procedure koje su ispunile 40 godina austrougarske vladavine, otvorile su i oslobodile prostor književnoj proizvodnji koja, s jezikom koji je kreira,

ulazi u supstancijalnu građu čovjeka, čini ga svjesnim u kozmosu vlastitog bića i zadanog svijeta u kojem mora postojati dostojno mjesto za njega i njegov život.

Literatura i citirani izvori:

BRANKOVIĆ, JASMIN. ***Mostar 1833-1918: Upravni i politički položaj grada***, University press, Sarajevo, 2009.

BRKA, AMIR. ***Negativna geografija***, Planjax, Tešanj, 2005.

BOGIĆEVIĆ, VOJISLAV. ***Historija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini u doba turske i austrougarske uprave, 1463-1918***, Sarajevo, 1965.

ČALDAREVIĆ, OGNJEN. ***Čikaška škola urbane sociologije***, Jasenski & Turk, Zagreb, 2011.

ČOKORILO, PROKOPIJE – JOANIKIJE PAMUČINA – STAKA SKENDEROVA. ***Ljetopisi***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1976.

ĆIŠIĆ, HUSEIN. ***Mostar u Herceg-Bosni***, Preporod, Mostar, 1991.

ĆOROVIĆ, SVETOZAR. ***Stojan Mutikaša***, Delo, br. 8, 1903, od godišta XXVII do XXXII; Paher i Kisić, Mala biblioteka, Mostar, 1907.

DONIA, ROBERT J.. ***Islam pod dvoglavim orlom: Muslimani u Bosni i Hercegovini 1878-1914.***, Sarajevo, 2000.

HADŽIJAHIĆ, MUHAMED. ***Od tradicije do identiteta***, Zagreb, 1990.

HADŽIOSMANOVIĆ, LAMIJA – EMINA MEMIJA. ***Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima***, Preporod, Sarajevo, 1995.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Spomenici kulture turskog doba u Mostaru***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

ISAKOVIĆ, ALIJA. ***Biserje. Antologija muslimanske književnosti***, Otokar Keršovani, Opatija, II. dopunjeno izdanje, 1990.

KADRIĆ, ADNAN. ***Mostarski bulbuli. Poezija mostarskih pjesnika na orijentalnim jezicima***, Fondacija „Baština duhovnosti“, Mostar, 2012.

KAJAN, IBRAHIM. ***Biser, na pragu stote godišnjice***, predgovor reprint izdanju „Bisera“, Muzej Hercegovine, Mostar, 2011., str. V-X.

KEMURA, IBRAHIM. ***Uloga „Gajreta“ u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941.)***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

KOVAČ-TOMIĆ, LJUBICA. ***Poezija austrougarskog perioda***, Institut za književnost – Svjetlost, Sarajevo, 1991.

KRALJAČIĆ, TOMISLAV. Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903.), Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

MULABDIĆ, EDHEM. ***Zeleno busenje***, Matica hrvatska, Zagreb, 1898.

LEŠIĆ, ZDENKO. ***Dramska književnost I***, Institut za književnost – Svjetlost, 1991.

LEŠIĆ, ZDENKO. ***Pripovjedačka Bosna I.***, Institut za književnost – Svjetlost, Sarajevo, 1991.

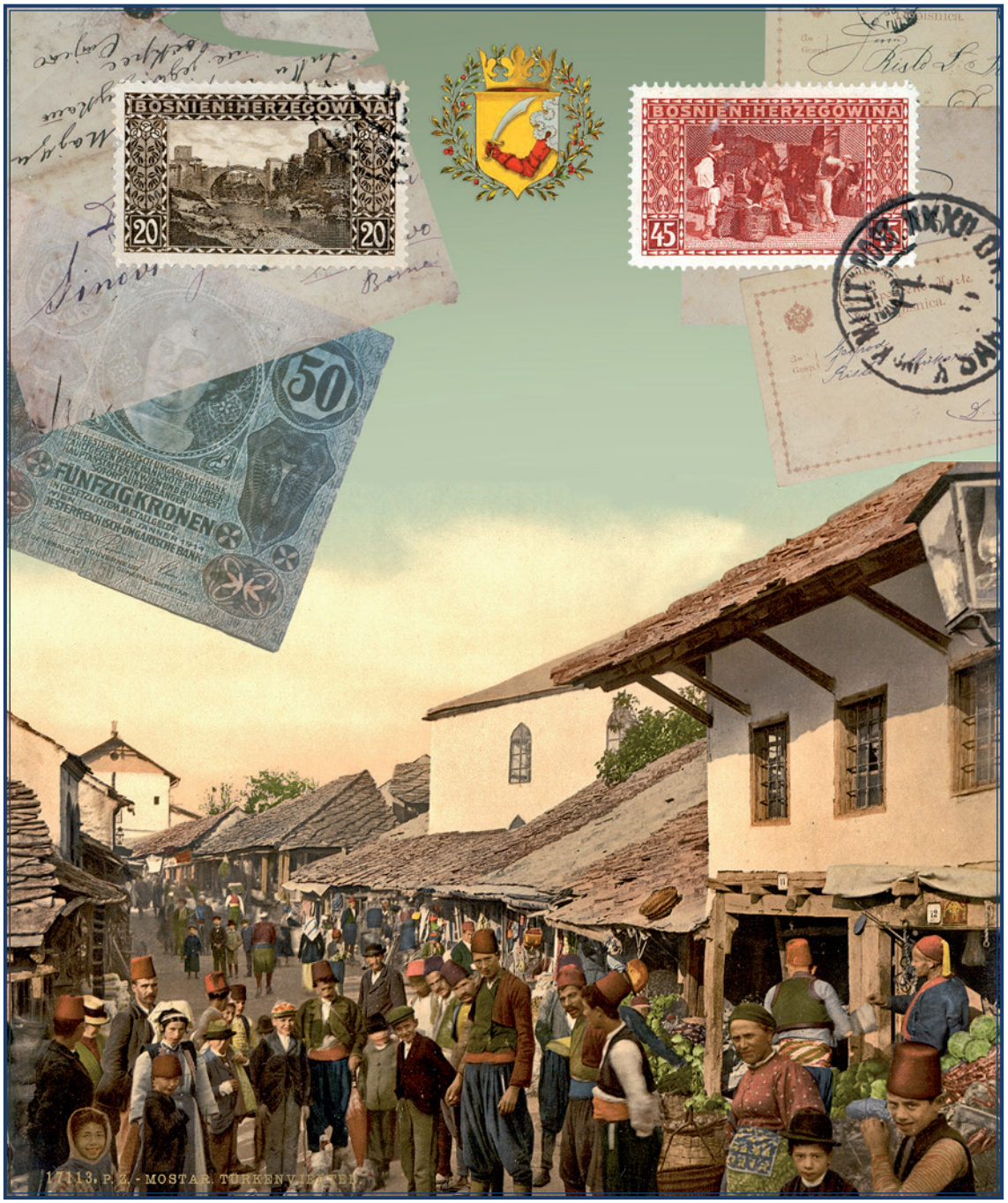
NAMETAK, ABDURAHMAN. ***Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti***, Svjetlost, Sarajevo, 1981.

Opća i nacionalna enciklopedija, VII knjiga Fr-Gr, Pro leksis – Vecernji list, Zagreb, 2005.

PAPIĆ, MITAR. ***Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918.***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

RIZVIĆ, MUSHIN. ***Pregled književnosti naroda BiH***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.

ŠTITIĆ, LINA - HAMID DIZDAR. B***ibliografija knjiga i periodičnih izdanja štampanih u Hercegovini (1873-1941)***, Savez za kulturu Narodnog odbora Sreza Mostar, 1958.

Mostarska čaršija iz periodu austrougarske vladavine.

1968
0,50
Vekoslav Santić 1868-1924
PTT
JUGOSLAVIJA
СВЕТОЗАР КОРОВИЋ
PTT
JUGOSLAVIJA
1895
1970
Hamza Humo
0,50
JUGOSLAVIJA
MOSTAR
6,00
REPUBLIKA
SKUPŠTINA

Otvaranje Spomen kuće 'Džemal Bijedić' – 22. april 1981. godine. (Internet arhiv Muzeja Hercegovine, Mostar)

MOSTARSKA KNJIŽEVNA BAŠTINA – U MOSTARSKOM MUZEJU HERCEGOVINE[♦22]

Sažetak: *Središnje mjesto u prostoru kulturnog identiteta Mostara, svakako je, uz arhitektonsko-neimarsku baštinu, golemo književno nasljeđe anonimnih i poznatih mostarskih pisaca. Književnu baštinu čine tekstovi srednjovjekovlja, osmanskog, austrougarskog i jugoslavenskog razdoblja. Književnom se baštinom bave arhivi, biblioteke, muzeji i specijalizirani zavodi. U Odjelu književnosti Muzeja Hercegovine, smještenom u memorijalnoj kući Svetozara Ćorovića, muzeološki je obrađen i izložen javnosti vrlo mali dio nasljeđa mostarske književne građe: riječ je o ostavštinama trojice književnika – Svetozara Ćorovića, Alekse Šantića i Hamze Hume. Predlaže se Gradu Mostaru da Muzeju, pošto je postao u neku ruku beskućnik iseljavanjem iz Medrese koju mu je, pri osnivanju 1950. godine, Narodni odbor Općine Mostar predao na upravljanje, obnovi zgradu bivše Djevojačke škole za buduće muzejske namjene. Odjel književnosti u Kući Ćorovića nužno je vratiti prvobitnoj ideji, sjećanju na književnike koji su u njoj živjeli – Ćoroviću i Šantiću, obnoviti joj prvobitni interijer i unijeti savremene oblike muzealizacije književne baštine.*

Po istom metodu, sugerira autor teksta, treba postupiti i u pripremama novih prinosa pronađene ili otkupljene građe, te je pripremiti za novi prostor Muzeja Hercegovina. Tako bi, u dugoročnom programu, književna baština mogla osvojiti prostor svoje temeljne zadaće – da prenese u budućnost ideje i razvojne slojeve kulturnih elemenata koji su, u prošlosti, bili građom gradskog kulturnog identiteta.

Ključne riječi: *Kulturni identitet, Mostar, Muzej Hercegovine, arhiv, biblioteka, osmansko razdoblje, austrougarsko doba, književna baština, pisci, rukopisi, građa, dokumenti, biografija, predmetno i duhovno, digitalni oblici i izdanja, virtualno spremište, kulturološki prostor, pitanje postojanja i opstanka.*

[♦22] Izlaganje na ***Naučnom skupu 60 godina Muzeja Hercegovine***, Hotel Bristol, Mostar, 19. januara 2010.

Historijski okvir

Kulturni identitet grada Mostara razvijan je, oblikovan i potvrđivan kroz višestoljetnu povijest, a najvidljiviji i najpoznatiji dijelovi tog skupa elemenata koji ga čine „usporedivim sa samim sobom“, nepobitno su u oblicima neimarske i književne baštine. Historijska procedura kulturizacije obuhvaća vrijeme od 550 godina, od prvog spominjanja 1452. godine,[♦23] ispunjeno kontinuiranom smjenom različitih povijesnih razdoblja, kulturno-civilizacijskih obrazaca, jezika i pisama.

U pisanom nasljeđu Mostarci baštine ćirilične, latiničke, arabičke i hebrejske tekstove, ispisane na bosanskom, hrvatskom, srpskom, te latinskom, turskom, arapskom, perzijskom i španjolskom jeziku mostarskih Sefarda. Najstariji sačuvani mostarski tekstovi su epitafi urezani bosančicom u srednjovjekovnim stećcima.

I ljudi i prostor na kojem su živjeli, svjedočili su sudare i miješanje kulturnih i civilizacijskih nanosa kasnog bosansko-humskog ***srednjovjekovlja***, ***osmansko-islamskog*** razdoblja (1466.-1878.), ***austrougarskog vladanja*** (1878.-1918.), te razdoblja ***kraljevine*** (1918.-1941.) i ***socijalističke Jugoslavije*** (1945.-1991.). U interregnumu, od 1941. do 1945., Bosna i Hercegovina bila je pripojena tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Mostarska književna baština

Najplodnije književno razdoblje, svako je, već i po samoj dugovječnosti, vrijeme osmanske uprave Mostarom. Književni tekstovi pripadaju različitim jezicima i autori su im pisci različitih etničkih pripadnosti, gledajući iz pozicije današnjeg vremena. Pod pisanom i literarnom baštinom valja promatrati sve publicističke, pedagoške, disputacijske, filozofske i književne oblike, te prijevodnu književnost. Osim rukopisa i knjiga, u baštini značajno mjesto zauzimaju listovi, časopisi, kalendari, almanasi, leksikoni, i slična građa.

[♦23] Po pismu Dubrovčana od 2. 4. 1452., u kojem se navodi da se Vladislav Hercegović odmetnuo od svoga oca hercega Stjepana i zauzeo Blagaj i dvije kule na mostu Neretve (.. et do castelli al ponte de Neretua...). U: dr. K. Jiraček. ***Die Handelstrassen und Bergwerke vom Serbien und Bosnien wärenddes Mittelalters***, Prag, 1879., str. 79.

Među najstarijim poznatim autorima mostarskog (blagajskog) porijekla nalazimo sljedeća imena: Ali-beg Hercegović Širi, unuk Hercega Sjepana (u. 1550.), Kandi (zabilježena pjesma iz 1552/53.), Zijai Mostarac (u. 1584/85.), Ali dede Bošnjak (u. 1598.), Derviš-paša Bajezidagić (u. 1603.), Medžazi Šani Mostari (u. 1610.), Derviš Žagrić Mostarac (u. 1640.), Adli Čelebi Mostarac, Husein Čatrnja, Kalimi Mostari, Ubejdija ibn Zirai i Hasan Mostari (kraj. 16 – poč. 17. st.), Ahmed Dervišpašić Sabuhi (u. 1641.), Ahmed Ruždi Mostarac (1637.-1699/1700), Sulejman Mevlevija Mostarac (u. 1653.), Ahmet-aga Aršinović Zirai (poč. 17. st.), Mustafa ef. Ejubović – Šejh Jujo (1651.-1707.), Fevzi Mostarac (u. 1747.), Ahmed Mostarac (u. 1748.), Ibrahim Opijač (1678.-1726.), Rahmija Mostarac (kraj 18. - poč. 19.), Prokopije Čokorilo (1802.-1866.) i Joanikije Pamučina (1810.-1970.), Omer Humo (1820.-1880.), Mustafa Sidki Karabeg (ubijen 1878.), Ali Fehim Džabić (1853.-1918.) i brojni drugi.

U austrougarskom razdoblju djelovali su vrlo plodni pisci Svetozar Ćorović (1875. -1919.), Aleksa Šantić (1868.-1924.) i Osman Đikić (1879.-1912.), Osman Nuri Hadžić (1869.- 1936.), Ivan Miličević (1868.-1950.), Abdulah Bjelavac (1857.-1905.), Hasan Nametak, Mehmed Dželaludin Kurt (1876.-1944.), ali i Musa Ćazim Ćatić, rođen u Odžaku (1878.), u Mostaru je ostvario najplodnije pjesničko, prevoditeljsko i uredničko životno razdoblje između 1913. do 1915., kada je umro.

Najznačajnija djela u prvoj Jugoslaviji napisali su Hamza Humo (1895.-1970.), Nika Milićević (1897.-1980.), Abdurezak Hivzi Bjelevac (1886.-1972.), Husein Đogo Dubravić (1880.-1961.), Ilija Jakovljević (1898.-1948.), Jovan Radulović, Vladimir Ćorović (1885.-1942.) i Alija Nametak (1906.-1987.), a u drugoj Jugoslaviji Abdurahman Nametak (1908.-1982.), Ivan Alilović (1925.-1983.), Smail Balić (1920.-2002.), Hivzija Hasandedić (1915.-2003.), Vlado Puljić (1934.-2008.) i Alija Kebo (1932.-2008.).

Ideologizirani kulturno-prosvjetni sistem Socijalističke Jugoslavije restriktivno se odnosio prema duhovnom i književnom nasljeđu posebice ako je bio prožet vjerskim misaonim horizontom; u tom smislu izrazito se negativno odnosio prema, i inače nacionalno nepriznatim bosanskim Bošnjacima – muslimanima.

„Pospremanje književne baštine?“

U obzoru sistemskog obrazovanja, nije postojala književnost bosanskog srednjovjekovlja, osmanskog razdoblja, a iz austrougarskog razdoblja „propusnice“ su imali isključivo srpski i hrvatski pisci Bosne i Hercegovine. To stanje je trajalo sve do kasnih osamdesetih godina XX. stoljeća.

Što bi valjalo misliti i uraditi u nakani muzejskog „pospremanja književne baštine“,[♦24] njezinog izlaganja i tretmana kao „općekulturnog dobra naslijeđenog od predaka“[♦25], kako se baština i definicijski tretira.

Književnom baštinom, kao ključnom supstancijalnom građom (nakon filozofske) narodnosnog i nacionalnog duha, bave se osim muzeja, arhivi i biblioteke, a u nekim zemljama i specijalizirali zavodi za proučavanje književnosti.

> ***Arhiv*** (lat. *arhivum* – pismohrana) je ustanova u kojoj se u pravilu trajno čuva, stručno obrađuje i daje na korištenje arhivska građa;[♦26]
>
> ***Biblioteka*** (knjižnica) je javna ustanova, koja slijedeći općeprihvaćene ciljeve društva i načela stručnog rada, nabavlja, obrađuje, čuva i daje na korištenje knjižničku građu;[♦27]
>
> ***Muzej*** je stalna ustanova koja sakuplja, vrednuje, čuva i izlaže javnosti zbirke predmeta, umjetnina, dokumenata, prenoseći ideje pohranjene u njima i stvarajući znanje o tom.[♦28]

U sve tri vrste institucija, uz evidentne svrhovite razlike njihovih temeljnih razloga postojanja, nerijetka je kombinacija svih nabrojanih aspekata u pogledu tretiranja književne baštine, a koja se u svakoj od njih, barem u nekoj slučajnoj ili namjernoj selekciji, nalazi.

♦24 Sintagma posuđena iz teksta zagrebačkog profesrora Vinka Brešića „*Kako pospremiiti književnost*“, 2006.

♦25 ***Opća i nacionalna enciklopedija***, knji. 2, Proleksis d.o.o., – Večernji list, Zagreb 2005., str. 208.

♦26 ***Isto***, knj. 1, str. 303.

♦27 ***Isto***, knj. 11, str. 52.

♦28 ***Isto***, knj. 14, str. 152.

Tretiranja književne baštine i arhivske građe u gradu Mostaru

Od prvog spomen Mostara (3.04.1452.) do Arhiva grada Mostara, devastirane Biblioteke na šetalištu, (Nove) Narodne biblioteke, Gradske biblioteke i Muzeja...

Za razliku od arhiva i biblioteka, koji obrađuju, čuvaju i daju na korištenje ono što su prikupili od baštine isključivo u slikovnom, rukopisnom i knjižnom obliku, muzeji otvaraju širi horizont prikaza autorove baštine koja uz djelo akceptira i samu osobnost, koja postavlja pitanja konteksta prostora i epohe, pa su nerijetko pojedinačne muzejske zbirke književne ostavštine obuhvatile, uz rukopise i autorske primjerke objavljenih knjiga – prijepise, pisma, osobne dokumente, priznanja, diplome, povelje, plakate i slično, ali i kompletne biblioteke s kojima se pisac služio, namještaj njegove radne sobe, uporabni predmeti (nalivpero, tintarnice, naočale, odjevni predmeti i sl.), pa sve do stambenih i ambijentalnih cjelina u izvornom ili, čemu se sve više pribjegava, kompleksnih rekonstrukcija kojima je nebitno što ne posjeduju ni jedan jedini izvorni predmet (npr. *Dom Marina Držića* u Dubrovniku, rodne kuće /u izgradnji/ Antuna Gustava Matoša – u Tovarniku).

Primjetno je da su muzejske postavke književnih ostavština potpuno otvorenoj dimenziji književnika koja je, takoreći, prognana iz književnosti – ***muzejski izlošci teže rekonstruirati književnu i osobnu biografiju*** – zadirući podjednako snažno i u prostor i u vrijeme književnikova života; prepiska uključuje niz drugih biografija preko kojih se približava intimno i političko vrijeme…

Mala usporedba: Biografije i autobiografije, književno i publicistički pisani memoari – danas su ponovno na cijeni i, osobito u području engleskog jezika, objavljuju se u vrtoglavim nakladama.[♦29] Primjera, mada rijetkih, ima i u nas, u biografskim romanima Josipa Lešića.[♦30] Vrlo je zanimljivo mišljenje zabilježeno u *Razgovorima sa Borhesom* Ričarda Bergina, u kojem čuveni književnik kaže: *U mnogim mojim pričama i pesmama središnji lik je književnik. Pa, želim da kažem da književnost nije obogatila svet samo dajući mu knjige, već i razvijajući novi tip čoveka, pisca.*[♦31]

[♦29] Primjerice, Radovan je Popović objavio desetak biografija (I. Andrića, M. Crnjanskog, M. Selimovića, B. Ćopića, I. Sekulić, D. Maksimović, V. Petrovića, D. Ćosića...), i na taj način snažno vratio ugled tom, gotovo zamrlom, žanru u srpskoj književnosti. NIN, 18. maja 2000.

[♦30] Lešić je napisao pet biografskih romana, među kojima je najpoznatiji *Aleksa Šantić*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.

[♦31] Bergin, Ričard. ***Razgovor sa Borhesom***, Dečje novine, Gornji Milanova, 1981., str. 166

Književna baština i književnikova ostavština: tradicionalne zbirke i virtualna spremišta

Potpuno je nedvosmisleno da se pod književnim nasljeđem podrazumijeva tekst, ono što predstavlja književnohistorijsku građu i koja zanima historiju književnosti kao znanstveni prostor. Iz perspektive Muzeja, naslijeđe jednoga pisca, nije samo pisani trag, njegov duhovni proizvod, njegovo zapisano pa potom arhivirano djelo; danas je, nakon ruskog formalizma i strukturalizma, ponovo oživjelo zanimanje za njegovu biografiju, i sve ono – predmetno i duhovno – što je konstituiralo jednu cjelovitu sudbinu, koja je, upravo na tragu citata iz Borhesova iskustva – „razvila novi tip čovjeka, pisca". Takvo nasljeđe ne mogu prihvatiti institucionalne prirode arhiva, biblioteka, zavoda za proučavanje književnost, pa čak ni „čuveni", misteriozni policijski arhivi. Takvo književnikovo nasljeđe – podjednako njegova pjesma i njegova lula, njegov rukopis romana kao i njegov probušeni šešir – smještaju se u muzej; jer: muzej izlaže našem pogledu predmete u osobitu rasporedu, u rekonstruiranu ***historijsku sekvencu,*** ili u ***epohu*** – koja nam, danas, govori o putovima prijeđenog razvoja i naslagama identiteta određenog vremena i određenog prostora.

U novokoncipirane zbirke suvremenih muzeja ili zavičajnih književnih zbirki ulaze, uz tradicionalne, i suvremeni oblici informatičkog doba: audio i video-kasete, diskete i CD s digitalnim izdanjima rukopisa, knjiga, časopisa, ali i filmskim i dramskim oblicima u kojima je književnikovo djelo dobilo novo ruho, novu medijsku mogućnost beskrajnog, virtualnog spremišta. Digitalni oblici, obzirom na brze mogućnosti distribucije (nosači teksta, slike i zvuka; Internet) i širokog spektra korištenja, zahvaćaju široki prostor ključnih čovjekovih interesa i očekivanih odgovora kroz kulturnu ponudu – od znanstveno-istraživačkog i edukativnog do turističkog i kulturološkog.

Kuća Svetozara Ćorovića

Odjel za književnost Muzeja Hercegovine smješten u kući književnika Svetozara Ćorovića, otvoren je (1960.) s temeljnom idejom da se ukupna, bogata mostarska književna baština reprenezentira zaostavštinom dvojice mostarskih i bh. pisaca Svetozara Ćorovića i Alekse Šantića. (Iza 1970. Odjel je proširen postavom Hamze Hume, proučavana u sklopu srpske književnosti, te historijskim pregledom štamparstva u Mostaru od 1872. do 1941. Dodavanjem nove građe, iznevjeren je početni koncept memorijalne kuće kao autentičnog ambijenta u kojem su živjeli, stvarali i umrli pisci izuzetno bogatog i značajnog književnog nasljeđa. Obzirom da je Muzej nakon nezapamćenog ratnog razaranja 1992.-1995., iseljen iz zgrade Medrese, najznačajnijeg dijela prostorija u kojima je bio smješten u doba osnivanja (1950.), pa je sada zbijen u Spomen kući Džemala Bijedića, predlaže Gradu da rekonstruira u ratu teško stradalu zgradu bivše Djevojačke škole i u nju smjesti temeljne muzejskepostavke te trenutačno najstarije kulturne institucije u Mostaru. godine).

Odjel književnosti nužno je potpuno rekomponirati na način vraćanja temeljne zamisli iz 1960., tj. kući Ćorovića mora se vratiti unutrašnji stilski izgled i sadržaj koji simulira životni ambijent književnika Ćorovića i Šantića; nužno je pristupiti stvaranju novog prostora (u sklopu rekonstruirane Djevojačke škole kao novog Muzeja Hercegovine?) u kojem bi muzealizirana književna i druga pisana baština Mostara potpuno zrcalila kulturnu inačicu ukupnog identiteta Grada poštujući historijske, kulturološke, nacionalne, jezičke i književnoformalne paradigme u kojima su stvarani tijekom svih razdoblja, a ne samo austrougarskog i jednoznačnog.

Gdje smjestiti Odjel za književnost Muzeja Hercegovine?
Spomen kuća Svetozara Ćorovića i Džemala Bijedića. Viša Djevojačka škola u Mostaru 1905.

P.S. Ostalo je neodgovoreno na moguće pitanje kamo smjestiti zbirku Hamze Hume? To je pitanje poželjno, jer će otvoriti pitanja, prije svega, bošnjačkog samozaborava. Gdje je, u Mostaru, rođen Derviš-paša Bajezidagić? Gdje su živjeli Mustafa ef. Ejubović i njegov učenik Ibrahim Opijač? Gdje je, u kojoj ulici rođen Osman Đikić? Možda će nas to podstaknuti, da barem možemo upitati još uvijek žive nasljednike ne tako davno umrlih, u historijskom smislu, Mustafe Sidki Karabega, ili u najnovije vrijeme – Hume, Nametka, Hasandedića, Kebe!

Umjesto zaključka

Predstoje nam zadaci prvorazredne kulturološke prirode i redefiniranje naše kolektivne memorije. Nju će podupirati konkretni zadaci traženja, identificiranja i rekonstrukcija (u nužnom pronalaženju novog prostora ili kapitalnog investiranja u izgradnju novog Muzeja Hercegovina s cjelovitom panoramom višestoljetne mostarske književnosti, do otkupa književnih zaostavština i kuća značajnih pisaca), zatim proučavanja i priređivanja izdanja antologijskih, izabranih ili sabranih djela mostarskih pisaca.

Suvremene tehnologije i elektroničke obrade, digitalne obrade i digitalna izdanja otvaraju prostor novim vidovima muzeja, prije svega prostor virtualnog muzeja – izuzetno bitnog osobito za rijetke ili nedostupne rukopise, prijepise, izdanja, kritičke valorizacije, fotografije, časopise…, po cijelom svijetu rasute književne baštine koja se u zadnjih nekoliko desetljeća vrlo plodonosno iznosi u kulturnu javnost.

Temeljno pitanje našeg odnosa, posebice i iznad svega pitanje države i njezinih institucija, prema kulturi – najdoslovnije je pitanje našeg postojanja i našeg opstanka, a pod našim opstankom podrazumijevam svakog čovjeka u Mostaru.

Literatura:

BERGIN, RIČARD. ***Razgovor sa Borhesom***, Dečje novine, Gornji Milanova, 1981.

BREŠIĆ, VINKO. ***Kako pospremiiti književnost***, 2006. U: Zbornik radova *Muzej(i) i književnost(i)*, Međunarodni simpozij, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb 2006.

GRUPA AUTORA. Monografija ***Mostar***, reprint iz 1982, Mutevelić, Mostar, 2004.

JIRAČEK, DR. K. ***Die Handelstrassen und Bergwerke vom Serbien und Bosnien wärenddes Mittelalters***, Prag, 1879.

LEŠIĆ, JOSIP. ***Aleksa Šantić***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1990.

NOVAK, SLOBODAN PROSPEROV. ***Planet Držić. Držić i rukopis vlasti***, monografija, Centar za klulturnu djelatnost, Zagreb, 1984.

Opća i nacionalna enciklopedija, knjige 1, 2, 11, 14. Proleksis d.o.o., – Večernji list, Zagreb 2005.

OŽEGOVIĆ, NINA. ***Rekonstruira se rodna kuća A. G. Matoša,*** Nacional, br. 355, 2002, 09. 04, dnevno online izdanje.

RIZVIĆ, MUSHIN. ***Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.

Nominacija Muzeja Hercegovine Mostar za Europsku nagradu muzeja EMYA – San Sebastijan, Španija, 2016. godine.
Detalj sa otvaranja jedne od izložbenih postavki u prostoru *Muzeja Hercegovine Mostar*.

BROJ 1.

„BISER" izlazi dva puta mjesečno Cijena je listu za gjake, muallime i talebu u Bosni i Hercegovini god. K3—, dok za ostale K 6.—, a za sve ostale zemlje 10 franaka.

BISER

LIST ZA ŠIRENJE PROSVJETE MEGJU MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI.

Pojedini brojevi 30 helera. Rukopisi se ne vraćaju. --- Neplaćena se pisma ne primaju. ---

Sve što se tiče administracije i uredništva lista, treba slati na adresu: „BISER" Mostar (Hercegovina.)

PLATIVO I ITOŽIVO U MOSTARU.

1. Juna 1912. MOSTAR 15. Redžeba 1330.

Vlasnik, izdavatelj Prva muslimanska nakladna knjižara nakladnik: MUHAMEDI-BEKIR KALAJDŽIĆ. Uređuje:Redakcioni odbor.

Riječ-dvije o pokrenuću „Bisera".

Prestankom izlaženja našeg prvog poučno-zabavnog lista „Behara" pa privrimenom obustavom lista „Gajreta" već se je odmah osjetila neka praznina, neki zastoj u našem književno-prosvjetnom radu.

Naš narod i ako je većinom nepismen, ipak je rado što živom riječi, što čitanjem oplemenjivao i hranio dušu svoju lijepim štivom, lijepom poukom, koju su mu naši radenici na književničkom polju preko spomenutih listova pružali. A sada? Spomenuti listovi — kako rekosmo — prestadoše izlaziti, a naš narod time izgubi ono vrelo, kojim je svoj um, svoju već od prirode razvijenu duševnu sposobnost usavršavao, a ujedno i naši osobito mladji književnici ostadoše bez onog sredstva, pomoću kojeg bi mogli svoj duševni produkt megju svoj narod proturati i tako ga postepeno dizati kulturnom i prosvjetnom napredku kao što se i ostali narodi dižu, jer samo lijepim i poučnim štivom narod će jedan oplemeniti i usavršiti svoju dušu i tako kao svjestan svoje uzvišene zadaće stupiti u kolo ostalih prosvećenih i kulturnih naroda. I baš s toga, da bi se našem narodu pružila ta prilika, da se kulturno i prosvjetno podigne i ojača, a u zdogovoru s većinom naših književnika širom Bosne i Hercegovine, evo pokrenusmo takav jedan list, da tako bar donekle ispunimo tu prazninu našeg kulturno - prosvjetnog rada, odnosno da nastavimo rad bivšeg lista „Behara", koji je kroz vrijeme svoga izlaženja našem narodu od neprocjenjive koristi bio i koji ga je svojim blagotvornim djelovanjem prilično podigao iz onog mrtvila, u kome se je nalazio.

Ovaj novi poučno-zabavni list, kog pokrećemo, zove se „Biser". Pisati će u čisto islamskom duhu, te se ne će upuštati u politička pitanja, jer stojimo na tom stanovištu, da je našem narodu preče prije duševno prosvjetljenje i usavršenje, nego li prazna politika, koja — unaprijed budi rečeno, ne će u našem listu mjesta imati. Dakle list „biser" baviće se jedino i isključivo prosvjetijenjem i kulturnim podizanjam našeg naroda, te će pojedino gradivo donositi u čisto islamskom duhu, kako bi mogao zaći u sve slojeve našeg naroda kao i u naše porodice, gdje je još najpotrebniji, te će u svome djelokrugu odnosno u okviru programa brižljivo nastojati, da u svoje kolo okupi sve naše radenike na kulturnom i prosvjetnom polju, da tako kao kompaktna cjelina što više svome milom narodu od pomoći budemo, a osobito će pažnju posvećivati

Naslovnica prvog broja 'Bisera' nakladnika Muhameda Bekira Kalajdžića od 1. VI. 1912.

BISER, NA PRAGU STOTE GODIŠNJICE

I. Rađanje jedne ideje

Jedan je zaneseni mostarski mladić, u doba posvemašnjeg propadanja i zaborava prethodne kulturne paradigme koja je trajala puna četiri stoljeća, a nova se tek porađala sporo i mučno, potpuno drukčija od prethodne, zamislio u sred svoga maloga grada, o svom vlastitom grošu, izdavati list za pitanja prosvjete, kulture i književnosti bošnjačkog naroda. Zamisao je bila više nego ambiciozna, osobito ako se zna da te, 1911. godine, još nije ušao ni u svoju dvadesetu!

Od tada je prošlo cijelo jedno stoljeće, punih stotinu godina.

Mladić se potpisivao imenom Muhamed Bekir Kalajdžić.

Listu je dao ime – *Biser*, a podnaslov: *List za širenje prosvjete među muslimanima u Bosni i Hercegovini.*[♦32]

Prvi broj Bisera izašao je 1. VI. 1912. i zaključio prvo godište 12. V. 1913. Sve do 7. broja, Biser je uređivao i potpisivao Redakcijski odbor, a od broja 8., s januarom 1913., na njegovom je čelu, u svojstvu glavnog i odgovornog urednika, najistaknutiji pjesnik bošnjačkog pjesništva preporodnog razdoblja – Musa Ćazim Ćatić.

U tu čast, Muzej Hercegovine, koji i kroz svoj Odjel književnosti brine o pisanoj kulturnoj baštini svih naroda Mostara i regije, pušta u opticaj reprint izdanje Bisera primjereno klasičnim bibliotekarskim ustanovama i njegovo digitalizirano izdanje za širu primjenu u nastavnoj praksi naših škola i univerziteta. Reprint i digitalizirano izdanje, dijelovi su našeg znanstvenog projekta, kojem još nedostaje prvi dio, monografija o Biseru.

[♦32] Kajan, Ibrahim. ***Biser, na pragu stote godišnjice***. Predgovor reprint-izdanju mostarskog književnog lista Biser, objelodanjenog uoči 100 godišnjice početka njegova ozlaženja, Muzej Hercegovine, Mostar, 2011.

II. Velika baština

Historijskoj sekvenci austrougarskog 40-godišnjeg upravljanja Bosnom i Hercegovinom, proglašenoj „novim dobom“ i „europeizacijom bosanske kulture“, prethodila je jedna velika, složena i još uvijek neproučena i nepročitana pisana baština koja je nastajala i razvijala se puna četiri stoljeća osmanske administracije. Neka od tih stoljeća, po dosegu estetske i misaone razine, nazvana su zlatnim razdobljima.

Zbog toga, zbog „pritiska“ baštine na kulturno biće nasljednika, „novo doba“ novih proklamiranih političkih, prosvjetnih i kulturoloških vizura, bilo je više od „složenosti“ prilika u kojim su se našli, prije svih drugih – muslimanski Bošnjaci.

Mostar je, nakon Sarajeva, bosanskohercegovačkoj, i napose, bošnjačkoj kulturi i književnosti pridodao najznačajniji i najsjajniji doprinos. Tekstovi na turskom, perzijskom i arapskom jeziku, ali i na bosanskom, podjednako znanstveni kao i književni, proizvode se praktično od prvih dana osmanske uprave – kroz stihove Herceg Stjepanovog unuka Ali-bega Hercegovića Širija, svjetskih imena pjesništva i filozofije, kakva su Zijai Mostari, Derviš-paša Bajezidagić, Ali-dede, Šejh Jujo, Fevzi Mostarac, čija su imena tek mali dio u lancu autora XVI. XVII. i XVIII. stoljeća. U XIX. stoljeću, oskudnijem po svemu, ipak se otvaraju misaoni horizonti naučnog i književnog diskursa muftija Hadži Mustafe ef. Sarajlića, Hadži Mustafe ef. Mukića ili Hadži Mustafe Sitkija Karabega, tragično ubijenog u dane uoči samog ulaska austrougarske vojske u Mostar. U drugoj polovici istog stoljeća pojavljuju se i Rahmija Mostarac, Omer Hazim Humo, Ali Fehim Džabić, ali i Joanikije Pamučina, Prokopije Čokorilo, Petar Bakula i drugi. Doslovno: stotine i stotine mostarskih autorskih imena, prekrivalo je nebo zvjezdanim sjajem lijepe i znanstvene riječi iznad svoga jedinstvenog i neusporedivog grada, svoga Mostara.

Njihova djela su rukom pisana, i sve do druge polovice XIX. stoljeća – rukom prepisivana i na taj način umnožavana i po svijetu dijeljena. Čudesna kutija olovnih slova stigla je na turske granice Bosanskog ejaleta tek 1866. godine.

III. Prvijenci, štamparije i listovi

Mada je Gutenbergov stroj u Bosanski vilajet došao sa 400 godina kašnjenja zahvaljujući posljednjim osmanskim reformama, iskustvo tiskarstva do ostvarivanja Kalajdžićevih vizija – nije bilo bez ikakvih temelja. Početak bosanskog štamparstva veže se, dakle, uz 1866. godinu, i pojavu prvih listova Bosanskog vjestnika (na bosanskom jeziku), te Bosne i Sarajevskog cvjetnika (na bosanskom i turskom jeziku). Bosanskohercegovačke novine, politički list, pokrenut u Sarajevu netom austrougarske okupacije naše zemlje, štampan je na bosanskom i dijelom na njemačkom jeziku, koji će, nešto kasnije promijeniti ime u Sarajevski list, dajući krila velikom broju izlasku novih listova koji su se počeli obraćati bosanskom čovjeku, njihovim različitim kulturnim, vjerskim i nacionalnim interesima.

Od tada će printana ponuda, okrenuta prije svega životnim interesima ugroženog bošnjačko-muslimanskog bića, biti značajno umnožena, objavom niza listova i časopisa pisanih (najčešće) na bosanskom i turskom jeziku (*Vatan, Rehber, Tarik, Muallim, Mishab, Jeni Rehber, Bošnjak* itd.), s najvišim dometom u Bašagićevu *Beharu*. Nažalost, glasila su teško opstajala, prije svega zbog izostanka snažnije materijalne i stručne potpore... ali i malobrojnosti tek oblikovane prve generacije bošnjačke intelektualne elite školovane u Beču, Grazu, Pragu i, kasnije, u Zagrebu.

Prvi tiskarski stroj stići će u Hercegovinu, u Mostar, 1871. godine, pet godina poslije Sarajeva. Prve odštampane knjižice (1873.), iz područja vjeronauke, katekizma, te udžbenička i beletrististike iz domaće i prijevodne književnosti, nosile su impresum Tiskare katoličkog poslanstva. Tiskara će često mijenjati ime: zvala se Tiskara franjevačka, Tiskara don Frane Milićevića, Brzotisak don Frane Milićevića i Tiskara „Glasa Hercegovca".

Štamparija Vilajeta hercegovačkog, započela je radom 1876., kratkovječna, značajna je jedino po tome što je u njoj tiskan prvi hercegovački list – *Neretva*, službeni organ Vilajeta. Obavljeno je ukupno 38 brojeva.

Godine 1891. formirana je Prva srpska štamparija Vladimira M. Radovića, i djelovala je do 1904. godine. U njoj je štampan prvi srpski opozicioni list *Srpski vjesnik*. Štamparija je objavljivala i knjige najznačajnijih domaćih i stranih autora (Šantića, Ćorovića, Matavulja, Dostojevskog, Puškina, Petefija, itd).

Izdanja Štamparsko-umjetničkog zavoda Paher i Kisić osobito su značajna za cijelo to razdoblje. Među njihovim zapamćenim izdanjima su časopis *Zora* i edicija „Mala biblioteka“, ali i danas manje poznati listovi *Musavat, Narod Hrvatski, Težak, Delo, Hercegovina, Narodni list, Palangar*...

To je, u najkraćeim potezima, skica printane mostarske i hercegovačke prošlosti.

Fond periodike sa raznolikom jezičkom i slovnom (fonetskom) zastupljenošću.

IV. Pojava „Bisera“

Prvi broj *Bisera* izašao je iz mostarske Prve muslimanske nakladne knjižare i štamparije koju je godinu ranije kupio Muhamed Bekir Kalajdžić, taj odlučni i sudbinski mladić bosanske i bošnjačke grafičke prakse na početku drugog desetljeća 20. stoljeća, baš u doba gorkog kraja početnih uzleta kulturnih projekata svoga naroda.

Muhamed Bekir Kalajdžić je rođen u Mostaru 1892., četrnaest godina nakon austrougarskog zauzeća Bosne i Hercegovine. Okupacija nije bila samo zaprema prostora i odstranjivanje turske državne administracije, nego i poništavanje izvornih tekovina stoljetnih kulturoloških slojeva koje su Bošnjaci prihvatili i prisvojili: to se prije svega odnosilo na arapsko pismo i njegovu bosansku izvedenicu arebicu, zakonom ukinutim i stavljenim van državne upotrebe. Tim je potezom pera, preko noći – bošnjački narod postao nepismen u očima novih gospodara bošnjačke zemlje i bošnjačkih sudbina.

Tu beskrajnu masu „nepismenih muslimana“, koja je dobila tek prvu malobrojnu generaciju na Zapadu školovanih intelektualaca i započela školovati drugu, depolitiziranu i poniženu, osiromašenu i u temelju poljuljanu – taj mladić, taj Kalajdžić, upozorava da joj je, kao narodu, nužno ispuniti uvjet opstanka, budućnosti i života u njoj. Uvjet je u „prilagođavanju“, u europeiziranoj prosvjeti i kulturi, ali oblikovanim svojim jezikom i proizvodnjom svoje književnosti – bez odricanja islamskog koncepta i islamskih vrijednosti, nego njima prožetim i produhovljenim.

Bitna programska načela Kalajdžić je preuzeo iz Bašagićeva *Behara* i svim silama ih pokušao, u granicama svojih moći, dosljedno slijediti. Ono što je odsutno u *Beharu*, bilo je odsutno i u *Biseru*. Bolno odsutstvo političkih tema temeljilo se na austrougarskim uredbama za taj profil glasila – i uredba je poštovana do krajnjih granica. Pa i preko njih! Tako se, primjerice, nigdje ne spominje ni da je počeo Veliki svjetski rat, a tragično pitanje masovnog iseljavanja u Tursku, tek se tu i tamo spomene u okviru neke sasvim druge teme! „Takav odnos Bisera prema političkim, državotvornom i nacionalnom statusu Bošnjaka posljedica je opće političke klime i nedorasle nacionalne svijesti Bošnjaka“, s pravom utvrđuju u svojoj monografiji o *Biseru* dr. L. Hadžiomerović i dr. M. Memija.

V. Program

Budući da je diskontinuitet tragično obilježje kulturne historije bošnjačkog naroda, onda zaista nije nimalo čudno što je zahtjev novog lista, prije nego što je Uredništvo i dotaknulo programska načela, istaknuta je težnja, doslovno – nužnost uspostave kontinuiteta s ugašenim *Beharom* (1911.) i obustavljenim *Gajretom* (1912.) i njegovim končanim i potpunim krajem (1914.).

Kalajdžićev projekt programski se najavljivao kao glasilo neodgodive i prijeke potrebe narodnosne obnove duha, prosvjete i kulture, što je u uvodniku prvog broja *Bisera* izrečeno vrlo oprezno i pažljivo biranim riječima. Pismo kojim će se ispisivati je latinica, a jezik, mada se ime nigdje i nikad ne spiminje, očito je bosanski. Uvodnik jamči da će pisci tekstova biti domaći autori, ali da će stranice lista biti otvorene, prijevodima, i za strane pisce, očito i Zapadnim, čiji se tekstovi ne suprotstavljaju „čistom islamskom duhu". Na taj bi način *Biser* „mogao zaći u sve slojeve našeg naroda". Posebno se apostrofira vrlo odlučno i neporecivo odbacivanje *prazne politike*, koja *ne će u našem listu mjesta imati*".

Iz tog programskog sažetka isijava nastojanje da se „tradicija zabilježi" i „tradicija osuvremeni" – i narodu nanovo reinterpretira a da se u literarne blokove lista uključuju, uz folklornu usmenu građu, i europski književni oblici istočnim književnostima manje-više ne/poznati kao usvojena književna praksa.

Uvodnik s programskim nakaname potpisuje uredništvo *Bisera*. Glavni urednik još očito nije pronađen. Programsku odgovornost preuzima neimenovana grupa ljudi, sastavljena sigurno od osoba različitih duhovnih, građanskih i čisto profanih zanimanja. Od 8. broja, sudeći po objavljenoj dobrodošlici dolasku prvog profesionalnog urednika, *Biser* ispunjava rubriku glodura, imenom, nimalo anonimna, Muse Ćazima Ćatića.

Osim uredničkog posla, Ćatić je u *Biseru* objavio zaista zadivljujući broj svojih tekstova, pod imenom, raznovrsnim inicijalima ili pseudonimima. Objavio je „trećinu svojih pjesma", bezbroj prijevoda s turskog i arapskog jezika, zatim tri književna eseja, od kojih su dva zasigurno antologijske vrijednosti, a tekstovima koje je priredio, redigirao i za štampu priredio – ne zna se broja. Uređivao ga je od januara 1913. do pozivnice na front, 1914., koja je uslijedila nakon Principovog atentata u Sarajevu. Nije se više nikad vratio u Mostar, grad kojem je dao

više nego bilo kojoj sredini u kojoj je živio. U kojem je napisao najznačajnija svoja djela, u kojem je preveo i objavio u desetak knjiga, uključujući i svoju jedinu za života objavljenu stihozbirku, Pjesme od godine 1900. do 1908. Knjiga je izašla krajem 1914., pola godine prije pjesnikove smrti u Tešnju, 6. aprila, zelenog mjeseca travnja 1915., i mučne džennaze na izopćenoj parceli za strance, pobunjenike i bezvjernike, zvanoj Obješenica.

Struktura samog lista, njegov tematski interes i rubricirani prostori, naglašeno je već u prvom uvodniku *Bisera*, slijedi svoj uzor, a uzor je prvi bošnjački list *Behar*.

Biser je veliki prostor posvećivao pitanju duhovne bošnjačke tradicije, pitanjima islama, a posebice je bio zaokupljen i predan i na Istoku i na Zapadu aktualnom temom (naravno, iz različitih razloga), „panislamističkog pokreta". *Biser* je na taj način pokazao da je na razini „osjećanja vremena" muslimanskog promišljanja općenito, a bošnjačkog posebno – nudeći mu štivo kao bitan prilog shvatanja panislamskih ideja i njihovog teorijskog i intelektualnog razumjevanja. To je potpuno razumljivo ako se zna da je to doba potpune i posvemašnje porobljenosti cijeloga islamskog svijeta, doslovno svih zemalja – osim Turske, moći koju je Zapad sapeo poput Gulivera, diva potpuno blokirana i na ropstvo osuđena!

Bošnjacima je ta tema morala biti vrlo zanimljiva – jer se našao, kao mali, muslimanski narod u istoj situaciji – na rubu jednog svijeta, na ratnoj crti koja se proglasila predziđem kršćanstva, Antemurale Christianitatis, potpuno sam i obezglavljen: adresa na kojoj bi zatražili pomoć i zažtitu nad svojom ugroženom čašću, nad svojom imovinom, nad svojom kulturom, nad svojom vjerom i nad svojom domovinom – više nigdje nije postojala.

Biser, naravno zanimaju i pitanja koja propituju odnose „islama i socijalizma", urednike zanima supstancijalna opozitnost „teista i ateista", ali i društveni aspekti islama prema sirotinji, otvaraju se suvremenijim dosezima pedagogije – odgoja, pišu o etici i o psihološkim osobitostima (ljudskih karaktera), komunikacijskim oblicima društvenih konvencija, te „vječnim" tematskim raspravama o ženi u islamu, suprotnostima i prožimanjima islama i kršćanstva itd.

Obzirom na književne rubrike, *Biser* je ustrajan i od prvog do posljednjeg broja pronalazi rasuta, usmena blaga bošnjačkog naroda, pretežno liriku, priče, poslovice, izreke i svu silu sitnije folklorističke građe.

Među najistaknutijim sakupljačima je i agilni Fehim Hadžibaščaušević, koji je već u *Beharu* zapaženi bošnjački folklorist, zatim Zumreta Azapagić, a slijede ih F. Musakadić, F. Arnautović, S. Agić i brojni drugi sakupljači još uvijek žive tradicije patrijarhalnog muslimanskog miljea.

BROJ 8. GODINA I.

BISER

LIST ZA ŠIRENJE PROSVJETE MEGJU MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI.

Safer 1331. MOSTAR Januar 1913.

Vlasnik, izdavatelj i nakladnik: Prva muslimanska nakladna knjižara MUHAMEDI-BEKIR KALAJDŽIĆ.

Uredjuje: MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

SADRŽAJ

POUČNI ČLANCI.

Asim: O društvenosti 179, 198, 244, 269.
***Azm sude Refik beg-Ahmed Rašidkadić:* Panislamizam** i Evropa 3, 17, 49, 97, 421, 145, 169, 193, 225, 257.
***Bjelevac Šefika Neseterin:* Odgoj i škola 274.** *Ćatić M. Ćazim:* Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo 73. Osmanlijski pjesnik Galib-dede 124, 155, 173.
Focianin: Pojam o zečatu 19.
•Gjogo Huein: Kratak pregled perzijske književnosti- 208, 246, 272.
Hebel I. P.- Paslanik: Korisne pouke 86. *Kasapović S.:* Sredstva i dojmovi tragičnog izražavanja 231, 264.
Muftić M. Hifzi: Šta je naš cilj 4. *Muftić S. Firuz:* Dževdet paša 5., Crna gora 25. *Mulić Hamdija:* Majka 8. Čast 51. U zlu se ne poništi 130. ***Resulović Nazif:* Žena 101.**
Serdarević Muhamed Seid: Samopouzdanje i tevekjul 51. Istina i pravda 151.

ZABAVNI DIO.

PRIPOVIJETKE I CRTICE.

Originalne:

Bjelevac A Hifzi: Pod drugim suncem 99, 122, 147, 176, 200, 234, 266.
Gjogo Huein: U tugjem svijetu 7, 22. Životopis jednog megjeda 83., 110, 133, 160, 183, 215. *Humzalija:* Ne bi joj sugjeno 9, 23, 59, ***Karilikević Mirhab-Šukri:* Dva života 32, 54, 81, 103,** 129, 153, 181, 210.
Muftić Hazim: Mlade i stare mačke 80. Jedan život 131.
Muftić S. Firuz: Nevoljnik 17. *Nevrez Ata:* Ljilјve 55. Tukac i tuka 76. ***Resulović Nazif:* Juram 132.**
Sarajlić Šemsudin: Bijela tačka pod gajem 171, 197, 259, 226, 260,

PREVEDENE:

***H. F. - Zahirović Muhamed:* Borba s tigrom 271,** *N N. - Resulović* N.;Mačka mladog mornara 68. *Paul Jean-Paslanik:* Nesretnik u oči nove godine 58.

PJESME U STIHOVIMA.

ORIGINALNE: ***Bjelevac Šefika Neserin:* Idu dani 83. Ljubavi 213.**

Ćatić M. Ćazim: Vizita 7. Mystika, Nostalgija 4. Ja čekam 9. Nox 53. Iz ciklusa „O ženi" (sedamnaest soneta) 77. Hram ljubavi 81. Iz zbirke „Živi cvijetovi" (osam soneta) 98. Smrt, Kurban — bajramski kandilj, Imaginacija 131. U mom atelieru 154. Onim kojih se tiče 179. Moja isposijest 198. Kraj Neretve 263.
Ćelić M. Gazanfer: Noći 16. Stara priča 58. Suze 162. Mrak 185.
Domoljub: Povijesti otadžbine 4. *Ferid:* U sutonu 63.
Karanfilaga: Na pendžeru 176. ***Karilikević Mirhab-Šukri:* Tebi sam pjevan 11.** *Kurtagić Fadil:* Čarobna - priča 5. Mutni stihovi 62. Misterij 155.
Narcus: Noćna slika 183. P. S. P.:
Uvehlom oleandru, Dugi časi 18.
Sirotinjah: Islamsko sirotište 147. ***Šairi Telinjevi:* Gajreta 170.**
Tanović J.: Akord bola 11. Ti i ja 231. Sutonski snovi 268. ***Tuzlanka A. Zilkida:* Tiho je 244.**

PREVEDENE.

***Ali Suad-Ćatić M. Ćazim:* Bo sjećanja 162.**
***Ali Džanib-Ćatić^ M. Ćazim:* Vihor 59.**
***Sulejman Sab —Ćatić M. Ćazim:* Kroz drvlje, Izbledjele** bašte 105.
***Šekib Aktf- Ćatić M. Ćazim:* Lustradžija 59.**
***Tahsin Nahid-Ćatić M. Ćazim:* Megju cvijećem 105.**

PJESME U PROZI.

ORIGINALNE:

Ljiljanski: Tragedija duša, ili „Bijela ruža" 86, 112, 138, 162.
Mirhab: Uvehla majska ruža 6.
S. *Asim:* Priča 18.
Tanović J.: Najljepša stranica neispisana 9.

PREVEDENE:

***Ahmed Hikjmet-Ćatić M. Ćazim:* Kad se je svijet stvarao 111.**
***Hamdullah Subh-Ćatić M. Ćazim:* Svjetlo i sjene 112.**
***Jakub Kadri-Ćatić M. Ćazim:* Osamljeni putnik 61.**
***Mehmed Fuad-Ćatić M. Ćazim:* Gajevi tuge 8. *Djelal Sahir-Ćatić* M. *Ćazim:* Spram horizonta 62. *Djenab Šihabuddin- Ćatić M. Ćazim:* Ovo je sve ljubav 62.

DRAME. ORIGINALNE: *Bjelevac A.*
Hifzi: Lukavi opanšar 1C5.

PREVEDENE: *Ljeskov'anin*
Hajrudin - Ćazim: Alkibijadovo pseto 55.

MALE •PRIČE I DOSJETKE.

Azabagić Zumreta: Hafizova mudrost, Pametna robinja, Dobra nada, Dosjetljiv berber 185
S.: Noširevan i hamal, Ko što čini, sve sebi 21.
R. *A:* Karakušina osuda 21.

APORIZMI.

Balić 0. *A.:* Zrnje biserovo 11. Mudre izreke, 19.
Kasumović Ahmed Hamdi: Iztočno biserje 274.
Lebib: Narodne poslovice 64. *Murtel Sulejman:* Epigrami 273
Narcus: Aforizmi 86, 186.
Rašidkadić A.: Aforizmi 113, 183.
S, F.: Zrnje biserovo 19.

NARODNE UMOTVORINE.

Armanović Fadil: Sarajke djevojke, Duda Penjavina i Vanašanin Meho 164.
Balić 0. *A.:* U kadune Ismetaginice 11.
Bašćaušević H. Fehim: Kad morija Mostar morijale 275.
Čavkić F.: Za sevdahom 138.
Kurtagić Mukarem Muhamedov: Mustajbegovica 65.
P. *Hajrudin:* Dilber Meho i Fatima mlada 19. Nesretna ljubav Zlatije djevojke 87.

ZDRAVLJE.

Deronja Osman: 0 toplini zdrava ljudskog tijela 87.
Hodža: Prva pomoć kod marjih nezgoda 12. Tjelesna njega naše školske mladeži 22. 0 stanovima 66. Sušica — tuberkuloza 113.
M. *Refik:* Zrak i ljudski organizam 139. Ognjuština ili tifus 350.

LISTAK.

IZ ISLAMSKOG SVIJETA:

Bagdadska željeznica 13. Jubilej „Polumjeseca" 67. Ismailbeg Gasprinski 116. Porast muslimana na Javi, Hazreti Omerov novac, Ramijev Pomirba muslimana i Budhista, Muslimani se bude Gasprinski otvara mektebe u Bombaju 141, Sent veliku muslimanskog učenjaka 164. Mevludi šerif 186. Irthalidari - naim, Vjersko - prosvjetna autonomija kineskih muslimana, Buđenje svijesti muslimanskih žena 217. Kulturno i gospodarstveno podizanje naših muslimana 252. Dragocjenosti Sultanove riznice 253. Kulturno gospodarstveni napredak muslimana u Mandžuriji, Djelovanje kineskih muslimana u Nankingu 275. Islamska misionerska ekspedicija na Filipine, Broj muslimana u Americi, Važni zaključci indijskih muslimana 276.

KNJIŽEVNOST:

A.H. B.: Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (Prilog kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Napisao Dr. Safvet beg Bašagić.) 92.
Ćatić M. Ćazim: Odbijanje noći. (Pjesme osm. pjesnika Husejn Sireta) 68. Kipovi. (Pjesme osm. pjesnika Faik Alije) 165.
D. Z.; M. Milinović „Ko je provodadžija?" 24.
H.: Književni popolci 142.
H. J.; Trupodiljeji književni rad lista „Gajreta" 188, 218..
Muallim: Islam i kultura 14.
Uredništvo: Uspomena pejgamberova preseljenja iz Meke u Medinu, Slične i prošli 14. Corav račun, Muallim, Jusuf i Ismail 70. Književne studije. „Gajret" 118. Gajret, Misbah, Muallim 166. Muslimanska žena 221. Nekoliko isl. Ustanova, Talasanje misli, Dječinske pjesme, Gajret, Misbah, Muallim 254. Muslimanska biblioteka u Mostaru, Zapisnici islamske prosvjetne ankete, Iz tmine k svjetlu, Hrvatska zajednica 277.

KULTURNE BILJEŠKE:

Narodni dobrotvor, Pomognimo „Gajretu", Prva musl. nakladna knjižara 14. Za „Gajret", Hodžinske štipendije, Muslimanski soko u Mostaru, Izložba ručnih radova i crtanja zanatlijske škole u Mostaru, Položili ispit zrelosti Odgoda ovogodišnje skupštine društva „Gajret" 25. Šti--- - pendije za obrazovanje trgovaca 26. Udruženje bos. herc. ilmije 70. Musl. centr. banka, Islamski gjački konvikt, Po četak školske godine 71. Narodna dobrotvorka 72. Pravila bos. herc. ilmijje 93, 119, 142, 191, 223, 256, 278. Proslava desetgodišnjice „Gajretove" 166. Musl. sirotište, Kraljevićev spomenik 167. „Gajretova" desetgodišnjica. 190. Zabava u korist Muhadžira 192. Džemalov vaz u; Carevoj džamiji 222. Pasivitet „udruženja bos. herc. ilmije" 278.

RJEGJE UVRŠTAVANE STVARI:

Nekrolozi: Osmanu A. Gliškiću i Mahmutbegu Fadilpašiću. Razno. S uredničkog stola. Poruke i odgovori uredništva; Zagonetke i t. d. i t. d.

U drugom broju ovog godišta pogrešno su se obilježile stranice rednim brojevima; na pr. prva stranica počinje kao i u prvog broja sa 1., a trebala je početi sa 17. i tako redom do zadnje stranice, koja je morala biti obilježena sa brojem 40. mjesto sa 24. Dakle neka poštovani čitatelji to ispravе i pogrešku nam oproste.

Zaglavlje osmog broja i sdadržaj prvog broja 'Bisera'.

Uredništvo je nerijetko javno molilo i tražilo od svojih čitatelja da pišu za svoj vlastiti list. To govori da se „autorska hrabrost" sporo oblikovala i da je svaki pismeniji autor bio cijenjen i tražen. Tek je stasavala nova, druga generacija mostarskih bošnjačkih pisaca. Iz starije, Bašagićeve generacije, javlja se samo Šemsudin Sarajlić, a nijednom, recimo Osman Nuri Hadžić, prvi bosanskohercegovački romanopisac ostvaren u tandemu s Ivanom Milićevićem pod zajedničkim imenom *Osman – Aziz*.

Ipak, postoji književno jezgro: Hifzi Abdurezak Bjelevac, Husein Đogo Dubravić, Salih Bakamović, Mirham Šukri Karišiković, Nafija Sarajlić, Jusuf Tanović, Muftić Hazim, Hamdija Mulić...

Može se sa sigurnošću reći da je oblikovanje bošnjačke književnosti austrougarskog razdoblja – započeto u sarajevskom Beharu, završeno i zaključeno – u mostarskom Biseru. Biser je, sa svoje strane, zasigurno pridonijelo konačnom utvrđivanju formi i žanrova koje ni bosanska ni bošnjačka književnost turskog razdoblja nije imala u svojoj građi (npr. soneta, pjesama u prozi, romana, dramskih oblika). Utjecaji zapadnih književnih struja, zanimljivo je, nisu (uvijek) dolazili iz izravnih čitanja ili prijevoda odnos Muse Ćazima Ćatića i njegovog pjesničkog idola Teufika Fikreta). Snažni je utjecaj, neosporno, dolazio iz susjednih književnosti, hrvatske i srpske, ali i slovenske – što je prepoznatljivo u tekstovima niza naših romanopisaca i pjesnika.

Prosvjeta i školstvo, snažno istaknuti u programskim dionicama utemeljitelja *Biser*a, potkrijepljeni su nizom priloga više, doduše, o historiji školstva u arapskom svijetu, u otomanskom carstvu, a nešto manje o opipljivim problemima koji se dotiču živog vremena i živih potreba. U toj drugoj skupini tekstova, među domaćim autorima nezaobilazni su prilozi vrhunskog pedagoga svog vremena Hamdije Mulića, didaktičko-moralističkog senzibiliteta, bliskih književnim oblicima kratkih priča, s vrlo vidljivim nastojanjem prepoznavanja nužnog zahtjeva vremena – oblikovanja „nacionalne svijesti i općim napretkom Bošnjaka".

Značajan broj tekstova predstavljaju prijevodi, među kojima dominiraju oni sa istočnih jezika, te s francuskog jezika. Gigantski prevoditeljski posao ostvario je Musa Ćazim Ćatić: on je sam preveo najveći broj tekstova koji su, nakon izlaska u Biseru, objavljivani i kao samostalne knjige (M. Akif: *Jedan vaz*; od istog autora: *Osnovna načela islama;* O. Namik: *Teiste i ateste;* A. Naim: *Temelji islamskog morala*). Uz Ćatića, svakako su najistaknutiji Salih Bakamovića (prevoditelj s turskog i francuskog), Ahmed Rešidkadić (s turskog), Muhamed Zahirović (s turskog), te Muhamed Tufo (s arapskog) i brojni drugi.

Osim tih stožernih i najznačajnijih rubrika, *Biser* je imao i različite rubrike informativnog karaktera: o vakufskim pitanjima, o agraru, o osnivanju i radu društvenih asocijacija, o bankarstvu, o rasprostranjenosti, brojnosti i sudbinskim događajima muslimana u svijetu, o zdravlju i blagdanima. Imao je nekrologe, zabilješke o humanitarnim akcijama, najposlije sitnije priloge i tzv. *prošarice*.

VI. Na kraju, umjesto zaključka

Biser je neosporno jedinstven bošnjački pokušaj težnje za kulturnim i književnim kontinuitetom, u najljepšim sekvencama i ostvaren, usprkos najmutnijem političkom vremenu austrougarske okupacije i užasnog razaranja Prvog svjetskog rata, uoči kojeg je i za vrijeme kojeg je, započeo i završio svoje izlaženje.

U *Biseru* su objavljivali pisci, gotovo svi, od imena i značaja, razdoblja o kojem je riječ. Osim standardnih književnih oblika, Biser je bio mjesto objave brojnih pjesama, soneta i eseja najznačajnijeg bošnjačkog pjesnika prve polovice XX. stoljeća i urednika Muse Ćazima Ćatića, prvog romana Hivzije Bjelevca Pod drugim suncem, satiričnih i humorističkih tekstova Huseina Đoge Dubravića, afirmirao je, objavljujući joj izuzetne lirske zapise, Nafiju Sarajlić i stihove Šefike Nesretin (tj. Šefike Bjelevac). Širio je islamsku i građansku prosvjetu. Okupio je cijeli niz prevoditelja i marljivih sabirača usmenog narodnog blaga. Afirmirao je potpuno nove autore, dajući časno svoj veliki prilog bosanskoj i bošnjačkoj kulturnoj paradigmi.

U tom je, u prosvjetno-kulturološkom i književnom smislu, *Biser* neponovljiv i predstavlja jedan od najznačajnijih listova u Bosni i Hercegovini.

Mada *Biser* nije imao u svom programskom sadržaju društvena i politička pitanja, što mu svakako umanjuje dimenziju historičnosti i vremenske situiranosti, ipak je kroz neke oblike drugih publicističkih ili književnih žanrova – probijalo na vidjelo ono što traži ozbiljenje bošnjačkog kolektivnog života i vapi za svojom društvenom realizacijom i satisfakcijom.

Tako je mostarski *Biser* jedini u Bosni i Hercegovini, u najdubljoj gluhosti austrougarskog razdoblja a nakon propalog projekta Kállayevog koncepta bošnjaštva (kao državne nacije pripadnika svih vjera), ali i „otuđenog“ povijesnog bošnjačkog imena – izašao pred lice svog neimenovanog naroda s pozivom da osnuje, ni manje ni više, nego „Maticu Muslimansku“! Bila bi to, kaže se u proglasu objavljenom na naslovnici, ona temeljna ustanova sa značenjem neupitne autoritativnosti kakvu u svojim narodima imaju „Matica srpska“, „Matica hrvatska“, „Sveto Jeronimsko društvo“, „Društvo hrvatskih književnika“, „Jugoslavenska akademija“ i slične.

Akcija, naravno, nije uspjela: ideja ne samo da je kasnila sama po sebi, nego je i objavljena i pokušana biti lansirana – u završnoj, najtežoj ratnoj godini, 1918.

Da, Muhamed Bekir Kalajdžić, vlasnik *Bisera*, Musa Ćazim Ćatić, glavni urednik, Urednički odbor i svi ostali *Biserovi* saradnici, izranjali su iz jednog zapuštenog i završenog vremena koje je iza sebe ostavilo praznu historijsku ljušturu u kojoj je zvonilo teško i bolno pitanje: Zašto Zapad napreduje a muslimani propadaju.

Njihova je velika zasluga što su pokušali odgovoriti, oblicima primjerenim prosvjetnom i kulturno-književnom prostoru, na teška pitanja osobne i kolektivne svijesti, na načine koje su znali i kako su umjeli. Na taj su se način, s pameću koja, očito, nije mogla biti pametnija od svog vremena, priljučili najvećim bošnjačkim pregaocima kakvi su bili Hercegovci – Medmed-beg Kapetanović Ljubušak (osnivač i urednik *Bošnjaka*) i Safvet-beg Bašagić (pokretač i urednik *Behara*), listova koji su doslovno proizveli preporodnu građu bošnjačkog kulturnog i književnog prostora u političkom vremenu Austro-Ugarske Monarhije.

U Mostaru, 6. IV. 2011.

Agitacija u 'Biseru' broj 5. i 6. iz marta 1918. za osnivanje 'Matice Muslimanske', te reakcija Sakiba Korkuta u broju 17., 18., 19. i 20. iz septembra/oktobra 1918..

Béni Kállay odnosno Benjamin von Kállay nad sudbinom 'bošnjaštva'
(kao državne nacije pripadnika svih vjera)

Hivzija Hasandedić u enterijeru Muslibegovića kuće 2003. – opisane u „Spomenicima kulure Turskog doba u Mostaru“.

KNJIŽEVNI OBLICI I KNJIŽEVNE REFERENCE U HASANDEDIĆEVOM HISTORIOGRAFSKOM TEKSTU

Uvodno prostiranje teme

Hivzija Hasandedić[♦33] (Jablanica na Neretvi, 1. VII. 1915. – Mostar, 19. X. 2003.), svima nama, danas, predstavlja veliko i visokovrijedno ime koje je svoju pisanu dimenziju ostvarivalo desetljećima, tiho i pribrano, skupljajući ***krhotine, segmente*** raspršenih inačica bosansko-islamske kulturno-spomeničke građe, podjednako one pisane na kamenu (na stelama i bašlucima), do one „papirnate", zaboravljene da uopće i postoji (poluistruhle listine medžmua, na tavan ili u podrume bačenih knjiga i prvoštampanih novina) – što su nekim čudom preživjele sve košmare, ratove i društvene pretumbacije.

Tako je, gotovo bez premca u Bosni i Hercegovini, obrađujući i objavljujući podatke o „spašavanju barem kao zabilježenog sjećanja" na zatirane džamije u Mostaru u prvom desetljeću „narodne države", do obrade stotina pojedinačnih tariha na mostovima, kućama i posebno – bašlucima (širom Hercegovine) oblikovao poseban stil historiografskog članka, ne bojeći se ni njegove jednostavne strukture niti akademske podozrivosti. Godinama je Hasandedić objavljivao svoja „mala otkrića" u lokalnom listu *Sloboda*, u časopisima Islamske zajednice i u glasilima svoje arhivske struke. Svi su se ti tekstovi od 80-tih godina prošlog stoljeća, „sami od sebe" – započeli „ulijevati" u samosvojne tematske cjeline i monografski oblikovane knjige, kakve su, npr. jedinstvena monografija o Mostaru (S*pomenici kulture turskog doba u Mostaru*, 1980., 2008.), ili o baštini u Istočnoj Hercegovini... I sve kasnije Hasandedićeve knjige, nastajat će potpuno na isti način: istraživanja lista po lista, medžmue po medžmue, pedlja po pedlja, pletenje tematske mreže, objavljivanje i provjeravanje kroz listove i časopise, i dugo godinama kasnije – objava knjiga, zaokružene cjeline, monografije!

♦33 Izlaganje na *Naučnom skupu Život i djelo Hivzije Hasandedića*, Islamski kulturni centar, Mostar, 1. 7.2010.

Tragom vlastite teme, iščitavanjem Hasandedićevih tekstova unutar tematski čvrstih monografija, pa i rasutih tekstova po periodičnim izdanjima, zaključujemo da bi mogla nastati još jedna zasebna knjiga; knjiga o participaciji književnih oblika u stručnim i naučnim tekstovima Hivzije Hasandedića.

Cilj rada

Jedna visoka svijest o sebi i svijest o kulturi iz koje je izranjao i u kojoj je oblikovan – zaista se briljantno rasprostiru gotovo kroz svaku strukturu njegovog teksta, ne strepeći od prigovora što u znanstveni diskurs utkiva i oblike koji historiji, kao znanstenoj disciplini možda i ne odgovaraju, koji su joj – nerijetko – opterećujući, naizgled čak i kontraproduktivni.

U ovom radu podrazumijevamo književne oblike koje je Hivzija Hasandedić zahvaćao iz ***usmenog i autorskog stvaralaštva***. Hasandedić je tim citatima (iz ***lirskih i epskih*** pjesama, iz ***alhamijado*** pjesništva, te epigrafske forme ritmizirane proze – ***tariha***), poetski osvježavao a zapravo potkrjepljivao prisutnost onog što je izvan diskursa – glas kolektivne bošnjačke usmene i zabilježene (ali neosviješćene) memorije. Od proznih oblika, obilato je koristio predanja i legende, zatim putopise (ovdje: Evliya Čelebi, Henrik Renner), te neke izrijeke iz prostora ***gnomskih oblika – uzrečice i poslovice***. Hasandedić se također služio i interpretacijom ***predaje*** i zahvatom u oblike (dovršenih) ***legendi***.

Pjesmama iz ***alhamijado korpusa***, nije samo puki transliterator (prenositelj teksta iz jednog pisma u drugo pismo), nego je onaj koji ih je, pogubljene, pronašao, interpretirao i u književno-znanstveni prostor lansirao.

Što se tiče ***epigrafskih oblika***, tariha, oni zauzimaju središnje mjesto među historijskim potvrdama za potpuno precizno određenje vremena (datuma) podizanja građevine, mosta, ispisa smrti ili obilježavanje nekog sretnijeg događaja (rođenja djeteta, dobivanje visokog položaja i sl.)

Ovaj tekst *ne ide za iscrpnošću*, nego *za ilustrativnošću*, pa ću navoditi, upravo zbog toga, tek neke od primjera.

I. USMENE LIRSKE PJESME

Osim pjesama koje tematski zahvaćaju Mostar, u žanru *šehrengiza*, usmeni je genije prošarao nizom motiva gotovo sve dijelove Mostara, njegove kvartove, njegove džamije, medrese, šadrvane i avlije, mostarske ašike i mostarske ljepotice. U brojnim pjesama koje u autorovu tekstu stoje u funkciji imaginativne ilustracije mostarskog duha, a ne potvrde historijske zbiljnosti, niz je na taj način spomenutih osoba pod njihovim historijskim imenom – pa ih je Hivzija Hasandedić, ne isključivo kao naučnik, nego i kao emotivni nasljednik mostarskog duha – primakao historijskoj analizi kao svojevrsnu dopunu i svjedočenje duhovne dimenzije historijskih vremena podvrgnutih osobnoj i osebujnoj diskurzivnoj proceduri.

Najbrojniji su svakako citati iz znamenitih lirskih pjesma, mostarskih sevdalinki.

Zanimljivo je da se ti lirski citati najčešće dovode u najbliži odnos sa sakralnim (džamijama) ili prosvjetnim ustanovama (medresama, mektebima), zatim poznatim lokacijama i u svom vremenu popularnim objektima (hanovima i dućanima), i – što je izuzetna zanimljivost – u kojima aktivni princip ne pripada muškarcima, mladićima – nego djevojkama! Poetska potka je najčešće protkana blagim humorom, i – važno je podvući – redovito predstavlja literarno prosvjetljenje historijske činjenice, memoarsko, kulturološko svjedočenje zbiljnog postojanja neke građevine, ili osvjedočenje djevojačke ljepote, svjedočenje neke velike ljubavi i ljubavne patnje. Osim historiji poznatih osoba, u lirskim zapisima su nerijetko i oni koje povijest, u svojim skokovitim mijenama, nije uspjela čak ni identificirati niti verificirati. Evo nekih od njih:

U Mostaru šećer mejtef kažu
U njem uči trista djevojaka
Hodža im je Omer-efendija
Kalfa im je lijepa Fatima.[♦34]

[♦34] Hasandedić, Hivzija. ***Spomenici kulture turskog doba u Mostaru***, Islamski kulturni centar, II.dopunjeno izdanje, Mostar, 2005., str. 86.

Pjesma očito ima aluziju potpuno druge namjere od one koja bi bila primjerena čisto pedagoškoj, edukativnoj usmjerenosti; usmeni pjevač emocije srca izravnava, ili ih uzdiže iznad ozbiljnosti jedne pedagoške ustanove, poput snage vedrog životnog načela iznad „skrojenosti" i „uštogljenosti" mekteba kao i svake druge takve ustanove. Citat zapravo, ako hoćemo, uzvisuje ljudskom osjetilnošću kameno zdanje mekteba kao i njegova nerijetko stoljećima starog pedagoškog načela, ispunjavajući (mejtef, školu uopće) ljudskim srcem i ljubavnim žarom koji nije, u citiranom primjeru, bez doze blagog humora. Posebna je osobitost, kao što smo pripomenuli, što u njoj emotivnu poplavu ne isijavaju „glasno" momačka srca, nego ona tiša, nježnija i od svijeta zaklonjenija – djevojačka!

Tu je i lirski primjer osvjedočenja mostarske ljepote, podjednako i mladića i djevojaka, protkan stihovima sevdalinke ***Lijepi li su mostarski dućani:***

Lijepi li su mostarski dućani
Još su ljepši mladi bazerđani;
Ponajljepši bazerđan Mustafa…[♦35]

U tematiziranju *Ćirića hana*, Hivzija Hasandedić ne zaboravlja da iz metahistorijskog prostora preuzme cijelu himnu srcu i vječnoj ljubavi; mogu svi Mostarci kupovati lijepu djevojku pred Ćirića hanom, ali je niko kupiti ne može, zbog otpora same ljubavi! Ali, u njoj je i nešto od mostarskog, „ženskog" mentaliteta: otpor koju se uvijek izruguje i svojom jedva prikrivenom porugom zapravo još dojmljivije i emotivnije osvjetljava prostor intimne sraslošću pojedinca i grada.

U pjesmi *U Mostaru pred Ćirića hanom*, citiranu uz temat u naslovu spomenutog objekta, prezentirana je raskošna, doslovna oda ljubavnoj odanosti, himna žudnji za voljenim, beskrajna ljubav koja nema obala i koja se unaprijed odredila: ne postoji ništa što je od nje skuplje i ne postoji ništa čime se ona može kupiti.

U Mostaru pred Ćirića hanom
Prodaje se lijepa djevojka;

[♦35] Hasandedić. ***Isto***, str. 192.

Kupuju je svi Mostarci redom
A niko je kupiti ne može.
Govorila lijepa djevojka:
„Zalud vama svi Mostarci redom,
Niko mene kupiti ne može
Jer ja n'jesam roba na prodaju
Već djevojka koja čeka momka:
Otišo je robu kupovati
Preko sinja mora iz Mlecima.
Kad se dragi iz Mletaka vrati
Bez ijedne pare i dinara,
Daću njemu srce iz njedara.[36]

Posebna skupina pjesmama nadahnuta abmijentalnim čarolijama – prizorima igre svjetla i zapjenušanih mlazova vode što bez prestanka prska, šumi i prelijeva se poput tečnog srebra preko rubova ***šadrvana***, prelijepim i neusporedivim arhitektonskim medaljonima u džamijskim avlijama.

U Mostaru na al-šadrvanu,
Mostarlije abdest uzimaju.[37]

Pjesma *Zareče se Šarića kaduna*, pamti ono što pamti njezin kolektivni autor – kako je i ko je podigao mekteb, džamiju i sahat-kulu u Mostaru, a što zapravo pamti i sama pisana historija (uz određene korekcije, naravno). Pjesma je uživala golemu popularnost u narodu – pa je, kao odjek unutarnje bošnjačke duhovne poputbine, svojedobno bila „prenešena s majke na sina"; varijantu koju citira Hivzija Hasadedić, on je osobno zabilježio od svoje vlastite majke, i takvu je, „zaustavljenu" – predao nama u amanet. Ta pjesma, barem u ovoj verziji, očito nije dovršila potpuno oblikovanje. Prethodni citirani stihovi, vidjeli smo, svi su odreda deseterci, s cezurom na četvrtom slogu, dok su u ovoj pjesmi – posljednji stihovi ostali

[36] Hasandedić. ***Isto***, str. 177 (Nikola Buconjić: *Iz narodne poezije*, Kalendar Napredak, Sarajevo, 1932., str. 96).

[37] Hasandedić. ***Isto***, star. 150.

„okrnjeni“. I ona je sve do kraja nastala u identičnoj metričkoj shemi, osim pretposljednjeg, koji je sedmerac, i posljednjem, koji je osmerac!

Zareče se Šarića kaduna
U mahali među hanumama:
„Jest tako mi dina i imana
I tako mi šehri-ramazana,
Sagradiću mekteb i munaru
I veliki sahat u Mostaru.
Nek se čuje preko Bišća ravna,
Velagića i Blagaja grada,
A da nije Bišine
Čulo bi i Nevesinje.“[♦38]

Zanimljiva je pjesma koja tematizira dolazak pehlivana u Mostar i njihove akrobacije na – preko Neretve prebačenom – zategnutom konopcu. U scenografiji dominira Bišćevića ćošak, danas poznata i atraktivna tačka na turističkom itinereru. Pjesma bilježi i članove obitelji mostarskog muftije i mostarskog kadije, kćerke Arifa efendije i alajbega Murića. Hivzijin postupak unošenja usmenoknjiževnih referenci, ne samo da „intimizira historiju“, nego dopušta da iz apstraktnih činjenica, datuma i idejnih pokreta, doslovno izviruju ljudska lica koja nipošto nisu bez zbiljne povijesne pozadine.

Sokolovi Savu preletiše,
Pehlivani u Mostar dođoše;
U četvrtak tenefe propeše
A u petak igru započeše.

Igru igra Ale pehlivane
Od bijele Halebine kule

[♦38] Hasandedić. ***Isto***, str. 161, (s napomenom da ju je sam zapisao po kazivanju svoje majke Zinete Šukalo iz Mostara).

Do bijela ćoška Bišćevića.
U tom ćošku divet divojaka:
Dvi muftine i dvi kadijine
I četiri Arif efendina
I Begaja Morić alajbega.
Lipo igra Ale pehlivane
Al' je Ali noga poštaknula,
Pade Ale u zelenu travu...[39]

Posebno, mada ne tako često, eho narodnog sjećanja nosi i imena Mostaraca – branitelja grada kroz njegovu povijest. Kad Hasandedić, na više mjesta, spominje mletačke napade paravojnih uskočkih formacija (Jankovića Stojana), koji je višekratno udarao i razarao grad, historičar rijetko može biti u prilici dokumentarno osvijestiti neko ime iz mostarskog građanskog otpora. Evo jednog od distiha koji su pjevani o branitelju Raskršća, Dedagi Kajanu:

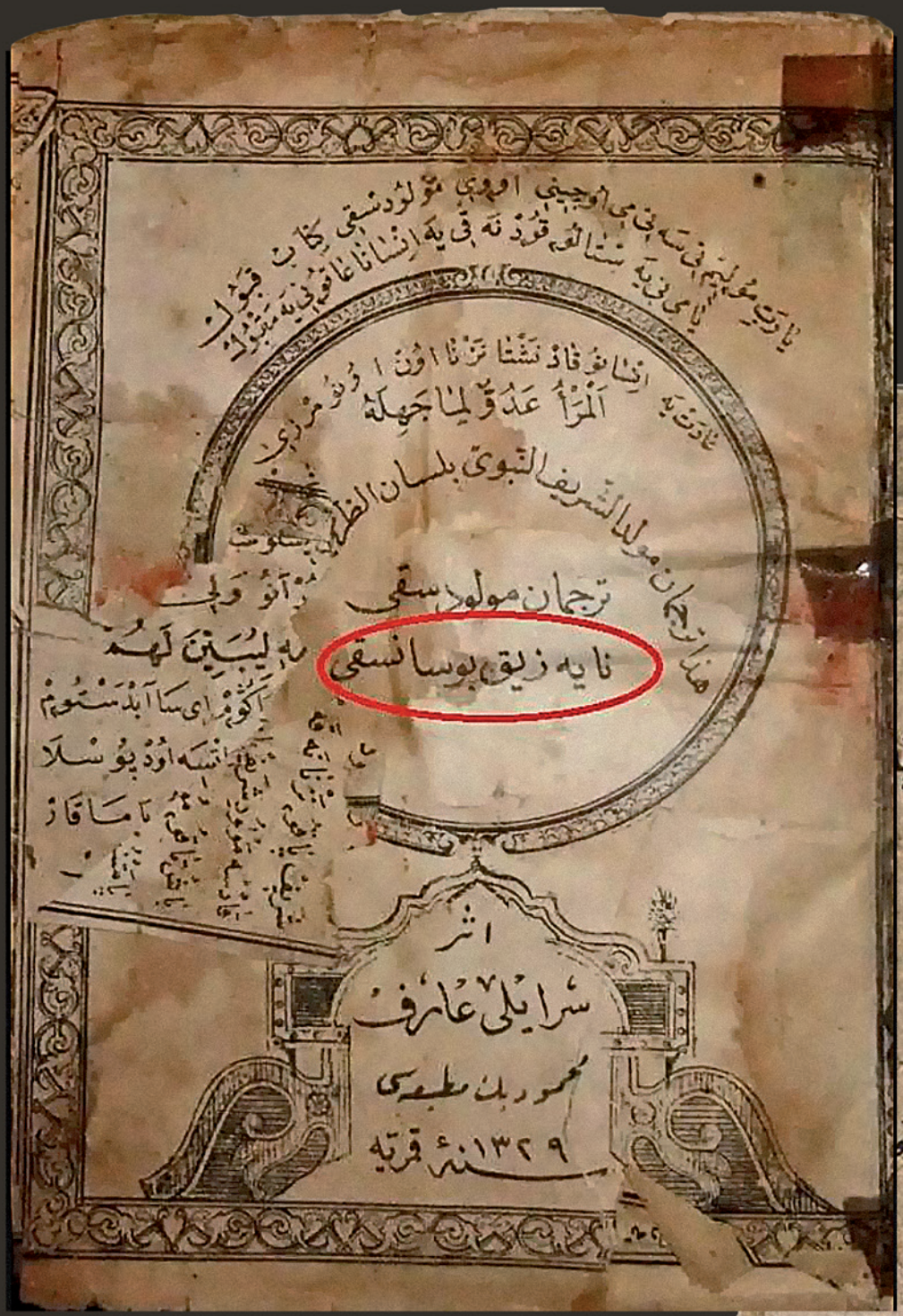
Kajanija ne žalio vranca / Dobro čuvaj na Raskršću klanca.[40]

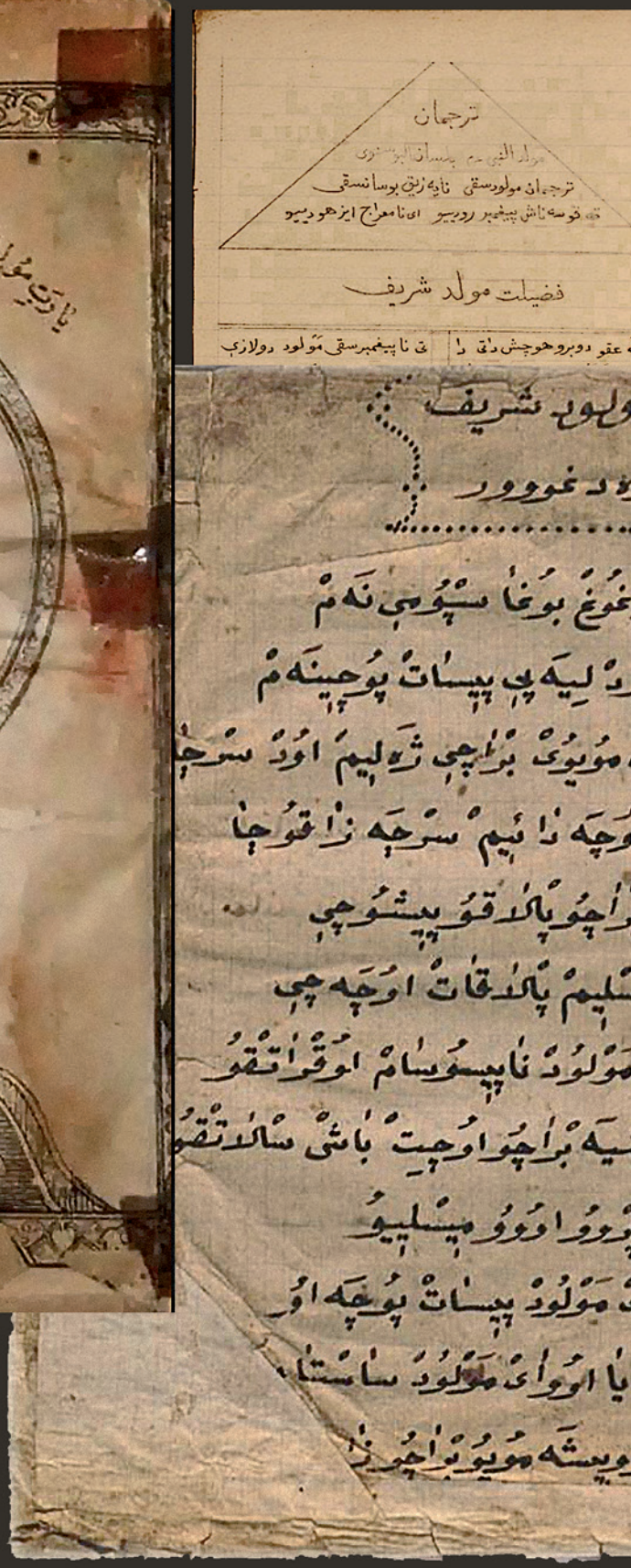
Kako vidimo, Hivzija je Hasandedić, mada je strogo odvajao dokumentarnost svojih historijskih analiza, vrlo često dovodio u njihovu blizinu usmeno-književnu referenciju kao lirsku memoriju narodnog duha i narodnog srca.

[39] Hasandedić. ***Isto***, str., 181.

[40] Hasandedić. ***Isto***, str. 137.

Bosnevijska / alhamijado literatura, književnost i pismenost - u dugom vremenskom periodu, od 15. do 20. stoljeća, trajala je jedna pismenost bliska širim narodnim krugovima.

ترجمان
مولد النبوی بلسان البوسنوی
ترجمان مولود سنی نایه ریق بوسانسقی

فضیلت مولد شریف

الله عاقو دوبرو هوجش دافی دا	۱
عاقو اوجتو هوجش حوری یا	۲
قادسه پیغمبر دوبیو توچ اومتا	۳
عاقو زاقلوئن اودجهنما هوجش	۴
نه طلو سلوشای عاقو هوجتو بانی نانش	۵
دوقسی ژیوای دوبرو ناسوی بتاوری	۶
ایچی شطو چیقیش نامولوده دوام	۷
عاقو اوجتو هوجش درجات	۸
ذنای بی ارذ دنیا لوقه جش ایرلانیت	۹
عاقو هوجش حوری کوزه دابی یش	۱۰

بی نایپغمبر سنی مولود دولازی	۱
بی نایپغمبر سنی مولود دولازی	۲
همه مبارك همو فضیله نوره یولدا	۳
بی نایپغمبر سنی مولود دولازی	۴
فاقو پیغمبر یه دوبیوسه نار	۵
بی نایپغمبر سنی مولود دولازی	۶
بی نایپغمبر سنی مولود دولا	۷
بی نایپغمبر سنی مولود دولا	۸
یره قویسر اطه اوجتی یرولا	۹
بی نایپغمبر سنی مولود دولا	۱۰

قصیدهٔ نصیحت

بسم الله الرحمن الرحیم

درانی بوزه تبه فالدنا ایمان	۱
اینا سوه جا یادونوسیم صلوات	۲
اینا اصحاب نقیه صلات سلام	۳
سوره جاروسوا قادوروپاچینیم	۴
ینغورا سابلدایما داسه چه	۵
درانی بوزه یاسام یدان رونیچنوی	۶
ناتوروبوق قاپی پی پرازان دوشوسام	۷
اوسیم تبه شتوایما یدنوچیم	۸
درانی بوزه رقوسی لدنا قنه لر	۹
اومرحمت نادا سه توری روب نلسیف	۱۰
نوبخشی تیمه اوبرادوراتی	۱۱
وولوستور ولیق ایمایو نماح	

قصیدهٔ ابراهیم

ابراهیمه براته موی	۱
درانغوم بوغوتی روبوی	۲
پسوراتی نقوغ تی نموی	۳
دوبرا پوسلدپوسلوشای	۴
فرض شتویه دوبروزنای	۵
ابدستا اوزهی پاقلدنای	۶
توجوسرا موتوزا قلدنای	۷
دوبرو میسلی ایقوردای	۸
دینغن نفسوتی ندای	۹
ترک نچینی سنتا عمل	۱۰
پروسه یدنوغ عادتا	۱۱
تینه مادشی قدره تا	۱۲
ابراهیمه ترزی یا	۱۳
اودصابلیه اوستریا	۱۴

غوروه رمتی دوبروچوی	۱
نموی پریمات روژنه حوی	۲
سرا موتایه براته موی	۳
اودبولغسه ناسلوشای	۴
اوچی براته نه چوسای	۵
پاسه بوغو پقلدنای	۶
قوتی سقریپی پوقلدنای	۷
آنه میسلی تی بالای	۸
اودغریه حاسه اوقلدنای	۹
وازدا ایمای آبدستا	۱۰
سواقوغرادی صوره تا	۱۱
تی سی یدنا سی روتا	۱۲
صراط لنقا کوپریا	۱۳
اودرد قیه تانشیا	۱۴

انصحتدی نیه تی بلغة البوسنویه تی
نصحتی دیلنسقی نایه ریق بوسانسقی

الحمد لله رب العالمین والطاقة للمتقین والصلاة والسلام
علی سیدنا ونبینا محمد وعلی آله وصحبه
اجمعین

بسملة قودای سا حمدوره زا بوچه	۱
دینسقی نصحت یه اوووای نووروز	۲
دادة الله نا ما اوه نصحته	۳
دینسقی بیسرو یا زا خا یا خ نا قبیت	۴
راجوا هیر ایزکتا یا سا سنا وبم	۵
دوشقو وبما دا هریو اوی بم	۶
بروقو کلکز نا اوه نا صحته	۷
قوهی اوی سوه بیسه ربنو وروده	۸
قوا وزرادی ازبز لیسه سوه اودو	۹
نا صحته ما قو حایقی دا نا و شاش	۱۰
ای دنا ای نوح قومه تزه یا اوجی ته	۱۱
اوچا ما یقوای برنا نا ای دی یه ته	۱۲

ایزکتا یا یا نصحته اوزه	۱
قونصحته ته قبولی بچه خوزه	۲
را بوپی شه یا او وه نصحته	۳
ته نا قبیح موغو بی سه ایزغو بیت	۴
دا یا سیو من ایرا سه یه اوسنا وبم	۵
یا مت نی بم را جواهیر بوخاو نبم	۶
یا دز نا مو دینو وبینه قبیحته	۷
اون مبارك نا صحتی بیسه رب نوروزده	۸
اون یه سه یه نا سلامته باش اوروز	۹
طوبی یه نشان نا قو ایمان تی ایماش	۱۰
نا یامت هی ای آذیو اوزی سه	۱۱
نا نصحت دوزیو هی نا دو دی نه	۱۲

II. ALHAMIJADO PJESNIŠTVO

Zaljubljenička privrženost zaboravljenoj kulturnoj baštini posebno se može pratiti u slučaju Hivzije Hasandedića, u njegovoj strasti da pronađe, transliterizira, prouči i objavi „izgubljene stranice bošnjačke književnosti“ pisane arebicom na materinskom, bosanskom jeziku, tekstove ne baš sretno nazvane „alhamijado književnošću“.[♦41]

Alhamijado književnost je, bez obzira što se u estetskom pogledu ne može možda mjeriti s književnošću Bošnjaka na istočnim jezicima, od prvorazredne važnosti. To je Hivzija Hasandedić shvatio i bio među njezinim najistaknutijim proučavateljima, kao kasni Bašagićev nastavljač, u socijalističkom razdoblju bošnjačkog kulturnog propitivanja.

Hasandedićevo bavljenje alhamijado-tekstovima, mada mu nije bilo izrijekom u prvom planu, historija književnosti ne samo da uvažava, nego uvažava i kao referencijalno mjesto svakog ozbiljnog pristupa rečenom korpusu. Njegove pronalaske, njegove trasliteracije, njegova tumačenja svaka iole ozbiljnija studija citira, na njih se oslanja, a same tekstove akceptira i unosi, primjerice, u antologije alhamijado pjesništva. Takav je primjer, recimo, s jednom od najranijih pjesma „A ja pođoh i povedoh konja na vodu“, koju je Hasandedić objavio 1966.[♦42]

A ja pođoh i povedoh konja na vodu

A ja pođoh i povedoh konja na vodu,
A na vodi moja lipa gospa lišce umiva.
Zagrlim je, poljubim je, meni se moli:
„Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti Boga!“
Ja potrgah šeftelije, kano jabuke.

[♦41] Muhamed Ždralović je predlagao nešto bolji naziv – *adžemijska književnost* – ali se taj naziv u znanosti, očito, nije primo. V. Ždralović, Muhamed. ***Prepisivači djela u arabičkim rukopisima***, knj. I-II, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

[♦42] Hasanddedić, Hivzija. ***Nekoliko zapisa iz orijentalnih rukopisa Arhiva Hercegovine u Mostaru***. Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII, 1966-67, Sarajevo, 1977., str. 122-124.

„Bogme ću te sad bašlijom, pri sebi ruke!
Sva sam se oznojila od velike muke.
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti vire!“
„Ja se tebi vrlo molim, moje janješce.
Niť te pusujem niti velim obješenice.
Jere jeste crne oči i lipše lišce.“
„Nemoj, nemoj ah bre nemoj, tako ti Boga!“
„Ah, divojko lipotice, lipa ti si boja!
Ja se milom Bogu molim, hoćeš biti moja.“
„Pusti mene, mlad junače, biti ću tvoja.
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti vire,
Ja sam jedna sirotica u mile majke.
Ostavi me, mlad junače, mene divojke!
Bog te ubio, jer mi kršiš bile ruke!
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti Boga!
Ja sam tiće jarebiče, a ti si soko,
Kad me hoćeš ufatiti, ne let visoko!“
„Ah, da mi je poljubiti u črno oko!“
„Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti vire!
U mene je ljuta majka, karat će mene
Ako mene vidi bratac, ubit će mene.
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj tako ti Boga!
Kose su mi ružice, ne trgj mene!
Lice mi je ljubičica, ne lubi mene!
Ja sam jedna grličica, ne grli mene!
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti vire!
Ako sam ja udovica, ne čini misli,
Ah i mi smo bir-zeman (d)e bile divojke.
Pusti mene, mlad junače, tako ti Boga!
Nemoj, nemoj, ah bre nemoj, tako ti vire!

Naravno, već smo rekli da nam nije cilj da ovom zgodom donesemo sve što je Hasandedić iznio iz zaborava. Zato ćemo se ograničiti još samo na jednom primjeru, na pjesmi koja nije doživjela slavu prethodne, a koja je svakako referencijalno mjesto historijskog zbivanja koja, po svom smislu, slijedi naum druge jedne forme, prije svega tariha, koja je to na svoj neobičan način:

Pjesma Hamze Puzića povodom nekih događaja u I.V.Z. godine 1937.

Svak se čudi sada u nas,
Šta se radi ovo od nas!
Naši ljudi sada šute,
Oni nešto ružno ćute,
Oni neće da se bude,
Niti hoće da se trude.
More biti da se boje
Da ne bude nima gore.
Neki dao svoje uho
Da bi nešto za se čuo
Ozgar neki ljudi doće,
Niko ozdal doći neće.
Kako kažu kalendari,
To će biti komesari (...)♦43

♦43 Hasandedić, Hivzija. ***Djela i kraći literarni zapisi Muslimana BiH koji su napisani na orijentalnim jezicimai koja se nalaze u Arhivi Hercegovine u Mostaru***, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IV, Sarajevo 1976.

III. EPIGRAFIKA / TARIHI

Kronografski natpisi, promatrani isključivo s literarno-estetske pozicije, nerijetko zauzimaju središnje mjesto između dokumentarnog teksta i pjesničke otvorene vizije, u bosanskom se jeziku kontinuirano javljaju od ranog srednjovjekovlja (Humačka ploča, X-XI. st.), sve do danas; naravno, svako je vrijeme u njemu prepoznatljivo po svojim jezičnim i stilskim osobitostima sukladnom vremenu svojega očitovanja.

Tarih se u bosanskom prostoru javlja oblikovanjem osmanske vlasti kao organiziranog političko-društvenog sustava i islamske elaboracije i preinake zatečenog duhovnog bošnjačkog horizonta, reflektiranog na doživljajnu i materijalnu dimenziju života. U toj ravni valja shvatiti i metamorforiranje srednjovjekovnog epigrafa u novooblikovani, zahtjevniji tekst dvojake određenosti: tarih postaje *svjesno* poetski zahtjevniji i – ono što je u dokumentarnom smislu važnije – postaju vremensko-kronološki savršeno određeniji. On je poetskim oblikom – notirani datum!.

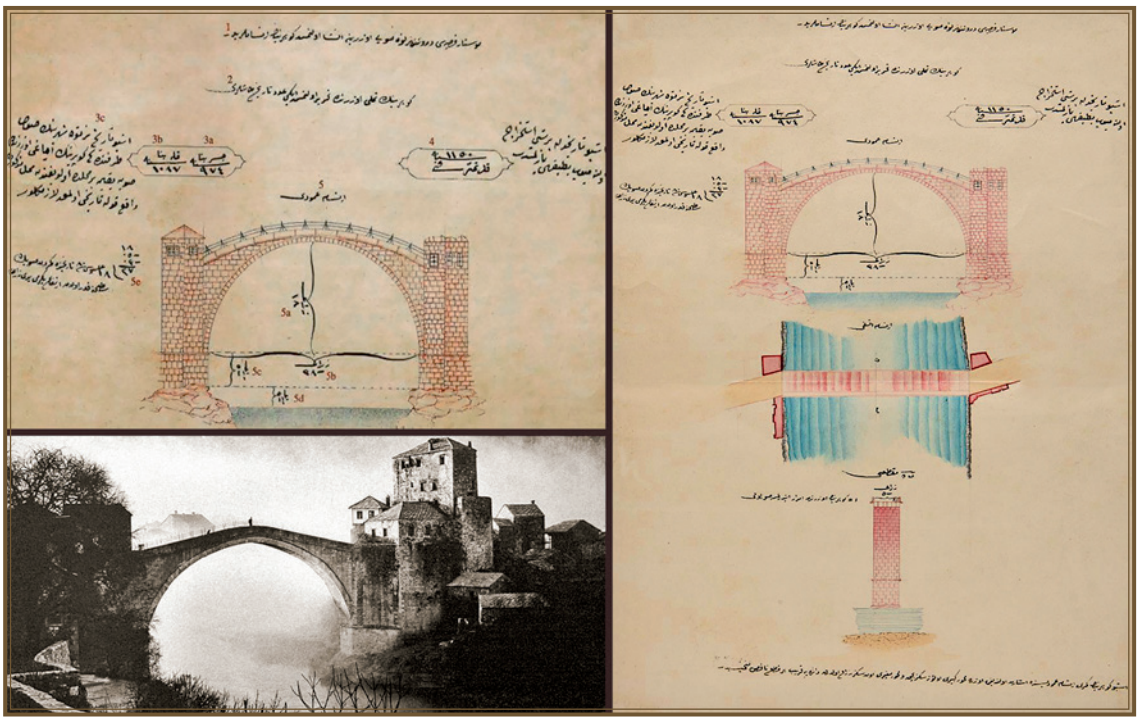
Hivzija Hasandedić je, uz zaista rijetke prikupljače, obrađivače i objavljivače tariha, uz Muhameda Mujezinovića, Sejfudina Kemuru i Hamdiju Kreševljakovića, nesporno najznačajniji njihov poznavatelj u XX. stoljeću.

Navest ćemo samo neke od njih, koji su se iz prvotnjih Hasandedićevih izdanja, „razišli“ i „raširili“ po, danas, najpoznatijim zbirkama tih specifičnih islamskih epigrafa:

Tarih za Stari most

Neka je vesela duša sultana Mehmeda!
Sagradio je legate i spomenike kao što je ovaj.
Nek je također sretno Sulejmanovo vrijeme.
Njegova vladavina je imala uspjeha u građenju.
Zalaganjem nazira ovo se dovrši
Napisa mu hronogram: „Luk snage“.[44]

[44] Hasandedić, Hivzija. *Spomenici kulture turskog doba*..., str. 124.

Plan Starog mosta (Narodna biblioteka Sarajevo); ***Jedini crtež mostarskog mosta koji baštini Turski arhiv iz osmanskog perioda datiran je na 1864. godinu***; ***Najstariji svjetlosni zapis*** *(fotografija)* ***Starog mosta iz cca 1860***. Do djelimične promjene na mostu dogodilo se 1854. godine. Naime, na njegovim rubovima izgrađena je željezna ograda.

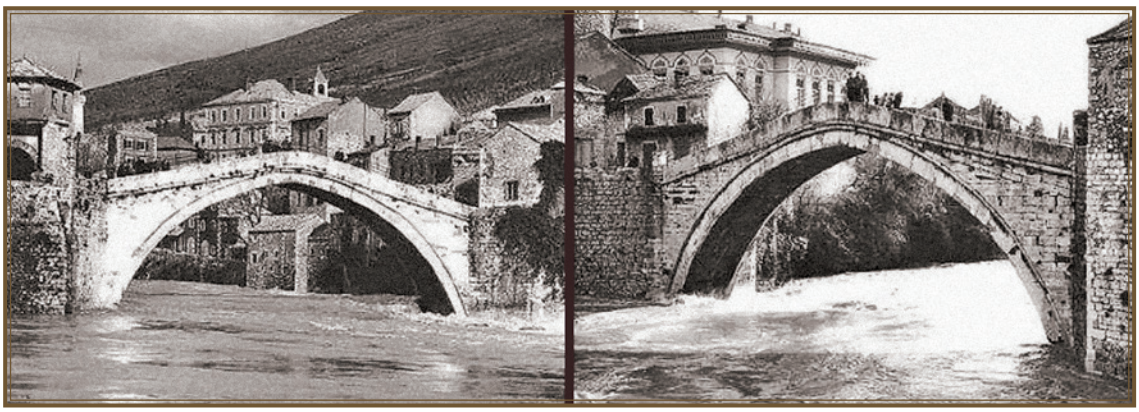
Drugi tarih o starom mostu
Donosi se na turskom i bosanskom

El gečdigi kupriden
biz de gečeriz, šahim
Preko uspješno sagrađenog mosta
I mi prelazimo, care moj.[♦45]

[♦45] Hasandedić, Hivzija. ***Isto.***

Tarih o poplavi u Mostaru 1791
Sastavio ponizni Muhamed Ćišić, muftija

Neka se uzme za pouku, jer na svijetu ima mnogo djela
Ali sličnog ovom nije ni vidjelo ni muško ni žensko
Božijom odredbom našem gradu se dogodio veliki potop
Zbog čega se na sva stvorenja spustio veliki strah
Kiša je lijevala jedne noći od mraka do zore
I sa svih brda su tekle bujice i plavile kao more
Naročito bujice koje su tekle niz Dronjevac
Porušile su u Mostaru mnogo kuća i koža (života)
Ovako nasilje nije voda do danas nikad počinila
Svijet ovo broji u znakove Sudnjeg dana
Bog učinio njihov kraj dobrim i odabrao nas
Neka nas s dobrim spomene svak ko ovo čuje
Tačno 1206 (1791) godine po Hidžri
Dogodio se ovdje ovaj značajni događaj znaj o požrtvovani[♦46]

Stari most u Mostaru za vrijeme jedne poplave šezdesetih godina prošlog stoljeća.

[♦46] Hasandedić, Hivzija. ***Nekoliko zapisa iz orijentalnih rukopisa Arhiva Hercegovine u Mostaru,*** POF, XVI-XVII, Sarajevo, 1970., str. 122-124.

IV. PROZNI OBLICI
Jednostavni oblici

U prvoj polovici 20. stoljeća javlja se književnoteorijski termin o takozvanim *jednostavnim oblicima*, koji prethode umjetničkima (André Jolles, 1929.).[47] Jolles u jednostavne oblike uvrštava legende, sage, mitove, zagonetke, izreke, memorabile, bajke i viceve. Mada ti „jednostavni oblici" i nisu baš tako jednostavni, osobito bajka (upozorava Bošković-Stulli), gotovo u isto vrijeme izašla su još dva teksta s dalekosežnim posljedicama za folkloristiku – Jakobson-Bogartyjeva rasprava *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* (1929.) i Proppova *Morfologija bajki* (1928.).

Pored bajke, „povlaštenom" se vrstom usmene proze smatraju ***predaje*** (njem. *Sagen*). Bez obzira hoćemo li u njima vidjeti jednu vrstu ili skupinu vrsta, povezuju ih neke zajedničke crte: ta se pričanja temelje na vjerovanju u istinitost onoga o čemu se kazuje. Dijele se, obzirom na temu, na ***mitološke***, ***povijesne*** i ***etiološke***. Klasično mjerilo za određivanje vrste jest vjerovanje u istinitost (za razliku od bajke koja se prihvaća kao izmišljena). Mišljenje da predaja priopćuje neko znanje (o mjesnoj povijesti, o tajanstvenim silama) danas većinom upućuju samo na „poetsko znanje", potrebno ljudima radi prisnijeg odnosa sa zavičajem i njegovim osebujnostima, te održavanja vlastitog duhovnog kontinuiteta. Načini prikazivanja kristaliziraju se u tri glavna oblika: ***kratko priopćenje*** – informacija u sklopu govorne riječi (kronokat), kao ***memorat*** (pričanje o događaju po vlastitom sjećanju), kao ***fabulat*** (tradicijom prenošena priča o kakvom događaju).

Predaja, jedno od značenja koje se preferira u književnoj teoriji i historiji, glasi: nepisana povijest, istina, iskustva, legende itd., koje se prenose s koljena na koljeno, usmena tradicija, podatak iz okaza prošlosti bez dokaza, predanja; usmena predanja, narodna predanja.[48]

Legenda je po definiciji pripovijest u prozi ili stihu u kojoj su povijesno-bibliografski podaci isprepleteni s fantastičnim događajima; 1. priča o fantastičnom događaju (prema legendi;

---

[47] Bošković Stulli, Maja. ***Priče i pričanje***, Matica hrvatska, II.dopunjeno izdanja, Zagreb, 2006., str. 16.

[48] ***Hrvatski enciklopedijski rječnik***, knj. 8, Per-Pro, Jutarnji list &Novi Liber, Zagreb, 2004., str. 210.

razviti legendu); 2. predaja o životu neke osobe ili o nekom događaju, najčešće izmišljena ili obogaćena maštom.[49]

Jednostavni oblici

„Legenda tvrdi da je Mahmud, brat mostarskog vakifa Koski Mehmed-paše i identifikuje ga s Mahmudom koji se spominje u Koski Mehmedovoj vakufnami iz 1612. godine. Dalje se priča da je on dovršio izgradnju Koski Mehmed-pašine džamije i bio prvi njen imam kao i prvi šejh njegovog hanikaha." – piše Hivzija Hasandedić.[50]

Autor sučeljava „podatke" iz predanja sa zbiljnim činjenicama ispisanim na samom bašluku Mahmud-babe i utvrđuje da je umro punih 45 godina prije izgradnje džamije, te da je naravno predaja bez ikakvog osnova.

Ali, predanje je nerijetko jače od zbilje. Hasandedić dalje kaže: „Ličnost Mahmudovu legenda je obavila raznim mistifikacijama. Tako se priča da je njemu u jednom boju odsječena glava, koju je on vlastitim rukama donio na Malu tepu i tu pao mrtav. Na istom mjestu je sahranjen, i svijet je kasnije na njegovom mezaru sagradio turbe. Druga legenda, opet, kaže da ga je na smrt osudio neki mostarski kadija zato što mu nije htio uzeti kćer za ženu, koja se u nj bila zaljubila i koja ga je zbog njegovog odbijanja kod oca opanjkala da ju je na ulici „potegao".

H. Hasadedić bilježi i jednu legendu koju sam i sâm od majke slušao u ranom djetinjstvu. „Dalje se priča da je Mahmud, kada bi drugi ljudi išli u podne u džamiju, išao na Neretvu. Jednom prilikom su za njim poslali nekog dječaka da ga prati i da vidi kuda ide. Kad je dječak došao do vode, Mahmud mu je rekao da mu na nogu stane i da oči zatvori, pa su se obojica u tren našli kod jedne džamije oko koje je mnogo svijeta obavljalo podnevnu molitvu. Dječak je po povratku sve ljudima ispričao i u ruci je donio stručak mirišljave trave. Po toj travi ljudi su zaključili da Mahmud ide i svaki dan obavlja podne kod Ćabe u Meki."[51]

---

[49] ***Hrvatski enciklopedijski rječnik***, knj. 5, F-Ln, Jutarnji list, &Novi Liber, Zagreb, 2004., str. 342.

[50] Hasandedić, Hivzija. ***Spomenici kulture turskog doba u Mostaru***, II dopunjeno izdanje, Islamski kulturni centar, Mostar, 2005., str. 109-110.

[51] Hasandedić. ***Isto***, str. 110.

Posljednje u tom nizu je kazivanje o zakupniku tepice koji je ugovorno morao brinuti da u bardaku postavljenom u prostoriji blizu mezara, uvijek ima vode. „Priča se – kaže predanje – da je svako jutro bardak osvitao prazan a peškir vlažan. Vjerovalo se da umrli ustaje svake noći i uzima abdest i moli se Bogu.“[♦52]

Turbe šejha Derviša Ishaka u haremu Koski Mehmed-pašine džamije.

[♦52] Hasandedić. ***Isto***, str. 110.

Ličnost šejha Derviša Ishaka

Ličnost šejha Derviša Ishaka čije je turbe do 1965. stajalo na vrhu carinskog harema, a te je godine, zbog gradnje željezničke stanice prenešeno pred Koski Mehmed-pašinu džamiju, također je obavijeno brojnim legendama. Hasandedić podsjeća i citira neke od njih:

Mada se o toj osobi ne zna ništa pouzdano („jer nema spomena u pristupačnim izvorima", kaže H. H.) narod ipak ima svoju varijantu u koju vjeruje.

Priča se da je porijeklom Mađar, odakle se za vrijeme jednog rata doselio u Mostar i u njemu stalno nastanio. Potpuno mistificiran kao lik, živi u sljedećoj Mostarcima poznatoj legendi: Kada su Bošnjaci 1737. godine vodili žestoki boj s Austrijancima pod Banja Lukom, Derviš Isak se brijao u jednoj brijačnici u Mostaru. Napola obrijan, istrčao je iz brijačnice i, zgrabio s ulice šaku pijeska i bacio je prema strani na kojoj se Banja Luka nalazi, pa su, kazuje se, Bošnjaci, odmah pobijedili.

Neka je djevojka „muradila" i išla svaki dan u turbe i svijeću palila. Jednoga dana je, neuobičajeno, zakasnila,[♦53] pa kad je htjela da uđe u turbe neka nevidljiva ruka ju je po glavi udarila i na taj je način ukorila što je zakasnila."[♦54]

Predanja o šejhu Ismailu Opijaču

Postoje i legende o šejhu Ismailu Opijaču, na koje se Hasandedić samo poziva ali ih šire ne elaborira. Napominje da ga one uzdižu u status „dobrog", tj. *svetog čovjeka* (*evlije*). Vjeruje se da je svojim moćima a posredovanjem zapisa – „uspješno liječio svakog ludog čovjeka kojega bi mu doveli". U jednog drugoj predaji onostrana se uloga pripisuje šejh Ismailovu mačku, koji je, pod utjecajem šejhovih nadnaravnih moći (kerametom), „našao nestalo dijete neke šejhove kmetice i kući joj ga doveo". Priča se također da je mačak uginuo istoga dana kada je umro njegov gospodar.[♦55] Itd.

[♦53] Hasandedić. ***Isto***, 11.

[♦54] Hasandedić. ***Isto,*** 115.

[♦55] Hasandedić. ***Isto.*** ???

Uzrečice – poslovice

Uzrečice (koje nastaju i traju kao oblikovane ***poslovice***), zatim stihovi iz usmenog pjesništva, te predaje i legende, Hivziji Hasandediću naravno ne koriste u potkrijepi utvrđivanja historijskog činjeničnog stanja, nego se citiraju kao reference pučkih oblika informativnog sloga zbiljnog života podignutim u imaginarni prostor. Zbog toga uzrečice i valja promatrati kao svojevrsnu, osebujnu, nerijetko i kritičko-mišljenu dotematizaciju kolektivnog memoriranja historijske zbilje.

Uzrečica koja je u Mostaru postala poslovična, osim pohvale lokal-patriotskom duhu, očito je odavala i zbiljno stanje sklonosti pa i zaljubljenosti Mostaraca prosvjeti, učenosti, otvorenosti prema lijepom u vidljivim oblicima arhitekture i književne riječi. Zato nije nimalo čudno da se Mostarci nisu samo hvalisali kad su skovali sljedeću izreku koja, uostalom, nije ostala poznata samo u Mostaru, nego je znana u cijelom prostoru bosanskog jezika. Glasi: *Ne kaži se u Mostaru učen.*[♦56]

Uzrečica *Suhodolina protjerala zeca kroz mrava*,[♦57] nastala je u vrijeme kada je niz Suhodolinu, osobito za vrijeme obilnih kiša, tekla prava rječica, Dronj. Posljednji put je prouzročila velike štete 1904. godine, a vodena stihija odnijela trgovine vlasnika Zeca i Mrava, uključujući i jednu veliku željeznu kasu.

Uzrečica *Kad je Stara ćuprija bila zadračena*,[♦58] nastala je u vrijeme kada je zbog sukoba među ajanima Muharemom Hadžiselimovićem i Salihom Bakamovićom, most bio pregrađen pa je prijetila da se prelazak preko njega potpuno onemogući, a sve zbog svađe u borbi za prevlast u Mostaru (1815.). Mostarci su dugo pamtili i prepričavali taj događaj, o čemu je najsnažnije svjedočenje sačuvano upravo u citiranoj uzrečici.

H. Hasandedić telegramski podsjeća i na druge legende vezane za Stari most, npr. na usmenu predaju koja kazuje da Mostu graditelj nije bio Hajrudin nego Rade Neimar – s dodatnim motivom koji se gotovo redovite veže za podizanje znamenitih građevina – uziđavanjem brata

---

[♦56] Hasandedić. ***Isto***, str. 938.

[♦57] Hasandedić. ***500 godina Mostara***, god. XXII, br. 47, 14. 11. 1966., str. 7.

[♦58] Hasandedić. ***Kulturni spomenici***…, str. 126

i sestre, motivom žrtve, koja se i ovdje ponavlja u osobama Stoje i Stojana, koji su, kako se kaže u narodnoj pjesmi, "uzidani mostu u temelje".[59]

Janković Stojan i mostarske predaje

„Na obronku Huma postoji i danas jedna visoka kamena kula iz turskog doba. O njoj su se sačuvala dva kontradiktorna predanja koja su pribilježena u literaturi i koja zna prepričavati još pokoji Mostarac. Po jednom od njih, ovu kulu je sagradio Janković Stojan, dok drugi, naprotiv, tvrdi da ju je srušio i spalio. (Luka Grđetić Bjelokosić: ***Mostar nekad i sad***, str. 22 i u: *Bosanska vila*, Sarajevo, 1889., str. 374).

Prvo predanje je bez ikakvog osnova jer je, opet po predanju, Stojan s uskocima vršio brze hajdučke upade u Mostar i odmah se vraćao. Zato je jedino moguće prihvatiti drugo predanje koje kaže da je on kulu spalio[60] (o čemu govori i S. Ćorović, *Mostar*, str. 22).

Umjesto zaključka

Gotovo je nemoguće u jednom kratkom tekstu pobrojati sve usmene lirske pjesme, tekstove alhamijado književnosti, epigrafske tekstove, legende i predanja, izreke (poslovice), koje otkriva, obrađuje i objavljuje ili na koje samo upozorava Hivzija Hasandedić, vraćajući ih u naše vrijeme kao zaboravljeni oblik kolektivnog pamćenja i kao psihološki fenomen. Potpuno je jasno da historija književnosti nije, nažalost, obratila odgovarajuću pozornost u mjeri i u dimenzijama na koje upozorava žanrovska vrsta stručnog i znanstvenog prostora kojim se bavio Hivzija Hasandedić. Pristup proučavanju naznačenih oblika unutar Hasandedićeva teksta implicira interznanstvene i intertekstualne postupke analize i obrade. Posebno bi poglavlje, svakako, zauzimala putopisna produkcija, koja izmiče zamišljenom okviru našeg temata a u Hasandedićevu pisanom prostoru je dvojako naznačena: kao građa koja inicira potragu za činjenicama i kao građa koja nadahnjuje i

[59] Hasansdedić. ***Isto***, str. 126.

[60] Hasandedić.***Isto***, str. 137.

osvješćuje – i to u širokom zahvatu autora, od Evlije Čelebije pa do niza putnika koji su preplavili Bosnu i Hercegovinu odmah po austrougarskoj okupaciji i ljubopitljivo je opisivali i – nerijetko – po njoj agitirali i špijunirali.

Literatura:

BOŠKOVIĆ-STULLI, MAJA. ***Priče i pričanje***, Matica hrvatska, II. dopunjeno izdanje, Zagreb, 2006.

GROZDANIĆ, SULEJMAN (prir.). ***Bošnjačka epigrafika***, Preporod, Sarajevo, 1999.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Najstariji pjesnici Mostara,*** u: ZORA, počasni broj, Mostar, 1968/69., str. 301-303.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Nekoliko zapisa iz orijentalnih rukopisa Arhiva Hercegovine u Mostaru,*** Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII, 1966-67, Sarajevo, 1977.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Muslimanska baština Bošnjaka u Južnoj (srednjoj) Hercegovini***, Islamski centar Mostar, 1997.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Muslimanska baština Bošnjaka II***, Islamski kuturni centar Mostar, 1999.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Spomenici kulture turskog doba u Mostaru***, Veselin Masleša, Sarajevo, 1980.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Mostarski vakifi i njihovi vakufi***, Medžlis Islamske zajednice Mostar, 2000.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Spomenici kulture turskog doba u Mostaru***, Islamski kulturni centar, II. dopunjeno izdanje, Mostar, 2005.

Hrvatski enciklopedijski rječnik, knj. 8, Pes – Pro, Jutarnji list & Novi liber, Zagreb, 2004.

HUKOVIĆ, MUHAMED (prir.). ***Zbornik alhamijado književnosti***, Preporod, Sarajevo, 1997.

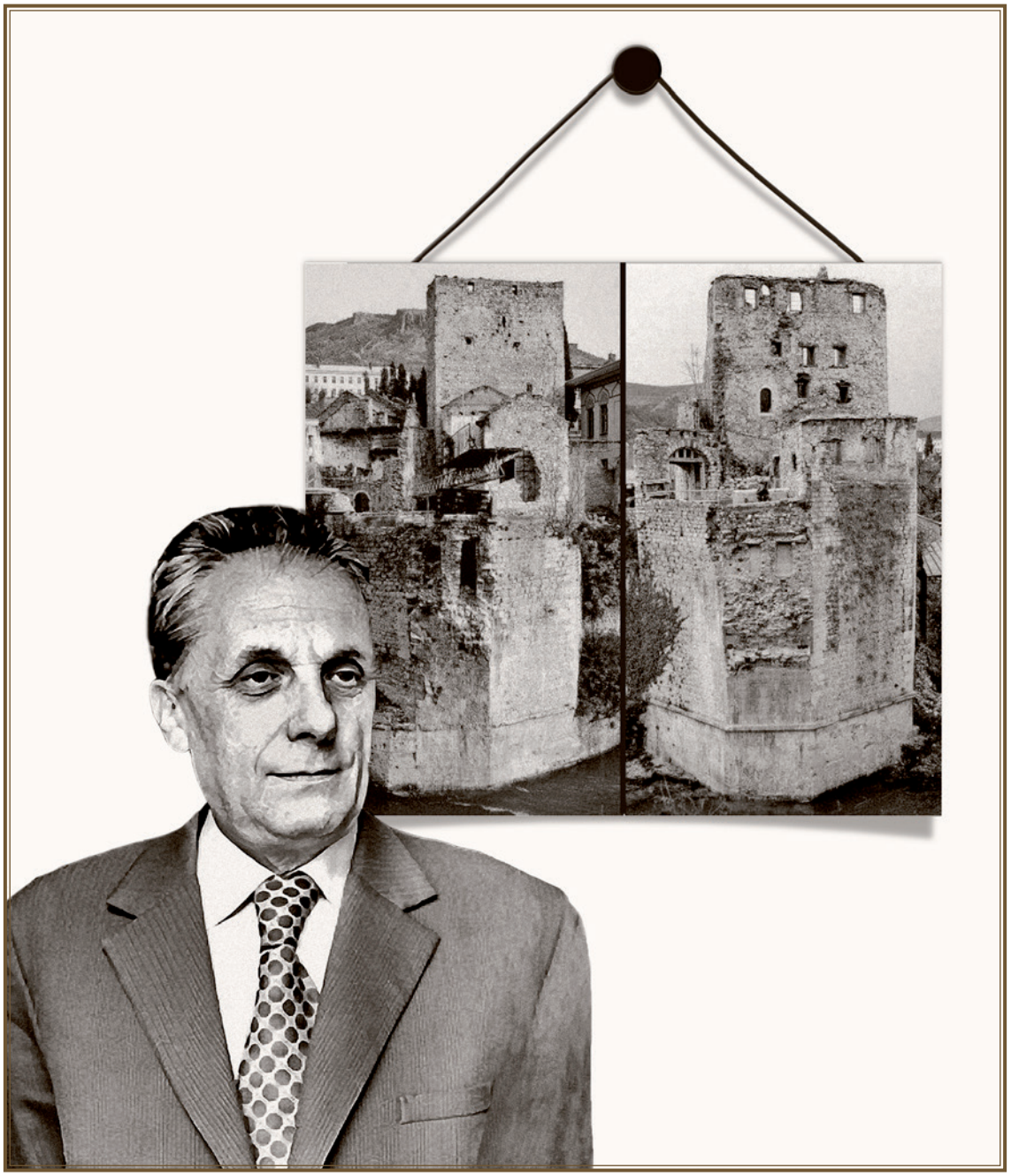
OMERIKA, NUSRET. ***Biserna školjka***, Preporod, Mostar, 2006.

SOLAR, MILIVOJ. ***Književni leksikon***, Matica hrvatska, Zagreb, MMVII.

ZAHIROVIĆ, MR. ŠABAN (prir.). ***Tragom bošnjačke baštine, Hivzija Hasandedić***, Arhiv Hercegovine, Mostar, 2000.

ŽDRALOVIĆ, MUHAMED. ***Prepisivači djela u arabičkim rukopisima***, knj. I-II, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

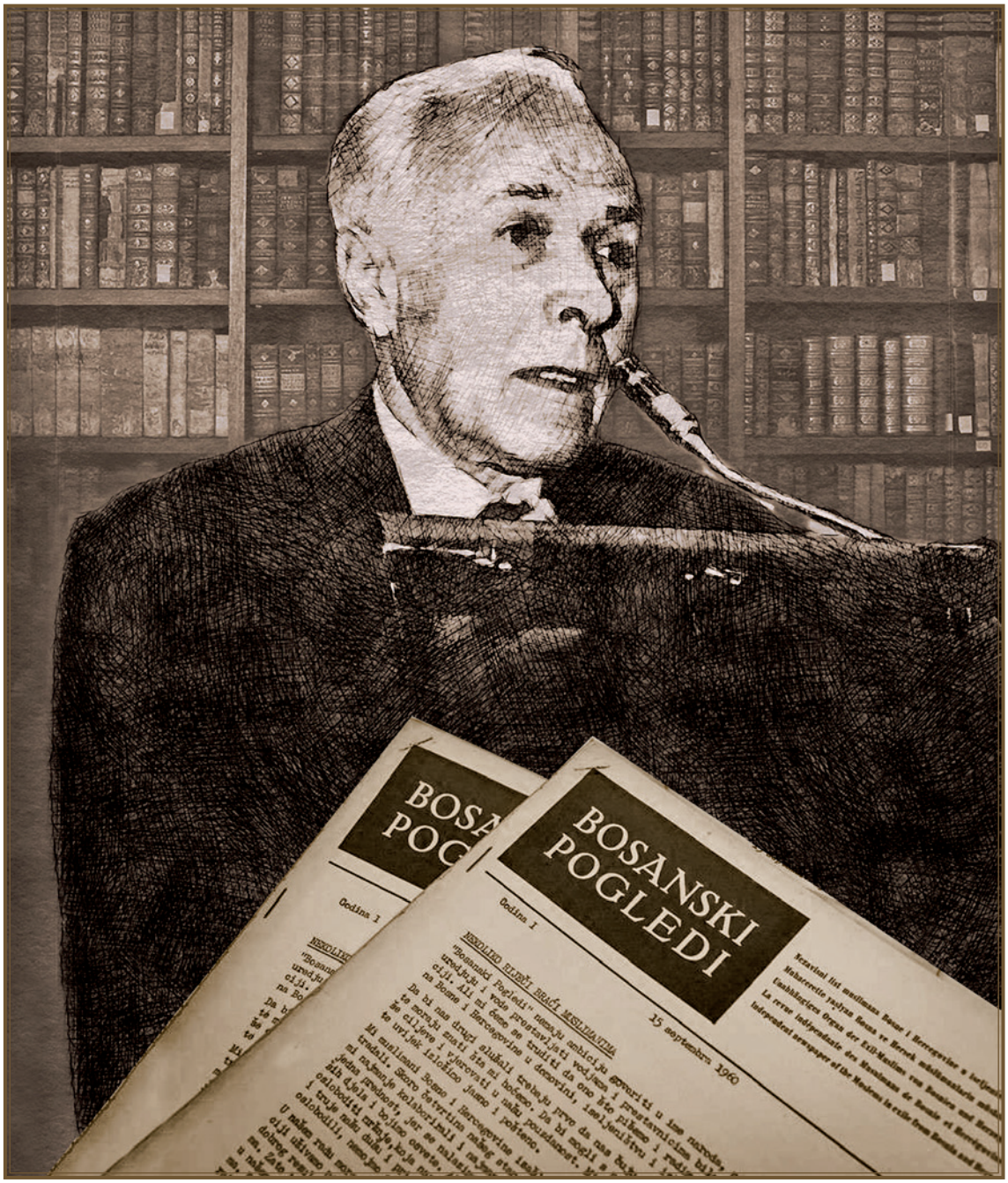

Hivzija Hasandedić ported foto-dokumentacije o devastaciji Starog mosta (kula Tara i kula Halebija), Mostar 1995.

Mostar cca 1900. godine.

Dr. Balić je isticao da su 'Bosanski pogledi' namijenjeni prije svega 'iseljenim muslimanima Bosne i Hercegovine'.

DR. SMAIL BALIĆ I „BOSANSKI POGLEDI“

Sažetak: *Tema rada*[♦61] *je propitivanje djelatnog suodnosa dr. Smaila Balića i emigrantskog bošnjačkog glasila Bosanski pogledi u razdoblju 1955. i 1960.-1967. godine. U uvodnim razmatranjima, u najnužnijim napomenama, daju se obrisi historijskog nastanka bošnjačke dijaspore. Emigracija modernijih vremena pokrenuta je BiH okupacijom Austro-Ugarske Monarhije a, u najvećem obimu, završila uspostavom Daytonskog mira nakon agresije na Domovinu 1992.-1995. Rad ispituje nastanak prvog autentičnog bošnjačkog glasila Bosanski pogledi koji su pokrenuli Adil Zulfikarpašić, dr. Smail Balić, ing. Teufik Velagić i drugi. Dr. Balić je jedan od najagilnijih urednika i suradnika lista. Njegove objavljene radove grupirali smo u tri okvirne skupine prema njihovom stilu, nakani i diskursu. U prvoj su grupi kraći eseji i članci nevelikih ambicija, nerijetko edukativni i apelativni. U drugoj skupini su tekstovi koji su zapravo zaokruženi tematski krugovi veće, monografske cjeline u nastajanju, kasnije poznatom djelu Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta. U trećoj skupini su leksikografske natuknice koje su objavljivane tijekom kontinuiranog izlaska Bosanskih pogleda.*

Ključne riječi: *Bosanski pogledi, muslimani, Bošnjaci, iseljeništvo, emigracija, kulturna i politička pozicija...*

Tema ovog teksta dovodi u blizinu i u djelatni suodnos dr. Smaila Balića, snažnu osobu posvećenu znanosti, humanističkom i humanitarnom radu s jedne strane i jedno glasilo, emigrantski list Bosanski pogledi, *List muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu*, kako mu je istaknuto u zaglavlju – s druge strane.

Historijski okvir naznačene teme odnosi se, doduše, na vrijeme izlaženja, na diskontinuirano osmogodišnje razdoblje 1955. i 1960.-1967., ali nužno, svojim referentnim historijskim gibanjima, zahvaća minimalne naznake prethodnih kulturno-političkih procesa, koji su okupili jednu grupu bošnjačkih emigranata na Zapadu oko temeljnog cilja: da ispisom formativnih, edukativnih, kulturnih i političkih tekstova i njihovim plasiranjem kroz list

---

♦61 Izlaganje na Naučnom skupu ***Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini***, održanom u Mostaru, 11. i 12. decembra / prosinca, 2015. godine.

Bosanski pogledi, pojasne Zapadu i bh. sunarodnjacima rasutim po svijetu, svoje poglede na političko vrijeme matične domovine. Brojni aspekti njihovog pristupa suvremenoj historiji, pokazali su se „novošću" – u domovini „protjeranim skrivenom poviješću", pa je list u policijskim i političkim strukturama NFRJ / SFRJ tretiran neprijateljskim i kao takav proganjan zajedno sa svojim autorima.

Uvodna razmatranja, koja u omeđenoj temi ne bi zadirala u „višak historije", ovom ćemo ih prilikom svesti samo u naznake porijekla bošnjačkog iseljeništva i iseljeničke getoizacije ili asimilacije, te strukturiranje kulturno-političke grupe autentičnog mišljenja formirana Bosanskim pogledima.

Bošnjaci su u historiji, napisao je dr. Mustafa Imamović, imali dvije velike dijaspore: prvu vezanu za osmanske prodore a potom na povlačenje iz Podunavlja, zapadnih dijelova Balkana i s obala Jadrana, te drugu, započetu austro-ugarskom okupacijom BiH.[♦62]

Tom razdoblju bi pripadao i temat iseljeništva u Turskoj, najsnažniji po samoj okupaciji, ali je kroz različite oblike teklo kroz cijelo vrijeme između dvaju svjetskih ratova. Iseljeništvo ovog stoljeća, nastalo je posljedicama Drugog svjetskog rata, a završilo (u velikim brojevima migranata), krajem agresije na BiH 1992.-1995. Mirna razdoblja među ratovima obilovala su ekonomskom migracijom a najnovija, iza posljednjeg rata, iseljavanjem pod formalnim imenom „spajanja obitelji".

Onemogućeni u autentičnoj kulturnoj i nacionalnoj identifikaciji, dijelovima priklonjeni hrvatskoj ili srpskoj političkoj ideji, vidimo da su prve pretežno političke bošnjačke izbjeglice od 1944-45., pa su politički i tretirani u zemljama prihvata – „političkim azilantima". Ipak, brojčane većine su pripadale njihovim obiteljima, poslovnim ljudima i studentima nedefiniranih političkih stavova.

Smail Balić je g. 1941. bio bečkim brucošem, gdje je 1945. i doktorirao orijentalistiku.[♦63] Nije se bavio politikom. Nakon pobjede revolucije u Jugoslaviji, odlučio je ostati u Austriji, u kojoj je dobio državljanstvo.[♦64]

[♦62] Imamović, dr. Mustafa: ***Bošnjaci u emigraciji***, Monografija Bosanskih pogleda 1955-1967., Bošnjački institut Zürich – Odjel sarajevski, Sarajevo, 1996., str. 49.

[♦63] Balić, Smail: ***Die geistige Triebkäfte im bosnisch-herzegowinischen islam, Beč 1945***. 190 str. Doktorska disertacija odbranjena na Sveučilištu u Beču 1945.

[♦64] Smail Balić je rođen 26. 8. 1920. godine u Mostaru, gdje je završio osnovno i srednje obrazovanje. Studij

Adil Zulfikarpašić, postao je političkim emigrantom kao visokopozicionirana vojna figura nove Jugoslavije u činu potpukovnika. Tajno je napustio zemlju u doba kad je obnašao funkciju zamjenika ministra trgovine FNRJ, g. 1946. Dobio je državljanstvo Švicarske.

Projekt *Bosanskih pogleda* započeo je potpuno samostalno, kao gl. urednik, Smail Balić, objavivši prvi i jedini broj u godini 1955., ispunivši ga tekstovima mons. Pavla Jesiha, Dušana Krstića, Muhameda Pilava, Husrefa Bašagića, te Tanje i Adila Zulfikarpašića[♦65]

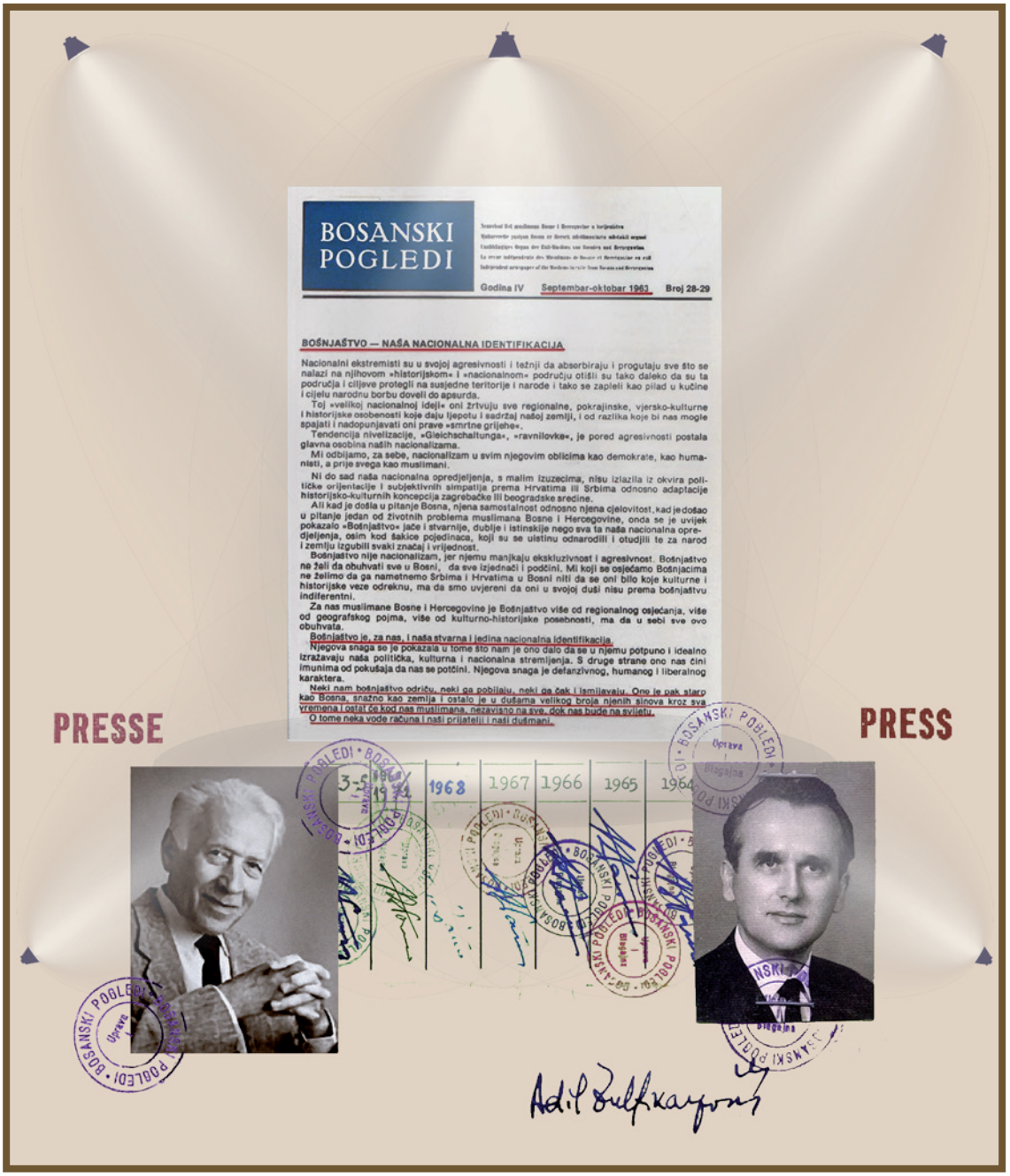
Godine 1960. očito je svijest „unutarnjeg glasa“ dokraja sazrela pa je bilo nužno njezino „vanjsko formiranje“, njezina objava prikrivenog a dramatičnog postojanja. Počeo je redovno izlaziti mjesečni list *Bosanski pogledi*, šapirografiranog printa, naoko više nego skroman – s velikim i dugoročnim posljedicama. Zatrpana historija izvirala je i susretala se sa suvremenošću.[♦66]

---

orijentalistike diplomirao je sveučilištu u Beču, gdje je i doktorirao 1945. obranivši temu *Die geistige Triebkäfte im bosnisch-herzegowinischen islam*. Umirovljen je kao nadsavjetnik Austrijske nacionalne biblioteke u svojstvu stručnog referenta za orijentalne jezike i predavač na dvije visoke bečke škole: Hochschule fiir Welthandel i Offentlische Lehranstalt für orientalische Sprache (bivša Konzularna akademija). Od 1983. do 1986. djelovao je u sklopu frankfurtskog Instituta za povijest arapsko-islamskih nauka. Pred osnivanje sarajevskog Islamskog teološkog fakulteta 1977., bio je, uz profesora Tajiba Okića, predviđen za člana nastavničkog vijeća što, međutim, usljed nećkanja službenog Beograda, nije moglo biti ostvareno.U nizu njegovih knjiga i članaka, osobito se ističu knjige: Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta (Beč 1973., 1. izdanje; Tuzla-Zagreb 1994., 2. izmijenjeno izdanje), Ruf vom Minarett (Hamburg 1984., 3. izdanje) Das unbekannte Bosnien (Koln, Weimar, Wien 1992), Der Islam im Spannungsfeld von Tradition und heutiger Zeit (Würzburg, Altenberge 1993). Der Islam – europakonform? (Wiirzburg, Altenberge 1994) i Mostar – Wem gehort die leidgeprufe bosnische Stad? (Soest 1993). Bio je dopisni član Kraljevske akademije za istraživanje islamske civilizacije (Amman) i redovni član Njemačkog orijentalističkog društva, kurotarijuma Austrijskog društva za Orijent Hammer-Purgstall i Društva austrijskih književnika. Najposlije, bio je i član Kulturnog društva Bošnjaka Hrvatske Preporod od njegova osnutka, do smrti u Beču, 14. 3. 2002. godine. Džennaza mu je klanjana u Zwerdorfu, tri dana kasnije, gdje i pokopan.

♦65 Balić, Smail: Zamisao o pokretanju Bosanskih pogleda rodila se zapravo u samoodbrani početkom pedesetih godina – kad je nastala među iseljenim bosanskih muslimanima u Austriji uzbuna zbog pokušaja pokrštavanja muslimanskih izbjeglica smještenim u austrijskim prijemnim logorima. Godinu dana kasnije izašao je u Beču prvi i jedini broj tiskanog časopisa Bosanski pogledi kojemu je glavni urednik bio Smail Balić, ***Bosnaski pogledi***, pretisak, London 1984., str. 5-6.

♦66 Među suradnicima su bili, kako navodi Balić u citiranom predgovoru reprinta, Husein Metiljević, bivši gradonačelnik Mostara (ali mu se ime nije pojavljivalo!), dr. Šukrija Kurtović, narodni poslanik, Omer Zuhrić, nekadašnji suradnik Novog Behara, Haris ef. Korkut, teolog, Ishak Imamović, bivši kadija, Džemal Ibrahimović, glavni imam vjerskog ureda za muslimane izbjeglice u Njemačkoj i gl. urednik lista „El Muhadžir“, Husein Viteškić i drugi. Pod pseudonimom Sulejman Dautbegović pisao je Omer Kajmaković, bivši narodni poslanik srpske orijentacije, a H. M. Stupac je bio pseudonim jednog živućeg književnika kojem ni tada dr. Balić nije

Dr. Balić i Zulfikarpašić – nosioci ideje bošnjaštva kao nacionalnog određenja bošnjačkog naroda i promotori njegovog uključenja u evropske demokratske tokove.

Konceptualna orijentacija Bosanskih pogleda

Prvi broj Bosanskih pogleda izašao je 15. augusta 1960., a posljednji 44. broj za januar februar 1968. Pretisak, kojim raspolažemo, objavljen je u Londonu godine 1984. s predgovorom dr. Smaila Balića, dokumentarnim dijelom (tri muslimanske rezolucije iz 1941., faksimilom falsificiranog izdanja Bosanskih pogleda i indeksom imena.

U predgovoru reprintu Bosanskih pogleda dr. Balić ističe bitne konceptualne dionice zamišljenog lista namijenjenog prije svega „iseljenim muslimanima Bosne i Hercegovine“ u doba velikog pritiska, „nesnalaženja i prijetećeg gubljenja narodne i vjerske svijesti“, kad ih je „trebalo ponovno podići obnemogle i ošamućene“.[67] Među te bitne dionice na prvom je mjestu bila informiranje o događajima političke i društvene prirode, potom prikladna obrada i plasiranje naučne građe (duhovnog, narodnosnog, političnog i historijskog i tematskog spektra), te praćenje recentnih demokratskih gibanja europske društvene i političke misli liberalne profilacija. Na taj način ciljana čitateljska publika prepoznavala je vlastitu prezentnu situaciju u okolnostima svježe emigrantske sudbine, proširivala kulturni vidokrug kojim je utvrđivala svoju vjersku i nacionalnu osobitost pa i osebujnost, te bila u prilici prepoznati sebi bliske političke orijentire kretanja prema budućnosti.

Mada je uredništvo isticalo da se Bosanski pogledi bave problemima „muslimana BiH u iseljeništvu“, mnoga su se krucijalna pitanja morala odnositi na sudbinu cjelovitog bošnjačkog kolektiviteta. Svoj identitet Bosanski su pogledi izgradili evoluirajući od „muslimanskog političkog biltena“, do zbiljnog glasila bošnjačke nacionalne osviješćenosti. U tom je smislu presudnim činom bio iskorak iz nedefiniranog i fluidnog „etničkog muslimanstva“ u nacionalno „ispražnjeni“ prostor baštinjenog a „zaboravljenog“ bošnjaštva, definiran u uvodniku „Bosanskih pogleda“ br. 28-29, 1963., u kojem se doslovno i nedvosmisleno kaže: *„Za nas muslimane Bosne i Hercegovine Bošnjaštvo je više od regionalnog osjećanja, više*

---

otkrio identitet. Navode se još: Teufik Velagić, Izet Serdarević, Bećir Tanović, Besim Velić, dr. Selma Teskeredžić, ing. Hasan Karachi i brojni drugi muslimanski i nemuslimnski autori, pretežno emigranti iz zapadne Europe. V. ***Bosanski pogledi***, reprint, str. 6.

[67] ***Bosanski pogledi***, reprint, London 1984, str. 5.

od geografskog pojma, više od kulturno-historijske posebnosti, mada u sebi sve ovo obuhvata. Bošnjaštvo je, za nas, i naša stvarna i jedina nacionalna identifikacija.“[68]

Prilozi dr. Smaila Balića u Bosanskim pogledima

Sastavljač bibliografije objavljenih priloga dr. Balića u Bosanskim pogledima, zamjetit će tekstove koji su potpisani punim imenom i prezimenom, inicijalom imena i prezimena, inicijalom prezimena i nepotpisanim tekstovima, kojih imaju dvije vrste. Nepotpisani uvodnici u listu, podrazumijevaju sudjelovanje u definiranju stavova ili suglasnost članova uredništva – što se može smatrati koautorstvom i dr. Balića u njihovu definitivnom nastanku i objavljenom obliku. Može biti dvojbeno jedino autorstvo tekstova potpisanim inicijalom prezimena, kao i „sitnijim prilozima“ leksikografske naravi.

Bez većeg preciziranja, Balićevi bi se prilozi mogli razvrstati u tri grupe: na kraće eseje i prigodne, edukativne članke, zatim na tekstove istraživačke naravi i najposlije na leksikografske natuknice u gotovo svim brojevima, nažalost rijetko označenim potpisom autora.

a) Eseji, edukacija, polemika

Kraćim, esejističkim prilozima Balić je u listu prisutan od početka. Zanimljiv je tematski izbor u prvim brojevima lista. Tada objavljuje tekstove kao reakciju na „jednu zlosretnu polemiku u Domovini“ pod naslovom *Kakav je islam*[69] i zapis *Izbjeglica.*[70] Prvim tekstom Balić brani u Europi ocrnjeni islam, jer je protuislamska propaganda pogubno djelovala na muslimane općenito, a na bosanske izbjeglice posebno – i to vrlo konkretno i bezdušno. Propaganda je bila prethodnica pokušajima pokrštavanja u izbjegličkim logorima. „Stalna mjesta“ već stoljetne kritike i „historijskog predbacivanja“ islamu najčešće su ista: tako Balić ponavlja

---

[68] *Bosanski pogledi*, IV, septembar-oktobar 1963, br. 28-29, str. 325 (svi su citati iz reprint izdanja BP, London 1984.)

[69] *Bosanski pogledi*, I, 15. septembra 1960., br. 2, str. 27-29.

[70] *Bosanski pogledi*, I, novembar 1960., br. 4, str. 60.

davno utvrđene činjenice koje kršćanski svijet odbija čuti – da se islam nije širio ognjem i mačem, da je islamsko načelo – „u vjeri nema prisile“, da su zbog tog načela stoljećima sačuvane kršćanske i židovske zajednice od Jerusalima do Bosne i od Gangesa do Atlantika i da u islamu dostojno mjesto imaju svi prethodni Božji poslanici koji se zaklinju u Toru i Bibliju. Zbog toga se i pita, „čemu upravo muslimane misionarski obrađivati.“[71]

U završnim aktima tog relativno kratkog polemičnog eseja, Balić primjećuje posebna nastojanja i u Domovini kojima se pozicija islama želi „sa više strana“ obezvrijediti i što više oslabiti.

Sljedeći, minijaturni esej velike vrijednosti, naslova *Izbjeglica*, blistavi je medaljon ohrabrenja onima koji su izgubili domovinu. Lapidaran, duboke dojmljivosti i nakane, telegramski je uvid u nesretne ulomke sudbina velikih historijskih osoba koji su doživjeli progonstvo ili bijeg iz domovine i azila u stranom, tuđem i bešćutnom svijetu. Podsjećajući na Poslanika Muhammeda a.s. i njegov bijeg iz Mekke u Medinu, na izbjeglištvo Kemala Atatürka, ali i njihov pobjedonosni povratak tamo odakle su izbjegli. Taj neobični tekst velika je poruka da ljudima koji pameti imaju, nesretna sudbina ne znači samo patnju, nego i poticaj novoj misli i novim djelima. Na Zapadu takvi su bili Albert Einstein, Nikolaj Berdjajev, Franz Werfel i Thomas Mann a na Istoku učeni ljudi poput turskog povjesničara Zekija Velida Togana, pakistanskog teologa Muhameda Hamidullaha i drugih. Zaključnu misao ispisanu na kraju teksta vrijedi pamtiti: „Ima nade za sve koji od nevolje naprave školu.“[72]

Prigodni ali istodobno i edukativni kratki tekst „*Ramazanski Bajram*“[73] nadahnuti je minijaturni esej o značenju ramazana, posta, pobožnosti i ljubavi prema bližnjima. Po islamu je iskrena pobožnost najviši izraz plemenitosti, a plemenitost obavezuje – *Noblesse oblige*.

Edukativan je za slabije educiranje muslimane, ali i za njihove bliske, strane komšije, budući da im plasira jednostavne i temeljne humanističke poruke svoje vjere.

Još jedan minijaturni esej potpisao je dr. Smail Balić, s istom, diskretnom a ipak jasnim edukativom namjerom – „*O psovci*“.[74] Odmah, u prvoj rečenici evidentira da je psovka

---

[71] ***Isto***, str. 29

[72] B(alić, Smail). ***Izbjeglica***, BP, I, novembar 1960., br. 4, str. 60

[73] B(alić, Smail). ***Ramazanski bajram***, II, mart 1961., br. 8, str. 117-118

[74] Balić, dr. Smail. ***O psovci***, Bosanski pogledi,III, juni-juli, 1962, br. 16-17, str. 215.

„duboko ukorijenjena južnoslavenska mana“, okarakteriziravši je kao „jeftin nadomjestak za promašene vrijednosti ili kao neugodan pokušaj nametanja samog sebe društvu povredom reda i uljudnosti“. Osvješćujući tradiciju signalima iz same tradicije i konteksta vlastite kulture, utvrđuje iznimno rijetku pojavnost psovke u bošnjačkoj porodici i društvu uopće. Svoje i nakane i tvrdnje Balić potkrepljuje čuvenim izrekama ili citatima. Navodi rečenicu iz teksta katoličkog svećenika da psovka „Turčina zasramljuje“, „njega ne čuješ Boga psovati“, pa zaključuje, malo pretjerujući: „Da mu opsuješ proroka Muhameda, sasjekao bi te na komadiće.“ Autor nagovara ljude na „borbu protiv ove sramotne pojave“, jer inače neće moći dokazati da su zreli „za kolo naprednih naroda, koliko god bili veliki njihovi uspjesi na polju tehničkog i gospodarskog razvoja“.[♦75]

Primjer ovog teksta izrijekom potvrđuje da Balić nije imao kompleksa pri odbiru tema – bile one „male“ ili „velike“, procjenjujući ih više plemenitim, a ne uzvišenim, nužnim a ne ukrasnim.

Prikaz studije Muhameda Hadžijahića ***Počeci narodnosnog razvoja u Bosni i Hercegovini***,[♦76] ako ništa, današnje generacije će podsjetiti na djelo koje rijetko ko zna, napisano g. 1962., osim nekog „specijaliste“ na autorovo ukupno djelo. Rasprava o početcima narodnosnog razvoja u BiH *Die Antänge der nationalen Entwicklung in Bosnien und ser Herzegowina*, izašla je u renomiranom internacionalnom njemačkom časopisu Südostforschungen (München, sv. 2). U njoj se, kaže Balić, s pozicija jednog učenog čovjeka, na uvjerljiv način daje i odgovor svim „nevjernim Tomama“ koji su optuživali Bosanske poglede za oportunizam, te posebice za bošnjački nacionalni stav koji su u časopisu zauzeli i uporno promovirali. Raspravom su zahvaćena stoljeća, od prvog spominjanja leksema „Bosna“ kao naziva političko-teritorijalne cjeline u djelu *De administrando imperio* bizantskog cara Konstatina Porfirogeneta, do historijske „dokumentacije“ o zemlji i imenu naroda u njoj, Bošnjanima, uključujući i redovito spominjanje sintagme *bosanski jezik*, podjednako u pisanim djelima kršćanskih i muslimanskih pisaca. „Gotovo svi katekizmi pisani u 16. i 17. stoljeću od strane bosanskih franjevaca označavaju jezik domaćeg stanovništva bosanskim“, citira Balić. Balićev prikaz pledira brzo prevođenje Hadžijahićeve studije i na bosanski jezik, jer, „upravo nama ima šta kazati“.[♦77]

[♦75] ***Bosanski pogledi***, isto, str. 215.

[♦76] ***Bosanski pogledi***, V, januar-februar 1964, br. 31, 371-372.

[♦77] Balić, dr. Smail. ***Počeci narodnosnog razvoja u Bosni i Hercegovini***, Bosanski pogledi, V, januar-februar,

U Bosanskim pogledima izašla je serija tekstova koji „raskrinkavaju“ Ivu Andrića kao, pojednostavljeno rečeno, „mrzitelja“ muslimana. Da bi to dokazali, autori se služe „historijskom metodom“ „sravnjujući“ historiju i Andrićev fiktivni pripovjedni svijet „realističkih obrisa“. Ali, svijetom zbiljne historije, nemoguća je estetska analiza umjetnine riječi. Dr. Balić je, međutim, izabrao je drugi, konkretniji i jasniji oblik predmetne kritike, u identificiranju izvora Andrićevog „zazora od muslimana“ i „mržnje muslimana“. To je pokazao u kratkom, polemičkom tekstu *Ivu Andrića treba raskrinkati*.[♦78]

Balić, kao briljantan poznavatelj kulturne historije islama, podvrgao je žestokoj kritici *disertaciju* Ive Andrića „Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turskog gospodstva“, Graz, 1924., smatrajući da je budući Nobelovac tim svojim naučnim radom, „zacrtao put svog budućeg književnog djelovanja“. Po Andićevoj analizi, navodi Balić, temeljna mu je tvrdnja da je islam bio „kočnica za razvoj duhovnog života Bosne te da nije sa sobom donio nikakve pokretne i napredne snage.“ Citira se Andrićev stav da je „islam nametnut silom ili oportunizmom“, te da su „Turci (i) s njima zajedno bosansko-hercegovački muslimani lukav, neradan i poročan svijet, koji se odupire kulturnom napretku“.[♦79] Balićev analitički pristup i metoda primjereni su i poučni i za današnjeg čitatelja, naročito nakon kasnije napisanih analiza, posebice dr. Muhsina Rizvića i dr. Rusmira Mahmutćehajića.

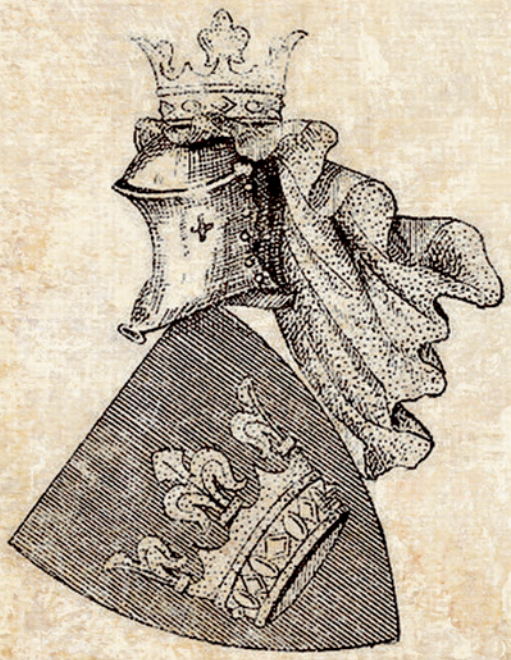

Andrićeva disertacija na temu 'Razvoj duhovnog života u Bosni pod utjecajem turskog gospodstva', Graz, 1924.
U *'Bosanskim pogledima'* Dr. Balić je odabrao konkretniji i jasniji oblik predmetne kritike, u identificiranju izvora Andrićevog *'zazora od muslimana'* i *'mržnje muslimana'*.

1964., br. 31, str. 372.

[♦78] ***Bosanski pogledi***, II, br. 9, 1961, str. 131-132.

[♦79] ***Bosanski pogledi***, reprint, str. 131-132.

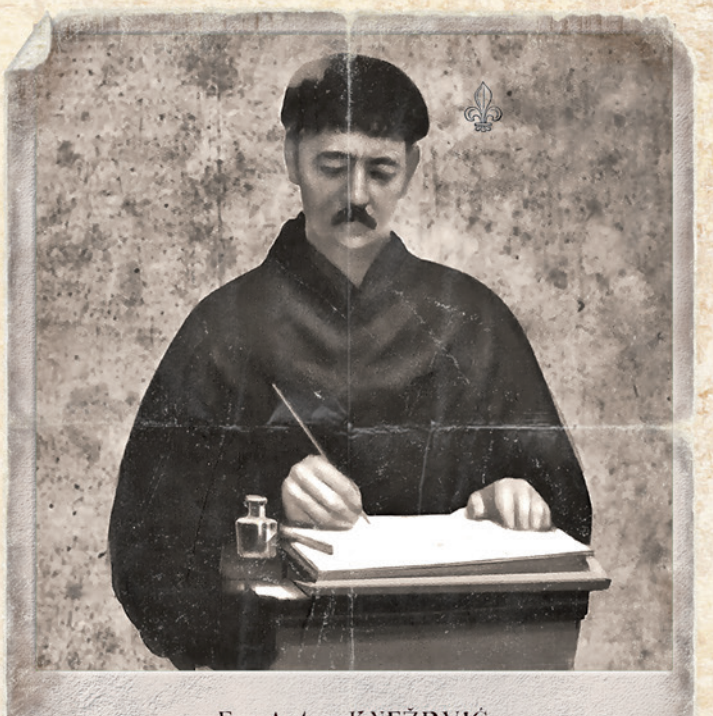

Bosznia.
Régibb.

Glasoviti jezikoslovci Vuk Karadžić, Dančić, pa Ljudevit Gaj prenijeli su naš lijepi jezik u književnost obaju rečenih naroda, te ga prozvaše kako su oni hotjeli jedni srpskim a drugi hrvatskim, a o nama nigdje ni spomena. Mi sigurno imamo prava dičiti se, što se našim jezikom služe danas u književnosti naši prijatelji Jovo i Ivo, a to će nam bar svak priznati. Ali mi nikako ne razumijemo, zašto naziv, što su ga oni našem jeziku po svojoj volji, a bez našeg pitanja dali, sada nama po što po to hoće da nametnu, pa nam čak brane, da mi u našoj vlastitoj kući svoj jezik označujemo imenom našeg naroda.

Fra Antun KNEŽEVIĆ

Fra Antun KNEŽRVIĆ
(Varcar, današnji Mrkonjić Grad, 9. siječnja 1834. - Kotor Varoš, 22. rujna 1889.)

Fra Antun K

Naše pravo narodn

Napisao: Fra Antun Knežević

"Neke naše komšije vrlo su ljute što s
imenom, jezikom i običajima i što po
njihovo ime za oznaku narodnosti i je
su naše komšije, koje ćemo, da se bol
No i jedan i drugi traži od nas nešto
živu glavu - da se slože. Prijatelj J
njegovo ime, a prijatelj Ivo veli, 'jok
moje ime'. Potegni tamo, potegni a

"Znaš Bošnjače, nije davno bilo,
Sveg mi svjeta nema petnaest ljeta,
Kad u našoj Bosni ponositoj,
I junačkoj zemlji Hercegovoj,
Od Trebinja do Brodskijeh vrata,
Nije bilo Srba ni Hrvata.
A danas se kroz svoje hire,
Oba stranca ko u svome šire . (...)
Oba su nas gosta saletila,
Da nam otmu najsvetije blago,
Naše ime ponosno i drago."

Safvet-beg BAŠAGIĆ, 1891.

Knežević:

o ime je **Bošnjak**

, Bosanski prijatelj, 1870.

e dičimo i ponosimo našim starim
d živu glavu nećemo da prigrlimo
zika. U napadajima na nas složne
je razumijemo, nazvati Jovo i Ivo.
drugo, jer izmeu sebe ne mogu - o
Jovo poručuje nam, da uzmemo
Bošnjače, ti si moj i moraš prigrliti
mo, a sve bez našeg pitanja...

Fra Antun KNEŽRVIĆ

Slavni tarih (istorija) naše mile domovine sjeća nas onih vremena, kada se je naša domaća vlastela u svakoj prigodi jasno i otvoreno izrazila o svojoj narodnosti, nazivajući se ponosnim i junačkim imenom Bošnjak. Gledamo na mnoge dokumente domaćih spisatelja iz prošlih vjekova, u kojima se uvijek spominje naše pravo narodno ime Bošnjak, a to su oni razlozi zbog kojih se i mi, kao njihovi zahvalni i vijerni potomci zovemo slavnim imenom Bošnjak. Od toga nećemo niti smijemo otstupiti, toga ćemo se imena držati vijerno i stalno.

Fra Antun KNEŽRVIĆ

b) Historija islamskog prisustva na Balkanu i nastajanje „Kulture Bošnjaka"

Tekst *Podunavski muslimani srednjeg vijeka*[♦80] jedan je od rijetkih historijsko-znanstvenih uvida u srednjovjekovnu pojavu islama u mađarskim i južnoslavenskim zemljama (Bosni, Srbiji), puno prije Turaka. Uz teme o Crkvi bosanskoj na drugim mjestima, predosmansko razdoblje u Balićevom tematskom okrilju, dijelom je nastalo iz potrage i želje pronalaženja fragmenata hipotetičkog duhovnog kontinuiteta i njezina vezanja za duhovnu, supstancijalnu vertikalu bošnjačkog korpusa, podjednako u kršćanskim i islamskim naslagama vremena. O podunavskim muslimanima izmedju 10. i 13. Stoljeća u našoj historiografiji je izuzetno rijetko pisano. Prije Balića poznati su prilozi Handžića, a poslije Balića – Š. Omerbašića. Živjeli su u porječjima Tise, Dunava, Save, Morave i Drne, a pripadali su golemim plemensko-državnim zajednicama Kumana, Pečeneza, Oguza, Kabara, Starobugara i Hazara (ili Hvarezmije), a među tim potonjim isticalo se pleme Hvaliza ili Kaliza (poznati i pod imenom Kazara ili Kozara. Reinterpretirajući te stare historijske zapise iz latinskih i arapskih tekstova, Balić akcentira historijske prostore mađarskih muslimana, pa skupina oko Kumanova u Srbiji, te sjeverozapadnoj Bosni, nalazeći „genetski trag" u topografiji mjesta Kozarac, Kalesija (kod Zvornika), Kalesići (kod Srebrenice), i Kulize (kod Priboja). Od svjetskih autora za te je historijske fragmente veliko zanimanje gajio Luis Massignon (*Annuaire du Monde Musulman*, Paris, 1954.). Njihov nestanak rezultat je potiskivanja, drakonske, antiislamske zakonodavne regulative i prisilne asimilacije.

c) Propitivanje historije islamske kulture i civilizacije u BiH

Prvi istraživački tekst koji se, u retrospektivi, prepoznaje dijelom šireg i zahtjevnijeg koncepta buduće monografije „Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta" (Beč, 1973.), dr. Balić je objavio u Bosanskim pogledima br. 11-12, 1962. godine, pod naslovom *Muslimanske građevine u BiH*[♦81]

[♦80] ***Bosanski pogledi***, III, br. 14, 1962., str. 186-188.

[♦81] ***Bosanski pogledi***, III, januar-februar 1962., br. 11-12, str. 153-156.

Banjalučka Ferhad-pašina džamija iz 1579. godine poslije obnove (2016.) – kao neimarsko nasljeđe otomanske sakralne arhitekture bosanskog čovjeka unutar povijesno-umjetničke važnosti.

Ishodište bosanskog građevinarstva istočnjačke stilistike, Balić vidi u nadahnuću pobožnog bića i altruističkom predavanju Božjem diktatu bosanskog čovjeka da se čine dobra i korisna djela, te da je to činjenje dio dubokog vjerovanja, dio imana. Cilj članka je, „da pruži zbijenu sliku nastanka, oblikovanja, brojnog stanja i povijesno-umjetničke važnosti pojedinih gradnji". Tekst je sintetički historijski pregled sakralnih objekata velike arhitektonske vrijednosti koje, nerijetko spadaju u red remek djela – medresa, turbeta, tekija ili nadgrobnih spomenika. Među takve spadaju npr. sarajevske džamije Gazi Husrevbegova iz 1530., Alipašina iz 1561., banjalučka Ferhad-pašina (1579.), fočanska Aladža (1550.) ili mostarska Karađozbegova džamija (1570.); ili medrese i tekije, kakve su Gazi Husrevbegova ili Kuršumli medresa iz 1537., Ibrahim-pašina medresa u Počitelju, te tekija, derviških zavoda i, najposlije, nadgrobnih spomenika. Posebno mjesto u neimarskom nasljeđu pripada građevinama javne i funkcionalne namjene – mostovima, karavan-sarajima, bezistanima i sahat-kulama. U indeksu objekata, primjerice mostogradnje, svjetska su djela neponovljivih graditeljskih podviga, i po smjelosti i po etstetici, kakvi su mostovi u Mostaru i Višegradu, naprimjer. Širu neimarsku panoramu dopunjuju segmenti gradnji na vodi, te izgradnji bosanskih gradova. Velika upućenost autora, podrazumijevalo je akceptiranje brojne domaće i strane literature, koja se u sklopu samog rada doduše ne navodi – pa se i po tom vidi da je ovaj prilog tek ulomak velikog projekta u nastajanju. U tom smislu su, na isti način, prezentirani u Bosanskom pogledu i sljedeći njegovi tekstovi.

Tekst *Književni rad Bošnjaka na orijentalnim jezicima*[♦82] svojevrsna je podloga, doslovno: predgovor cijelom poglavlju bošnjačke književnosti na arapskom, turskom i perzijskom jeziku (v. i u Balićevoj Kulturi Bošnjaka), krcato informacijama o zaboravljenim autorima i njihovim djelima u književnostima Istočnog Parnasa. Autor se služi brojnim izvorima, biografskom i bibliografskom građom, kritičkim i antologijskim pregledima, rukopisnim zbirkama i pisanim arhivalijama, dajući historijsku panoramu rasprostiranja pisanih tragova naših pisaca na rečenim jezicima. Mnoga od njih nikada nisu prevedena na bosanski jezik, uza sav trud znalaca i prevoditelja osobito od g. 1970. Trebat će dosta vremena proteći da i ti autori pronađu svoju poziciju u historiji bošnjačke filozofske ili književne baštine. Ovim je radom Balić zapravo, umjesto svake polemike, odgovorio onima koji su tvrdili da je „islam u

[♦82] ***Bosanski pogledi***, III, maj 1962., br. 15, str. 199-204.

Bosni zakočio svaki duhovni razvoj“, poput Ive Andrića i onim koji su nekritički preuzimali te široko rasprostranjene stavove. Da je Balić „s predumišljem“ započeo s pisanjem kulturne monografije, vidi se i iz jedne njegove usputne proslovne napomene: On navodi stav sarajevskog univerzitetskog profesora S. Nazečića, koji u Enciklopediji Jugoslavije (sv. 2, str. 72), pišući o BiH, kaže: „Četiri stotine godine turske vlasti potpuno su ukočile svaki ekonomski i kulturni napredak.“[♦83] Istraživanje je podrazumijevalo književnost u širem smislu, pa su unutar tog termina djela filozofskog, pravnog i historijskog diskursa, te putopisi, pjesnički oblici i dr. Rad obiluje imenima i naslovima djela što čine neku vrstu *corpus separatuma* bošnjačke književnosti na tada vladajućim jezicima, nastale u sklopu velike islamske pisane kulture.

Istraživanje teme *Kulturni razvitak bosansko-hercegovačko muslimana iza rata,*[♦84] također je cjelina za sebe, ali i strukturalno poglavlje monografije u radu, Kulture Bošnjaka. Balić tvrdi da se kulturni život „snažnim razvojem“ počeo očitovati već 1941., što se u poratnim pregledima nije spominjalo, a da se nakon oslobođenja zemlje 1945., razvoj nastavio neviđenim poletom na premisama „savlađivanja pokrajinskih okvira“, ubrzanom prilagođavanju zapadnoevropskom načinu naučnog mišljenja i umjetničkog rada, „povećanju procentualnog udjela muslimana u naučnim i drugim kulturnom zavodima“. To je istodobno i doba snažne modernizacije „tehničkih sredstava“ (radija, televizije, štampe s ilustracijama), ali i posvemašne marksističke ideologizacije znanosti, kulture i prosvjete. Tek iza 2. svjetskog rata BiH dobiva svoje prve fakultete i formira Univerzitet u Sarajevu.

Država ulaže značajna sredstva u poticanje kulturnog i umjetničkog razvoja i izgradnji institucionalnih sistema. Uz prijeratne već poznate književnike u Jugoslaviji, pod snažnom medijskom pratnjom iskrsavaju imena Sijarića (s milijunskom novčanom nagradom za „Bihorce“), prva djela pisaca izašlih iz partizanskog šinjela – Hromadžića i Selimovića, lansiraju se imena pjesnika Tahmiščića i Sarajlića, a u Zagrebu se F. Hadžić pojavljuje s komedijama i filmskim scenarijima. Međutim, jednom značajnom broju pisaca iz predratnog razdoblja oduzet je prostor djelovanja (npr. Aliji i Abdurahmanu Nametku, Ahmedu Muradbegoviću, Salihu Aliću, Enveru Čolakoviću), dok je potpuno onemogućeno obnavljanje izdanja umrlih pisaca kakvi su M. M. Ćatić ili Safvet-beg Bašagić.

[♦83] ***Bosanski pogledi***, isto, str. 200.

[♦84] Balić, Smail. ***Kulturni razvitak bosansko-hercegovačkih muslimana iza rata***, Bosanski pogledi, V, 412-414.

Buja i likovni život sa prijeratnim i novim slikarima i grafičarima (I. Mujezinović, H. Kulenović, O. Mujadžić – uz nova imena npr. M. Sefića), te njihova izložbena aktivnost u Jugoslaviji i inozemstvu.

U daljnjoj razradi kulturne slike poratne Jugoslavije i bošnjačkih autora u njoj, govori o drami i filmu (s vrlo zapaženim dramama S. Kulenovića, S. Pašalića, F. Hadžića...), te scenskih i filmskih kreacija niza glumaca (Pašalića, Hajdarhodžića, Ćejvana, Repka). Velika imena koncertnog i muzičkog života ilustriraju se imenima B. Nuri-Hadžić, A. Aligera, Z. Kučukalića, N. Resulovića, te umjetnika sevdalinke: Z. Imamovića, H. Polovinu, S. Kurta i dr.

U naučnom životu prvih decenija poratne Jugoslavije, „impozantan je prodor muslimana". Utemeljeno je Naučno društva BiH, aktivirane naučne djelatnosti Zemaljskog muzeja te osnivan Univerziteta. BiH je dobila sve pretpostavke za naučni razvoj i pristup europskim naučnim integracijama. Taj informativno-sintetički članak zaista je impresivna slika razvoja i rasta, neusporediva s prethodnim razdobljima po broju kulturnih i naučnih priloga prije svega bošnjačkog korpusa, ali i BiH u cjelini.

d) Leksikografske natuknice

Treće grupa tekstova odnosi se na natuknice koje je dr. Balić ugrađivao u kontinuirano objavljivanu rubriku *Mali leksikon*, koja je donosila kratka objašnjenja o važnim događajima, institucijama i osobama iz bošnjačke i bosanske prošlosti. Mnoge su nepotpisane, a neke samo inicijalom, rjeđe cijelim imenom i prezimenom. Ovdje ćemo navesti samo one, čije je autorsko dokazuje barem inicijal: Šahinović Hamid „Ekremov", Šahinović Munir Ekremov, Hajdar-beg Šahinpašić, Mahmud Vehbi ef. Šemsikadić, Ahmed Šemsudin ef., Šir Alija,[♦85] Tale Ličanin, Talib, Murad-beg Tardić (Gazi), Tašli Han, Abdullah-paša Tefterdarija, Tekije, Hasan-paša Tiro (Gazi), Bećir-paša Travnjak,[♦86] Ali-paša Varvar, Musa-paša Vehabović, Ahmed-beg Vilić, Ahmed-paša Vojnik, Ali-beg Vlahović, Ibrahim-beg Vranešević, Mehmed-paša Vučo, Vusuli.[♦87] Ostale natuknice, kojih ima na stotine, potpisanih i nepotpisanih pisalo je

[♦85] B(alić, Smail). ***Mali leksikon***, Bosanski pogledi V, april 1964., br. 33, str. 397.

[♦86] B(alić, Smail). ***Mali leksikon***, Bosanski pogledi, V, maj 1964., str. 406-407.

[♦87] B(alić, Smail). ***Mali leksikon***, Bosanski pogledi, V, juli.oktobar 1964., br. 36-39, str. 451-452.

više autora uljučujući zasigurno i dr. Balića. Naravno , osim što su našle mjesto u Bosanskim pogledima, koristile su građom „Kulture Bošnjaka“ koju smo više puta spomenuli u ovom radu. Tri su teksta dr. Balića iz Bosanskih pogleda obuhvaćena složenom strukturom ***Kulture Bošnjaka***, koja se pojavila u Beču 1973., a u drugom, prerađenom obliku, u Zagrebu 1994. Sedam tekstova iz „Bosanskih pogleda“, ušlo je u sastav knjige ***Bosna u egzilu***, kojoj je ovaj potpisnik bio urednikom, u izdanju zagrebačkog Preporoda 1994. godine.

Zaključak

Primjer dr. Smaila Balića, koji se igrom sudbine, velikog znalca orijentalnih kultura arabičke pismenosti, primjer je koji ilustrira njegov minijaturni tekst *Izbjeglica*, napisan u namjeri da ohrabri druge, nove emigrante prispjele iz Bosne i Hercegovine u Austriju i Europu. Poučio ih je da emigrant iz svoje nevolje treba napraviti školu neponovljiva životnog iskustva koje može poslužiti drugima. U tom smislu, sve njegove teme zapravo su duhovni, edukativni i znanstveni potpornji ljudima koji su izgubili tlo vlastite domovine pod nogama: ako je znanje moć, onda je to najviše tamo gdje si osamljen i izvan svoga materinskog jezika.

Njegova suradnja u skromnom emigrantskom glasilu printanom na šapirografu u vrlo malom tiražu, širio se po svim zemljama gdje su se zatekli Bosanski muslimani raspršeni ratnim nevoljama u Domovini. Iz teksta u tekst, Balić ih educira o islamu, o genezi narodnosnih korijena, o historijskim prevratima, o historiji i kulturi islamskog svijeta i bosanskih muslimana u njemu, o ponovljenom tektonskom pomijeranju povijesti kad se stoljetna duhovna, ekonomska i upravna vlast „mirnodopskom silom“ zamjenjuje za potpuno nepoznatu (osmanska austrijskom), kad se civilizacijski obezličuju i svode na „nepismeni puk“, čija je pamćena i pisana kultura osuđena na brzu smrt – zaboravom… To je smisao Balićeva pisanja i trajnog mišljenja. Taj napor nije ostao izgubljen, kao toliko toga, u 20. stoljeću. Jedna od njegovih zasluga i zasluga Bosanskih pogleda, neosporno je povratak historijskom nacionalnog imena Bošnjak i imena nacionalnog bosanskog jezika.

Literatura:

Bosanski pogledi, reprint-izdanje, London 1987.

Behar, časopis, Zagreb, 1992-2000.

GRUPA AUTORA. ***Smail Balić – Vordenker eines europaischen Islam (…)***, Fakultac.wuv, Wine, 2009.

IMAMOVIĆ, DR. MUSTAFA. ***Bošnjaci u emigraciji***. Monografija Bosanskih pogleda 1955-1967.

KAJAN, IBRAHIM. ***Suradnja dr. Smaila Balića u zagrebačkom časopisu „Behar“,*** v. Smail Balić. ***Vordenker eines europaischen Islam*** (…), Fakultac.wuv, Wiene, 2009., str. 95-105.

HASANDEDIĆ, HIVZIJA. ***Nekoliko zapisa iz orijentalnih rukopisa Arhiva Hercegovine u Mostaru,*** Prilozi za orijentalnu filologiju XVI-XVII, 1966-67, Sarajevo, 1977.

Djela Smaila Balića:

BALIĆ, SMAIL. ***Die geistige Triebkäfte im bosnisch-herzegowinischen islam***, Bec 1945. 190 str. Doktorska disertacija odbranjena na Sveučilištu u Beču 1945.

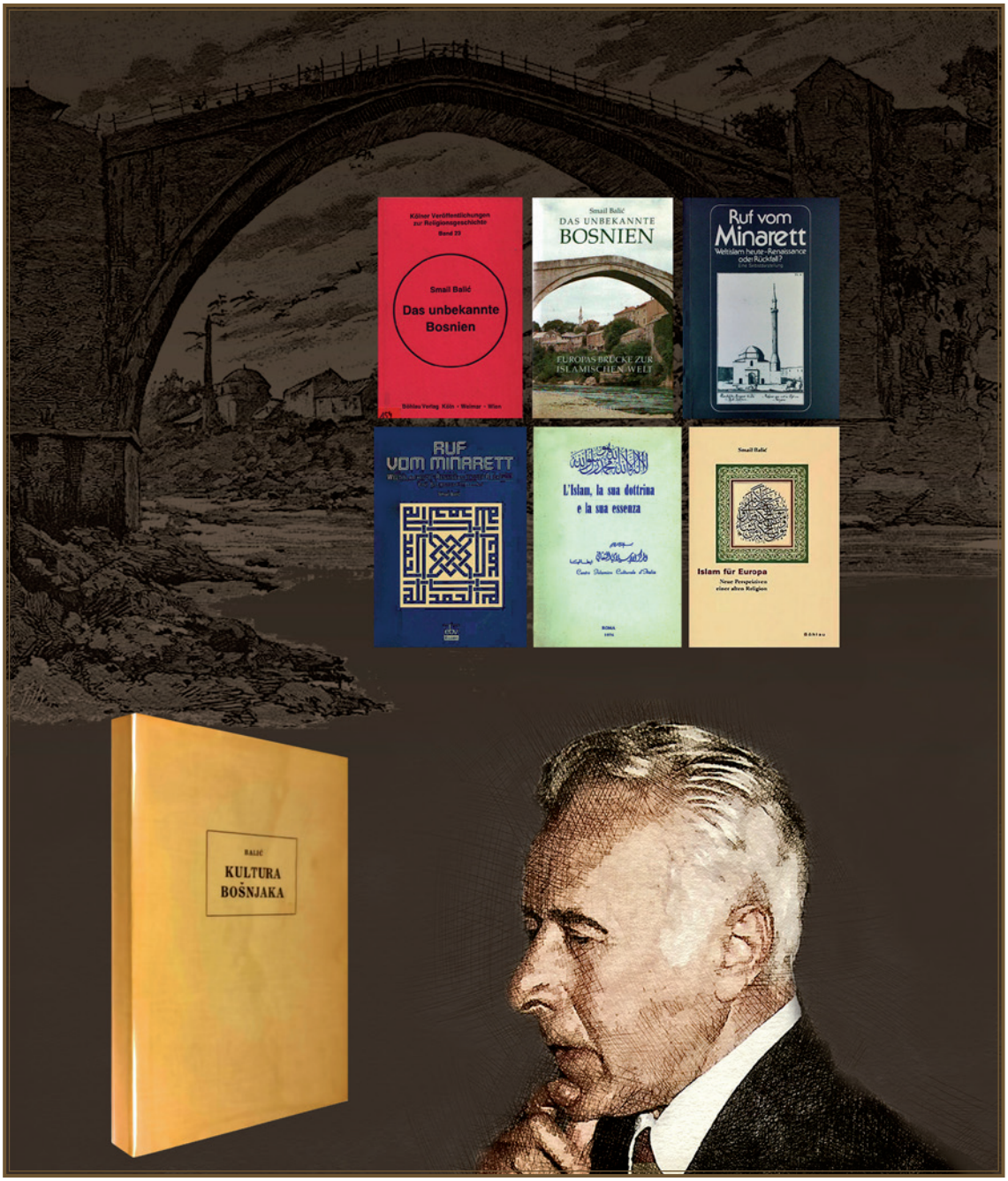
BALIĆ, SMAIL. ***Ruf vom Minarett***, Hamburg, 1984.

BALIĆ, SMAIL. ***Das unbekannte Bosnien***, Köln – Weimer – Wien, 1992.

BALIĆ, SMAIL. ***Kultura Bošnjaka – muslimanska komponenta***, Beč, 1973., II. izdanje, Zagreb, 1994.

BALIĆ, SMAIL. ***Bosna u egzilu***. Predgovor: Ibrahim Kajan, Preporod, Zagreb, 1994.

BALIĆ, SMAIL. ***Zaboravljeni islam***, Wien, 2000.

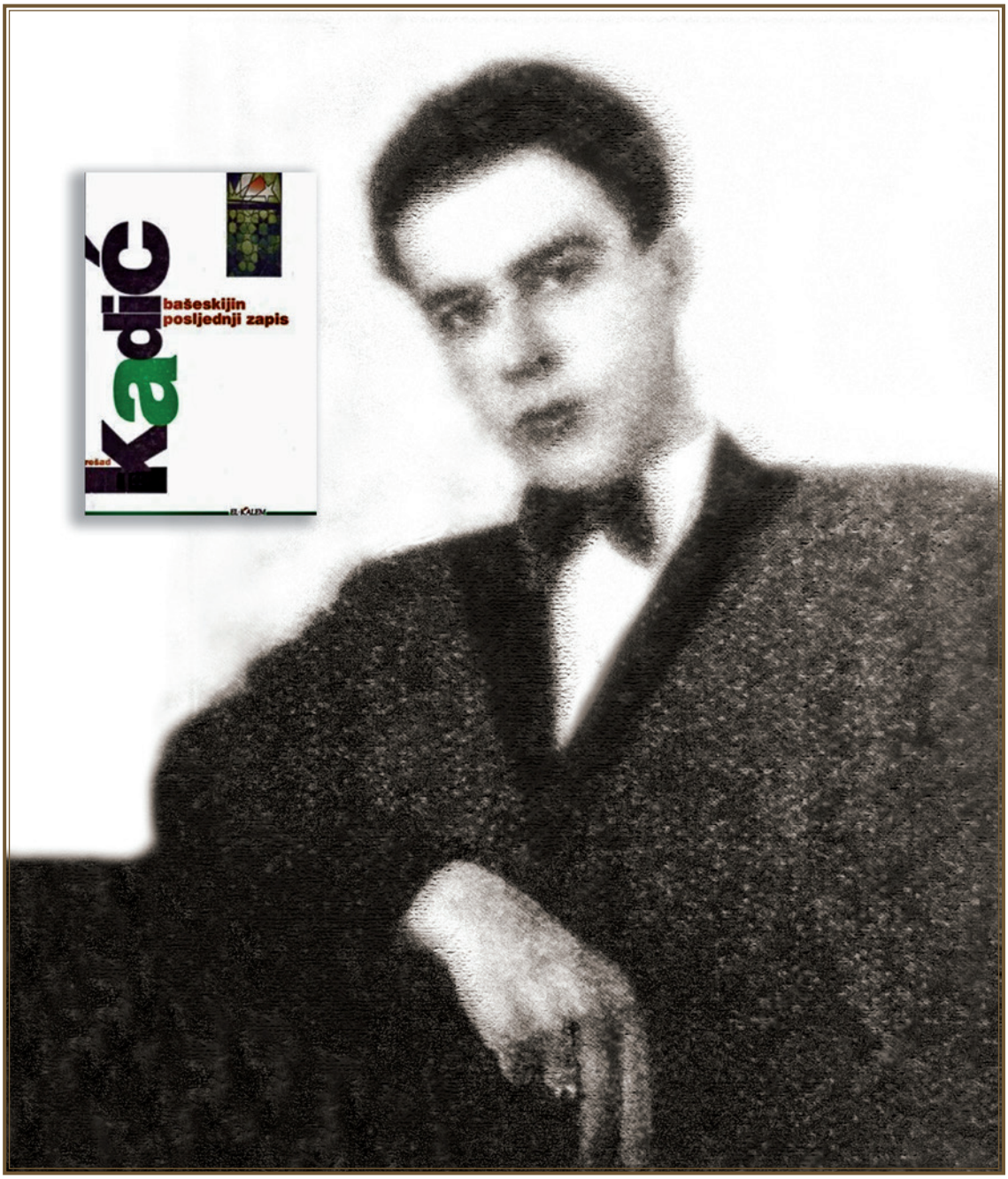

Dio objavljenih djela dr. Smaila Balića.

Potkupolni prostor banjalučka Ferhad-pašina džamije.

Rešad Kadić sa djelom 'Bašeskijin posljednji zapis' – pisan je jezikom karakterističnim za sarajevsku čaršiju u kojoj se sve uglavnom i zbiva.

REŠAD KADIĆ I NJEGOV SVIJET IZGUBLJENA SKLADA

Sažetak: *Pripovijetke Rešada Kadića,*[♦88] *za života autora, objavljivane su u časopisima između dvaju ratova, od 1930. do 1945. godine, a nakon isteka političkih zabrana – od 1967. do 1985. godine. Tematski okvir njegovih pripovijesti zadire u socijalno, psihološko i etničko doživljavanje svijeta bošnjačkih deklasiranih segmenata društva. U njegovim pripovijestima defiliraju seljaci, maloumnici, sirotinja, trgovci, age i begovi sa svojim ženama i hizmećarima, koji reprezentiraju tri društveno strukturirana historijska okvira pod Turskom Carevinom, Austro-Ugraskom Monarhijom i Jugoslavijom; njihovo prostorno određenje je Sarajevo ili neimenovana kasaba. U ovom kratkom prikazu njegovih priča i pripovijesti, oslonili smo se na lik, kao jedan od izrazitih nositelja značenja u narativnim figurama osobnosti (psihemskoj), skupnosti* (*sociemskoj*) *i opstojnosti* (*ontemskoj*).

Ključne riječi: *priča, pripovijest, pripovjedač, historijski okvir, kronotop, lik, narativne figure – psihemska, sociemska, ontemska;*

Uvod, podsjećanje.

Tek po svršetku agresije na Bosnu i Hercegovinu i odbrane od nje, iz prostora bosanskog jezika izronila je nekolicina zaobiđenih i potisnutih književnih imena čija se književna aktivnost i živost veže za razdoblje koje je prethodilo socijalističkom određenju Bosne i Hercegovine. Grijesi struktura socijalističkog razdoblja prema tim piscima i, posebice, surovošću odbijanja njihovih književnih djela, oštetili su, prije svega bošnjačku književnu historiju, uništavajući joj temeljnu građu koja je konstituira ili upotpunjava. Prisjetimo se da su „državne“ nakladne kuće tek iza 1970. godine počele objavljivati Safvet-bega Bašagića, Musu Ćazima Ćatića i Edhema Mulabdića, ali da se „preživjeli“ iz međuratnog razdoblja, pisci poput Ahmeta Muratbegovića, Alije Nametka ili Envera Čolakovića, nipošto nisu mogli

[♦88] Izlaganje na Naučnom skupu ***Književno djelo Rešada Kadića***, Književno djelo Rešada Kadića

nadati svojemu mjestu niti u jednom izdavačkom programu. O tome upečatljivo svjedoče pojave dvaju romana u gradačačkoj biblioteci „Alija Isaković“, nepoznatih i neobjavljenih romana ***Ponos*** A. Muradbegovića (napisan 1923.), i Huseina Đoge Dubravića ***Sreća mladog Ljubovića*** (napisana 1932/33.). Među takve književne sudbine valjalo bi pribrojati i književnu sudbinu Rešada Kadića. Jedini „književni azil“ u Bosni i Hercegovini, kako Nametku tako i Kadiću, ostao je u prostoru Islamske zajednice u njihovim, ili u privatnim izdanjima. A da paradoks bude potpun, obojica pisaca mogli su objavljivati u Hrvatskoj i Srbiji gdje nisu imali svoju jezičku, izvornu recepciju.

Bibliografija pripovijedaka

Uvidom u objelodanjene bibliografije radova Rešada Kadića i radova o njemu, vidljivo je da su mu književno-kritičku pozornost, za života, posvetili tek nekolicina autora – Ejub Todorovac, Minka Memija,[♦89] Džemaludin Latić,[♦90] Amir Brka[♦91] i još neki.

Do kraja 2. svjetskog rata Rešad Kadić je objelodanio sljedeće pripovijesti: ***Jadnik***. Literarna štampa. 1/1930., 15-16, 116-117; ***Njegovo pismo***. Ispovijed jednog čovjeka, kojim je gospodario alkohol. Literarna štampa, 1/1930., 19-22, 157-158; ***Umiranje***. Literarna štampa, 1/1930., 5-6, 61; ***Nakaza***. Novi Behar;V/1931-32., 1, 5-7; ***Garonja***. Novi Behar; V/1931-32., 18, 254-256; ***Suljo drvar***. Novi Behar; V/1931-32., 9, 134-135; ***Sirotinjska suza***. Novi Behar; VI/1932-33., 3, 35-37; ***Selimov nadobudni sin***. Narodna uzdanica. 1/1933., 135-144. str. 1; ***Ahmetbegova Saida***. (Bolna priča iz naših dana). Islamski svijet, muslimanski književno-publistitički kalendar za godinu 1352./1933-1934., Sarajevo, 1 / 1933., 79-88. str.; ***A život se je samo šalio!*** Islamski glas, 1/1935., 13, 16; ***Plemić***. Islamski svijet. 1935., Bajramski broj; ***Jedini prijatelj pralje Marije***. Ilustrovani islamski svijet, 1/1936., 1, 11-12; ***Velika noć malog***

♦89 Brka, Amir. ***Rešad Kadić: Građa za bibliografiji***, u: Rešad Kadić: *Sabit Abduzaimović, legionar broj 71.900*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1999., str. 123-142.

♦90 Latić, Džemaludin. ***Iskorak iz realizma***, u: Rešad Kadić. *Ilhamijin put u smrt...*, Kalem, Sarajevo, 1997., str. 337-341.

♦91 Brka, Amir. ***Rešad Kadić i Tešanj***, u: Rešad Kadić. *Sabit Abduzaimović, legionar broj 71.900*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1999., str. 5.

čovjeka. Islamski glas, 11/1936., 22, 18-19; ***Behari su mirisali...*** Gajret, XVIII/1937., 3, 48-49; ***Bajram***. (Pripovijetka). Sarajevski novi list, 1/1941., 140, 11, sa fotografijom R. Kadića; ***Bosanski ponos***. Sarajevski novi list, 1/1941., 196 (Bajramski prilog), 15. ***Mujkanov Bajram***. Sarajevski novi list, 1/1941., 196 (Bajramski prilog), 18; ***Grmljavina***. Novi list, IV/1944., 1030, 9; ***Carev imam***. Preporod, XIV/1984., 13 (333), 15.

Trebalo je proći više od dvadeset godina iza 1945. godine, pa da Rešad Kadić objelodani prvu svoju nakonratnu priču, što sugerira dvije činjenice: prav je bjelodana, da nije imao gdje objaviti svoju umjetninu riječi, a druga da je došlo do tragičnog i dugogodišnjeg diskontinuiteta u književnom stvaranju i prirodnom književnom razvoju. Radi se sljedećim pričama:

Mati. Takvim za 1967., 169-173. str.; ***„Taj je kao što sam ja"***. Preporod; 11/1971., 10, 15; – Bockalo (Tešanj), 1/1974, 6, 6; ***Zmija otrovnica***. Takvim za 1979., 274-288. str. U knjizi ***Pripovijedonje o ljudskim sudbinama i paši Latasu*** ova priča objavljena je pod naslovom ***Zmija***; ***Ilhamijin put u smrt***. Preporod, VII/I976., 1 (128), 16; 2 (129), 16; 3 (130),16; 4 (131),16; 5 (132), 16; 7 (134), 16; 8 (135), 16; 9-10 (136-7), 16; 11 (138),16; 12 (139), 16; 13 (140), 16; 14(141), 16. Objavljivanje pripovijesti prekinuto s napomenom da uskoro izlazi iz štampe; ***Na šta se ljuti Junuzaga Čukundruk***. Preporod: VIII /1977., 6 (157), 20; 7 (158), 20; 8 (159), 20; 9 (160), 20; 10 (161), 20; 11 (162), 20; 12 (163), 20; ***Majstorovi golubovi***. Takvim za 1982., 251-253. str.; ***Tuđinac***. Preporod, XIV/1984., 6-7 (326-7), 20-21; ***Turski pop***. Preporod, XIV/1984., 8 (328), 13; ***Šejtan***. Preporod, XVI/1985., 5 (349), 17; ***Posljednji Lubo***. Preporod: XVI/1985., 10 (354), 17; 11 (355), 17; 12 (356), 17; 13 (357), 13; 14 (358), 13; 15 (359), 13; 16 (360), 13; 17 (361), 13.[♦92]

Tematski okvir Kadićevih priča i pripovijesti, čak kad je u pitanju komički diskurs, ljudska je drama pojedinca s promjenljivim motivskim etabliranjem i njihovim izvlačenjem iz pozadine u neki prednji plan ispričanoga svijeta. Teme pripadaju socijalnom, staleškom i etno-kolektivnom rastakanju i dezintegraciji obitelji i pojedinca nakon silovitih promjena političkih i kulturoloških paradigmi. Prilično je uočljiva određena razlika u tematskom pristupu njegova prvotnjeg zamaha (uzleta kritički raspoloženog mladog autora) između 1930. i 1945. godine, od onoga koje će uslijediti nakon značajnog vremenskog odsustva iz

---

[♦92] Brka, Amir: ***Rešad Kadić, građa za bibluografiju***, u: *Sabit Abduzaimović, legionar broj 71.900*, 131-133. Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1999.,

književne produkcije koju iznova započinje tek 1967. godine. U prvoj skupini priča nastalih do 1945. unutarnja historija u kojoj se oblikuju drame nisu isključivo vezane, kako navodi Minka Memija, „za osmansko i austrijsko razdoblje,“[♦93] nego i u kasnija vremena novih političkih tvorevina poput, međuratnog, starojugoslavenskog, pa i kasnijeg, socijalističkog razdoblja. Priče o „bijednim ljudima“, kojima zapravo i započinje svoje estetizirano opisivanje svijeta, nosi snažan nanos viđene stvarnosti, a ne stvarnosti koju je morao posuđivati iz austrougarskog razdoblja (npr. ***Jadnik***), koja ga po tematskoj opredijeljenosti na određen način situira u onovremenu grupu tzv. „socijalnih pisaca“ kikić-dizdarevićevskih socijalnih skalpela, moćnijih i instrumentaliziranijih od onih kojima tada, na početku svoje karijere, još uvijek nije mogao raspolagati Rešad Kadić.

Tematska jedinica najočitije se reflektira kroz lik kao „svežanj razlikovnih obilježja“, pa je i Kadićevim pripovjednim likovima nužno posvetiti stanoviti uvid kao narativnoj figuri koja doslovno zrcali svijet njegove proze realističkog obilježja. Lik kao narativnu figuru Gajo Peleš promatra u sklopu semantičkog obilježja nekog pripovjednog teksta, pa tako razlikuje psihemsku, sociemsku i ontemsku narativnu figuru.[♦94]

Dakle, već u toj prvoj svojoj objavljenoj priči, ***Jadniku***, sve su unutarnje značenjske veze uspostavljene preko psihemskih narativnih figura koje svojim nizovima uspostavljaju mrežu značenja unutar fabulativnog slijeda. Već u imenu lika, nešto je ključno i bitno pa samo po sebi predstavlja semantičku jezgru – (lik Sulje), koja ga povezuje sa sociemskom figurom određenog etnosa. Psihemska figura Sulje, kao i u ovom slučaju, lik je koji trpi nasilje ne samo bijede kao socijalne kategorije, nego i fizičko nasilje čaršijske djece i odraslih. Lik se, da bi se bijeda pokazala još paklenijom a društveni i socijalni okoliš njegova života – još bešćutnijim, Rešad je Kadić potencirao – oduzimajući liku „s društvenog dna“, sposobnost kultivizacije i razumnog rezoniranja izrazitih medicinskih definicija koje se odnose na epilepsiju i mentalnu disfunkciju. Socijalna prelamanja na takvu se liku prikazuju i očituju groteskno, u savršenoj bešćutnosti sugrađana, koja svojim ponašanjem dodatno pripomaže propasti jednog upropaštenog i neostvarenog života o čijemu unutarnjem svijetu i doživljaju vanjskog svijeta ništa niti znaju niti naslućuju. Međutim, to jest tako, do fantastičnog ispoljavanja emocija

---

[♦93] Memija, Minka. ***Uz ovo izdanje***, v. Rešad Kadić. *Bašeskijin posljednji zapis*, El-Kalem, 1997., str. 8.

[♦94] Peleš, Gajo. ***Tumačenje romana***, Artresor naklada, Zagreb, 1999., str. 227 i dalje.

koje i takav „neljudski“ lik posjeduje kao dominantnu ljudskost: on je spontano iskazuje na vijest da je umrla jedina osoba na svijetu koja je prema njemu pokazivala blagost i sućut, starica, blaga hanuma velikog srca. Takvo iskazivanje zadivljuje žene koje su se našle oko mejita, ali i plaši... Pripovjedač je iznad i izvan svijeta koji modulira riječima, on je sveznajući, u trećem licu.

Izabrana djela Rešada Kadića I-IV – izdanje Izdavačkog centra Islamske zajednice u BiH *El-Kalem*.

Istovjetna je pozicija pripovjedača i u priči ***Nakaza***,[♦95] koju je Kadić objelodanio u Novom Beharu i poslije je, kao ni prethodnu, nismo susretali u kasnijim izdanjima. Moglo bi se čak reći da je *Nakaza* na neki *fatumski* način slična *Jadniku*. Sudbina upravlja, a da se medicinski aspekti uopće ne spominju, obiteljskim svijetom koji se konstituira oko Zlate Ahmedbegove i njezina izabranika Omerage, u braku koji je započeo njezinom „otmicom" – a trajao i bio ispunjen stalnim bolestima djece i njihovim smrtnim objavama! Autor fokusira isključivu pozornost na lik majke i psihemsko usmjeravanje narativnog niza kojim modulira njezin očajni svijet: sretno rađanje djece i njihovo naprasno umiranje. Najposlije, Zlata ostaje sa samo jednim djetetom koje je uspjelo nadvladati bolest o kojoj doduše ništa ne znamo, pripovjedač nas kao izvanjski promatrač zbivanja obavještava na sljedeći način: „Sudbina. Smrt ga poštedjela, ostavila mu dušu, poklonila život, ali ga napravila Nakazom... Zatvoreno oko, nakrivljena usta, iscereno lice koje skoro vazda sličilo groznom osmjehu, ostalo je od groznog mladenačkog lica."[♦96] U jednom trenutku pokušaja da se sudbinsko obilježje koje ga čini nakazom nadvlada ljubavlju prema prelijepoj djevojci koja s njim razgovara iz puke samilosti (što on potpuno pogrješno razumijeva), dolazi do katarze, mladićeva samoubistva.

Motiv pomalo bizaran, poput bajkovitog eha *Ljepotice i zvijeri*. Takvi, društvenom ili patološkom kobi označeni likovi psihemskog znaka, kasnije se neće pojavljivati u Kadićevim pripovijestima.

Skupini priča socijalnog određenja svakako valja pribrojati i priču ***Suljo drvar***.[♦ 97] Zanimljivo je da su prethodne dvije baš kao i ova – poetizirane, kao neka svjesna ili podsvjesna autorska namjera da se materijalnoj bijedi ljudi sudbinom ili siromaštvom gurnutim *na dno* uspostavi neki kontrast, neko oskudno prosvjetljenje, neka moguća psihološka najava izlaza iz zla prostora i još zločestijeg vremena. Pripovjedač iz pozicije promatrača „opservira" Suljinu poziciju u „malom svijetu", govori u njegovo ime i atribuira njegovo stanje koje je, kao i kod likova u drugim psihemskim figurama – trpljenje i ponavljanje gotovo automatiziranih radnji: Suljo drvar svakodnevno cijepa drva, tovari ih na mršavu i staru Dorušu, prodaje ih i od prodanog živi. Fabulativni se niz fiksira kao ponavljajući prikaz istovjetnih radnji zatvorenih

---

[♦95] ***Novi Behar,*** god. V, br. 1, 1. VII. 1931., str. 5-7.

[♦96] Rešad Kadić. ***Nakaza***, Novi Behar, god. V, br. 1, str. 6.

[♦97] ***Novi Behar***, god. V, br. 5, , 1. XI. 1931., str. 134-135.

u bezizlazan krug najelementarnijih Suljinih životnih postupaka. U zadanom svijetu, takva pozicija lika je redovito trpna, nesposobna za šire zamahe i šire socijalne kontakte, pa se Suljine meditacije koje nikog ne dotiču – nikada i ne pretvaraju u narativnu figuru sociemskog dosega. Pa i sami lirski diskurs upućuje na solo-dionice kakve smo već imali u prethodnim prozama, *Jadniku* i *Nakazi*, osuđenim na patnju i smrt u samoći. Jedine pobune se javljaju na kraju, kao emotivni krik retardiranog epileptičara nakon hanumine smrti, kao samoubilački kuršum u *Nakazi* i kao Suljin izljev bijesa nad Ciganima kad dolaze po kožu lipsale Doruše, jedinog izvora prihoda koji je netragom nestao.

Garonja, međutim, priča je koja se, za razliku od prethodnih, oslanjala na drugu geneološku pozadinu i koja je proistekla iz idejnog svijeta one razvojne linije koja je polazila od Osman-Aziza, Mulabdića, Sarajlića – do Alije Nametka, kojem je Kadić, čini se, i svojevrsni nastavljač. Riječ je o nekoj vrsti „tematskog sindroma" koji je dotakao gotovo svakog proznog pisca prvih generacija austrougarskog i međuratnog razdoblja, o „književnom katalogiziranju" propadanja bosanskog begovata u vremenu europeiziranja svekolikog života Bosne i Hercegovine. Tekstovi tog kruga nose zajedničke strukturalne signature koje dekonstituiraju nasljeđeni svijet što je do jučer savršeno funkcionirao: stoljećima oblikovana kolektiva sudbina i sudbina pojedinaca u njemu prožeta cijelim sustavima religijskih, kulturoloških i politoloških mreža kojima su modulirali svoj identitet ali i odbrambene mehanizme – sada se, istrošen, raspada. *Garonja* – priča je upravo o takvom raspadu, ali, što je zanimljivo, Kadićevu begovsku porodicu ne reprezentira beg, nego hizmećar, sluga, Smailbegov kočijaš! Po svojoj naturi, hizmećar u principu ne predstavlja nikog, kao lik bi funkcionirao u psihemskoj narativnoj figuri. Međutim, on je i nametovski, „prepisan" lik koji odgovara sociemskoj narativnoj figuri – koja, kao takva, „preuzima ideologiju teksta"[♦98]

Sudbinska priča izdvojenog i fokusiranog lika Garonje, „momka za sve", prezentira se kroz fragmente, retrospektivno, kroz tri generacije begovske obitelji u kojoj je proživio cijeli svoj život, od desetogodišnjeg dječaka kad je „doveden", do vremenske pozicije u kojoj sveznajući pripovjedač prezentira historiju jednog raspada gdje se Garonja osjeća pozvanim svjedokom odbrane begova! Nakon zvjezdanih trenutaka obitelji kojima je Garonja svjedočio kao „član porodice" u koju je uzet kao siroče, te nakon „promjene carstva", s mladim begom treće

[♦98] Peleš. ***Isto***, str. 243.

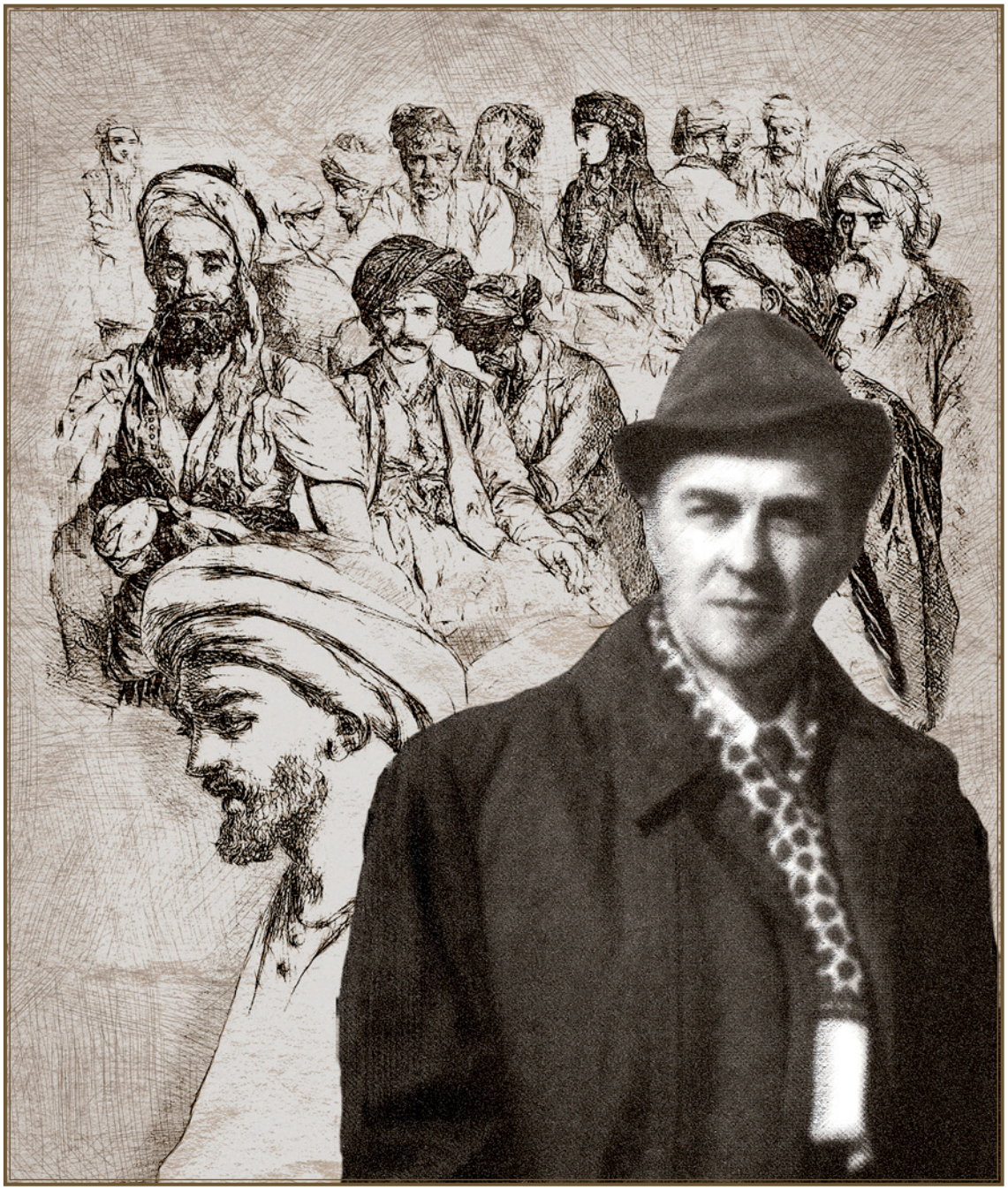
generacije, pred Garonjinim očima stari i sjajni obrisi porodice zatamnjuju, deformiraju se pred navalom novih nemuslimanskih društvenih formi sjedeljki, kafana i alkohola. Preuzimajući na sebe dužnost da odbrani čast obitelji (ružeći i savjetujući svog mladog gospodara, ukazujući mu na poroke koje čini), Garonja zapravo doslovno preuzima staleški i plemićki osjećaj za „rz i obraz" koji se, na starinski način, treba sačuvati i u novim, poganim vremenima. Na taj način on, kao psihemska značenjska jedinica, to prestaje biti – jer se uzdigao u reprezenta. Taj osjećaj časti i krajnje ljudske zahvalnosti – doseže do socijalne aristokratske ideološke reprezentnosti: sve što je za života zaradio u begovskoj obitelji, podastrijet će pred noge mladog bega da tim novcem, njegovim stečenim kapitalom – otplati dugove i spasi porodicu od kraja i propasti.

Selimov nadobudni sin, ne nosi nijednu „jaku" oznaku ni vremena ni stila austrougarskog vremena, mada bi se, u širem i isključivo tematskom situiranju, mogla promatrati. Ako ih ima (gubljenje obiteljskog sklada, deformiranje identiteta), one su istovjetne onima koje posjeduje i kasnije „međuratno razdoblje" – s tom razlikom što identitet naslovnog lika biva razaran izvan uvida protagonista na način obmane vlastitih roditelja, i onog – na kraju priče – zapanjujućeg obrata na tragu završnog udara „iznevjerenog očekivanja".

Rešad Kadić je na vrlo krhkoj fabulativnoj osnovi konstruirao seljakovu dramu i težnju izlaska iz bijede: temelji se na gotovo dramskom agonu oca i sina, Selima i Hasana. Hasanu je obećana budućnost za koju će se žrtvovati svi – svi će raditi kao marva a Hasan će školovanjem postati gospodin. Kroz vješti sižejni pleter, sveznajući nas pripovjedač obavještava ili nam nagovještava da Hasan i nije od plemenite moralne građe svog seljačkog oca – ali te su spoznaje o tom neprisutnom liku nepoznate drugim, prevarenim, iznevjerenim i grubo osujećenim u svom slućenom horizontu budućnosti.

Selim, osobnost s nizom atribucija i obilježja koji se kao „naivnom liku" preklapaju i s njegovom trpećom, psihemskom dimenzijom, bit će dosuđen i sinovljev prezir a njegova moguća „predstavnička uloga" porodice – neće odigrati nikakvu presudnu ulogu u sklapanju dubljih socijalnih veza koje bi možda imao – da je sin diplomirao i osvojio novi društveni segment.

Zmija je neobično retrospektivo tematsko osvrtanje: kroz lokalnu sagu o jednom realiziranom ljubavnom mimoilaženju, zapravo je pokušaj zadiranja u psihu čovjeka pod islamski prekrivenim habitusom, čovjeku od povjerenja, osobi kojoj „mahane nejma" – ali najposlije se pokaže da ipak ima, i to od one vrste koja je bila kadra uništiti jedan život.

Rešad Kadić – dio njegovih opisanih likova.

Zapravo, taj lik (Adil-efendije) osvješćuje i spoznaju da svaki čovjek ma kako bio dobar, ima u sebi barem trunku zla koja može srušiti cijeli svijet osobito ako mu se taj svijet ne podvrgava. Savršeni svoje zlo ukrote – a slabi, kojih je većina na svijetu, to ne uspiju. Adil-efendija je sociološki u lokalni prostor kasabe adaptiran lik, što je bitno za samu mitsku dimenziju narativa, dok je ljepotica Ćefa, u koju je (Adil) potajno zaljubljen – osobnost romantičnog, melankoličnog, osamljenog tipskog obilježja.

Cijela je priča i tragedija u njoj, oslonjena na jednu promišljenu i okrutnu anegdotsku prijevaru: zamjeni pisama! Lokalna djevojka Ćefa, prelijepa ali i nepismena, zaljubljuje se u mladića Hasana koji studira u Beču. U dopisivanju, pisma joj čita i na njih odgovara Adil-efendija, u nju potajno zaljubljen. Najposlije, obmanjuje je falsificiranim pismom koji je naglo presjekao ljubav među mladima. U krajnjoj konzekvenci podmukle prijevare, tenzija stvorena među likovima naknadno otkrivanjem istine, stradava lik koji trpi. Psihološki lom djevojke Ćefe završava smrću.

Pripovjedno vrijeme je retrospektivno zahvaćeno iz pozicije autoritativnog Ja pripovjedača koji dakle sudjeluje u mitskom univerzumu, na način homodijegetičkog lika. Otuda bi bilo moguće promišljati ili tvrditi da je u *Zmiji* podosta autobiografskih elemenata: Kasaba (Tešanj?), imena lokaliteta, te njegovo, u autobiografskoj maniri započinjanje priče aposteriori, mnogo godina nakon što se ona dogodila pa i zaboravila.

Pripovijest ***Iz stare mahale***, konstituirana je na kronotopu koji apsorbira prostor sarajevske mahale i ukrštanju dvaju vremena, austrougarskog (netom arhiviranog), te „tekućeg vremena" pripovjedačeva djetinjstva i prezentne vremenske dionice iz koje se pripovjedač u *ich-formi* upućuje u potragu za vjerodostojnom potvrdom uozbiljenja historičnosti njegovih spoznaja svijeta. Otuda se i pripovijedanju i javlja dvojni glas jednog te istog ambijenta, ali u različitim vremenskim pozicijama, čas razilazi – čas usuglašava. Historičnost se potkrepljuje i citatima iz Bašeskije, kao nekom univerzalnom potvrdom koja osvješćuje. Unutarnji pripovjedač je stogodišnji Alijaga, pa on svojom naracijom zahvaća predsuvremenu povijesnu epohu. Tako se, kao u magnovenju, javljaju slike i likovi prošlosti koji progovaraju autentičnom atmosferom potonula vremena i autentičnih sudbina (likova Hafiz-Ibrahima, usjedjelice Hašije, Jevreja Ishaka, npr.).

U ***Posljednjem Lubi***, pripovijesti „tipičnoj" za temu „propadanja bosanskog begovata", kronotopom koji povezuje prostor Sarajeva i prvih desetljeća austrougarske vlasti u Bosni,

Kadić zapravo proširuje tematski horizont, obogativši ga dodatnim dezintregacijskim usudom – razaranjem same obitelji novim mjestima društvenog okupljanja i „novim oblicima muškog rahatluka" pronađenog izvan kućnih avlija. Narativnom atmosferom koju isijava jezik vremenske prikladnosti i narativnim figurama osobnosti koje moduliraju semantičku mrežu kulturoloških mikro-historija, pa Kadić, ako i sociološki gledamo na taj i takav književni pristup, prilaže značajan doprinos (i) unutranjem razumijevanju obiteljskih historija koje se, nepobitno, reflektiraju i na psiho-mentalnu sliku bosanskog kolektiviteta. U središtu fabulativno-sižejnog prostora je Salko Lubo, kao obiteljski sin razmetni, ali i reprezent preko kojeg se, uz nekoliko okolnih likova – opslužitelja uspostavljanja cijele paukove mreže novih odnosa koje naši krajevi dotad nisu poznavali, ili ih nisu poznavali kao otvorene životne prizore. U ocrtavanju osobnosti Salke Lube, autor uspostavlja dva suprotstavljena, kontrastna ogledala u kojima se ogleda središnji akter: dječačko vrijeme odrastanja u sjenci oca kao velikog kućnog diktatora, i mladićko vrijeme alkohola, žudnje i erotske pohlepe koja nema racionalnog izlaza. I likovi preko kojih se uspostavljaju semantičke mreže, cjelovitija značenja teksta, gotovo su simetrično raspoređeni: Majka, puna samilosti i neupitne ljubavi kao žrtve, na jednoj strani, i Maruška, pohlepna krčmarica kojoj je ljubav – dobit i valuta. Takvi su i ambijenti u kojima se odvijaju drame postojanja svih sudionika predočenog ljudskog zapleta, mehka, kućna toplina i alkoholizirana, prostačka kafana. Na uzbuđenju podržanim opijatima i otvorenim seksualnim entuzijazmom razbludnog sina Saliha, otvara se, kako diktira piščeva ideja, rasap, ludilo, smrt. I to ne samo kraj lika, nego kao smrt porodice.

Jezik pripovijesti je posebna dobitna kombinacija: pisana je standardnim bosanskim jezikom prošaranim gustim neprevodivim leksemima (npr. odjeće koje danas nema u opticaju), običajnih idioma ili termina vezanih za islamski svjetonazor, a koji književno apsorbiraju slojeve jezika potonulog, nerijetko, u arhivirane i muzejski pospremljene rijetkosti pune intimnosti i narativne očaranosti.

Ilhamijin put u smrt je svojevrsna historijsko-psihološka pripovijest, pseudoroman, tekst koji apelira na čitatelja da mu vjeruje na riječ – budući da se izrijekom, samoreferento, očituje kao „istinita pripovijest o Abdulvehabu ibn Abdulvehabu Žepćevi-Ilhamiji, koji je živio životom pravednika, a umro smrću mučenika u vezirskom gradu Travniku godine 1821."[♦99]

[♦99] Kadić, Rašid. ***Ilhamijin put u smrt***, El-Kalem, Sarajevo, , 1997., str. 7.

Ovo je pripovijest lika, središnje figure (Ilhamije), čija razmišljanja i geste slijedi izvandijegetični pripovjedač. Ilahamija je višedimenzionalan lik, osim što je osobnost bogatog unutrašnjeg života, mislilac i pjesnik, po vokaciji je podjednako i figura šireg psihološkog i sociološkog prostora – on je, kao imam, i socijalni reprezent, pa u to ime često progovara čak i onda kada govori isključivo u svoje osobno ime. Ono što je psihemski niz u narativnoj figuri koju on producira, uklapa se najčešće u mišljenja puka koji slijede svog imama, pa otuda i njegovo osjećanje prava da zastupa to kolektivno mišljenje koje je po svojoj osebujnosti uspostavljenih veza socijalnog porijekla, što narativnu figuru uzdiže na viši stupanj sociemskog profila.

Razvijajući svoju tekstualnu strukturu po linearnom osvajanju sižejnog nacrta, Ilhamija propituje mogući razlog zašto ga iz Žepća poziva nesmiljeni bosanski vezir Dželaluddin Ali-paša.

Abdulvehab ibn Abdulvehab Žepćevi-Ilhamija u vezirskom gradu Travniku.

Već na tim prvim stranicama širi se strah po Ilhamijinoj okolici i na sami glas da je pristigla vezirova pozivnica – koja nimalo ne sluti na dobro. Ko je označen zlom, od njega treba bježati – geslo je niskog duha koje je poznato svim ljudima koje je doticala nezasitna i nezadovoljna vlast. Od Ilhamije se širi krug praznine, poznanici i prijatelji se sklanjaju, nestaju, na njih silno djeluje upravo to što sugerira sociemski narativni niz: utjecaj na druge, biti primjer drugima, biti svoj na način prokljućalog bunta u pritajenom biću „zastupanog" kolektiviteta. Potom, Ilhamija kreće u neizvjesnost; on putuje pješice kroz samo srce Bosne, od Žepča do Travnika, od imamske kuće spokoja do krvavog prijestolja bosanskog gubilišta.

Pješačeći, Ilhamiji promiče cijeli život ispred očiju: sada se cijeli prostor (zemljopisni, edukativni, kolektivni i osobni) popunjavaju životnim sekvencama i strukturiraju historijski okvir te u njemu bitne poluge upravnog i represivnog aparata kolektiviteta u kojem je zadan i zakonima definiran život svakog pojedinog čovjeka... : naviru prva sjećanja svjesnog života, odlazak s ocem na prvi Bajram-namaz, školovanje u medresi u Žepču (Karahodža, od kojeg je čuo prve stihove), školovanja u Fojnici, susret s Husein-babom šejhom u Živčićima, uzimanje sufijskog imena Ilhami (Bogom nadahnuti), povratak u Žepće gdje sazrijevanjem postaje alimom, imamom i hatibom u Ferhadiji žepačkoj, najposlije i pjesnik: pjesnik svevideći koji stradava zbog stihova kojim zrcali stanje svoje Bosne; ispisuje čak i neki testament, s uputama o svojoj džannazi. Nigdje ne pronalazi svoju krivnju… a ipak je negdje okrivljen.

Unutarnji zemljopis Kadićeve pripovijesti očituje se kroz narativne pasaže nerijetko kao čisti putopis, prosijan ponekom poetskom riječju ili sintagmom. Meditativni solilokviji dimenzioniraju moralno-islamski i politički prostor u doba jednog zlovlašća, a postaje na kojima se zaustavlja (u hanu, u susretu s ciganima, u selu s džamijom gdje obavlja namaz, najposlije u zindanu), socijalne digresije koje se, preko vlasti i njihove moći, reflektiraju na stanje odnosa s kršćanima, sa sirotinjom općenito ali i imućnima kojima se silom sagiba ili odsijeca glava zbog kritičkog stava prema sustavu i neislamskom satiranju podanika Bosanskog ejaleta.

Na svakom dakle koraku svog putovanja Ilhamiji je vidljiv taj nesklad, taj raskol među proklamiranim i praktičnim, koji – kad isijava s vrha vlasti – prožima cijelo društvo, od vrha do njegova dna.

Posebnu funkciju imaju Ilhamijina „viđenja i glasovi" u snu, te halucinantni glasovi koji mu se javljaju i pri javi kad se snovito i šejtansko miješa s (historijskim i pripovjednim likom) Džalaluddin Ali-paše. U drugom, budnom slučaju – on čuje glasove konjanika, njihovo

dozivanje i vidi kako mu mašu: Ilhamija uči časne ajete i dove kojim se tjeraju šejtani od sebe. To će se još jednom ponoviti, tijekom dijaloga sa samim Dželaluddin pašom, kad će mu se (učiniti?) da se pašin lik iz zbiljnog pretapa u neki drugi zajedno s glasom koji mu nikako ne pripada. Rekli bismo da se ta dva-tri „nepripadajuća detalja" priklanjaju onim ne tako čestim mjestima koja nadilaze realističku strukturu teksta i lebde nad njom poput nadrealnih inačica čineći „priču" pomalo tajnovitom i bliskom pučkom načinu mitološkog promišljanja.

Njegovo misaono poniranje i sufijsko lelujanje između tvrde zbilje i Božjeg prijestolja, uzdiže njegov duh… „Duh mu se vinu visoko iznad Vranduka, a tu na travi, nadomak hana, ostade samo njegovo tijelo, poput napuštena šatora Ilhamijine duše. Ponovo je bio u zanosu. Da mu se neko tog časa zagledao u lice, vidio bi da je ozareno smirenjem. Bili su to oni uznositi trenuci za kojim je toliko žudio, uporno nastojeći da ih se što češće dovine. Odlutala iskra ponovno se vraćala svome Praizvoru..."[♦100] To su trenutci ontološke punine jednog *vjeruju* koje na više mjesta iskazuje. Iz Božanskih principa derivirali su Ilhamijini principi života na zemlji; kroz njih on vidi ljude, životinje i bilje, i tako se prema njima odnosi – kako kažu uzvišeni Zakonik:

O zulumu nad drugima kaže: *„Šta se ovo s nas radi...! Pa zar oni, nesretnici, ne znaju, da se ni travki, ni hajvanu, a nekamoli insanu, zulum i nepravda ne smiju činiti. Teško si ga njima, teško si ga njima!"*[♦101]

O merhametu prema drugima misli: – *Ko nejma merhameta spram drugih, neka ga ne išće ni za sebe! Gledam, maločas, kad je sijevalo i grmjelo, svi se ustravili. Ja kako li će bit', brate moj, kad sunce potamni i planine jedna prema drugoj krenu: kad vode provru i kad se mrtvi dignu iz kabura i prožive: kad se džennet i džehennem otvore! Kako ćemo onda iskat' merhameta, kad ga spram drugih nismo imali!*[♦102] O nasilju nad drugima (Munkiru i Nekiru): – *Progovorio sam protiv nasilja... Jer, kazano je: ni nad hajvanom, a nekamoli insanom, nasilje se ne smije provodit'...!*[♦103]

Dobro se ne može nazvati Zlom: – *Pašo, ne traži od mene da zlo nazovem dobrim, a dobro zlim, jer to je najteži grijeh! Kažeš mi da su Carevina i padišah iznad svega i da drugog izbora nema.*

[♦100] Kadić, Rešad. ***Ilhamijin put u smrt i druge proze***, El-Kalem, Sarajevo, 1997., str. 26.

[♦101] ***Isto***, str. 64.

[♦102] ***Isto,*** str. 39.

[♦103] ***Isto***, str. 69.

A gdje su ljudi, pašo? Šta je Carevina bez spokojstva i sreće njezinih podanika? I šta je padišah u takvoj Carevini? Pašo, ljudi su preči i od padišaha i od Carevine! Na krvi ništa dobro niknuti neće.[104]

Po tim rezonancama i stavovima najuzvišenijih ljudskih vrlina Ilhamija je jedan od najsloženijih osobnosti u ukupnom Kadićevom literarnom djelu. Cijeli ontologijski obojeni niz jedinica ontemske narativne figure, uzdiže cijelu pripovijest u vrh autorovog književnog opusa, pa predstavlja jedan od bisera ukupne pričalačke baštine bošnjačke književnosti 20. stoljeća.

Zaključak

Tekst *Rešad Kadić i njegov svijet izgubljena sklada* tretira priče i propovijetke koje je objavljivao između 1930. i 1985. godine po raznim časopisima i listovima, ali ih nije nikada, za života, objelodanio i objavio skupljene u zasebnoj knjizi. Tek će se nakon autorova preseljenja sa ovoga svijeta, pojaviti dvije knjige njegovih izabranih pripovijesti.

U pričama objavljenim prije II. svjetskog rata, Kadić je nerijetno slijedio socijalnu putanju svojih junaka koji stradavaju, hizmećera, potlačenih, i uopće ljudi sa dna. Njegovi junaci su bijedni ljudi ne samo u materijalnom, kakav je u istoimenoj priči Suljo drvar, nego i u psihičkom i mentalnom pogledju (sinovi koji varaju očeve, maloumnici s kojima se šprda čaršija), dok su likovi u kasnijim pripovijestima češće drugog sastava, druge socijalne i staleške građe – reprezenti bogate kasabe ili Sarajeva, koji pred udarima „novog vremena“ podliježu čarima opijata i zanosnih ženskih tijela... Kroz narativne figure osobnosti, skupnosti i opstojnosti i njihove umnožene nizove interpretativnih jedinica – njegovi likovi uspostavljaju sistem semantičkih mreža, Kadić modulira svijet koji je izgubio sklad, izgubio svoj mir, svoju prvotnju bit. U fabulativno-sižejnom slijedu, vidljivo je da Kadić razlog destruiranju zatečenog svijeta vidi u lomljenju i zabacivanju moralnog i vjersko-običajnog horizonta; „junaci“ tog svijeta neminovno propadaju – jer su iznevjerili porodicu, tradiciju, način života, postali razbludni sinovi i unutarnji odmetnici.

Izuzetak je pripovijest Ilhamijin put u smrt, narativna projekcija tiranije političkom sistema nad pojedincem i njegova satrapska osvetoljubivost nad pjesnikom koji svijet brani – srcem i

[104] *Isto*, str. 102.

stihovima. Njezine narativne razine su razine značenja – od pojedinačnih do kolektivnih, od lokalnih do univerzalnih.

Bosanski jezik Rešada Kadića predstavlja onaj leksički odbir za koji kažemo da je – lijepi naš jezik! Uvijek je primjeren vremenu i prostoru iz kojeg pripovjedač progovara, dosljedan je kronotopu svog pripovjedačkog svijeta, svojih likova i kolektiviteta koji ti likovi na bilo koji način predstavljaju. Obiluje s cijelim korpusom turcizama od kojih su neki, gubljenjem predmetnog svijeta koji su označavali, i oni sami već odavno arhivirani i muzejski pospremljeni u rječnike koji se bave historijom našega, bosanskoga jezika.

Literatura:

BITI, VLADIMIR. ***Pojmovnik suvremene književne teorije***, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.

KADIĆ, REŠAD. ***Iz stare mahale***, Bosanska riječ, Wuppertal, 1994.

KADIĆ, REŠAD. ***Bašeskijin posljednji zapis***, El-Kalem, 1997.

KADIĆ, REŠAD. ***Ilhamijin put u smrt*** (i druge proze), El Kalem, Sarajevo, 1997.

KADIĆ, REŠAD. ***Sabit Abduzaimović legionar broj 71.900***, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, 1999.

Novi Behar, časopis 1928-1945.

PELEŠ, GAJO. ***Tumačenje romana***, Artresor Naklada, Zagreb, 1999.

RIZVIĆ, MUHSIN. ***Panorama bošnjačke književnosti***, Ljiljan, Sarajevo, 1994.

Džalaluddin Ali-paša i čaršijski doušnici u vezirskom gradu Travniku.

Džalaluddin Ali-paša išred utvrde vezirskog grada Travnika sa pukom koji slijedi svog imama Ilhamiju.

Političko-komentatorski pristup Murata Šuvalića – iseljavanje Bošnjaka u Tursku njihovu „proširenu domovinu“.

PALESTINA
MURATA ŠUVALIĆA

Murat Šuvalić[♦105] je zaista bio briljantna intelektualna figura svoga vremena i svoje domovine. Tako jasno i tako evidentno emitiranje promišljanja zadanog svijeta, Šuvalić je u svom vrlo kratkom životu, ispisao publicistikom, svojim tekstovima koji su nerijetko cijele studije – društveno-političke monografije o muslimanskim narodima i njihovim državama, ali i o Bošnjacima...Putujući prema potpunoj zrelosti, onoj što vodi misaonoj sintezi i neporecivom definiranju svijeta u kojem se živi, preselio je u onaj bolji.

Suvereno poznavanje predmeta o kojem govori

Govoriti o Šuvalićevoj pisanoj publicističkoj ostavštini, podjednako zaboravljenoj kao i književnoj, može se, kao i o svemu, govoriti bar na nekoliko načina. Zanima me: što nama, danas, Bošnjacima, može kazati političko-komentatorska, a ne putopisno-povijesna analiza njegova teksta?

Ako znademo da takva vrsta tekstova informativne punine prilično brzo zastarjeva, razlogom hitre izmjenjivosti stavova političkih protagonista po čijim se idejama razvijaju pokreti koji ugibaju zemlje i ruše države, uzdižu jedne a ponižavaju, etnički čiste i zatiru druge – onda je zaista puna iznenađenje u prepoznavanju jedne političke (kolonijalne) matrice koju je Murat Šuvalić tako briljantno i taka uvjerljivo predočio u nekoliko svojih radova trajnijeg života nego što je publicističkom štivu inače suđeno! To se prije svega odnosi na tekstove Palestina, Egipat, Maroko, Afganistan i Afganistanci.

♦105 Izlaganje na *Okruglom stolu uz 100. godišnjicu rođenja Murata Šuvalića*, Bosanska Krupa, 20. XII. 1997.

Dvije su bitne razine spoznaja na temelju kojih se izgrađuje unutarnja struktura svakog od naslovljenih tekstova: elaboriranje povijesti konkretne države i naroda koji joj je povijest istkao, te poznavanje političkog konteksta nositelja imperijalizma koji preusmjerava povijesne tokove u kojima je ljudska mudrost potpuno nemoćna i pliva, kako kaže Šuvalić, po površini događaja! Jedan od najsloženijih i najdužih tekstova je *Palestina*, objavljen u Novom Beharu, u brojevima 10-15 (1931.-1932. godine).

Poznavanje političkog konteksta

Tekst je zahvalan za uočavanje britke misli i opisivanje supstance jedne ogavne političke paradigme koja je razarala zemlje ili gužvala njihova duhovna tijela, o kojima je pisao (*Maroko, Afganistan, Egipat, Turska, Palestina, Bosna*), ali i o tome kako se može i nakon dvije tisuće godina potpuno izgraditi nova država starog naroda.

Pojavom revolucionarnih ideja, kaže Šuvalić, osobito nacionalizma ili onih obilježenim nacionalizmom – novum je koji se zahuktava početkom XX. stoljeća a „koji sakuplja ljude iste rase, jezika i etičkih osobina stvorenih u Europi". Na toj podlozi i iz te pozadine, izrast će i izroniti mračni antisemitski pokreti, „koji su kao balast ili kao strasna mora obvladali Evropu", utvrđuje Šuvalić, i oni su presudni za konačno, vrlo bolno buđenje Židova iz „letargičnog sna, vječno intenzivnog rada i patrijarhalnog melanholičnog molenja Bogu, na borbu za očuvanje židovstva".

Murat Šuvalić, kao gotovo ni jedan autor koji je s političkim ambicijama pisao u sjeni projekta podizanja židovske države u arapskoj Palestini, ne samo da nije ni jedne ružne riječi napisao o Židovima – nego upravo obrnuto – pisao je s doslovnom sućuti prema patnjama kroz koje su kroz svoju kataklizmičku povijest prolazili.

Šuvalić s razumijevanjem i sućuti evocira putanju jedne kolektivne sudbine pune tortura i progona, uništavanja radinog i štedljivog naroda, naroda hvatanog u zamke svim mogućim duhovnim smicalicama koncila, inkvizicija i edikata duhovnih stolova i državnih tronova – kroz cijelo povijesno vrijeme koje se uopće može sagledati i knjiški rekonstruirati. „Radeći intenzivno, nadali se u onaj mistički: mene tekel-ufarsim; i nosili su svoje mučeništvo kao ni koji narod u historiji".

Događaji koji su posljednjih desetljeća XIX. i početkom XX. stoljeća do skrajnosti uznemirili Židove, nedvosmisleni je, javni, organizirani pritisak, organiziran u obliku utjerivanja straha u kosti, odstranjivanje iz potpunog javnog i trgovačkog života. Strahoviti ruski progoni, pa progoni u Rumuniji i Galiciji ili buka po svim evropskim varošima: „Kupujte samo kod hrišćana", bjesomučni nastupi bečke općine protiv Židova, slučajevi Kišineva, inače sprječavanja i progona *en masse* i nepravedne afere *a la Tisza-Eszlar, Dreyfuss* i slično, uputiše ih na organizovanje samoobrane, zapisuje Šuvalić. Ko tako izabire i slaže riječi u rečenice, taj je na strani žrtve, osjeća je svojom – jer je i sam žrtva. Jer i sam zapanjenim očima gleda kako ispred njega nestaju cijeli kvartovi siromašnog Cazina, Bosanske Krupe, Bihaća... u odlasku u daleku i nepoznatu zemlju Tursku. S Bošnjacima i Židovima dešavaju se dva slična, ali po smislu i pravcima divergentna povijesna putovanja: Bošnjaci napuštaju zavičaj i odlaze u svijet, zapravo u Tursku koju doživljavaju, zbog duhovne bliskosti – svojom „proširenom domovinom"; Židovi, s nimalo jačom nacionalnom sviješću od Bošnjaka, dakle nejasnom, iz svijeta ulaze u arapski prostor turske države – s jasnim ciljem: napraviti državu u davnoj domovini.

Država ili fantom

Na tom mjestu, uza sva prepoznavanja političkih paradigmi zavaravanja, Šuvalić odriče budućnost projekta, smatra ga fantomom, umišljajem bez usporedbe... Šuvalić je potpuno uvjeren da i u povijesnim i društvenim pokretima vrijedi matematička formula da su dva više dva četiri. Kaže: „Rezimirajući i današnje događaje, čvrsto vjerujemo, da je paradoks sadašnjice: Židovska Palestina ne može opstati, jer je ona napad na zdrav razum i apsurd suvremenosti."

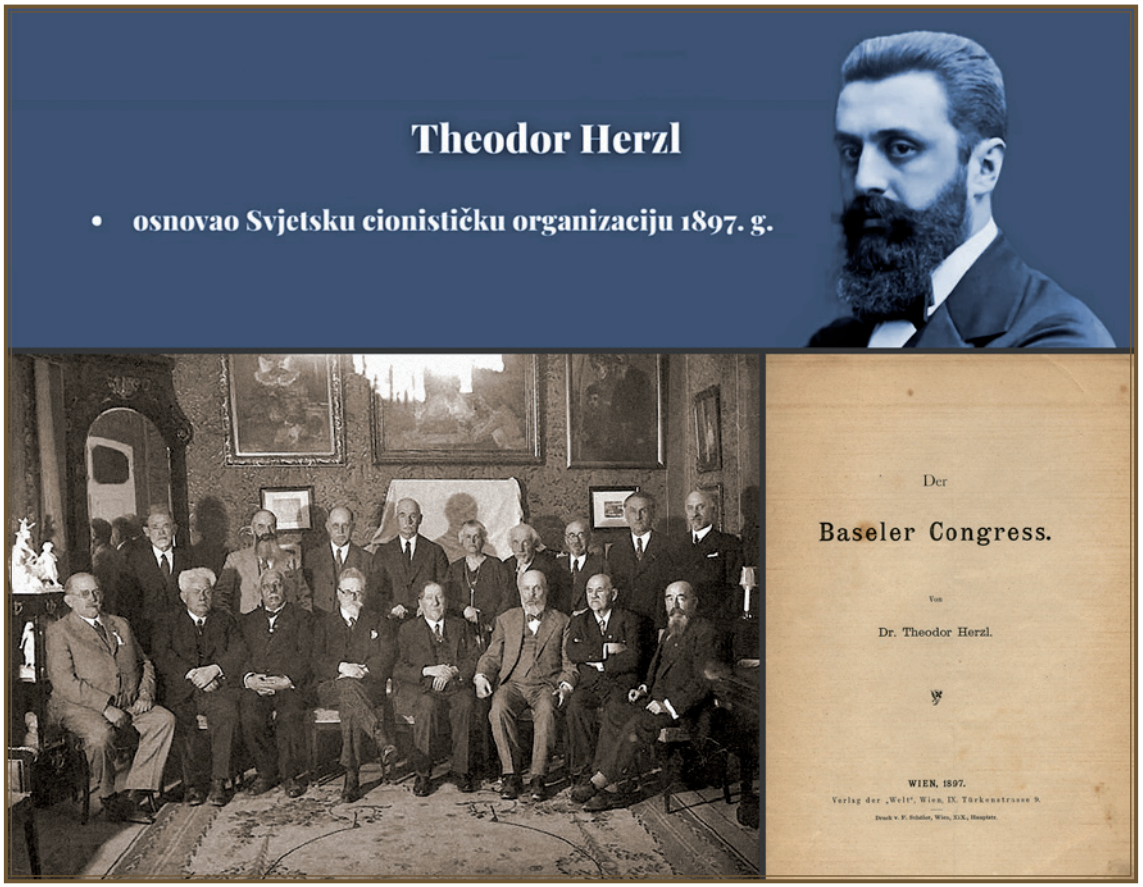
Što je podrazumijevao pod „rezimiranjem i današnjih događaja"?

Imao je na umu sve što je opisao: propast Egipta, ispražnjavanje turske vlasti iz Palestine – a sve pod najizravnijim ratnim varkama i akcijama velikih sila i Mirovne konferencije – koji nisu ni tada, kao što ne stoje ni sada – na strani žrtve, nego na strani jačih.

Jači su oni koji ulaze u sklop europskog poimanja civilizacije. Židovi su to bili više nego Arapi. Obratimo pažnju na sljedeće, gotovo temeljne razloge koji su nagovarali Murata Šuvalića da misli kako židovska Palestina neće uspjeti.

Nacionalni duh i država

„Put u stvaranju nacije i države iz perspektive historije kreće se preko ljudskih leševa i krvi. On prethodno mora stvoriti nacionalno čuvstvo i narodno-individualnu strukturu.“ Židovi, smatra autor, nemaju ni jedno od nabrojanog. „Preko njihovih leđa ne može put krvave borbe“, zapisuje Murat Šuvalić. Najposlije, toga su, što autor i citira, potpuno svjesni još na Prvom cionističkom kongresu (Basel, 1897.), kada se ustvrdilo da „Židovima fali svaki kontinuitet nacionalnog čuvstva, da im manjka i svaki pojam naciogeneze, budući da nemaju, odnosno ne znaju svoga jezika.“

Theodor Herzl osnivač cionizma i učesnici Prvog svjetskog cionističkog kongresa u Baselu (1897.).

Ideja i očevi cionizma – krv i vatra cijelog projekta

Murat Šuvalić je također dao svoje mišljenje o cionizmu, pojmu koji je i u našim krajevima, i među Bošnjacima, kontroverzno i tumačen i prihvaćan. Šuvalić je, po temeljnom osjećanju ukupnog stava prema narodu trajnih nesreća, pojam tumačio i prihvaćao pozitivno. Bolje rečeno, racionalno. Evo nekoliko njegovih misli o cionizmu: „U posljednja dva decenija prošlog vijeka, pojavljuje se moćni faktor, snažan kao Golijat, i opasan kao oluja „Židovski Cionizam". Cionizam je najnoviji suvremeni pokret. On je židovska samoobrana u najočajnijoj nuždi."

„Cionizam je nacionalna ideja židovstva i svijest židovske zajednice, a ovo svjesno nacionalno židovstvo ima konačni cilj povratak u staru otadžbinu – Palestinu."

„Jednovremeno je cionizam i misao židovske nacionalne države."

„Cionističku ideju oblikovali su židovski komiteti u Odesi i Bečko studentsko društvo „Kadinah". Embrioni pokreti cionizma, njegovoj snazi i organizaciji, dadoše dva vrsna muža i dvije markantne ličnosti iz Beča i Pešte. Glasoviti korespodent bečke „Neue Freie Presse" Theodor Herzl i Max Nordau, čuveni pisac djela „Dr. Kohn" i „Die konvenzionalen Luege Der Kultur Menschheit", očevi su cionizma." (Osim njih, tu je cijela plejada židovskih intelektualaca, nastavlja pisac).

„Herzl je godine 1894. izvještavao sa suđenja Dreifussu iz Pariza, uzbuđivao svijet izvještajima o nepravdama prema Židovima. Njegovo je srce lomila a grudi parala vika pariške gomile: „Smrt svim Židovima", „Na vješala sve Židove"... Iza tog procesa svijet je dobio njegovo djelo *Judenstaat* (Židovska država)."

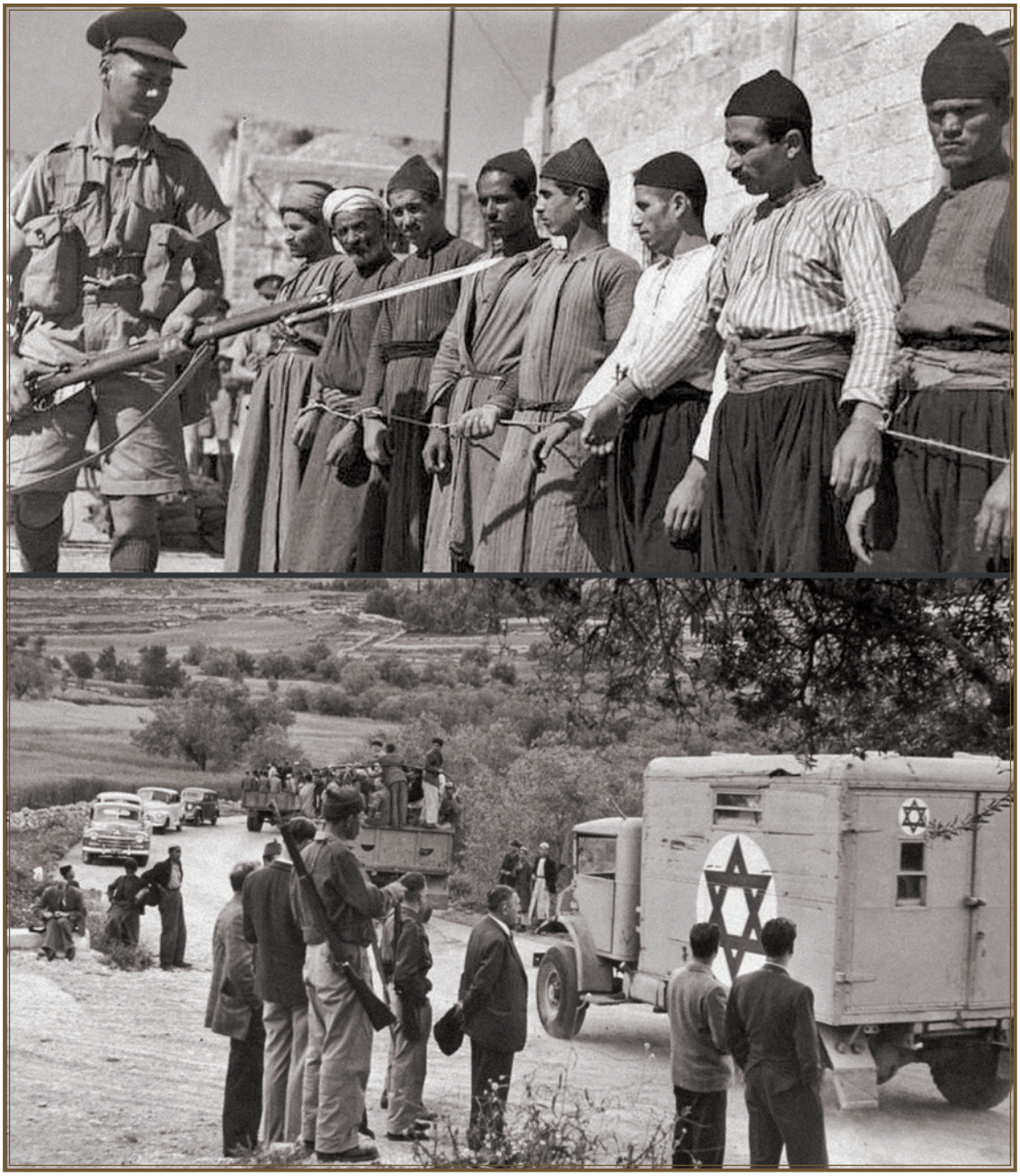
„Iza toga su slijedili apeli na sve nacije, izdanja patriotska na Židove: Selbt-emancipacionen." Zašto dakle Murat Šuvalić ipak nije povjerovao, i uz napomenu da pridodaje svim razlozima „rezimiranja i današnjih događaja" – da će se neposredno iza njegove prerane smrti, u 1948. zaista i uspraviti Židovska država Izrael, koju danas priznaje golema većina zemalja, uključujući i neke muslimanske, među kojima joj ne manjka ni prisnih suradnika!

Koliko je god u analizi zamršenog palestinskog pitanja, driješio manje poznate detalje o tajnim odnosima Turske s Engleskom, Francuskom, pa čak i Rusijom, u pripremama za mučke udare na Egipat (i egipatske odnose s Njemačkom) – koje su ga morale razuvjeriti o „nemogućnosti“ istine ni u jednoj politici, osim ako se ne preklapa s pojmom – interes – ipak je izgleda vjerovao u postojanje istine i pravde kao uporišnih točaka na kojima počiva ukupni život i svijet sa zbirom zamršenih odnosa čovjeka i kozmosa.

Kratko rečeno: Šuvalić nije shvatio gdje je skrivena bit politike. On ju je tražio izvan dvaju pojmova: interesa i snage kolektivne odluke.

Dvanaestog maja 1948. David Ben-Gurion u Privremenom narodnom vijeću – poziv na glasanje o ispunjavanju drevnog sna. Kasnije, četrnaestog maja iz velikih zvučnika grmila je *Deklaracija o nezavisnosti* iz usta Ben-Guriona: ***'Mi postojimo, Izrael'.*** (Arhiv AKŠAMIJA, Sa.)

Naseljavanje Židova u Palestini. „Država nije nastala lijepim riječima, oružjem smo pronašli državu“, kazao je Ben-Gurion. „Sila je najvažniji saveznik u slučaju da ne možete prevladati argumentima i zakonom“, dodao je. (Arhiv AKŠAMIJA, Sa.)

Država Izrael uspostavljena je između dviju epoha svjetske politike, kada se niko naglas nije usuđivao pričati o prisilnom prisvajanje zemljišta i protjerivanju Palestinaca.

Bošnjakov stih i misao u stihu „Istočnog Parnasa" (kako ga je nazvao Bašagić) – u svom sufijskom ozračju prezentira najpročišćenije i najsenzibilnije obrise dubine i visine „glasova koji se čuju u monologu".

GLAS
ODSUTNOG SVJEDOKA
'Drugi' u tekstu bošnjačkog pjesnika

Intertekstualnost – pojam dublji od definicije

Prošlost je rekla sve, suvremenost je ponavljanje! – uzaludni je iskaz bogatog iskustva: usprkos neospornoj istini proizašloj iz provjerenih životnih oblika ljudske egzistencije – „da je već rečeno sve“, ipak u svakoj novoj životnoj drami opstojnosti – prepoznajemo, u esencijalnom, sublimiranom obliku, „nešto“ kao *deja vu*, zbijeno i zapretano u jezgri vlastita duha! Duha koji se sjeća i uma koji pamti. ono čega se „duh sjeća“ i što „um pamti“ nije naše: naša je samo preoblikovana i poosobljena poruka prošlosti kojoj smo dali krila za novu mogućnost. Netom ispisane rečenice, najavile su zapravo ono što bih pokušao ovim radom: temu intertekstualnosti oprimjeriti stiliom starog pjesništva Bošnjaka. Ipak,moramo se vratiti malo unatrag...

Gotovo redovito, pri spomenu intertekstualnosti; prisjetim se polemike (1979.-1981.), u kojoj je glasoviti kritičar (Dragan Jeremić), optužio još glasovitijeg književnika (Danila Kiša) – *za plagijat!* Jer je, biva, Kiš „izdašno popunio“ proze *Grobnice za Borisa Davidovića* – prepisanim ili prepričanim sjećanjima Karla Štajnera, anonimne turističke vodiče i monografije o pravoslavnim crkvama“... Tada su u naše krajeve počeli pristizati termini književnoteorijskog osvješćivanja u svijetu oblikovanih i definiranih pojmova („v poznih šezdesetih letih 20. stoletja“[106]), koji danas masovno zapljuskuju esejističke i kritičke radove: tekst, metatekst i

---

♦[106] Anonim: ***Medbesedilnost in kulturni spomin***, http://www.p-ng.st/studijski -programi//(6400/65729).

intertekstualnost, 'dijatog s drugim': 'medbesedilnost'.[107] A školska bi definicija (uzet ćerna Lešićevu); glasila: „Intertekstualnost označava odnos između dva teksta, ili više tekstova, odnos koji utiče na način kojim se oblikuje, doživljava i tumači onaj tekst unutar kojeg se „čuje" prisustvo drugog teksta. Ti tekstovi koji su prisutni u drugim tekstovima (...), nazivaju se *intertekst*. A tekst koji se zasniva na podsjećanju na druge, ranije nastale tekstove, naziva se *metatekst*."[108]

Julija Kristeva ide i dalje pa kaže da se „svaki tekst gradi kao mozaik citata"; „da svaki tekst u sebe uključuje i preobražava drugi tekst".[109] U toj je preobrazbi, zapravo, sve: novi identitet ne samo teksta, nego i osobe koja ga piše.

Dijalog s Drugim

U novijim je godinama postalo poznato pismo Stanka Lasića koje na najizravniji način tvrdi da nema razvoja u književnosti bez dijaloga sa svijetom, podjednako „vidljivim" koliko i „nevidljivim, unutarnjim dijalogom". Govoreći o „nevidljivom dijalogu", ukazuje na nešto što je – kaže – „teško definirati", jer je riječ o „nijemom dijalogu s mnogolikim bićem zvanim (...) književnost". *Čovjek čuje glasove*, piše Lasić, *divi im se ili ih negira, to su glasovi njegova vlastita bića, on živi s njima kao sa sobom, to je njegova rijeka, on je u njoj, a ona u njemu, govori joj, ali umjesto odgovora ona šuti, nečujno šumi, protječe*. Ovaj je dijalog zapravo osamljenički monolog. I u velikim literaturama gdje se mnogo dijalogizira, gdje se pisci posjećuju, znaju jezike, poznaju međusobne tradicije, neposredno izmjenjuju iskustva, itd., postoji taj nevidljivi dijalog kao nešto najvažnije u njemu. Sve je to mnogo dublje od onoga što se danas zove transtekstualnost, intertekstualnost itd., a još se jučer zvalo utjecaji, dodiri, sličnosti mentaliteta, zajedništvo modela, pripadnost stilskoj formaciji itd.[♦110]

♦107 *Isto*.

♦108 Lešić, Zdenko. ***Čitanka za I. Razred gimnazije***, Sarajevo, 2004.

♦109 www.geocitiees.com/gimn1gradacac/knjizumjet/intertex.htm.

♦110 (Pismo) ***Stanko Lasić Vlahi Bogišiću***, Vijenac 99 (dostupno i na adresi: http://wap.macedonia.arg/vijenac/stari broj broj99/99-6.html)

Bošnjački dijalog sa Istokom

S pravom se smatra da su misaono najuzbudljivije i estetski najzaokruženije one cjeline bošnjačkog pjesništva i ona djela pjesničkih osobnosti – čiji su autori, iz vizure "zadane teme" intertekstualnosti, najstrasnije težili dijalogu s intelektualnim vrhovima, filozofskim i estetskim, svog vremena. Iskustvo (i) bošnjačkog pjesništva se ostvarivalo kad je hilo najotvorenije, a u tom nas smislu određuju vrhunski dosezi pjesništva koji moduliraju "poetsku mapu" naše historije književnosti barem u tri neporecive pjesničke uzvisine: pjesništvo Bošnjaka na orijentalnim jezicima u dijalogu s temeljnim islamskim izvorom, Musa Ćazim Ćatić u intenzivnu subesjedništvu sa iskustvom (podjednako) Istoka i Zapada, Mehmedalija Mak Dizdar u nijemom razgovoru s patarenskim Orfejom svog vlastitog bića!

Zbog prirode ovoga rada, ostanimo na prvom dijalogu koji je proslavio Bošnjakov stih i misao u stihu. Bošnjačko pjesništvo „Istočnog Parnasa“ (kako ga je nazvao Bašagić), u svom sufijskom ozračju prezentira najpročišćenije i najsenzibilnije obrise dubine i visine „glasova koji se čuju u monologu“. Mnogoliki glas, kao temeljno obilježje, predstavlja čovjekov dijalog s Bogom. Gospodar svjetova ponekad govori kako je rekao u Knjizi, a pjesnik odgovara ili pita ili zaključuje uvijek na isti način: zaljubljenošću kojom uranja u svoga Gospodara ili biva „pretvoren u pepeo“ od „vatre sastanka“:

Upropastilo me tvoje tako zavodljivo oko,
Potresao me tvoj rasuti soluf
Krv mi je prolio tvoj rubin (usne) koji sipa dragulj,
Vatra sastanka pretvorila je u pepeo
čitavo moje tijelo!

Zijaija: (*U propastilo me...*)[♦111]

[♦111] Zijaia Mostarac. (***Upropastila me...***), u: L. Hadžiosmanović / M. Memija. *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*, Preporod, Sarajevo, 1995., str. 34.

Sufiji iskazuju svoja „ekstatična stanja zaljubljenosti u Boga, vizije i saznanja, iskoračivši iz ograničenosti u sferu beskonačnosti Božje ljubavi i milosti, iznad suprotnosti i pojava ovoga svijeta, govore ono što im „dolazi iz srca izrazito metaforičkim jezikom“.[112]

Sufijske su metafore stereotipne, a Latić ih, poučen definicijom Ante Stamaća,[113] naziva *leksikaliziranim metaforama.* Pojavljuju se najčešće u parovima, primjerice: Draga / Solufi, Lice / Demiri; Vino / Mejhana, Čaše, Prijatelj; Leptirica / Svijeća; Ruža / Slavuj; Čempres; More / Kapljica; Nevjesta / prva noć s dragom; Koprema; Sunce / Mjesec itd.

Metatekst

Temeljni metatekst je kur'ansko-hadiskog porijekla. Osim odjeka Božjeg glasa (kur'anski pripjev), nevidljivo pletivo čine utkani redovi iz *Mesnevije* Učitelja iz Korosana, parafrazira se Hajjam, a vode se i svojevrsne pjesničke polemike sa suvremenicima!

Taj plodonosni dijalog, fascinantne misaonosti i briljantne pjesničke elegancije, „razvojno“ se može slijediti ulančanim prihvaćanjem prosvjetljavanja samih vrhunaca, evo, stihovima s jednim od najdominantnijih motiva prezentiranih parnim simbolom kap – ocean, oprimjeren velikim Perzijancem iz XI. i bošnjačkirn pjesnicima 'dijaloškog kontinuiteta' iz XVI. i XVIII. stoljeća, trolistom: Hajjam – Vahdeti – Sirri:

Jedna kaplja plače što iz mora seli
More joj se smije i ovako veli:
„Uistinu svi smo Božanska stvorenja
Sve nas od cjeline samo tačka dijeli“.

Orner Hajjam: *Rubaije*

♦112 Džemaludin Latić. ***Recepcija sufijske metafore, Tesawwuf***, Islamska mistika, Zagreb, 1408. / 1988., str, 125.

♦113 „Polisemičnost (je) rezultat nekadašnjeg metamorfoziranja, tj. rezultat pridruživanja jednih a gubljenjem drugih smislova i imena... Taj rezultat, taj značenjski utvrđen jezični lik – kojemu je rečeni proces već prethodio, pa je zaboravljen – postaje sustavnom pojavom: proces je ukinut. Riječ je o tzv. leksikaliziranoj metafori.“ U: Anto Stamać. ***Teorija metafore***, Zagreb, 1978., str. 52.

Kad u more dospije kaplja, tad iščezne.
Kaplja je doista voda, odvojena od vode.
Kad padne u vodu opet je voda
I aškova ljubav je kaplja mora apsolutne ljepote
Kad stigne do Voljenog nestane je.

Vahdeti: (*Kad u more dospije kaplja*...)[♦114]

Ja sam oblikom kaplja, ali sadržinom more!
U meni je cijeli svijet, ja sam svijet
i njegova sadržina

Abdurahman Sirri: (*Ja sam oblikom kaplja*…)[♦115]

Zapanjujući je pjesmin duh koji posuvremenjuje beskonačni iskon, bolje: pretvara ga u trajnu sadašnjost čovjekova bića uronjena u vječni Božji bitak. Pogledajmo čudo tog presijavanja u primjerima značenjskog para svijeća – leptirica:

Je li ono na mladu granu, u ljubavnom požaru
Sletio slavuj pa zamuknuo,
Ili se to leptir bacio
Na plamen dragine ljepote,
Pa tu dušu ispustio

Nihadi: *Je li ono mladež*...)[♦116]

[♦114] Vahdeti: (***Kad u more dospije kaplja***...), u: *Poezija Bošnjaka*.., str. 49.

[♦115] A. Sirri (***Ja sam oblikom kaplja***…), *Poezija Bošnjaka*.. str. 189.

[♦116] Muhamed Karamusić. ***Nihadi: Je li ono mladež u obrvi***…, *Poezija Bošnjaka*.. str. 40.

Historijsko u divanskom

U onim leksičkim umjetninama koje pokriva termin divanskog pjesništva, „glasovi koji se probijaju iz metateksta u tekst“ postaju brojniji, na neki način „historičniji“, sklanjaju se, rekao bih, u tzv. pjesništvo *mitskog semantičnog objektiviteta*. Tu priča nosi značenje svijeta (sa, „takoder iz Časne Knjige preuzetih likova i priča o njima“ – Muhammeda, Muse, Isaa ..., likova vezanih za obitelj Poslanika, zatim prizorima legendarnog i mitskog prostora koji je uvijek na dohvatu novom tekstu, u kojem se pjesničkim instrumentarijem premeću u sjajne parabole „paralelnog svijeta“. Tako kroz stihove defiliraju vladari, junaci i akteri velikih ljubavi – Džem, Zal, Behram, Lejla, Medžnun, Širin itd.

Sufijsko i divansko pjesništvo koje su ispisali Bošnjaci – Bošnjacima je nažalost poznato isključivo u prijevodima na bosanski jezik. Zaista – paradoks: najostvarenije, najblistavije i najkonzistentnije što su Bošnjaci ispisali i dali cijelom svijetu – da bi u svijetu sa svijetom bili, gotovo da ih je otuđila od pamćenja iz kojeg su potekli. Kao, uostalom, i u drugim književnostima, bližim i daljim od prostora bosanskog jezika, ispisivane u latinskom slogu.

Pa ipak, i u tom pjesništvu, po kojem su Bošnjaci prvi put doslovno, u svim aspektima, pripadali jednoj svjetskoj kulturološkoj paradigmi, „nacionalni“ trag, začudo, ipak – postoji! Safvet-beg Bašagić piše: „Pjesnici iz naših krajeva većinom čine neki poseban genre na polju turskog pjesništva. Bez sumnje, oni su stajali pod uplivom naše narodne poezije, koja imade toliko obilje turskoj poeziji nepoznatih pjesničkih izraza i slika. Mjesto da pozajmljuju sve svoje pjesničke ljepote od Arapa i Perzijanaca, kao što to običavaju svi turski pjesnici, posegnuli bi katkad i za bogatom riznicom naše narodne poezije, pa iz nje u finoj formi izložili na turskom Parnasu mnogu dragocjenu umjetninu.“[♦117]

[♦117] Safvet-beg Bašagić. ***Sabit***, u: *Bošnjaci*, Preporod, Zagreb, 1994., str. 129-121

Zaključak

Pjesništvo Bošnjaka u orijentalnim jezicima, posebice s pjesmama sufijskog i divanskog određenja, pripada samim vrhovima svjetskog pjesništva. Analitički diskurs o intertekstualnosti, intertekstu i metatekstu u stihovima prepjevanim na bosanski jezik, vrlo je uočljiv pjesnikov „nijemi dijalog" s idejama i pričom, (Božanskom) apstrakcijom i mitom što je nepobitno podstaknulo i osnažilo pjesnički duh da moćno progovori najsublimiranijim jezikom vlastitog bića – vlastitim monologom o osobnoj poziciji u kosmičkom prostoru.

Na pjesničkim je primjerima uočljivo probijanje metateksta u pjesnikov tekst iz izvora kur'ansko-hadiskog korpusa, 'govora' likova i događaja iz historije i metahistorije, najposlije s pjesničkim i intelektualnim vrhovima tadašnjeg svijeta – Dželaluddinom Rumijem, Hajjamom i drugim. Razumijevanje najvećeg dijela pjesništva poznatog (i) kao korpus „Istočnog Parnasa", svakako je mudrost otvaranja semantičkih polja markiranih razrađenom strukturom osebujnih pjesničkih figura. Usprkos posvemašnjem utapanju pjesnikova bića u Božji bitak ili pjesničkog govora iz sjenke transcendencije, ipak je (Bašagić) pronašao njihovu sponu s bošnjačkim, „nacionalnim" mišljenjem.

Literatura:

ANONIM. ***Medbesedilnost in kulturni spomin***, http://www.p-ng.st/studijskiprogrami//(6400/65729).

BANOV DEPOPE, ESTELA. ***Intertekstualnost u usmenoj i pisanoj književnosti***. Zbornik radova s međunarodnog znanstcenqg skupa Riječki filološki dani, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, 2004.

BAŠAGIĆ, SAFVET-BEG. ***Bošnjaci,*** Priredio i predgovor napisao: Ibrahim Kajan, Preporod, Zagreb, 1994.

HADŽIOSMANOVIĆ, LAMIJA - MINKA MEMIJA. ***Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima***, Preporod, Sarajevo.1995.

LATIĆ, DŽEMALUDIN. ***Recepcija sufijskog pjesništva***, u: *Tesawwuf-islamski misticizam*, Zbornik radova s Međunarodnog simpozija, Islamski kultumi ceentar Zagreb, Zagreb, 1408/1988.

LEŠIĆ, ZDENKO. ***Čitanka za I. razred gimnazije***, Sarajevo, 2004.

STAMAĆ, ANTE. ***Teorija metafore***, Zagreb, 1978.

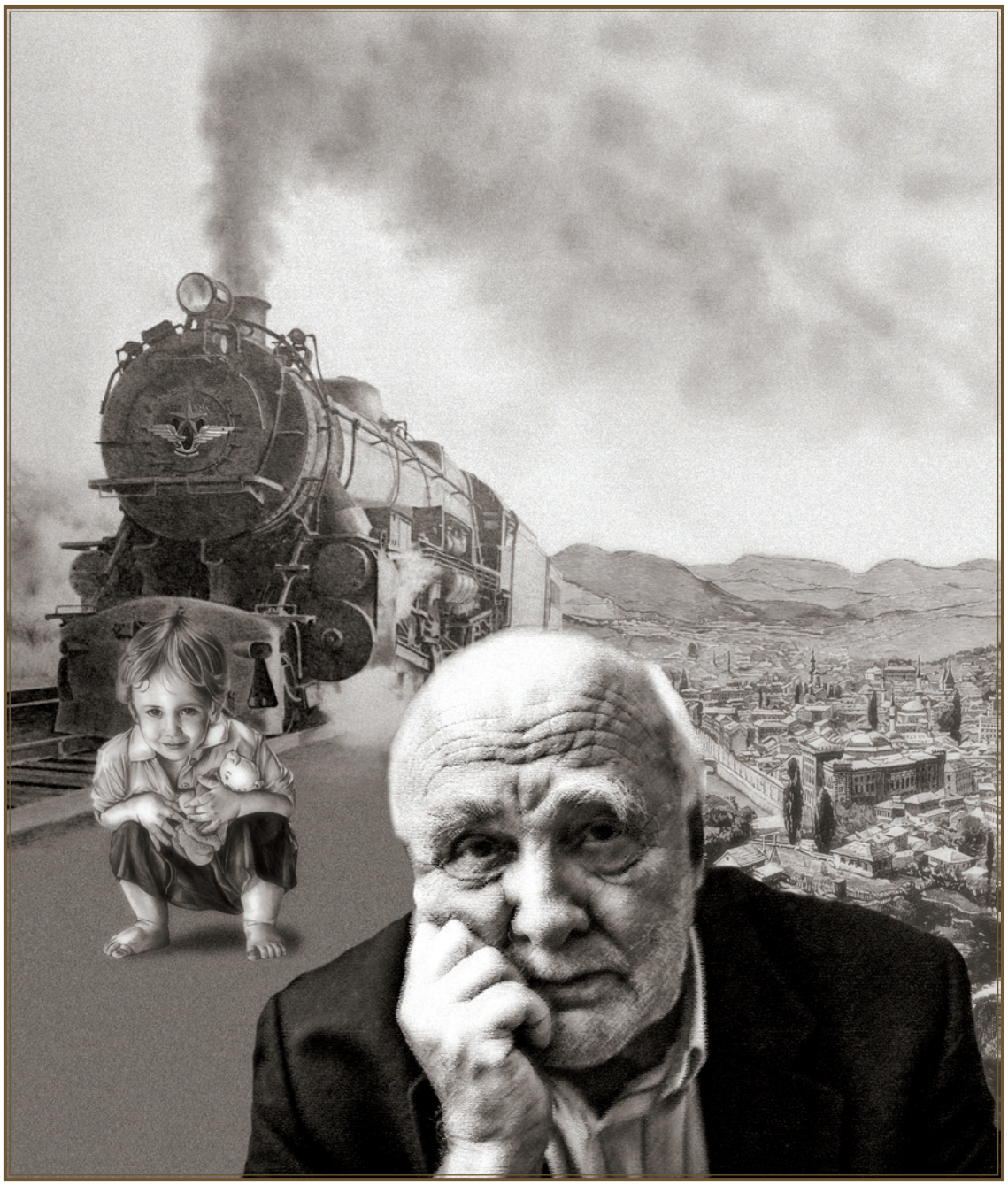
(PISMO). ***Stanko Lasić Vlahi Bogišiću***, Vijenac 99 (dostupno i na adresi: http://wap.macedonia.arg/vijenac/staribroj broj99/99-6.html.

STIERLE, KARLLEINZ. ***Pažnja i književna kompentencija.*** *Razgovor s Davorom Beganovićem*, Zarez, br, 15, 15. III. 2001.

Sufije (derviši) iskazuju svoja „ekstatična stanja zaljubljenosti u Boga“ iznad suprotnosti i pojava ovoga svijeta.

Kemala Mahmutefendić – „dječji pogled prema naprijed„.

DJETINJSTVO I SJEĆANJE

Dječje proze Kemala Mahmutefendića

Pitanja koja pokušavaju odrediti granice „dječjeg“ u dječjoj književnosti koju pišu književnici redovito podrazumijevaju osjećanje svijeta koji se rasprostire književnim tekstom, od njegove pojmovne razumljivosti do njegove psihološke, misaone i umjetničke konfiguracije koji se, tako složen u svojoj jedinstvenoj osebujnosti, treba smjestiti u horizont „dječjeg pogleda prema naprijed“. Pa ako djetinjstvo projicira budućnost, je li ga onda kontroverzno dovoditi u blizinu pojmova sjećanja i pamćenja, budući da djetinjstvo nema pamćenja i nema sjećanja?

Prethodne misaone premise nužno su se nametale pri pokušaju prigodnog indeksiranja bitnih tačaka u pripovjednim oblicima proza Kemala Mahmutefendića,[♦118] pisca značajnog književnog opusa i istaknutog mjesta u vrhu bh. književnosti. Kad se i takav, „netipičan dječji pisac“, osvrće prema djetinjstvu koje jest kalendarski „davno bilo“, onda to osvrtanje predstavlja zapravo i demanti kronološke prošlosti, jer ono što postoji tu, u meni ili u tebi, očito nije prošlo (nije onamo) nego je prezentnost osobite boje koju savršeno jasno uočavamo u „općoj i svakodnevnoj sadašnjosti“.

Pisac se može, a to se i uočava, dvojako odnositi na podcrtavanje tog „materijala koji se sjeća samoga sebe“. Prvi je oblik ispovjedni diskurs kronološkog tipa, autobiografski, memoarski, koji faktografski zahvaća vrijeme djetinjstva, prostor njegova upoznavanja svijeta i ljudi zatečenih u tom svijetu, koji su ga izgrađivali i oblikovali svijest o svijetu. On je uvijek pravolinijski i započinje putanju u startnoj tačci koja se spaja s posljednjom, iz koje se svijet vidio naknadno, ploveći vremenom u ponovljenoj i istovjetnoj putanji. Podaci su manje-više precizni i za njihovo izvođenje u ravan koji zauzima tekst bilo je nužno pamćenje. Pamćenje je fenomen koji čuva „neokrnjene“ podatke koji su nam trajno pri ruci, spremljeni i uvijek pripravni za rekonstrukciju „događenog“. Kemal Mahmutefendić

♦118 Izlaganje na *Naučnom skupu o književnom djelu Kemala Mahmutefendića*. Tešanj, 18. 12. 2010.

fikcijski je pisac i on se služi, naravno, pamćenjem, ali njegovom nesigurnom vrstom, sjećanjem. Sjećanje nam nije „pri ruci"; ono je fluidno, prelijeva se, gubi jedne oblike da bi dobilo druge, snažno je emotivno i energetsko polje koje supstituira bonace i oluje iz kojih se oblikuju likovi što izranjaju iz svijesti, možda i ne baš onakvi iz neporecive zbilje, iz pamćenja, nego drukčiji – obojeni našim viđenjem, odnosima i sjećanjem koje je bilo prvo, svježe, kao prvotnje otkrivanje svijeta. Čudesa i čudesno u tim odnosima objašnjavaju se predreverzibilnim razdobljem kroz koje prolazi psihološko doba djetinjstva.

Kemal Mahmutefednić autor je triju knjiga koje se oslanjaju na građu ranih viđenja svijeta i spoznaja koje – od tada – nosi poput „ranih jada" i „neporecivih uzleta" duha – *Djetinjstvo pod Vrtaljicom* (Sarajevo, 1985.), *Pali iz oblaka* (Sarajevo, 2003.) i *Pogled sa Pećine* (Zenica, 2003.), autobiografsko-lirskog diskursa što ih čini izdvojenim i posebnim mjestom unutar autorova ukupnog opusa.

Zanimljiva je posveta ispisana na knjizi priča *Djetinjstvo pod Vrtaljicom*: *„Selmi i Adamu, mojoj dragoj djeci koja mi nisu dozvolili da odrastem"*. Da, posveta zavodi i odvodi, bojim se, u jednom krivom smjeru, u smjeru Berrijeva Petra Pana, dječaka koji nikada nije odrastao. Petar Pan se, naime, ne može sjećati. Sve što radi Petar Pan isključivo je proisteklo iz maštovite supstance djetinjstva i iz nje se prelijevanje u zbiljni svijet, zahvaćajući likove zbiljnog svijeta; na taj je način neusporedivi autor zbilju smjestio u fantastični, beskrajni svijet u kojem je sve moguće. Mahmutefendićeva fantastika potpuno je drugog kova i ona se generira iz zbilje i proširuje joj granice do virtualne bezgraničnosti. Posvetu, dakle, treba shvatiti metaforički: pisac jest odrastao, ali je sačuvao djetinjstvo kao fenomen koji ga brani od laži, pokvarenosti, od siromaštva, od tvrdoće i bešćutnosti zadanog svijeta...

Svaki od naslova u zbirci *Djetinjstvo pod Vrtaljicom*, svaka priča iz potonula vremena detalj je u kojem se nešto zbilo, nešto potresno, uzbudljivo, istodobno i spoznajno, pa otuda duboko doživljeno i trajno usvojeno. Putovanje u Sarajevo, na primjer, prisjećanje je na prvo putovanje, pamćeno po prvim slikama svijeta izvan zavičaja, ali i tjeskobi koje su putovanje i novolike pojave izazivale u biću koje još sebe nije spoznalo (npr. osjećanje prolaska voza kroz tunel i prisjećanje trena da mu je „majka prislonila glavu na svoju bluzu, koja je mirisala na neki parfem; (pa je) uz to, osjećao i njezino srce..."). Čudesno je otkriće da ljudi i u najdubljoj starosti precizno razlikuju i odvajaju najranije mirise od svih mirisa koje su kasnije upoznali i pamtili. Zatim – opis (događaja!) prvog „susreta" sa smrću, gotovo osupnutosti otkrićem da je

čovjek smrtan; sve se desilo u onom davnom danu, u vrelom ljetu kad je „sve živjelo..., samo onaj gore... na tabutu, s njim se nešto čudno i tajanstveno desilo". Kao nikada ranije, dječak je osjetio „nešto snažno, jače od njegove volje, strah od nepoznatog...". Uz *kretanje* kao avanturu *(Putovanje u Sarajevo, Putovanje od Srebrenog do Dubrovnika)*, uz smrt kao tajnovito i mistično *(Dječak i dženaza)* – erotsko je treći dominantni motiv Mahmutefendićevih priča iz djetinjstva, istaknut i elaboriran pustolovno-tajanstvenim narativnim akcentima. Erotsko koje pripada djetinjstvu je slutnja, ne prelazi u (seksualno) iskustvo, Što autorov *alter ego* i zaključuje navodom (kojim reprezentira osjetljivu misao cijele grupe dječaka dok potajno, uzbuđeni i uznemireni, prate jedan ljubavni par): „Naslućivali smo: to je tajna, velika tajna života."

Mahmutefendićevoj (autobiografskoj) priči je nevažno je li njezin čitatelj dječak u razvoju ili formirana osoba. Njegov pogled u djetinjstvo, za razliku od npr. Andrićeva elaboriranja (u cijelom ciklusu priča *Deca*), ne utkiva (i) naknadno mišljenje, spoznaje stečene u zrelosti koje distanciraju i osvjetljavaju pojavnosti dvaju razdvojenih *ja*, od kojih pozna (formirano), pokroviteljski natkriljuje rano (razvojno), „naivno i sretno" *ja*. U tom je smislu Mahmutefendićev zahvat svakako „autentičniji" i prispodobljiviji terminu dječje književnosti kao autonomnom dijelu književnosti uopće. Zbog toga njegove priče o djetinjstvu i jesu dječje priče, priče čiste naivnosti i nevinosti svijeta, a jesu i zbog toga što do kraja realiziraju govor dječjeg jezgra o sadržaju dječjeg bića.

Druga dva naslova, *Pogled sa Pećine* i *Pali sa oblaka*, imaju potpuno drukčiji horizont: djetinjstvo se promatra i oživljuje s distance, tu više nema sadržaja kao fabulativnih tokova nego se narativni blokovi kreću, meandrirajući, po ubilježenim motivskim tačkama fenomenološke prirode, bljeskova, buđenja i ponovnog oživljavanja nekoć događenih i u zaborav potonulih likova i događaja. Međutim, pozicija prozivanja sjećanja, koliko god bila obojena magijom i isijavanjem djetinjstva samoga, uvijek se prepoznaje kao evokacija, kao pri-sjecanje odraslog, odmaknutog, distanciranog.

Za *Pogled sa Pećine* Mahmutefendić, kao ni u jenom slučaju dosad, izrijekom, podnaslovom ističe da je predloženi tekst – „roman u pričama". Autor ga, dakle, sam vrstovno određuje, možda iz čiste predostrožnosti da se njegovi fragmeniti, svaki s posebnim nasloyom i sam za sebe, poput „prizora iz života", ne bi čitali i spoznavali možebitnim mikrocjelinama. Očito se sugerira ukupni kontekst, prostor djetinje osjetilnosti.

Sinova i majkina ruka.

Kao što nas je iznenadio pomakom u komponiranju *Noćnih vlakova*, sada nas ponovno sučeljava s novim postupkom proznog, romanesknog mozaičnog strukturiranja svoje epske priče. Sastavljaju je pričice, medaljoni, detalji sjećanja, svojevrsni psiho-memorati.

Svi su tekstovi prožeti čestim, doslovno lirskim diktusima, koji konstituiraju, iznova, potonuli svijet koji je postojao i faktički egzistirao. Pripovjedač se ispovijeda neugasivom sjetom, posredno, krhotinama života drugih (kojih više nema) i svoga vlastitog koji traje isključivo kao sjećanje na samog sebe. Oživljava sve – i davno umrlu prirodu i davno umrle ljude. Iz tog se otčitava zgusnuti sloj jedinstvene spoznaje kako lijepo i dobro nikada ne umire. *Pogled sa Pećine* je doslovni i metaforički pogled u dolinu izgubljenog raja u kojem, i kad se otvore oči, sanjani likovi iskrsavaju i čine se potpuno nepromijenjeni. U tom smislu, ova je najljepši oblik pisane autobiografije.

O čemu i o komu Mahmutefendić razmišlja, koje su to silnice i sadržaji njegova nadahnuća, čime, dakle, ispunjava svoje biće, svoje *ja*? To je niz osoba, pojava, predjela i pojmova isprepletenih oblikovnim tkivom kratkih proznih zapisa. Ima ih četrdeset i tri i svaki emitira „duhovna sliku predjela s ljudima“, koji uključuju najbliže (nena, Majka Habiba-hanum

Begtašević) a onda redom iskrsavaju iz osobne historije raznorodni likovi dječje općinjenosti i opčaranosti: „Fata i Mejra“, koje žive i ophode ga danas kao što su i jučer, kao da i nisu iz zbilje, kao da pripadaju onom rneđuprostoru iz kojeg se rnogu vidjeti i „vidljive i nevidljive“ stvari, kao što i one, pomalo čudakinje, „vide“ pojave i prilike davno umrlih i davno nestalih ljudi.

Prisjeća se autor njihovih iznenadnih i nenajavljenih posjeta Majci, od kojih je, očito, starija posebno dojmljivo djelovala na dječje oči, koja mu se morala pričiniti odbjeglim likom iz drevnih usmenih kazivanja. Te nene vise nema, poput one osamljene i dostojanstvene u svom iznenadno „zadobijenom“ siromaštvu, koju je, obijesnim navadama nepromišljena djetinjstva, prevario, Kadribegovicu, zatečenu u praznoj „avliji Buturovića kuće“. Da, ona koja ga je, „sitna među stvarima, pod moćnim drvenim šišetima, podsjećala na patuljka iz neke bajke o čarobnirn bićirna“ u zapisu *Kafa*.

Jedna od najkarakterističnijih priča svakako je *Karandžolozi*. Ti crni demoni, karandžolozi koji doslovno ispunjavaju svako djetinjstvo bošnjačko-muslimanskog miljea, nadahnuli su potresni duhovni ispis koji je, u vrijeme prvotne spoznaje, morao potresati dječakove misaone dosege. I, začudo, gotovo neobjašnjivo iz mentalne vizure odraslog, karandžolozi, koji su utjerivali smrtni strah već i samim imenom, svjedoći autor, njih su, djecu, „isto toliko... privlačili“. U sumračjima, djeca su, obavijena težnjom za proniknućem u onostrano, izvodila cijele „mistične rituale, zazivajući, u čistim dramatiziranim oblicima, karandžoloza Mehribulu“. Neproniknute slojeve dječje psihe očito su žedno upijale užasne „noćne priče na sijelima“ o zgodama susreta s karandžolozima iz kojih su se akteri jedva živi izvlačili, nerijetko tek toliko da posvjedoče što se to zbilo s njima, rizikujući da ih svijet smatra čudacima i ljudima na svoju ruku. Čak i iz druge ruke, priče kakve je pohranio u trajnu memoriju svoga života, osobito ona savršenih nadrealističkih oblika, horor-priča koja, iz daljine, a ipak neodoljivo asocira na Maupassantovu *Ruku*, u kojoj se, za razliku od njegove, sve odvija u očuđenom kontekstu koji nadograđuje zbiljni prostor („kod kuće Abdulaha Džumhura“). Priča je puna psiholoških zatamnjenja koja slušatelje neninog sijela ostavlja bez daha i u nerazrješivim nedoumicama: je li to normalno, je li se to stvarno dogodilo što priča priča (*Salko, zvani Kljako*), ili se nije dogodilo i ne može se dogoditi?

Koliko su te teme zajedničke bošnjačkim sjećanjima djetinjstva, pripomenimo i Selimovićev insert osobnih zapamćenja u *Sjećanjima* koji temu karandžoloza vrlo snažno bilježi, pridavajući joj element neizbrisive duhovne baštine djetinjstva. „Ta priča o životu

djelovala je na mene prvenstveno kao bizarna slika, koju sam živo predstavljao, znao čak i mjesto gdje je karandžoloz sačekivao ljude, na raskrsnicama ispred greblja; tek docnije, kad sam odrastao, shvatio sam je kao mudrost, kao parabolu o životu, koji je sve teži što ga težim smatramo", kaže o njoj Selimović.

I tako, romaneskna se cjelina popunjava detaljima uzbudljivih predjela zapamćenih „poruka", „slika" i „nepostojećih" pojava, pospješujući strukturu koja, zapravo, naliči pravom „prvom dobu" u kojem se činilo da vrijeme u njemu ne teče, da nema svoju kronologiju, da nema svoju vertikalu. Sad nam se čini da je bilo vrijeme zgusnuto u skrivena značenja koja trebamo odgonetnuti i razriješiti do dana kada završava život.

Pali iz oblaka zapravo je po svojoj strukturi ili prethodila *Pogledu sa Pećine* ili joj je bila nastavkom. *Pali iz oblaka* knjiga je zapisa o dubokom prijateljstvu kakva se ostvaruju u djetinjstvu (i možda više nikada) s vršnjacima, s drvećem i sa životinjama.

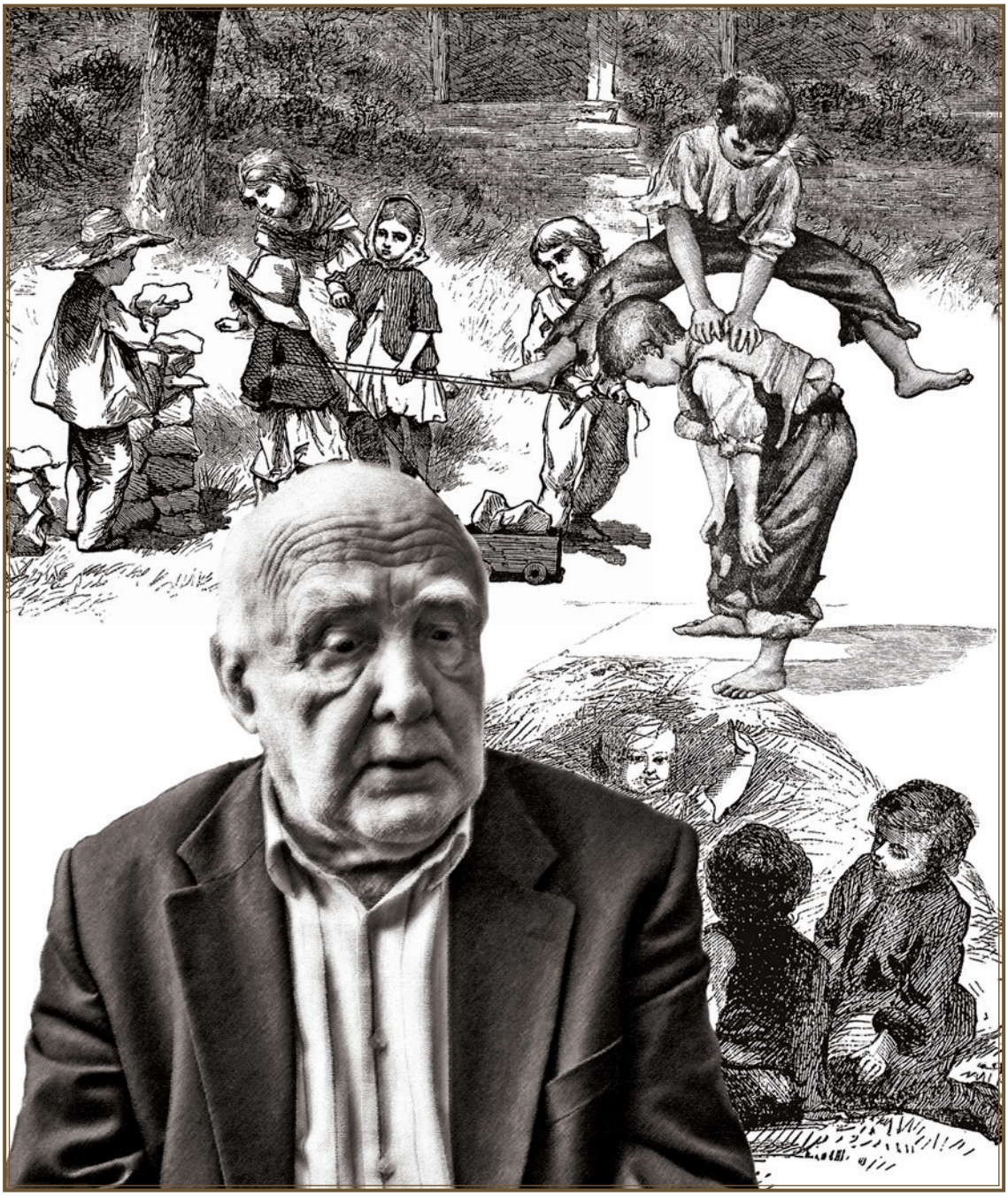
Maštovito, kao psihološka kategorija u djetinjstvu snažno izražena, otčitava u oblaku prepoznate likove koji jedan za drugim izranjaju, iscrtavaju se, „ispadaju" i obraćaju mu se: Oblak je poput Kalidasinog *Glasonoše* koji, doduše, ne donosi samo poruke s one strane izgubljena vremena nego osvješćuje prisustvo odsutnih, koje zahvaća doslovno sve – izgled, karaktere, odnose.

U ovom „romanu u pričama" dodirnuto je porijeklo djetinjstva kao iskonskog početka svijeta: ono je jedinstveno sa svima, s ljudima i drvećem, sa životinjama i utvarama, sa osamljenicima i probisvijetima.

Moglo bi se reći da je u književnom postupku Kemala Mahmutefendića sjećanje temeljno u građenju naivnog svjetonazora koji se ostvaruje kao ponovni početak svijeta i početak čovjekova života.

U knjizi priča *Djetinjstvo pod Vrtaljicom*, u „romanima u pričama" *Pogled sa Pećine* i *Pali iz oblaka* – sjećanje zahvaća prestrukturiranu doslovnost zbiljnog prostora i emocijama obojene osobe, a uspostavljeni odnosi su zapamćeni kao „rani jadi" ili „radosni uzleti duha" koji se, jednostavni, nikada ne zaboravljaju. Onaj ko se sjeća ne može, ako mu biće diktira ono što zapisuje, govoriti drukčije osim u *ich formi*. Po svom je gentičkom izvoru takva naracija uvijek autentična i uvijek autobiografska, ma o čemu govorila.

Sve proze koje evociraju djetinjstvo (uključujući i djetinjstvo u Mahmutefednićevim knjigama) neizbježno su pomalo pjesničke, poetske tvorevine, nerijetko čiste prozne pjesme dovršene i u detaljima i u cjelini.

Djetinjstvo u Mahmutefednićevim knjigama – zapis o dubokom prijateljstvu kakvo se ostvaruje u djetinjstvu.

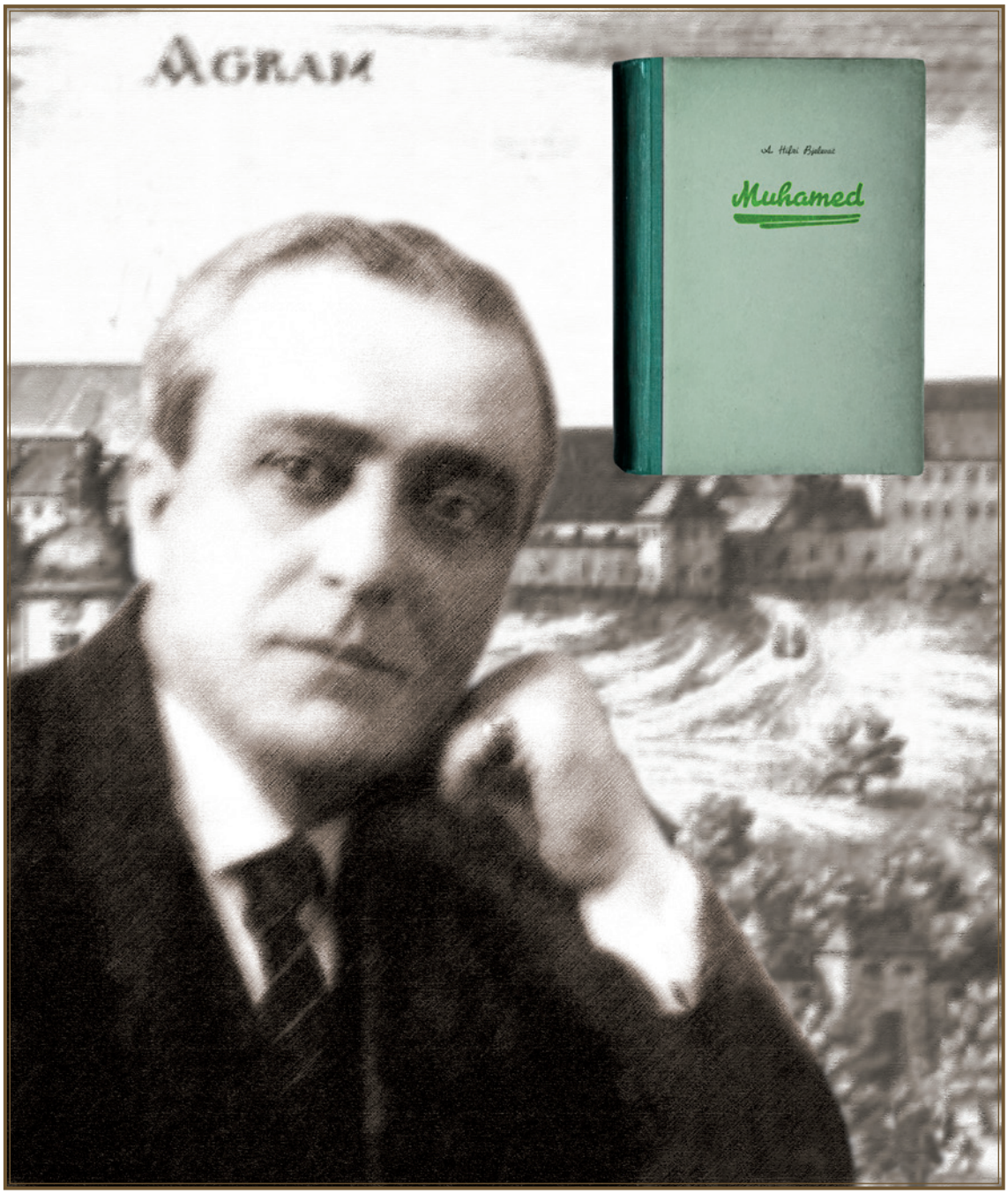
Karandžolozi – utjerivali su smrtni strah već i samim imenom, svjedoći Mahmutefendić, njih su, djecu, *'isto toliko... privlačili'*...

I.K

II. Knjige, približavanje.

Hifzi Bjelevac, svojim čitaocima opisao je povijesni lik Poslanikov u svjetlu gledanja na ljude.

BOŽJI POSLANIK, NADAHNUĆE SVAKOG NARAŠTAJA

Predgovor♦119

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog! /
Reci; „On je Allah – Jedan! / Allah je utočiste / svakom! /
Nije rodio i rođen nije, / i niko Mu ravan nije!

Sura *Ihlas*, Iskrenost, *ravna četvrtini Kur'ana*, zgusnuta i jasna, veličanstvena u svom sjaju od kojeg je izgrađena sama supstanca Dovršene nebeske Knjige, Knjige iz koje se uči, Kur'ani Kerima, gotovo da je upisana, s rođenjem, u genetsku šifru muslimana, onoga koji se „predaje Stvoritelju". Musliman obožava samo Jednoga, samo Tvorca, sâmu Istinu, samo Ljubljenog, samo Boga koji ima vlastito ime – Allah (dž. š.).

Božje riječi diktirane poslanicima, najboljim među ljudima, koji su živjeli u svakom narodu, istine su u koje nema sumnje i o kojima se ne raspravlja.

Uzvišeni, među ljudima, nema sinova, jer „nije rodio". Ni On sam „rođen nije", pa Mu dakle – „niko ravan nije".

Poslanici su ljudi koje je Allah dž. š. nadahnuo Svojom istinom, kojima je očistio srca od hrđe i kojima je proširio svijet kako bi spoznali značenja riječi koje im je diktirao, najčešće preko prijenosnika, medija, bića od svjetlosti – Džibrila a. s.

♦119 ***Predgovor***, u: A. Hifzi Bjelevac. *Muhamed a. s.*, Kaj, Zagreb, 1995.

Čovjek je slab. Čovjeku treba pomoć i oslonac, pa mu Savršeni daje najveću i najraskošniju potporu, Kur'an, upućen onima „koji pameti imaju" i koji razmišljaju.

Allah dž. š. tumači Poslaniku njegovu dužnost: *Ti nisi pozvan da izvodiš ljude na pravi put. Ti si onaj koji upućuje i opominje.*

Čovjek je od slabe građe satkan, i pun je suprotnosti. Osim onoga koji razmišljajući slijedi Božju misao i lijepe primjere iz Poslanikova života i prakse. Koji slijedi Kur'an i Hadis.

Kada i *kader* dva su određenja: Božija volja (ono što je određeno i što se nikako ne može promijeniti) i čovjekova volja (prostor odluke koju rađa razmišljanje).

„Bog neće izmijeniti sudbinu jednog naroda, sve dok taj narod ne izmijeni sam sebe" – jedan je od najcitiranijih ajeta koji, premda naizgled paradoksalan, u muslimanskim srcima i mislima, i u prijelomnim vremenima kakvo je ovo naše, na najljepši i najbritkiji način obrazlaže značaj čovjekova umnog napora okruženog ili prožetog Božijom voljom. Tvorac tako često kaže: Uči! Sudjeluj! Popravljaj svoj svijet!

Poslanik Muhmmed, od svih poslanika, to je najbolje razumio i to je bez usporedbe tako djelatno pokazivao svojim živim suvremenicima. To je bilo tako dojm1jivo, da je ostalo kao trajnoživi pečat u vremenu koji iščitava svaki nadolazeći naraštaj, iščitava i pohranjuje u moždane vijuge, trudeći se da Poslanikov primjer pretvori, bar dijelom, u svoj vlastiti život, u svoj put na kojem se neće moći zalutati.

Muhammed a.s. je isticao kako, kao čovjek, ne zna sve, i da lahko može pogriješiti u poslovima u kojima nije vješt. Ali u pitanjima vjere, dina, tu je bio nepogrješiv!

I nakon punih četrnaest stoljeća Poslanikov život, kao ostvaren primjer ukupne kur'anske mudrosti i dobrote, istom dojmljivošću i istim žarom nadahnjuje srca muslimana širom svijeta, a kako pokazuju suvremene ankete – zadivljuje i one koji nisu muslimani. Anketa provedena u Sjedinjenim Američkim Državarna prije desetak godina, istaknula je Muhammeda a. s. na prvom mjestu „kao čovjeka koji je najviše utjecao na promjenu svijeta"!

Pisati o Poslaniku – golemi je rizik i golema strepnja, To je život čovjeka koji svojom svjetlošću zadire i prelijeva se u oba svijeta, istodobno! Običnim smrtnicima neuhvatljivo i nedokučivo! Život nebeske uznositosti proveden na zemlji, među ljudima, jer je bio čovjek, i to jednostavan i blizak podjednako i neobuzdanoj djeci i mudrim starcima!

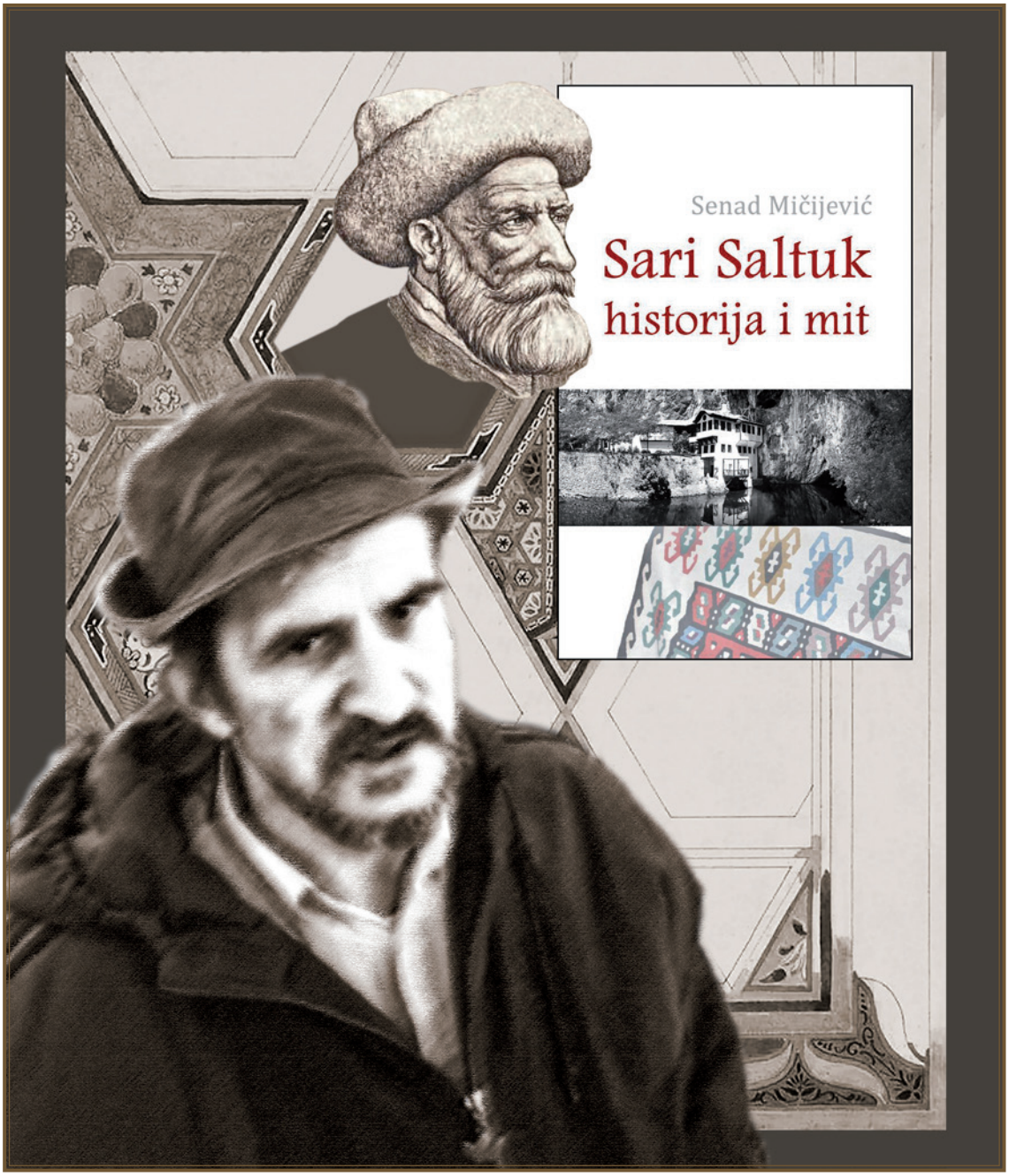
Otuda valja vidjeti činjenicu da je o Muharnmedu a. s. napisano relativno malo sintetizirajućih djela. Pisci, nemoćni pred golemom temom, najčešće uzimaju samo neki aspekt, pojedinačne

motive, najčešće sarno teološke ili samo biografske, Nažalost ili na sreću – Poslanikov život je nedjeljiv: on je jedinstven svijet za sebe koliko i svijet koji su usvojili svi oni koji su ga poslušali i „predali se Tvorcu svega što postoji".

I A. Hifzi Bjelevac je zasigurno osjećao strah pred bijelim papirom na kojem je pokušao opisati svojim čitaocima ljudski i povijesni lik Poslanikov. U Predgovoru I. izdanju (1942.), gotovo opravdavajući se, Hifzi Bjelevac piše: *Uzeti su samo oni biografski podaci koji ga osvjetljavaju, i koji će dati sjenku njegovom liku. Iz ovih detalja, očišćenih od misticizma i dogmatizma približuje se nama – u svjetlu našeg gledanja na ljude i – Muhammed, (Neka je na njega Božiji blagoslov!), čovjek i Poslanik Božiji. On nije svetac, niti se je ikada (tako) nazvao. Živio je kao i svaki drugi čovjek i nije ovjenčan nikakvom svetačkom krunom, ali je ipak uspio riješiti sve u svoje vrijeme otvorene socijalne i juridističke probleme Istoka u znaku pravde i milosrđa.*

Hifzija Bjelevac je ispisao zaista jedno štivo koje predstavlja svojevrstan „hibrid", tekst na raspuću među novinskim feljtonom i romanom o Božjem poslaniku. Bjelevac, najpoznatiji i najplodniji bošnjacki romanopisac između dvaju svjetskih ratova, učinio je ono što potajno želi svaki muslimanski pisac: da jednoga dana napiše roman o najvećem čovjeku, o Božjem poslaniku Muhammedu a.s. Ponekad je želja veća od talenta. Svako djelo. pa i ovo, temelji se i osvjetljava, između ostalog – i namjerom, nijjetom. Pisac je želio da njegovo djelo bude – korisno. A korisno jest! Korisno je, jer nas budi iz drijemeža, rasplamsava naše misli kojim se dopunjavamo, koje upošljava naše vijuge da s njim blago polemiziramo (ako znademo više) ili da – što će biti čest slučaj – da obavijesti one koji o Poslaniku znaju vrlo malo ili nimalo. Publicističko-romaneskni oblik daje draž tekstu, čini ga pitkim i čitkim, živim i plastičnim. I, ponovimo, korisnim.

Spomenimo, najposlije, da je Bjelevčevo štivo o Mohammedu a. s. prvi put objavljeno 1942. godine u Zagrebu. „Oslobodioci" mu, nakon II. svjetskog rata, više nisu dopuštali da objavljuje svoje knjige. Kao pisac bio je živ sahranjen. Mnogi su vjerovali u 1970. godini, kada mu je izašlo II. izdanje (a potpisnik ovih redova, kao vrlo mlad čovjek predao mu je autorske primjerke) – da je Abdurezak Hifzi Bjelevac davno urnro. Romanom Muhamed a. s. javljeno je da je pisac još uvijek među živima, i da je u tom trenutku bio najstariji književnik u tadašnjoj državi Jugoslaviji! Poslije preseljenja na ahiret (1972.), poraslo je zanimanje za našeg pisca. Sada je tamo gdje mu je mjesto: u školskoj lektiri, među novim čitateljima.

Rad Senada Mičijevića predstavlja prvi pokušaj znanstvenog istraživanja u bosanskom jeziku osebujne historijske osobnosti evlijskog fenomena u liku Sare Saltuka.

SARI SALTUK,
HISTORIJA BEZ OBALA

Nad ranim tekstom Senada Mićijevića[♦120]

Ovo je vjerovatno prvi pokušaj znanstvenog istraživanja u bosanskom jeziku osebujne historijske osobnosti Sari Saltuka, oblikovan u radu rahm. Senada Mićijevića pod naslovom *Sari Saltuk – historija i mit*.

Riječ je o relativno kraćem tekstu kojim se profilira priroda fenomena evlijskog u Sari Saltuku, historijskoj figuri uronjenoj u mitsku pređu stvaranu stoljećima u prostoru turskog, albanskog i bosanskog jezika. To, očito, nije bilo jednostavno.

U sklopu uvoda, autor razmatra odnos prema historiji u islamskom društvu, koji se ogledao preko imamskog sloja nositelja intelektualnog života, te kritike Ibn Sine i Ibn Halduna poimanja i interpretacije historije, koji, najposlije i definiraju prostor proučavanja historije kao dijalektičkog procesa vanjskih i unutarnjih uvjetovanosti.

Temeljna literatura kojom se Senad Mićijevič služio za izradu svoje teme poglavito je turskog porijekla, te nešto albanskog i makedonskog. Dijelom se služio i vlastitim bilješkama s terena, putujući tragom tekija i mekama posvećenih Sari Saltuku.

Potraga za osobom Sari Saltuka, njegovom historijskom odvajanju od maštovitih i fantastičnih predanja koji su ga uzdigli u mitsku osobu kadru da korespondira s obje dimenzije svijeta, ovostranom i onostranom, naprosto je nemoguća bez materijalnih i pisanih prosvjetljenja. Zbog toga će i nadalje Sari Saltuk biti ono što je i bio: zagonetna osobnost povijesnog porijekla. Gdje je skrivena istina? Najvjerovatni tamo, kamo nas upućuje Heinrich Heine, koji kaže da se najveće istine o ljudskoj prirodi skrivaju u bajkama, a ne u narodnosnim povjesnicama.

♦120 ***Pogovor knjizi***, u: Senad Mičijević. *Sari Saltuk. Historija i mit*, Fondacija Baština duovnosti, Mostar, 1435/2014.

◊

Senad Mićijević je Mostarac, pa nije morao „posuđivati“ krupnu temu „čudesne osobnosti“ Sari Saltuka iz dalekog islamskog svijeta. Sari Saltuk je, po predajama, prisutan u kaburu i naše, blagajske tekije od polovice 13. stoljeća, prije nego što je Osmaska Turska i zavladala Humskom zemljom.

Spominjanjem blagajske tekije i Saltukovog prisuća u njoj, otvara se zagonetka koju Mićijević želi eleborirati: je li baš ovaj kabur onaj pravi u koji je položen mejit Sari Saltuka? Ili: koji je kabur od dvanaest (ili sedam) kaburova u svijetu, pravi mezar dobroga – evlije Sari Saltuka?

Iz tog labirinta pitanja, autor će moguće odgovore najčešće tražiti u *Saltuknami*, slavnom eposu iz 15. stoljeća, ali i u spjevovima *Knjiga Dede Korkuta* i Hadži Bektaševej *Velajetnami*. Od rane putopisne građe, spomenimo barem dvije *Seyahatname*, onu Ibn Batute i onu Evliye Čelebije. Tu je, naravno, i veliki broj suvremenih pristupa, teoloških, znanstvenih i književno-teorijskih. Svi oni portretiraju Sari Saltuka poglavito kroz predaje koje Mićijević dijeli na tri glavne skupine:

U prvu grupu *Saltuknamom* fiksiranih predaja likovi i prostori pripadaju zbiljnoj historiji ili njezinim prepoznatljivim obrisima. One tematiziraju dolazak turskih nomadskih skupina na Balkan (Rumeliju), ratove s vladarima anadolskog i balkanskog prostora, te osnivanje Osmanske Turske. U njima je Sari Saltuk proslavljeni junak i nepobjedivi ratnik. Pojavljuje se s historijskim ličnostima prvog reda, kakvi su Osman Gazi, Umur Bey, Sultan Aleatin, Giyasettin Keyhusrev, Cingis Han, Nasrettin Hoca, Mevlana i drugi.

U drugoj grupi su predaje o dolasku Sari Saltuka na svijet i njegova rana mladost. Predaje imaju čisto mitologijsku podlogu punu fantastičnih osoba i nevjerovatnih događaja. Te predaje tematiziraju mitološke obrise Saltukove borbe s vilama, vješticama, džinovima, divovima i nedefiniranim natpirodnim bićima. Sari Saltuk izrasta u „izabranog junaka“ kojemu neki glas savjetuje što da radi i kako da postupa. Priče su pune bajkovitih pejzaža u kojima promiču krilati konji, sedmoglave aždahe, leteće vještice, a drveće i životinje imaju moć govora.

U treću grupu predaja autor situira Saltukove ratove u Indiji, Etiopiji, Arabiji, te njegove keramete, izjave kojima predskazuje buduće događaje, koji ga obilježavaju kao osobu kojoj je Allah dž. š. posebno naklonjen i nadahnjuje ga izravnim „porukama“.

◊ ◊

Sari Saltuk je očito historijska figura koja se, ispod hagiografske prirode *Saltukmame*, pokazuje i osobom od krvi i mesa, koju je oblikovalo kolektivno sjećanje. To je sjećanje, zapamtljivo u tradiciji pjesničko-junačkog *destana*, prenošeno pjevanim epskim segmentima pučkih pjevača čiji su dijelovi nastajali za života samog junaka kojeg proslavljaju. Takve su pojave poznate u svim epskim krajevima, uključujući i južnoslavenske, posebice bosanske i sandžačke. Tekstove je skupio Ebul Hayr Rumi po naredbi princa Cema, sina sultana El Fatiha. Rumi je u toku sedam godina, od 1473. do 1480. godine zapisao ukupno 1.236 stranica. Cjelinu, u tri knjige sabranih tekstova, zapisivač je nazvao *Saltuknamom*.

Po *Saltuknami*, ime mu je Šerif Hizr, a po Evliyi Čelebiji – Muhammed Buhari. Tim se imenima pridodaju i druga – Šerif-i Šami i Saltuk-i Rumi. Sari Saltuk je širitelj vjere, propovjednik, derviš i ratnik prvo seldžučkih a kasnije osmanskih sultana. Prostor njegovog kretanja je Krim, Kefa, Anadolija i istočni dijelovi Balkana, posebno područje Dobrudže, a često se spominju gradovi Iznik, Izmit, Edirne, Istanbul. Crpeći podatke od Mehmeda Fuata Küprülija, Mićijević utvrđuje zemljopisne i vremenske koordinate njegova pojavljivanja na historijskoj sceni.

Prvi glasi o Sari Saltuku mogli su se čuti vjerovatno nakon njegova susreta s Hadži Bektašem Velijem (1209.-1271., Anadolija), kad mu je sa 700 osoba zvanih *evlijai Horosani*, došao pomoći, u prvoj polovici 13. stoljeća u izvršavanju naslijeđene naredbe šejha Ahmeta Yesevija u osvajanju zapadnih, rumskih oblasti Makedonije i Dobrudže. Po historijskim tragovima, Saltuk je u Izniku i Izmitu prebivao s brojnim pristalicama. Otud je prešao u Rumeliju i namjestio se u Dobrudži, te za kratko vrijeme osnovao dva-tri muslimanska grada i više desetina pokretnih staništa, *oba*. Po toj legendarnoj priči, Sari je Saltuk 1264. godine došao kao duhovni predvodnik desetak tisuća Turkmena. Od tih pohoda započinje vrijeme slave i legendi koje opjeva *Seltuknama*.

Ni o godini Saltukove smrti, historičari nisu suglasni. A. Baki Gölpinari navodi godinu 1291., preuzimajući podatak od Berzalija, dok Zeki Veli Togan, po Yusufu al Nabhaniju, misli da je na drugi svijet preselio 1256-57. Najkasniju godinu, 1300., kao godinu Saltukove smrti, spominje povjesničar Machiel Kiel.

◊ ◊ ◊

U brojnim predajama, nerijetko kontradiktornima, Sari Saltuk je izuzetno teološki obrazovan u kršćanstvu, pa ga predaja spominje kao tumača biblijskih tekstova u crkvama, koji svoju publiku upućuje u *pravu* vjeru, uvodeći ih zapravo u islamski kanon. Zbog toga su ga nerijetko zamjenjivali s više kršćanskih svetih osoba: sv. Jurjem, sv. Spiridonom, Sv. Neumom itd.

Izvore za broj i mjesta u kojima se nalaze turbeta i mekami posvećeni Sari Saltuku, Mićijević prije svega pronalazi u samoj *Saltuknami*, putopisima, te u knjigama kasnijih autora koji su proučavali njegovu osobu i razloge zbog kojih ga muslimani vide uzvišenog i evlijom.

Do kraja 15. st. utvrđeno je da postoji dvanaest njegovih mezara. Naime, Saltukovi sljedbenici su po uputi koju im je on dao, sačinili dvanaest tabuta po koje će dolaziti ili koje će zatražiti vladari iz dvanaest zemalja. U svakom od tih tabuta, kad dođu po njih, vidjet će tijelo na tabutu. Prema *Saltuknami*, mejit je predan vladarima u Tatarski hanluk, Eflak, Bogdan, Rusiju, Mađarsku, Poljsku, Češku, Bosin (Bosnu), Beravat (?), Karnatu (Giranatu ?), Baba i Edirne.

Varijanta predaje o mejitima i broju kabura koju bilježi Evliya Čelebi, reducirala je broj na sedam tekija u kojima se oni nalaze. Zanimljivo je da Čelebi, prolazeći kroz Blagaj godine 1664. opisuje tekiju na izvoru Bune, ali ništa ne govori o kaburu Sari Saltuka, koji je već trebao biti u njoj pohranjen! Zbog čega? Ostaje tajna.

Ovaj rani rad Senada Mićijevića pokazuje otvorenost za temu koju su, što je zaista neobično, mnogi naši stariji autori zaobišli. Prihvaćajući naslovljenu temu misaonog oživljavanja *Dobrog* iz Blagaja, a koja je istodobno bila i njegov diplomski rad na odsjeku historije Fakulteta humanističkih nauka u Mostaru, Senad Mićijević je zapravo učinio svoj prvi ozbiljniji korak u svijet znanstvene elaboracije „plutajućih" historijskih tema. Pokazao je nevjerovatnu žeđ za znanjem, oslobodio svoju viziju i opskrbio se saburom... S nekom je ozarenošću krenuo prema bespućima razbacanih povijesnih krhotina zatrpanih zaboravom, bajkama i mitovima – koje je valjalo prikupiti, analizirati i sintetizirati na način znanstvene uzročno-posljedične pokretljivosti a ne statičnog, okamenjenog, inventurnog popisa mrtvih stvari i mrtvih ljudi na traci beskrajnog kronosa... Da je autor ostao duže među nama na ovom svijetu, ovaj bi rad, vjerujem, bio upotpunjeniji, stilski dotjeraniji a „slabija" mjesta osobito na strani „zanatske

izvodljivosti“, bolja i uspjelija. Ali, svejedno, mislim da vrijednost rada leži u težnji da se našim spoznajama pridodaju nova znanja koja čovjeka čine duhovno bogatijim i mentalno zdravijim. Rahm. Senad Mićijević je, kao i svaka plemenita i umna osoba, težio svoje najbolje pridodati ovom svijetu.

U Mostaru, 18. II. 2014.

Tekija u Blagaju na izvoru rijeke Bune – moguća destinacija Saltukovog prisuća.

Akademkinja Đenana Buturović sa opjevanim Morićima – braća Mehmed i Ibrahim.

MORIĆI
U SVJETLU NOVOG ISTRAŽIVANJA[121]

Još u XIV. stoljeću, u slavnoj prolegomeni Muqaddima, Ibn je Haldun zapisao da je „neistina prirodni suputnik historijskih informacija“ i da postoji niz uzroka koji nužno dovode do toga“. Jedan od njih je, kaže Haldun, „privrženost ideologijama i doktrinama (kojima) predrasuda i pristranost otupljuju kritičko promatranje“.

Jednu od historijskih tajni naših prostora iz 18. stoljeća, zapretenu između stvarnosti i usmene predaje, a kojoj su u žiži opjevani Morići, braća Mehmed i Ibrahim – osvjetljava, iznovice, sarajevska autorica dr. Đenana Buturović. Njezina uvjerljiva rasprava pod naslovom *Morići – od stvarnosti do usmene predaje*, objavljuje se u cijenjenoj Biblioteci kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine sarajevske Svjetlosti (1983.). Morići su sastavljeni od četiri dijela – Morići, Braća Morići i usmena tradicija, Građa i Izvori i literatura. Autorica također prezentira izuzetno iscrpnu bibliografiju radova o predmetu svoga istraživanja, prilaže adekvatnu ilustrativnu građu, a djelo zatvara jasno i čisto ispisanim summariyem (*Morići – from Reality to Oral Tradition*).

Vjerojatna ideja koja je pokrenula autoričin interes mogla je poniči iz jedne paradoksalne činjenice o braći Morić; raskorak među historičkom interpretacijom ovih povijesnih likova, s jedne strane, i narodnog pamćenja, s druge strane. Pregledom poznate i objelodanjene arhivske građe, uočavanjem nelogičnosti, te otkrivanjem niza novih dokumenata, Đenana Buturović je uspjela modulirati jednu sasvim drugu predstavu političke pozadine petog i šestog decenija 18. stoljeća u Bosni i Sarajevu – i funkcije braće Morića u samom središtu tih burnih vremena neprestane oporbe centralnoj vlasti Porte.

---

[121] Đenana Buturović:. ***Morići – od stvarnosti do usmene predaje***, Biblioteka Kulturno nasljeđe, Svjetlost, Sarajevo, 1983.

Od ranije je znana ruka historičara koja je zabilježila da su u sarajevskoj tvrđavi u ožujku 1757. pogubljeni Hadži Mehmed (Pašo) i Ibrahim Morić. Zastupnici centralne vlasti, podsjeća nas Buturovićeva, dosudili su im brzu smrt davljenjem, jer su se, kao najugledniji predstavnici sarajevskog esnafa i „domaće sile" (jedna vrsta „unutamjih" janjičara) – suprotstvalili brojnim ekonomskim i drugim nametima rečena vremena, prilično mutna i neistražena. Najkraći atribut: riječ je o zlikovcima. Tu ocjenu turskih vlasti i turske historiografije proslijedit će cijeli niz autora – od suvremenika događaja, ljetopisca Mule Mustafe Bašeskije, preko naše građanske historiografije, pa sve do Hatidže Krnjević.

Ali, zanimljiv je kronogram, kao prvi glas narodnog komentara i mišljenja, isklesan iste godine koji se objavljuje, čini nam se, prvi put: „Poznatoj i omiljenoj braći Morićima / Hadži Mehmedu i Ibrahim-agi / nenadano je puhnuo smrtni vjetar / i obojicu ih začas uništio. / Ostaviše majku u velikoj tuzi i žalosti / a gospodar (Bog) neka ih primi svojoj milosti. / Sa jednim uzdahom napisan im je ovaj kronogram: Neka im je vječni spomen kao mučenicima (šehitima) (Godine 1170./1757.)."

Ovu očitu udaljenost zvaničnih procjena i stava raširena u narodu, autorica će propitati analizom široka vremenskog raspona, osvjetljavajući joj uzroke i nakane, izdašno se služeći novopronađenim pisanim tragovima koji dobrano stoje u komplementarnu odnosu s pučkim pamćenjem. Konzultirajući objavljenu građu i vršeći njezinu kritiku, ovdje je karakteristično navesti njezine zaključke o poznatom radu Kreševljakovića (O Morićima) s obiljem citata „nepotkrepljenim izvorima", odnosno citirao ih je kao podatke koji su poznati „iz raznih izvora", a koji su se pokazali pukom – predajom! Kreševljakovićev rad su koristili brojni istraživači, a njegove citate jednostavno nijedan povjesničar nije provjeravao! Novi podaci potječu iz niza pronađenih sidžila, deftera, originalna fermana „o naređenju bosanskom valiji" (Sarajevo, Zadar), s kojih autorica briše prašinu i podvrgava suvremenoj znanstvenoj metodologiji.

Sravnjivanjem dokumenata u sukladnosti s ekonomskim i socijalnim datostima vremena i obitelji Morića u njemu – procjenjuje se da je tragediji „posebno doprinio" Mehmed Morić, neosporno „najmarkantniji predstavnik" obitelji u povijesnom trenutku prevladavanja „svojih zanatlijsko-janjičarskih pozicija" da bi se ušlo u „krug nosilaca političkog života i vlasti." Sve je počelo sporom oko mulka na vakufskom zemljištu koji Morići posjeduju od „pamtivjeka", potvrđenom i carskim fermanom iz 1722. g. na ime njihova oca, tituliranog

serdengečdije, a koji podupire nastojanje imenovanog da na starom mulku podigne novi objekt (mlin, sa devet žrvnjeva), te koji će, kao takav, „obesnažiti sve smetnje Morićevih protivnika". Autorica kaže da je „ferman pun simpatija za Moriće i odbijaju se a priori svi prigovori protivnika".

Međutim, hudžet iz godine 1757., isprava je koja govori o „sporu oko vraćanja zakupnine", te ovaj akt postaje temeljan za izvlačenje negativnih predznaka braće Morić. Rečenim hudžetom se implicira da su vlasnik i sinovi koristili „vrijeme nasilja i pobune" da bi snizili najamninu. Tako će, smatra autorica, S. Kemura istim tonom komentirati i jednu običnu poslovnu transakciju Morića – i proglasiti ih „otimačima vakufske bašče". Kreševljaković preuzima taj detalj, razrađuje ga i zaključuje da je to sve „što se o zulumčarima zna". Ni jedan ni drugi autor ne navode izvore svojim podacima, pa je, piše autorica, „nejasno na koji su način mogli Morići 'oteti' imovinu vakufa".

Dokumenti, na koje se sada autorica poziva, umnogome mijenjaju sliku i smisao uloge braće Morića u „nasilničkim vremenima". Po značenju, posebno se podvlači, izdvaja se carski ferman o njihovom pomilovanju, a koji stiže iz Porte prekasno. Kasni punih petnaest dana. Također je čudno, kaže autorica, kako i zašto nitko nije primijetio da je i sam Mula Mustafa Bašeskija (autor prve negativne bilješke) – stubokom promijenio vlastiti stav godine 1773. Ranije citirani kronogram nesigurna autorstva (čuveni pjesnik Meili?) i danas se nalazi uklesan u ploču zida Vekilharčeve džamije. Pjesme o njihovoj kobi narodnog pjesnika također se pjevaju do danas. Knjiga bilježi 28 varijanti ove pjesme. Uz stihove, Buturovićeva donosi i niz proznih predaja, koje se prvi put objavljuju i komentiraju.

Otkud, dakle, taj dogmatski, negativan stav prema braći Morićima? Đenana Buturović zaključuje da on proizlazi iz „spoja osmanskih negativnih ocjena svega onog što predstavlja bilo kakvu opasnost za poredak i, kasnijih, građansko-romantičarskih pogleda u našoj nauci na janjičarsku organizaciju, pa i domaće janjičare.

Tako su se u stanovitoj negativnoj ocjeni Morića podudarala dva, u stvari, suprotna gledanja. Prvo, osmansko, osuđivalo ih je za 'odmetništvo' zbog ugrožavanja, prije svega, osmanskog poretka, i drugo, romantičarsko-građansko, koje je doslovno prihvatilo karakteristike koje su im izrekli predstavnici centralne vlasti, kao nosioci zvaničkih osmanskih gledanja – da su zločinci."

Područje interesa Muniba Maglajlića – odnos i sukladnost zbiljnog i književnog prostora.

PJESMA U HORIZONTU POVIJESTI

Biblioteka *Osvjetljenja* banjalučkog nakladnika Glas, tiskala je dvadeset ogleda o usmenom pjesništvu autora Muniba Maglajlića. U zadnjih deset godina gotovo svi tekstovi publicirani su u renomiranim stručnim publikacijama, ali i u revijama i dnevnim listovima dostupnim širem krugu čitatelja. Dakako, priređujući ih za knjigu naslova *Od zbilje do pjesme*,[♦122] autor ih je prirodom koja iziskuje nova prezentacija,, djelimično mijenjao, dopunjavao ili prerađivao.

Područje interesa koje je ovom knjigom ogleda predložio i dopadljivo obrazložio Munib Maglajlić, neosporno pripada onom pitanju ili skupu pitanja, koji, tako reći, oduvijek intrigiraju teoriju književnosti – o odnosu i sukladnosti zbiljnog i književnog prostora. U ovom slučaju prostor književnog odnosi se na „nehistoričke" vidove lirske pjesme (sevdalinka, balada i romanca), dok se sama povijesnost „oslobađa" unutrašnjim vremenskim razvojem ili se „identificira" kao zabilježena činjenica (izvještaj, zapis, ljetopis, dokument, pa i predaja – na koju narodna povijest ima pravo.

Maglajlićeva knjiga zaista dolazi poput osvježavajućeg, kratkotrajnog ljetnog pljuska, koji se dugo može pamtiti: teorijska razmatranja predmeta koje on s velikom pažnjom i ozbiljnošću iznosi, gotovo da su prazna mjesta književnoteorijske misli u nas. Pod sevdalinkom se, osobito danas, u nas podrazumijeva gotovo svaki pjesmuljak dok se differentiae specificae među baladom i romancom, uvidom u novovjeke antologije – gotovo ne razaznaje.

Prvi pokušaj izdvajanja sevdalinki učinio je upravo ovaj autor godine 1978., objavivši antologiju 101 sevdalinka (Prva književna komuna, Mostar). Osnovom lirskim pjesmama ove vrste „može se smatrati manji broj ljubavnih pjesama koje odlikuje naglašena čulnost i posebno ljubavno osjećanje obilježeno turcizmom sevdah (ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos…) Unutar vrste prepoznaju se pjesme s *lokalnim obilježjima*, (o gradovima, o rijekama itd.), od onih u kojima dominira lirski monolog, Nerijetka očitovanja „*bezizlaza zbog neostvarene ili neuzvraćene ljubavi*".

♦122 Munib Maglajlić. ***Od zbilje do pjesme***, Glas, Banja Luka, 1983.

Pristup njezinim izvorima, prostorima tla i vremena nastanka, podrazumijeva poznavanje brojnih činjenica, za koje je Maglajlić pokazao da mu nisu strane. To se prije svega odnosi na prepoznavanja i odvajanja tragova mitoloških pramenova srednjovjekovne Bosne i, posebno, pa i presudno, moduliranje i orijentalno-islamskog životnog stila, stila kao pogleda na život – iz kojeg se sevdalinka najposlije i javlja. Specifični etos u specifičnoj arhitekturi grada (s odijeljenim prostorima prema spolovima i intimnom uklonu kuće prema ulici), progovorio je čeznutljivim stihom kojega je samo društvenopovijesno vrijeme moglo oblikovati.

Kada se, sa okupacijom austrougarskom, znana podloga povlači, zatvara se i izvor sevdalinke. Njezino trajanje do danas, pokazuje je samo u obliku koji je reproducira i troši, bez obnove i kreacijskog zanosa. U suvremenim medijima, pak, „prepoznajemo" je u još sramotnijem stanju : prepravljenu, unakaženu i pijanu! Inače po Maglajlići i autorima na koje se on oslanja, prvi pjevač za kojeg se pouzdano zna, pjevač sevdalinke krije se u Adilu, mladiću u kojem su se sastale velika ljepota i tragična ljubav. Priča je iz XVI. stoljeća, utemeljena na izvještaju splitskog kneza pučanina (proljeća 1574.) Senatu u Veneziji. Na splitskog pazaru Bošnjak Adil i Marija (Mare) iz porodice Vornić (u prepjesvu Luke Botića Bidna Mare) – upoznaju se i zaljubljuju. Pažljivom čitanju davnog izvještaja, Maglajliću nije izmaklo pažnji da zapis svjedoči i jednom pjesničkom davnom okušavanju u duhu pjesme koja je, u srazmjerno novije vrijeme, označena terminom sevdalinka.

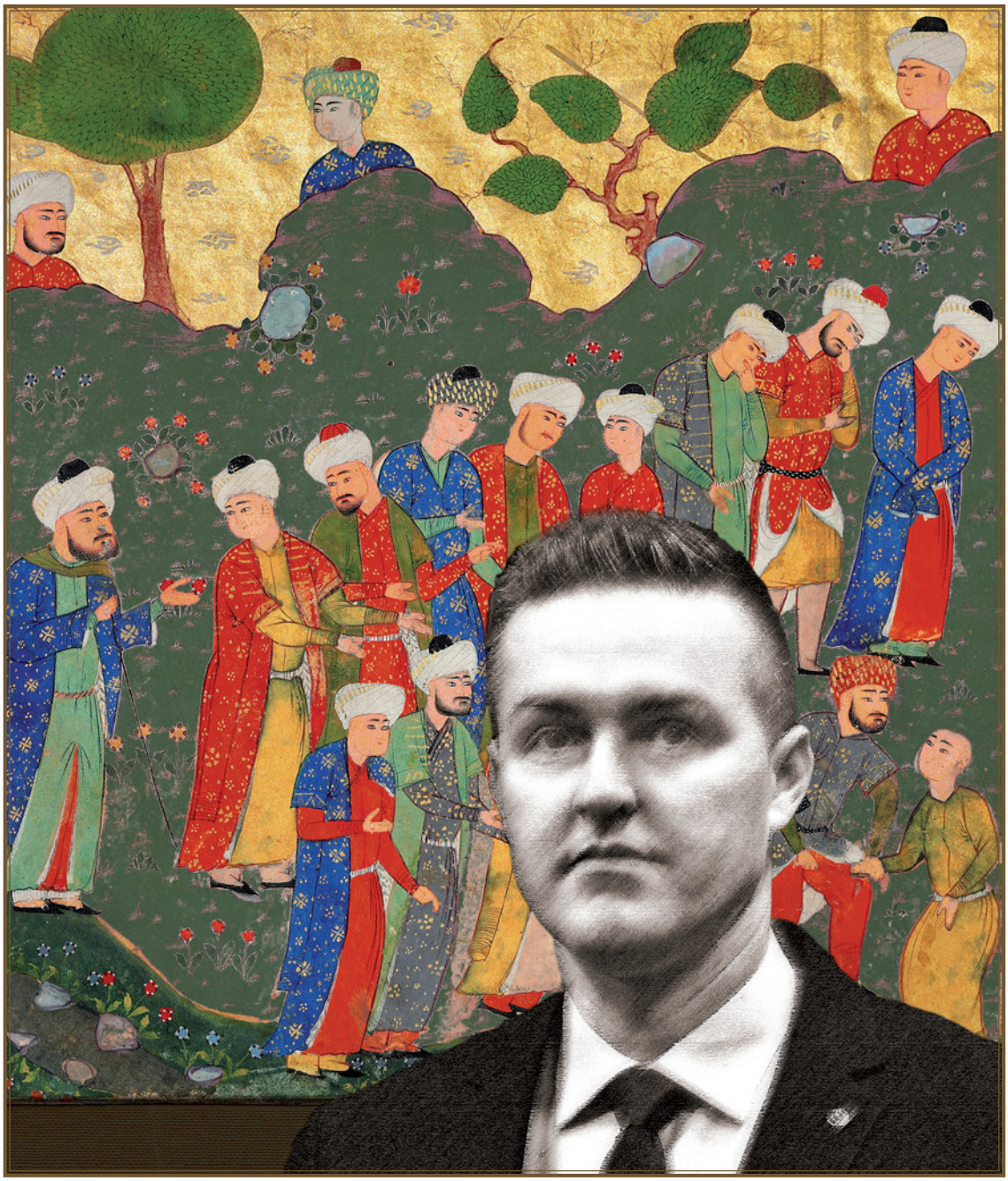
Zanimljivo je da Maglajlić deset od dvadeset naslova u knjizi posvećuje krugu pjesama koje su se svojevremeno teško opirale klasifikacijama i žanrovskom određenju. Iako ni jedan od deset radova ne predstavlja sintezu autorovih saznanja, nego su „vezani" za problematiku pojedinih pjesama (ili krugova motiva) – čitatelj će neosporno uočiti sve bitne točke koje distanciraju i definiraju baladu kao samosvojan i čudesan žanrovski svijet.

Paralelno s rukom povjesničara, i krilata rika pučkog pjevača je ispisivala svoju kroniku smrtnih razaranja (pomori kuge, ratni odlasci i sukobi, obiteljski rasapi). Posebice je „morija snažno odjeknula u narodnoj baladi", piše Maglajlić i upozorava na to „da u ovom krugu pjesama nema tragičnog sukoba među junacima kakav se susreće u baladama čiji sižei izviru iz zapletenih odnosa", dakle nasuprot junaka čiji sukob niče iz tragična nesporazuma na liniji odnosa snage i svekrve, snaha i zaova, sestre i brata…", nego se „zbivanje, u strmoj silaznoj liniji i ubrzanom ritmu, odvije između dviju smrti dragih, od

kojih prva biva izazvana kugom, tj, vanjskom, višom i slijepom silom, a druga dolazio kao odgovor prvoj…“ Nekoliko je balada dobilo uzbudljivu interpretaciju , slijedom slijeđenja zbiljne dokumentacije i njezina komplementarna odjeka u predaji, s jedne strane, i samog jezičnog „materijala“ pjesme, s druge strane. Mislimo na oglede o *Sarajevskoj baladi o na smrt osuđenim*, tekstu *Balada o pogibiji Hifzi-bega Đumušića*, posebice na studiju o *Baladi o Morićima*, te na osobite aspekte pojedinih tekstova.

„I romance su izdvojene iz sveukupnog korpusa usmenoknjiževne građe na srpskohrvatskom jezičnom prostoru, kaže Maglajlić, *prilično kasno* (zaslugom hrvatskom književnog povjesničara Nikole Andrića). U novije vrijeme romancom se bavio Olinko Delorko, a onom s težištem na bosanskohercegovačkom prostoru, Hatidža Krnjević. Gradeći svoje opservacije i zaključke na temeljima radova svojih predšasnika,, ali i na vlastitom propitivanju, Maglajlić, čini nam se, dostojno odgovara pozivu i potrebi „preciznog određenja romanse prema baladi“, s kojom se najčešće razmatra u „terminološkom paru“. Ne ulazeći u detalje njegove analize , istaknimo tek da je „vedrina temeljna crta romance kao književne vrste, te dok je balada dublje zahvatila porodične odnose, pjevajući najčešće o njihovoj kritičkoj zaoštrenosti, o sukobu pojedinaca sa društvenim dogmama, (…) najčešće s tragičnim raspletom, dotle romansa pjeva u sasvim različitom tonu“, veselo, iskošeno, šeretski, dok joj ljubav „tačnije ljubavna igra, postaje vrhunaravni smisao i svrha života“. U odnosu na baladu koristi manje matričnih varijanti stiha.

Oglede *Morići u Đerđelezu, Dragutin Prohaska o narodnoj književnosti u BiH*, te nadahnut i inspirativan zapis o zaslužnom i nelicemjernom muzikologu, Čehu *Ludvigu Kubi* – Maglajlić ostavlja za sami kraj svoje knjige, knjige koja po mnogo čemu predstavlja i zanimljiv i dobrodošao iskorak u proučavanju našeg usmenoknjiževnog nasljeđa.

Amir Sijamhodžić – kratke narodne umotvorine krajiškog čovjeka lapidarnog tipa (poslovica, fraza, izraza).

MUDROSTI U „ORAHOVIM LJUSKAMA“

Djelo *Krajiške izreke / Nemoj pa se ne boj* koje potpisuje Amir Sijamhodžić,[♦123] mladi bužimski profesor, predstavlja jedno lijepo iznenađenje – ono ne iznevjerava ni svoj cilj, ni rezultate svoga cilja. Ovim kraćim rezecenzentskim pristupom pokušat ću pojasniti o čemu se radi.

Ideju za prikupljanjem narodnih umotvorina lapidarnog tipa (poslovica, fraza, izraza), Amir Sijamhodžić je dobio, kako bilježi u predgovoru, slučajno. Zapazio je naime kako se u svakodnevnoj komunikaciji sa svojim zavičajnim svijetom doslovno sudara s „okamenjenim oblicima“ govora kojim se protkiva i najsavremenije kalendarsko vrijeme, što je upozorilo ovog mladog intelektualca – da elementi epskog vremena istrajavaju, ako ne više u „krupnim“ usmenim oblicima, a onda u minijaturnim, u iskazima što su širokim značenjema zbijena u „orahove ljuske“ pučkog promišljanja, usprkos digitalnim tehnikama i elektronskim računarima. Čuo ih je Amir „od svoga oca, a koje je i on čuo od svojih roditelja, rođaka, komšija i prijatelja“. Kada ih je čuo? Čuo ih je danas, početkom 21., a ne krajem 19. stoljeća kada su prve pučke umotvorine bošnjačkom rukom zabilježene i uknjužene u dvijema knjigama Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka.

Shvativši što je „slučajno“ otkrio, postavio je „primarni cilj da sam sakupi što veći broj dosad nezabilježenih kratkih narodnih umotvorina krajiškog čovjeka“. Uz to ide i frapantna činjenica „da se do danas u Cazinskoj krajini planski i ciljno nije (niko) bavio sakupljanjem navedenih mudrosti, kao najoriginalnijeg izraza ćudi i načina života u višestoljetnom periodu koje je obuhvaćeno usmenom predajom“.

Slijedeći svoj cilj, što je prikupio i što je uradio s prikupljenom građom mladi znantvenik Amir Sijamhodžić?

[♦123] Amir Sijamhodžić. ***Krajiške izreke***. ***Nemoj, pa se ne boj***, BZK Preporod, Bužim, 2017.

Sakupljač je sam zabilježio „nekoliko stotina misli, fraza i izreka“ u prostoru Cazinske krajine, neke je susretao i na drugim mjestima BiH koje su po svom duhu i mobilnošću mogle nastati u njegovom duhovnom zavičaju. S poslovičnim frazemima koje Cazinska krajina baštini iz objavljenih izvora, u njegovom redaktorskom izboru našlo ih se „više od hiljadu“.

U vrlo studiozno pisanom predgovoru, u uvodnom slovu, Sijamhodžić prezentira svoj postupak, obavlja razdiobu te velike zbirke misaonih „atomskih mrvica“ koje su preživjele epohe u istom obliku ili su, metamorfozirane, pristigle do nas u prepoznatljivim, ali nezabilježenim varijantama. Sve te izreke, fraze, poslovice, aforizme, tvrdnje, doskočice, pitalice, rugalice itd., kategorizorao je u *fraze, izreke* i *poslovice*, a pojedinačo ih je u izdanju poredao abecednim redom olakšavajući pretraživanje budućem čitatelju. Po semantičkoj dimenziji, vrstovno ih je odredio kao *anegdotske, filozofske, političke, etnološke, težačke, klimatske/meteorološke, povijesne, geografske, vojničke, lovačke, gurmanske, šoferske, moralističke, dijaloške,* zatim na *kletve, pošalice* i *popijevke*.

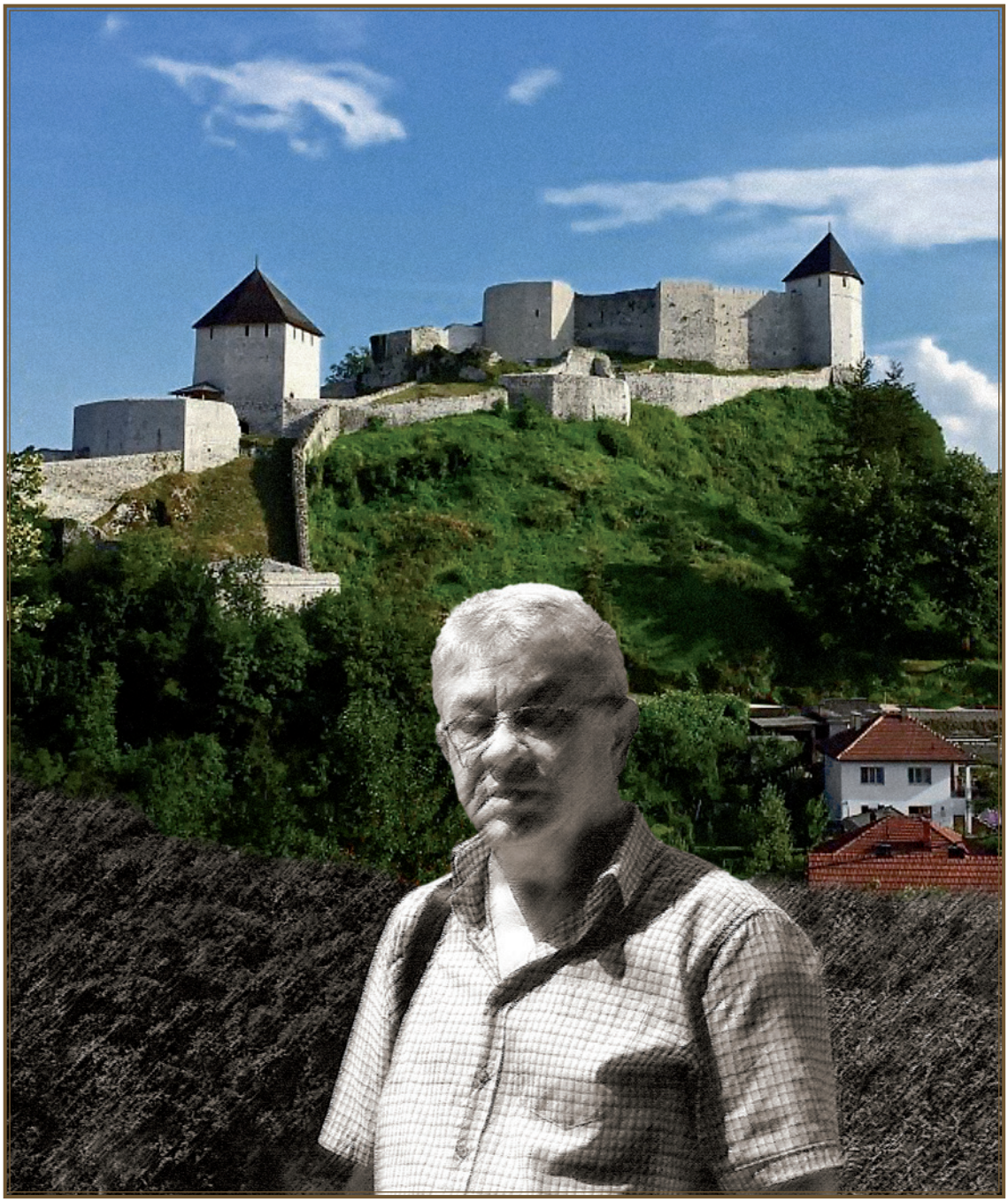
Upozorio je i na dijalektalnu izvornost jezičke osebujnosti ikavskog narječja, po čemu ih nerijetko „iz aviona“ prepoznaje. Uz jezička obilježja, autor upozorava i na stilističke vrednote krajiškog zgušnjavanja misaone perfekcije oblikovane u ciglih nekoliko riječi, od kojih je uvjerljivo najkraći onaj sastavljen od samo dvije riječce, a to je ona, kako kaže, „kultna krajiška potvrdna uzrečica“: *Pa da*.

Studija je pisana vrlo čitko i pregledno, što govori o autorovoj moći gospodarenja jezikom i vještini manipuliranja prikupljenom građom koju podvrgava propitivanju i tumačenju. Njegova uža selekcija u uvodnoj studiji citiranih i analiziranih primjera, svojevrsni je duhovno-mentalni portret čovjeka koji živi na serhatu, krajišnika.

Čovjek je ono što govori i ono što radi. A ono što govori, ogoljelo i oljušteno od svakog viška – postaje nužno metaforično ili ironično, rugalačko ili filozofsko... Taj „rasuti misaoni teret“ poslovica, fraza i izkaza koje je prikupio, uredio, prostudirao i nama danas ponudio u obliku knjige Amir Sijamhodžić, sad blista sjajem svoje „arhajske zavičajnosti“ i svoje univerzalne misaone punine. Najposlije, *Krajiške izreke* dubinskom opservacijom duha ispisuju obris vanjskog, nerijetko surovog svijeta u kojem Krajišnik oblikuje svoj bogomdani, zadani život. Opisuje svijet i izriče svoj neporecivi stav o njemu.

Utvrda Bužim - Stari grad (bila je u sastavu krupske kapetanije i Bihaćkog sandžaka).

Amir Brka – *'pjesnik intelektualne provenijencije'* koji sve prenosi na polje etičkog, te u svemu traži mjeru moralnog.

OSEBUJNOST VUJANOVIĆEVA POLIPTIHA

Poliptih je, kao leksem, izvorno *vezan za sliku sastavljenu od više dijelova (krila, ploča) s različitim prizorima*, od kojih je glavna na središnjoj ploči iz doba gotičkog i ranorenesansnog vremena. Dopunivši, metamorfoziranjem, svoju leksičku ljušturu dodatnim značenjima, riječ je poletjela i svojim raskloplјenim *krilima* nerijetko sretno prekriva vrlo raznorodne sadržaje. Evo je i na naslovnici najnovije knjige jednog, zasigurno, od ponajboljih bosanskih estetičara: *Kozmologija riječi – Poliptih o pjesniku Amiru Brki.*[♦124]

Smisao tradicije

Sretne su okolnosti kada se kulturalne sličnosti i iz tog izvedene bliskosti pronađu i prepoznaju, kao što se pronašao Vujanovićev unutrašnji, vrlo složeni intelektualno-kulturalni horizont, s horizontom različitih polja pjesnikova interesa i mehanizama kojima taj interes oblikuje, kao što je u slučaju Amira Brke. U tom je smislu napisana i knjiga koja je nedavno ušla u opticaj, intrigirajući svojom pojavom bosansku *akademsku zajednicu* koja školski jaše na čelu rasute i pogubljene postmodernističke teorijsko-kritičarske posluge. Njihovi *tekstovi*, osim što su vrlo pametni, izgubili su iz vida *srce* djela i *dušu* djela – što se, pri *kritičkim operacijama* koje marljivo redaju (*dio po dio teksture*) po bijelom prostoru papira, potpuno gube i koje je nemoguće nazrijet ili barem naslutiti! Što se zapravo desilo s kritikom koja je nekoć obavljala lijep i pošten posao posredovanja između pisca i čitatelja, nedavno se upitala i Marina Šur Puhovski (u tekstu *Smisao tradicije,* v. ***Diwan***, 2007., br. 23-24), baš kao što se, svojednobno, upitao Vlatko Pavletić u sukcesivno objavljivanim tekstovima od

---

♦124 Voislav Vujanović. ***Kozmologija riječi – Poliptih o pjesništvu Amira Brke***, Zalihica, Sarajevo, 2007.

1953. (u Krugovima) do 1957. (u Literaturi), a potom, objedinjenim u ciklusu *Sporazum o riječima* (v. ***Analiza bez koje se ne može***, 1961.), kada je još bilo izgledno *da neće biti prekasno*. Velike zablude, mislio je Pavletić tada, nastale su iz krivih premisa izvedenih iz Rimbaudova usklika „Treba biti apsolutno moderan!". Ali, iz pjesnikovog vapaja za modernim (tj. za onim „što djeluje svježe snagom istine i čarom ljepote trajne vrijednosti, a što nije od jučer, makar djelimično bilo od prekjučer, za danas, ne za sutra, ili možda za prekosutra"), nikla je trava Modernizma, čak i pokret, čiju je smrt vrlo nevoljko potvrdio Stephen Spender u tekstu *Modernistički pokret je mrtav*, ne izgovarajući ni jedne bitne riječi koja bi izravno uputila na razlog tako naprasnoj smrti[♦125]. – Itd. – sve do jezika od kojeg su, i pjesnik i kritičar, svaki na svoj način, potpuno udaljili svog jedinog i svog nezamjenjivog – čitatelja. *„Popratni književni djelatnik"* (tako Puhovski naziva kritičara, i iz njega derivirana književnog teoretičara), neprimjetno je zamijenio svoju poziciju posrednika pozicijom arbitra. Kritičar / teoretičar je, koristeći isključivo um za razliku od umjetnika koji spoznaje osjećajima, u svojoj lukavoj strategiji razvio cijelu školu u kojoj po cijeli dan „premeće šuplje u prazno", „gomila tuđe stečevine", „tovari na Hrpu i od nje ponovno uzima" – da bi se, gle ti ovo! – popeo na Hrpu i zabio svoju zastavu.[♦126]

Pisac osebujnog i tumač neiskazivog

Ibaš kad se pomislilo kako se već desio kraj radosti *čitateljskog razmišljanja* i *kritike koja posreduje*, dolazak djela Vojislava Vujanovića, kao pisca osebujnog i tumača neiskazivog – bude iz drijemeža uvjerenje da još nije sve gotovo, da postoji i suvremeni oblik analize koji uspostavlja posvemašnju ravnotežu između analitičko-esejističke kritičke tradicije i

---

♦125 „U literaturi, piše tada mladi Pavletić, ne mora modernizam uvijek biti import i imitacija, iako je nužno program i povođenje za tim programom u težnji za novim izrazom. U tom slučaju modernizam može biti izvor modernoga, jer postoji vjerojatnost da poneki od takvih modernista otkrije nepoznatu mogućnost izraza, da stvori djelo zaista moderno, djelo trajne vrijednosti (…). Modernizam u književnosti nije nešto statično; nije djelo, nego djelovanje", Pavletić, 1961, 65.

♦126 Piscu ovih redaka se npr. desilo da ga izdavač (BZK Preporod, Sarajevo, 2002.) uopće ne pozove na promociju najvažnijeg njegovog izdanja, IZABRANIH PJESAMA U ANTOLOGIJSKOJ NACIONALNOJ EDICIJI, kao potpuno nepotrebnog i potpuno nevažnog za tu knjigu.

razvedenih kritičkih oblika postmoderne suvremenosti. Drugo je iznenađenje sadržano u činjenici da je cijela knjiga posvećena književnom djelu jednog pjesnika o kojem ni izdaleka kritika nije sve rekla. O kojem i ne može reći, jer je u naponu snage, o kojem i ne treba sve reći – jer će postati dosadan.

Kozmologija riječi / Poliptih o pjesniku Amiru Brki je sačinjena od pet dijelova, kako slijedi: Prolog, Poezija, Proza, Kulturološke teme i Epilog. Djelo dopunjavaju i zatvaraju Bibliografija i literatura, Pogovor Nedžada Fejzića i Bilješka o autoru V. Vujanoviću. Takav raspored koji uspostavlja idealnu ravnotežu dijelova autorova poliptiha, „disciplinirao je maštu" i usuglasio joj fluidnu, poetsku, promišljenu i vrlo osjetljivu analizu vlastitog znaka – sa zadanim oblikom koji monografsko djelo treba ispuniti do kraja.

Vujanovićevo hermenautičko propitivanje i osvjetljavanje Brkina svijeta započelo je „od početka", od trena kad se taj *svijet* i objavio na horizontu bosanske književnosti, nudeći u *Prirodnom redoslijedu* temeljnu listu elemenata od kojih će koordinate pjesnikova kozmosa biti izvedene i od kojih će ideja biti satkana budućnosna mapa njegove unutarnje gustine.

Vujanovićev postupak propitivanja (koji koristi „sve metode", a ne „metode u disperziji"), započinje uočavanjem *strukture*, *misaone cjeline*, pa tek onda, trajnim dijalogom sa samim tekstom i onim što ga tekstom čini, „opipavanjem i osluškivanjem umom i intuicijom", progovara o svim ostalim aspektima Brkine pjesme, romana ili eseja iz pjesnikova kulturološkog atlasa. Takav primjer Vujanović nudi već na samom početku, (u eseju *Dublje od ogledala*, o Brkinim zbirkama pjesama), u kojem će čitatelju dati nekoliko bitnih, kontekstualnih obavijesti, primjerice – da je „Amir Brka pjesnik intelektualne provenijencije"; da mu je „pjesma zasnovana na refleksiji kao lucidnom bljesku i na intelektualnom činu kojim pomjera granice emocije kao iskonskom poetskom izvorištu", te da je „um onaj *magister vitae* koji provjerava i mjeri", najposlije onaj „koji sudi o dostojnosti pjesničkog govora".

Međutim, taj široki pjesnikov horizont koji pred nama razastire njegov tumač, tek se tu, imenovanjem, počinje otvarati i „opravdavati": prvo što Vujanović nastoji jest identificiranje jezgra koje emitira „čudnu pojmovnu igru" visoke autentičnosti Brkine pjesme. *Spuštajući* se niz strukturu, spoznajno mu se otkriva kao „cerebralna kazna" prvorazrednoga *stava* u koji je utisnut pečat pjesnikova svijeta. Vujanović nas navodi da slijedimo tu putanju koja izvire iz zgusnute tačke stava, očitujući se najčešće kao znak velikog pitanja, pitanja kao sumnje ili začuđenosti, vrlo često obojenog ironijom, kojom se,

očito, teži osujetiti svako iznevjeravanje početnog nepovjerenja. U tim tananim, osjetljivim slojevima, zakrit pročišćenim i prozračnijim iskazima, misli Vujanović, oblikuje se pjesnikov *intelektualni ego*, baš na istom mjestu gdje se „formulira (i) subjekt njegove pjesme", s dvije temeljne odlike: *sumnjom* i *cinizmom*.

Potom slijedi Vujanovićevo otkrivanje suglasja *teme* i *načina* kojim se (ona) teži „udomiti u pjesmu", u „svoju nostalgičnu težnju". U tonu pritajene ispovijesti, prigušene osjetilnosti, u stihu koji iskustveno i osjećajno prekriva samoironijskim govorom, otkriva se emocija koja se nije mogla (ili željela?) zatomiti, ma koliko intelektualizmom bila zatrpavana ili zavođena. U sklopu takve analize Vujanović misli da Brkina pjesma, sazrijevajući, „ima tri koljenca": „emociju kao svoj iskon, refleksiju kao kondenzaciju emocije (prevođenje osobnog u univerzalno) i ironijski (ciničk) stav."

U daljnjem postupku Vujanović će se predati pjesnikovom jeziku neuobičajene osebujnosti i kompoziciji pjesme trajne neobuzdanosti. U tom smislu slijede misli o pjesminoj sintaksi, sintaksičkim strukturama (*makovski stegnute*), iznenadnim akcentskim udarima (kako ih je *koristio Skender*), što daje riječima i sintagmama „novo ili ne tako često rabljeno značenje". Otuda, kaže Vujanović, iz tog neuobičavanja, jezik kao da gubi na svojoj fluentnosti a ritam zapinje; tek se ponovljenim čitanjem, podvlači autor, otkriva *oneobičavanje značenja zaumnog jezika* iz škole V. Šklovskog.

Modaliteti pjesme su oblikovani „u vrtložnoj kompoziciji, bez linearnosti iz klasične poezije", ponekad ostavljaju dojam nejasnosti, ponekad su zatvorene u sebe „poput bjelutaka" od kojih ne treba tražiti ništa osim onoga što nude same po sebi.

Jedan od modelskih aspekata Brkine pjesme Vujanović pronalazi i u pjesminom samogovoru – o pjesmi samoj. Koliko god pjesnik pokušavao, kaže autor, pjesmu posmatrati kao samorefleksiju, on je nikad ne izolira iz neposredno-životnog i povijesnog konteksta. U tom je smislu, pridodajmo, svakako i Vujanovićevo uočavanje Brkine unutarnje, jezgrovne pjesničke 'polemike' koja („odbacujući postmodernu kao istrošenu formu, stvara svoju modernu") viče na sav glas – da pjesma ne želi biti nikakvim *tekstom*, nego želi biti što joj diktira vlastita priroda – *biti pjesmom*. Naravno, uz potpunu svijest da postmoderna, očito, nije epoha, nego stav, što se iščitava ne samo iz razboritijih glasova recentne teorije, nego, kako upravo vidimo, iz živog duha poetske prakse.

Prozno krilo poliptiha

Posebno je zanimljiva transpozicija pjesničkog iskustva u novi oblik književnog polja, u prozu, u propovjedni niz *romansiranih priča* koje su sklopile *Monografiju grada*. Transpozicija se, što je i kritika dobro zapazila a koju je Vujanović akceptirao i dokraja oblikovao, uz svoj snažni, posebice ostvarivala na sljedećim planovima: u koncipiranju samog djela, u njegovoj razmrvljenoj formi, u odnosu dijelova među sobom i dijelova sa cjelinom, zatim na ravni frazeološkog, te psihološkog i sociološkog polja. Vujanovićeva vrlo uzbudljiva analiza romana, nerijetko sa zavidnom preciznošću otčitava slojevito u jednostavnom, jer drži da nam Brkin prozni prvijenac u potrazi *za istinom* polaže najviše – u jednostavnost, jer, ona, jednostavnost – „i jeste istinski izričaj".

Vujanovićev kaže da „Brka sve prenosi na polje etičkog, u svemu traži mjeru moralnog", te da na osnovu neposrednih pretpostavki uspostavlja etički vrijednosni horizont svojih likova, a svaki akt sudi sa stanovišta tih etičkih datosti, da bi svemu odredio mjeru, živo bilo. Takva prosudba ne treba zbunjivati svojom dimenzijom interpretacije koja (kao da) mimoilazi fikcionalni svijet, u kojem ima *odbljesaka zbiljnog* („Amir Brka je želio da u njegov roman uđe živo blato zbiljnog…"), jer joj Vujanović, podupirući joj misaonu konstrukciju prijenosom u poziciju *groteskog, promatrano sa psihološkog i sociološkog stajališta* (a ne s pijedestala krivičnog ili moralnom suda), obraća kao umjetnini, kao prozi osebujne fikcionalnosti koja lebdi nad činjenicama stvarnosti. Tako promatrana Monografija grada i Vujanovićev kritičarski zahvat, sukladan je intermedijalnom strujanju koji nanosi građu iz raznovrsnih izvora, obavijenu i prožetu ludističkim, ironičnim i groteskним narativnim diskursom. Drugim riječima, ta je Vujanovićeva spretna igra slijedila, na neobičan način, pjesnika koji je napisao roman uzdignut iz *ravni stvarnosnog* i preseljen, preformuliran i distanciran – u *prostor fikcionalnog*.

Groteskno je, čini nam se, a tako se čini i Vujanoviću, jedan od najsnažnijih slojeva *Monografije grada*. U tom se sloju nalazi gotovo sve: i neobični likovi i riplijevski događaji. Vujanović taj prostor u Brkinoj prozi uspoređuje s brodom luđaka, u kojem *defiliraju groteskne spodobe, razobličeni, izgubljeni u vremenu i alkoholu*. Ali u njemu, u tom sloju, više nego i u jednom drugom dolazi do izraza najgušća i najdojmljivija autorova *imaginacija*, kojoj Vujanović čak i potencira žestinu, atribuirajući je *nemilosrdnom*.

Naravno, nisu sve stavke (likovi, događaji, pokretački agensi) u *Monografiji* s negativnim predznakom, što Vujanović posebno akcentira, pledirajući da djelo nipošto nije jednodimenzionalno i (tom premisom) ispražnjeno. To otkriva prije svega samim diskursom. Po „pripovjednom slogu" i „načinu komponiranja" bitno se razlikuju prvi dio od drugog dijela romana. Dok u prvom dijelu autor koristi „klasičniji slog", s intencijama *preživljenog*, u drugom će dijelu postupiti uočljivo drukčije: pripovjedač je lik koji *izvan* priče „redigira" tuđu građu, „koji skriva sebe iza nekog imaginarnog", mijenjajući i sam pripovjedni diskurs za neku vrstu pseudoznanstvenog, s nizom autoreferencijalnih digresija.

Najposlije, zaokružujući poglavlje o *Monografiji grada*, Vujanović u vlastiti tekst utkiva cijelu panoramu kritičkim misli i refleksija koje su o romanu objelodanjene u proteklom vremenu (Enver Kazaz, Ljiljana Šop, Željko Grahovac, Admiral Mahić, Dragan Jovanović Danilov, Munib Delalić, Ivan Kordić, Ibrahim Kajan), što se skladno uklopilo, poput svojevrsne misaone panorame, u kritičarevo autorsko djelo.

Odsjaj kulture na djelu

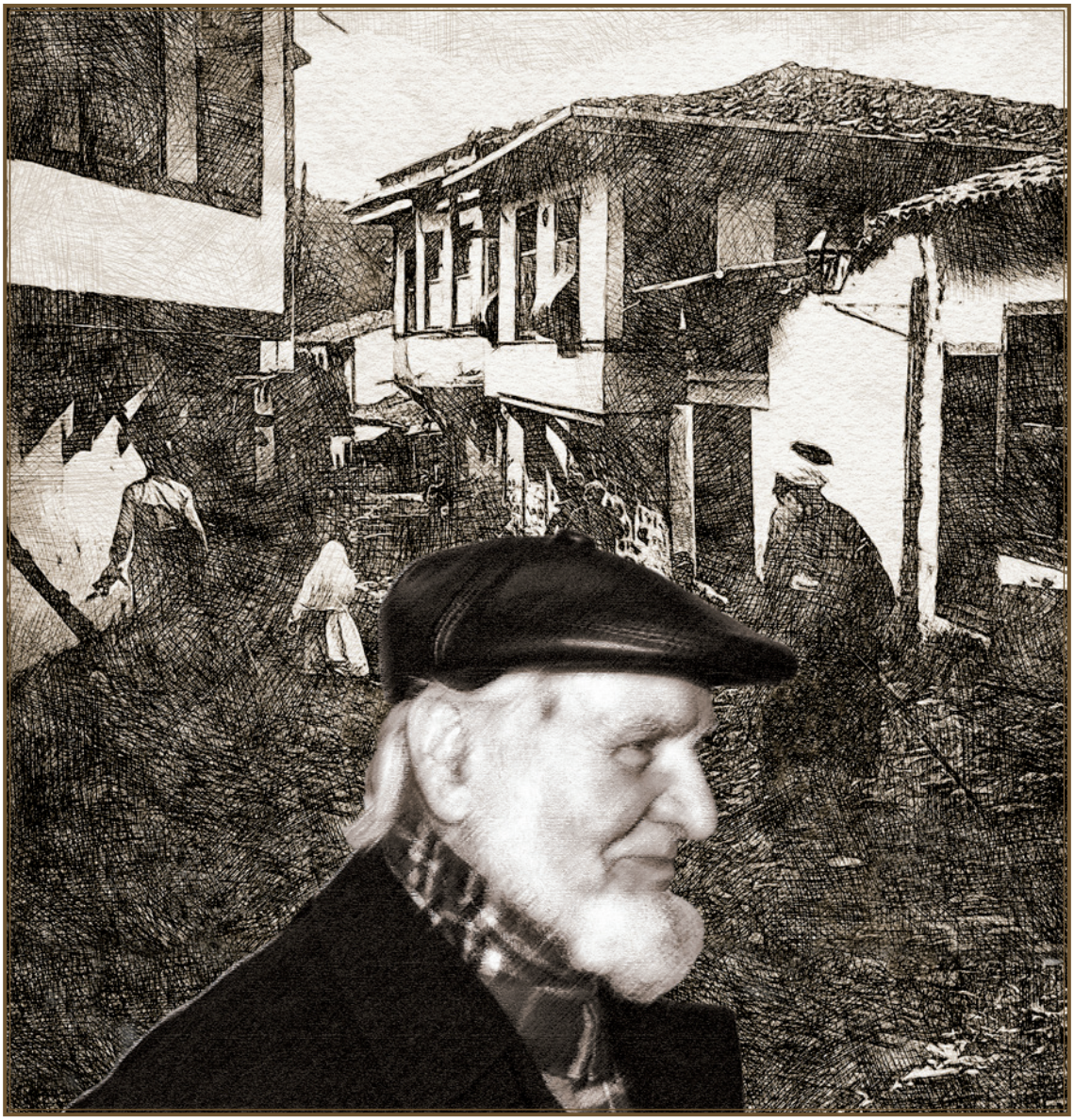
Poglavlje *Kulturološke teme* sadrži dva zamamna eseja – *Opsjednut gradom, opsjednut sobom* i *E da ednom prestanu gorčine*, napisana u različitim povodima, a tematski ih uokviruje Brkina književno-kulturološna osobnost. U prvom Vujanović piše o *Svjetlosti kasabe*, zbirci Brkinih članaka i eseja koji su „nastajali u sukcesiji", „sa odsustvom istinske svijesti da će se sve to o čemu piše jednoga dana uistinu uobličiti u knjizi", a koji su sada tu. Povodom nje je dr. Esad Zgodić mislio (i u predgovoru zapisao) jednu prelijepu rečenicu: *Kultura kritičkog mišljenja, kad je na djelu, odsijava se*.

Drugi Vujanovićev esej je nastao povodom objave *Negativne geografije*, Brkinih tešanjskih „zagrebulja". Jednostavno, to je nadahnut esej o jednoj produktivnoj, intelektualnoj i književnoj svijesti koja jedan zemljopisni topos uzdiže u naše malo i oskudno, ali ništa manje lijepo i drago bosansko kulturološko sazviježđe.

I, naposlije, *Bibliografija*, od 143 do 172 stranice. Potom *Pogovor* Nedžada Fejzića – lijep, pametan i nadahnut.

Kako zaključiti ovaj tekst? Možda riječima da je Amir Brka, pjesnik koji je obilježio

proteklo desetljeće u bosanskoj književnosti, dobio dostojnog, razumom obdarenog, mudrog i svima razumljivog tumača koji je svojim djelom ***Kozmologija riječi*** – po javnom tvrđenju (i) prof. dr. Kazaza – zadao *udarac* cijeloh bh. *akademskoj zajednici*. Svaka čast.

Vujanovićev susret sa Amirovim scenama iz 'Monografije grada' i 'Kasabe'.

Nusret Idrizović – znaci koji govore o moći onih koje stećci pokrivaju.

JEZIKOM PROTIV ZLA

Na Ričici bijeh z bratom
Sa Stamenom

I ubi me Radmilo Božinić
I svojom bratijom

A brata mi isekose
I učiniše vrhu mene
Krv nezajmitu

Neka vje
Tko je mili moj

(Braća Pribilovići, sredinom XV st.)

Tim je zapisom Nusret Idrizović započeo drugu knjigu (zamišljene trilogije) *Kola tajnih znakova*[♦127] slovom ispunjenim bolom, sječom i krikom. U njemu je zgusnuta bit srednjovjekovlja bosanskoga. Jer, što su zapravo činjenice i dokumenti pozitivne historije? Dobro je ono pozivanje na Zweigovu sentencu: Da nismo imali ništa osim historijskih dokumenata, kako bi skučena, kako siromašna, kako nepotpuna bila historija.

Na istom je tragu i nedavni zapis Slobodana Blagojevića o Maku Dizdaru i bogumilstvu: Historijske rekonstrukcije „kao činjeničke rekonstrukcije", kaže citirani autor, kakva je primjerice Šidakova, „ne mogu gotovo ništa reći o jednom fenomenu kakvo je bilo bogumilstvo".

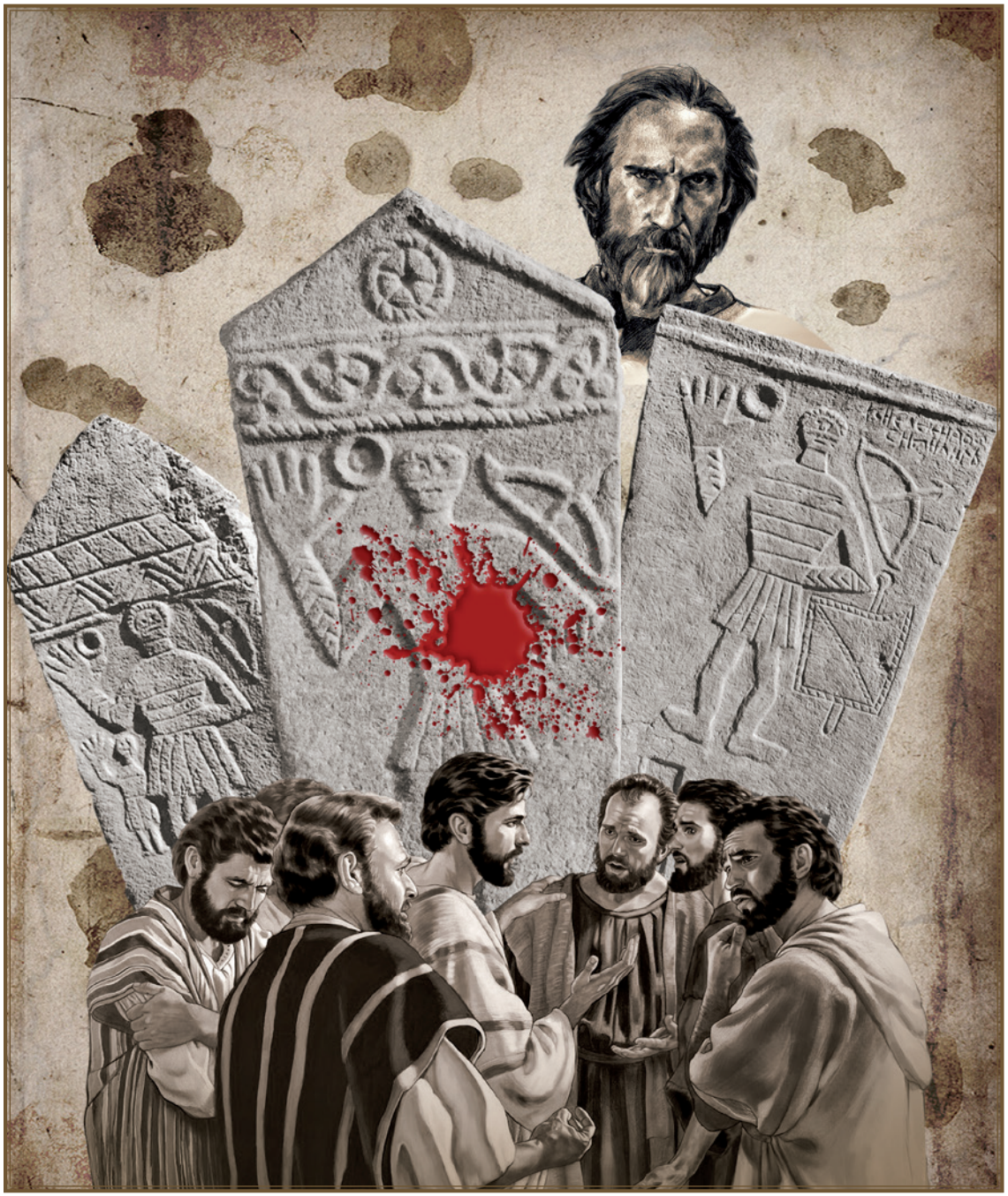

♦127 Nusret Idrizovit. ***Kolo tajnih znakova***, Globus, Zagreb 1987.

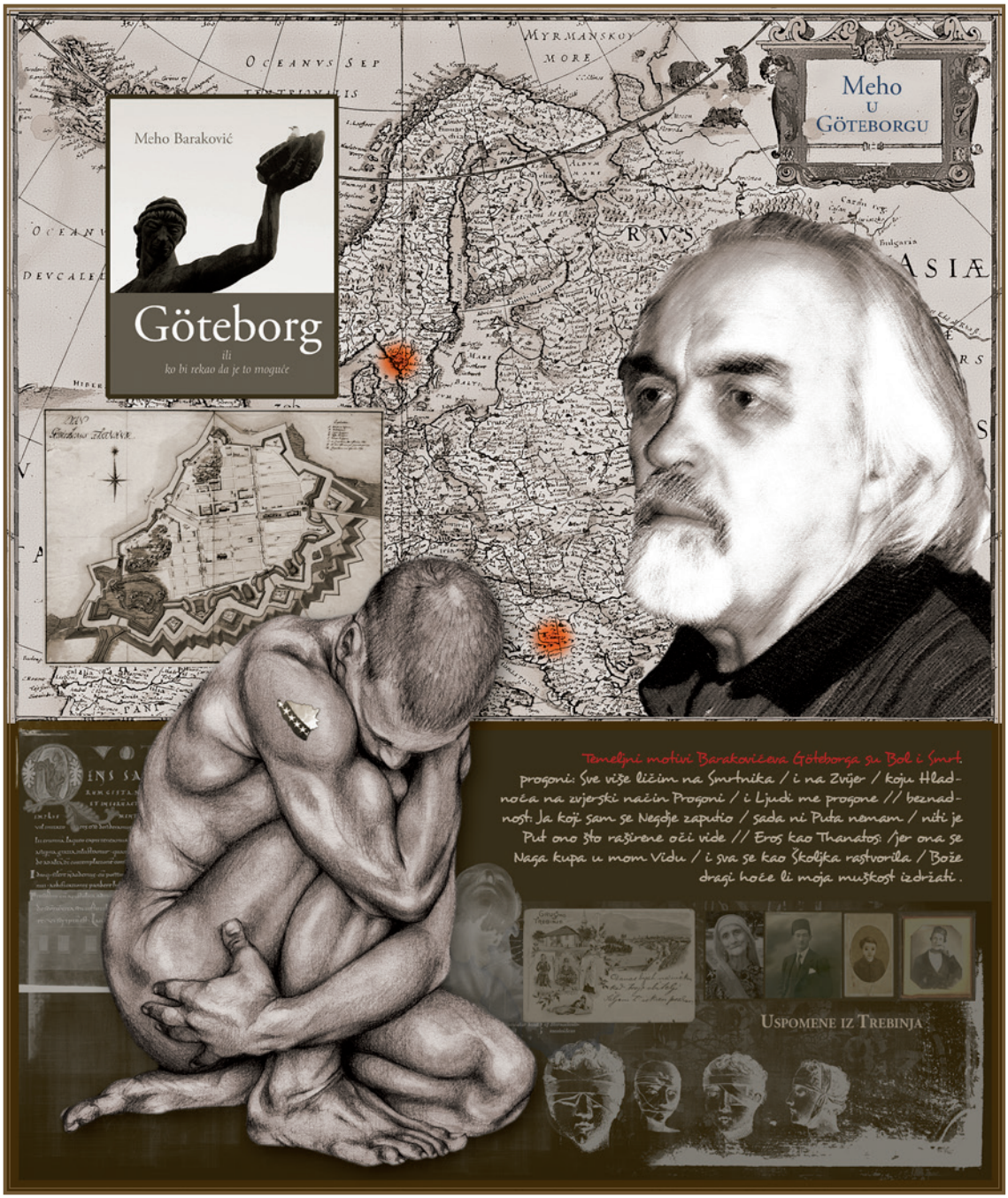
Postupak Nusreta Idrizovića je osebujan, a djelo koje podastire pred svojega čitatelja – uzbudljivo i nesvodljivo, žanrovski neodredivo, poput živa čovjeka koji živi u sadašnjosti, no koji osvješćuje prošlost i zapisuje budućnost. Po tim elementima *Kolo tajnih znakova* podsjeća na drevne tekstove ezoterijskih „autentičnih govora". Taj je postupak zaista poseban. Jure Kaštelan zapisuje: „(Djelo je) i znanstveno i književno. Kao znanstveno ono je multidisciplinarno, sintetično jer se temelji na filozofiji, povijesti, povijesti umjetnosti, antropologiji, to jest, dodiruje njihovu problematiku, ali ne slijedi znanstvenu metodu..."

Brojni citati znanstvene provenijencije otrijeznujući su diktusi Idrizovićevih literarnih, pjesničkih uzleta i osvjetljenja; autorsko i citirano svojevrsni su komentari jedno drugom, nadopune, moglo bi se zapravo reći: to je popunjavanje praznih mjesta historije, dakako, one „činjenicama rekonstruirane historije". *Kolo tajnih znakova* vrtoglavo je poniranje u uklesani ikon, to je približavanje odgonetki tananim postupkom otkrivanja simbola, ulazak u ogledalo. Organizacija te goleme građe provedena je „rijetko primjerenim grupiranjem po pojedinim kolima". U prvom su poglavlju „okupljeni znakovi kozmološkog, metafizičkog ili doslovnije nebeskog porijekla", u drugom je fitomorfna simbolika, a u trećem životinje s božanskim ili zlehudim silama. U četvrtom su krugu znaci koji govore o moći onih koje stećci pokrivaju, a u petom su – sami ljudi. Mora se priznati izuzetna, čvrsta a ipak poetska ritmička struktura ukupnog djela! Pojedinačna poglavlja također govore o autorovoj osjetljivosti i vještini strukturiranja nesusretljivih i raznovrsnih elemenata u skladnu cjelinu, u lijepu krunicu, u prostor koji „disciplinira maštu". Poglavlja su sastavljena od kola. A svako kolo – samosvojna je cjelina, detalj koji može svijetliti i sam i biti inačica u mozaiku. Otuda (Maroeviću) zaključak koji se zapravo odmah nameće: *„Rijetko primjerena organizacija",* znanstveni esej s blistavim osobinama književne proze.

Posebno bi bilo poglavlje ako bismo spominjali jezik Nusreta Idrizovića. Ni u jednoj od svojih knjiga (a objavio je, prisjetimo se, podosta) – nije dosegao ovakvu razinu dobrog i lijepog jezika koja ga svrstava, zasigurno, među rijetke književnike! To je jezik koji se suprotstavlja zlu. Riječi mu znače baš ono što označuju, a rečenice imaju sve potrebne dijelove. Riječi u fantastičnim susretima emitiraju pročišćene sugestije ovoga i onoga svijeta u kojima duša nalazi svoje radosne razloge.

Nusret Idrizović koristi jezik koji se suprostavlja zlu – riječi mu znače baš ono što označuju.

Meho Baraković *– 'osipanje svega što je činilo osobni integritet i uvid u rasuto: Tijelo, Dah/Duh, Misao, Zavičaj, Zemlje Azila, Svijet, itd.'*

GÖTEBORG, TAMNA ZBIRKA

Ne pamtim tako gustu, jasnu i tako bolno ispisanu knjigu,[♦128] kao što je knjiga stihova Mehe Barakovića *Göteborg ili ko bi rekao da je to moguće*, objavljenu u izdanju *Broarna – Mostovi kulturförening*, Göteborg 2007. Ta jedinstvena knjiga je čista sublimacija najdubljih čovjekovih (nažalost, i u autoru ključalih) strahova, užasa koje nikako ne može ni potisnuti ni zaboraviti. Njegov i od ranije često korišten leksem ***osipanje*** – doživio je tranformaciju u novu morfološku vizuru i novo leksičko punjenje: to je stanje neprekidne obnove bolne destabilizacije i dezintegracije i neprestanog dodavanja mračnih sadržaja kataklizmična porijekla. Osipanje svega što je činilo osobni integritet i uvid u ***rasuto***: *Tijelo, Dah/Duh, Misao, Zavičaj, Zemlje Azila, Svijet*, itd., sve što je izreklo, izdiktiralo pjesnikovo jezgro najtamnijim poetskim vizijama – i ovdje se poput onostrane inventure nabrajaju i knjiže neporecivi i nezaustavljivo elementi koji čine to stanje, dovodeći ga do, paklenim putanjama, na sami rub ljudske provalije i u samo jezgro Nepoznatog Straha – u Ništa.

U Barakovićevoj poemi jučerašnji vidljivi svijet Zla, sada se pretvorio u nevidljive sile upornog i zlokobnog djelovanja: više nema ništa što njegova pjesma ne uzima za svoju izgradnju (od imenovanja osoba, npr. Izeta Sarajlića, Maka Dizdara, prijatelja Laleta Brkovića, Alije Kebe, Elvire Jasson, i dr.), akceptianja prostora (Trebinje, Mostar, Banja Luka, Fazlagića kula, Gacko, Zagreb, Göteborg,), do građevina i nečijih stvari (Stari Most; darovana čajna šalica) – a da ne posreduju oštru bol, u najrazličitijim rezovima (a i ***rez*** je u njega uzdignut na razinu simboličkog imenovanja), nerijetko do posvemašnjeg htijenja vlastitog odvajanja od Tijela i Života same pjesme i njezina bića. Upravo to, samoisključenje iz mentalnog sklopa koji Zlom upravlja svijetom živih, Meho Baraković govori na nekoliko mjesto, provlačeći najtamniju osjetilnu nit zaslijepljenu ljubičastim ili crnim kaosom najgušće noći.

[♦128] Meho Baraković. ***Göteborg, ili ko bi rekao da je to moguće***, Broarna – Mostovi kulturförening, Göteborg, 2007.

Najveće pitanje jest: što je s Nadom? Što je s tim neupitnim principom čovjekova postojanja koji ne gasne čak ni onda kada se (njegov) raspoloživi svijet isprazni od svega što je posjedovao?

Temeljni motivi Barakovićeva *Göteborga* su Bol i Smrt, koji se raspršavaju u niz podtematskih i/li motivskih inačica (***progoni***: *Sve više ličim na Smrtnika / i na Zvijer / koju Hladnoća na zvjerski način Progoni / i Ljudi me progone* (str. 28) // ***beznadnost***: *Ja koji sam se Negdje zaputio / sada ni Puta nemam / niti je Put ono što raširene oči vide* (str. 28) // ***Eros kao Thanatos***: /*jer ona se Naga kupa u mom Vidu / i sva se kao Školjka rastvorila / Bože dragi hoće li moja muškost izdržati* (str. 50) // *Onaj što je svojim očima gledao / kako se Žena / kako se Naga Žena u njegovu vidu kupa / On je sada nijema Slika* (str. 50) // *Svaki se ljubavni govor završava bolom / u Slici ukletog zemnog Osipanja…,* str. 58/, motiv ***neutješnosti i zarobljenosti***: /*…i sve ima sve svoje u obliku Kruga / i Nas u Krugu zaključane / kao da nema ko da nas Žali i Imenuje* (str. 97) – najposlije, ***zbir*** koji kaže da smrt nije ništa, da je sve strah, užas, patnja i nevjerovanje dodano naslovu: ***ko bi rekao da je to moguće***. Da je tomu tako, kao da sugerira posvemašnja reduciranost „obojenog svijeta", svedena u boju svih boja, u boju u kojoj se nazale sve boje, imenovanu ne tek crnom – nego još gušćom i još zbijenijom: ***ljubičastom, neprozirnim Kaosom***. Ljubičasta kao najtamnija noć u kojoj se čovjekov svijet (*Simetrija* u Barakovića), više ne može ni naslutiti, a nekmoli nazrijeti. Iz duboke, polifone razvedenosti, moguće je i nasumice izabrati jedan od bezdanih glasova iz provalije razorena jezgra, jer u tom prostoru nema izdvojenosti, nema pojedinačnosti – sve je obuhvaćeno čvrstom džehennemskom mrežom umnoženih demonskih sila koji nisu nikada izbačeni iz ljudskih oklopa:

ZEMLJA

Ne tražim Niotkuda da se donese Zemlja za ukop
moj Mezar neka se prekrije Strahom
jer moj Život je imao smisla samo kada sam
se Nečega Plašio
a Plašio sam se Svega i Svačega
i Crnog i Bijelog i kao dodir Svile što je bivalo
Plašio sam se
i dok sam Pio i Jeo

ono što je nudilo Vrijeme iz kojeg nisam mogao
P o b j e ć i
A zašto i kuda da Bježim
Sve bi me sustiglo kad-tad

Straha je nestalo
sasvim Nestalo
onoga trenutka kada je Smrt preuzela sve komande
i sad Dišem bez onog osjećanja blizine Smrti
samo što me Nema
sasvim me Nema

***Mezar** - sasvim me Nema...*

Tako se, u gustom i isprepletenom suodnosu Bića i Svijeta ispunjava cijelo nebo doslovne i metaforične zbilje unutrašnjeg svijeta i vlastitog jezgra ulovljena u mreži iz koje kao da nema izlaza: ima li spasa od ljudi koji su postali lovci na ljudske glave, zgusnuta zla koje je na svoje oči vidio? Može li poezija išta učiniti, može li barem kao danteovska *ispovijest* isprazniti nakupnine koje čovjeku oduzimaju dah, usmrćuju sva ćutila čineći ga trješćicom na vjetru koja – još uvijek misli!

Novija poezija Mehe Barakovića je krajnje iskustvo koje više ne računa ni na što: ono je najprodorniji krik u našoj kolektivnoj noći koji smrzava i koji se, jer je ljudski, nada da, ipak, nije sve izgubljeno.

Ima li spasa od ljudi koji su postali lovci na ljudske glave – zgusnuta zla koje je na svoje oči vidio Meho Baraković?

Tradicionalni odnos prema označavanju muslimanskih mezarja (greblja) nišanom – kulturološki fenomen na teritoriji Bosne i Hercegovine, koji je započeo tokom druge polovine 15. i prve polovine 16. stoljeća.

Sead Korajlić *– prisjećanje zatrpane prošlosti ('Zenica u zaboravu'):* zaboravljenih imena, knjiga, igara koji su činili nebo cijele mladosti.

PREDVEČERJE
SEADA KORAJLIĆA

Psihologija koja se hvali da sve spoznaje o čovjeku temelji na njegovom ponašanju i njegovom govoru, mislim da bi loše prošla ako bi za svoj predmet proučavanja uzela, naprimjer Seada Korajlića.[♦129] Praćenjem njegova ponašanja kroz veći dio svog života i izvođenja zaključaka o njemu – potvrdilo bi doduše neke karakterne vrijednosti (vrijedan, uspješan u svom poslu, pažljiv, susretljiv), kao što bi i bilježenjem i analizom onoga što jezikom priopćava i opisuje – potvrdili da je riječ o čovjeku misaone prodornosti, bogatog doživljavanja svijeta i ljudi u svijetu – ali, sve to se može, tom metodologijom, zaključiti o svakom od nas koji volimo „da se ponašamo“ i koji, brate, „volimo da govorimo“. Prema tome, psihologija tu ne bi puno profitirala. Međutim.

I tu, na ovoj riječi, kao na neslućenom raspuću treba stati i duboko se zamisliti. Sead Korajlić je pred cijeli svijet stavio, izložio nešto što jest iz najdublje nutrine bića izvađeno i pred nas, kao predmete, kao ideje, kao nevidljivu pređu, kao fluidne niti svoga bića – po stolu poredao. Riječ je o pjesmama, a pjesme su jedina građa koja je potpuna, nerijetko i skrivena, ponekad i zagonetna biografija, iskaz, slika unutarnjeg bića ali i ljudi koji čine njegovo zvjezdano nebo, njegovu potpunu, riječima običnog priopćavanja, nedosegnuta ***autobiografiju***. Pjesnikova biografija od stihova, a to je baš ova knjiga ***Predvečerje*** koju je objelodanio Centar za kulturu i obrazovanje u Tešnju, vidimo da redovito zahvaća, zajedno sa ispovjednim subjektom, bićem, jezgrom onoga koji piše – sve, baš sve, ukratko: cijeli svijet.

♦129 Sead Korajlić. ***Predvečerje***, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2008.

Subjekt pjesme opisuje svoje stanje koje je dosad proveo na svijetu. Čujem njegov glas kako se javlja s različitih pozicija u vremenu (čak ga dobro prepoznajemo, to vrijeme, i mijene tog vremena) koje mu je život zadavao: govor je međutim sublimiran, očišćen od proznih nanosa informacija, podsjeća na linijske redukcije koje naznačuju crtež, sugeriraju jeku doživljaja, uznemirujuću i potresnu.

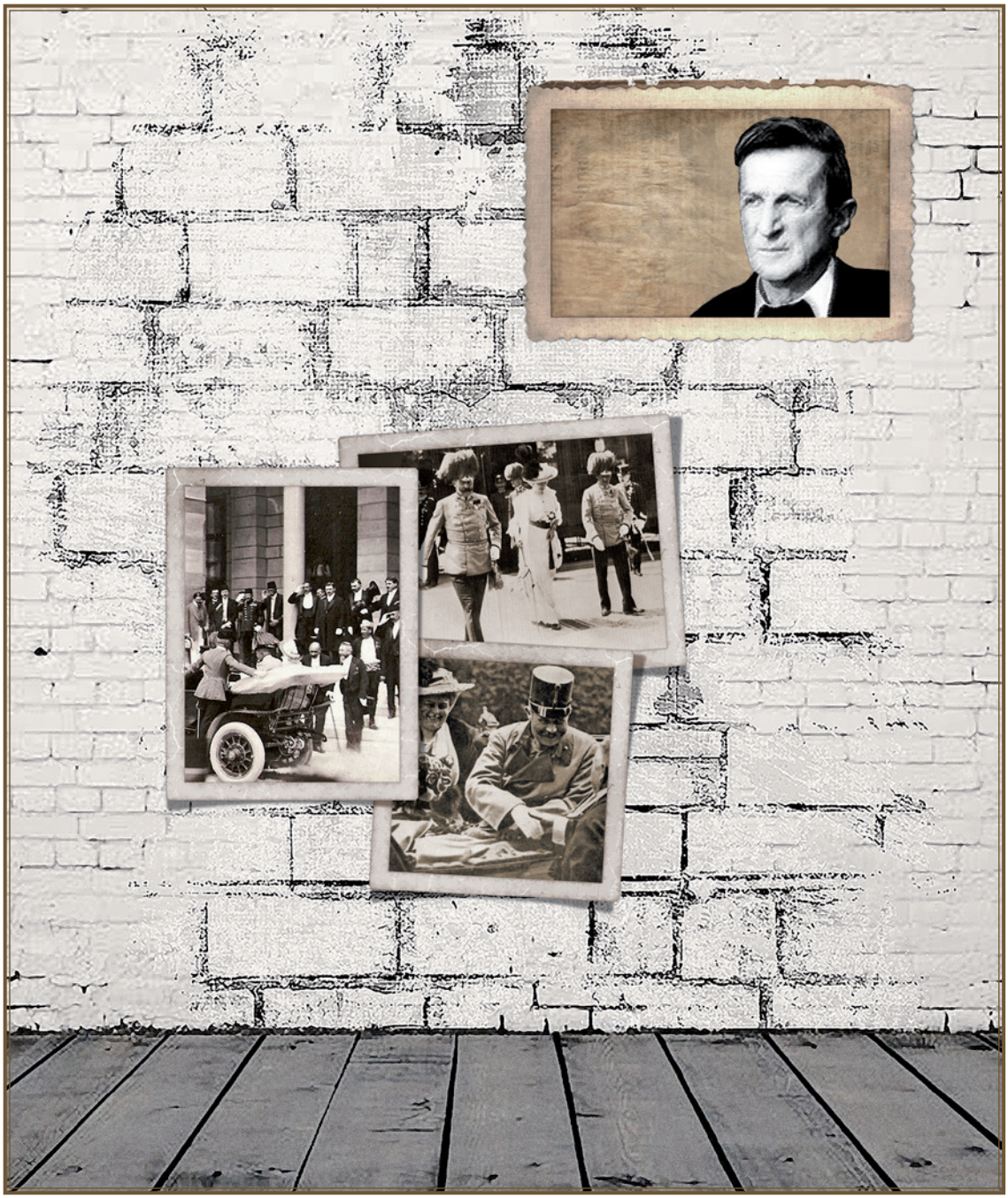
Na taj je način, kao crtajući po zraku, rekonstruirao vlastito vrijeme koje nema kalendara i kojeg umjesto datuma obilježavaju historijski udesi – koji postaju doslovno njegovi vlastiti; priopćavajući sloj, koji se probija snagom aluzija, jetkim fiksacijama leksemima simboličke punine, čine da se prožimaju unutarnje, uvijek prisutno vrijeme sjećanja (biografija kao sadržaj samog jezgra) i vanjsko prijeme koje se ni na što ne obazire, bešćutno i prolazno.

Dodir vanjskog vremena posebno prožimaju pjesme s nizom (vedrih) akustičkih senzacija koje svijesti izvlače iz zatrpane prošlosti cijelu galeriju zaboravljenih imena, knjiga, igara koji su činili nebo cijele mladosti (***Zenica u zaboravu)***, zatim tamnih narativa „izbrisanih službenih dosjea" postiđene povijesti (***Revizija stava***. *Ocu Kerimu*), ili zaboravljenog oblika ode dobrom i plemenitom (***Njegovo vrijeme***), ali i zabrinutom, od muke ironičnom otklonu kojim progovara o prostoru konkretnog življenja i konkretnog življenja onemogućena diktatom iz lože „akademije političkih šarlatana" (***Godinu za godinom***). Pjesnikov jezik ponekad, slijedi razbjesnjela anđela koji vodi njegov ruka, (kao u pjesmi ***Treptaj od bljeska nura***), ne traži nikakve uglađenosti, odmaknut od nujnosti i probirljivosti – doslovno – gnjevan udara bičem svoje zbilje po – zbilji ovoga svijeta!

Brojne pjesme valja pročitati kao dijalog, ili kao izliku za otvaranjem monologa kojim ispovijed poprima različite tonove po dramatičnosti i različite razine po osjetilnosti: obje su bitne i u zatečenom i nevoljnom svijetu predstavljaju jedine jasne zvijezde na koje je oslonjen cijeli pjesnikov svijet: ljubav i blagost. Ljubav je ispunjenje, blagost je darivanje. Obitelj i prijatelji. Tu su, u tom krugu, po mojoj skromnoj procjeni, i najbolje Seadove pjesme: *Predvečerje, Autoportret, Gospodar mojih svjetova, Sa Jelaškog mosta*.

Tešanjska utvrda (gornji dio grada iz srednjovjekovnog perioda) ***i donji dio grada*** (nastao u osmanskom periodu), ***nekad i sad.***

Ferdinandova šetnja Sarajevom, dok hajdučke bande na proplanku čekaju historijsku zgodu.
Milošević u konačnici kaže: *'Ovo je Balkan, draga!'*

LJUBAVNA PJESMA DOMOVINI

Knjiga *Ovo je Balkan draga* Velimira Miloševića[♦130] objelodanjena je u povodu desete obljetnice pjesnikove smrti, a izdanje je nevladine organizacije Gariwo, u Sarajevu 2014. godine. Riječ je o izboru koji čine tri samosvojne knjige: *Ovo je Balkan draga, Preko srušenog mosta* i *Pasternak na Mojmilu*. Uokvirena je uvodnim esejima *Neprebol pjevanja* Miodraga Živanovića i *Knjiga srušene duše* Gradimira Gojera. Tako komponirana knjiga zasigurno će imponirati starim i novim čitateljima. Bit će – kratko rečeno – snažnim impulsom obnovi sjećanja na samog autora ali i, što je važnije, novim uvidom u pjesničko djelo visokog dosega u bosansko-hercegovačkoj književnosti koje se ni na kakav način ne može zaobići. Velimir Milošević je, nije jedanput rečeno, neponovljiv i svoj, s pjesničkim djelom magijskog, gotovo ritualnog govora koji se jednostavno ne može ponoviti. Njegov govor je zapamćen po svojevrsnom panteizmu, ljubavnoj ozarenosti, po svjetlosti i svetkovinama, po koloritnim bojama, po zvukovima. Na neki čudan način, njegovo poetsko utemeljenje izraslo iz same humanističke supstance, nije pokleknulo ni u danu kad se iznad sarajevskog Jevrejskog groblja bog Mars zaputio prema Gradu. Pjesnik, kaže Vojo Vujanović u svojoj odličnoj knjizi o Velimiru Miloševiću, prokuljalom ratu nije mogao zatvoriti vrata. Pjesnik za razliku od onih koji misle da muze šute kad pucaju topovi – brani se pred barbarizmom jedinim što ima – Perom i Tintom. Ta njegova odbrana, ta njegova višeznačna zbirka o barbarizmu, u historiji bh. književnosti predstavlja bez imalo sumnje jedno od najizuzetnijih oblikovanih umjetnina riječima. Pjesničko jezgro Velimira Miloševića zna, čini mi se, samo za jednu jedinu temu, jer što je god diktiralo njegovo biće – o rijeci, o zemlji, o ratu, o hljebu i nožu, o sokolu i sokolaru, o dragoj i o djeci koja negdje plaču – u ispisu se konstituiralo u jedinstvenu, beskraju, ljubavnu pjesmu! U njoj nedostaje samo svjetlosti i ozarenja iz njegovih prijeratnih pjesama.

♦130 Velimir Milošević. ***Ovo je Balkan draga***, Gariwo, Sarajevo, 2014.

Izvor ovog nepresušnog toka, ove poetske rijeke koja poznaje sve raznovrsnosti svog oblika od gorske pjenušavosti do razlivenosti i bonace pri utoku – samoreferencijalnim se refleksom određuje humusom velikog pamćenja i mudrosti: posjeduje očuđeni prostor bajke u kojem princip Zla nikad neće pobijediti princip Dobra. To arhajsko prapočelo prepoznaje se i tamo gdje se ne imenuje, nego akustički pribiva u trajnoj melodiji, u kajdi, u čudesnoj metričkoj kajdi najstarijih slavenskih lirskih metričkih stopa (vrlo čestih sedmereca i osmeraca), pretežno u distisima, tercinama i katrenima… Ovo je moja zemlja U zemlji moja kuća U kući moja bajka U bajci moja draga Oko nje moja deca Ovo je moja zemlja Međutim, Pasternak na Mojmilu, savršene četverodijelne arhitekture, u cjelini je ispisan u strogim oblicima soneta. Miloševićev stih posjeduje, kao u rijetko kojeg drugog pjesnika, gotovo savršenu melodioznost, zanatsku savršenost gnomskog obilježja, a i jedno i drugo je, također, porijeklom iz potonulih zemljopisnih prostora oralnih, epskih južnoslavenskih zemalja koja, kao naslijeđe isije i poneku davno arhiviranu staroslavensku riječ, pa prosijana i izbačena na porš, bljesne poput krhotine razbijenog i zaboravljenog zrcala… Tako se, a na toj osnovi, prelamaju i pjesničke slike: uranjuju jedna u drugu, pa utisućenih unutarnjih slika (po igrivom sistemu babuški kojima nema kraja!) – čineći zapravo nevjerojatnu vertikalu vremenitosti oko koje se vrte historijski i nehistorijski blokovi čovjekovih drama postojanja: srednjovjekovnih sokolara, hajdučkih bandi koji na proplanku čekaju historijsku zgodu, Ferdinandove šetnje i najnovijeg slamanja i lomljena kostiju u stopama Gavrila Principa. Susreti kataklizmičkih historijskih sekvenci sami po sebi ne bi izazvali nikakav lirski iskaz, ali u historiji je „kuća“ i u kući „draga“: iz te nužnosti, iz ojađene zemlje, iz humusa odbrane vlastitog bića koje „tijelom zaklanja svoju ljubav“ – izlijeću poetske sentence koje svojim ironijskim podtekstom produhovljuju i osnažuju pjesnikov kritički koncept historije i njezine igre: Ovo je Balkan, draga! Da, s pravom je primjećeno i podvučeno da ovdje Balkan nije (samo) toponim, nego metafora! Miloševićev pjesnički govor na tragu je proročkog (prepoznaje se u pjesničkim tekstovima u kojima biće diktira tekst, tekstovima koje je Cvitan nekoć označio poezijom semantičkog subjektiviteta – u kojima značenje diktira biće),

Gruvaju negde topovi / Ne čujem ali osećam / Drhturiš u mom naručju / Ne boj se tiha ne boj se / Telom te svojim zaklanjam / Okrenut prema strahoti / Gruvaju negde topovi / Ne čujem ali osećam / Strahom te svojim zaklanjam / Nije to ništa ljubavi / Samo se nismo trebali / U ovo doba roditi.

U *ratnom pjesništvu*, kako pokazuje i prethodni primjeri, jezik je „doslovno takav“, komunikativni, dnevni, eksplicitni – ali, zaogrnut doživljenom historijskom zbiljom, dobiva drugi, smrtonosni pokrov pod kojim se odvija strašna drama čovjekova opstanka: riječi, smrznute strahom – kao u paradoksu – sagorijevaju u težnji koju riječ nosi od početka svijeta: ne samo božanskog *Budi* nego i ljudskog *Opstani*! Posvemašnje gubljenje i mrvljenje ljudskog lika, u „onoj mojmilovskoj“ budućnosti – kao povratak u gluhu prošlost, u predgovorno stanje, u krik – sublimirana u „Leleku“ u središnjem dijelu *Ovo je Balkan draga*, kao predvorje ponovnom sabiranje u hajdegerovskoj „negaciji negacijom“ (dr. Bajtal), a interpretiranoj po „narodnoj“ bliskosti – bio bi to prostor „bosanskog inata“ i mogućeg porijekla jednog od elemenata „čuda bosanskog otpora“. Čitanje Miloševićevih „ratnih pjesama danas“ – nakon poplave psuedopatriotskih knjiga poezije – uvjerava me da još uvijek ima nade, da još uvijek Dobro pobjeđuje Zlo, da bajke zaista nose najveće istine a da su pjesance, krhke i fluidne, u najboljih pjesnika, proročki govori koji se ispunjavaju.

Forma 'bosanskog inata' i mogućeg porijekla jednog od elemenata 'čuda bosanskog otpora', kada Dobro pobjeđuje Zlo.

Poetska arka na horizontu Borisa Jovanovića Kastela – optimizam, životni sok, ljubavni jecaj.

PJESNIŠTVO SVJETLOSTI I ŽUDNJE

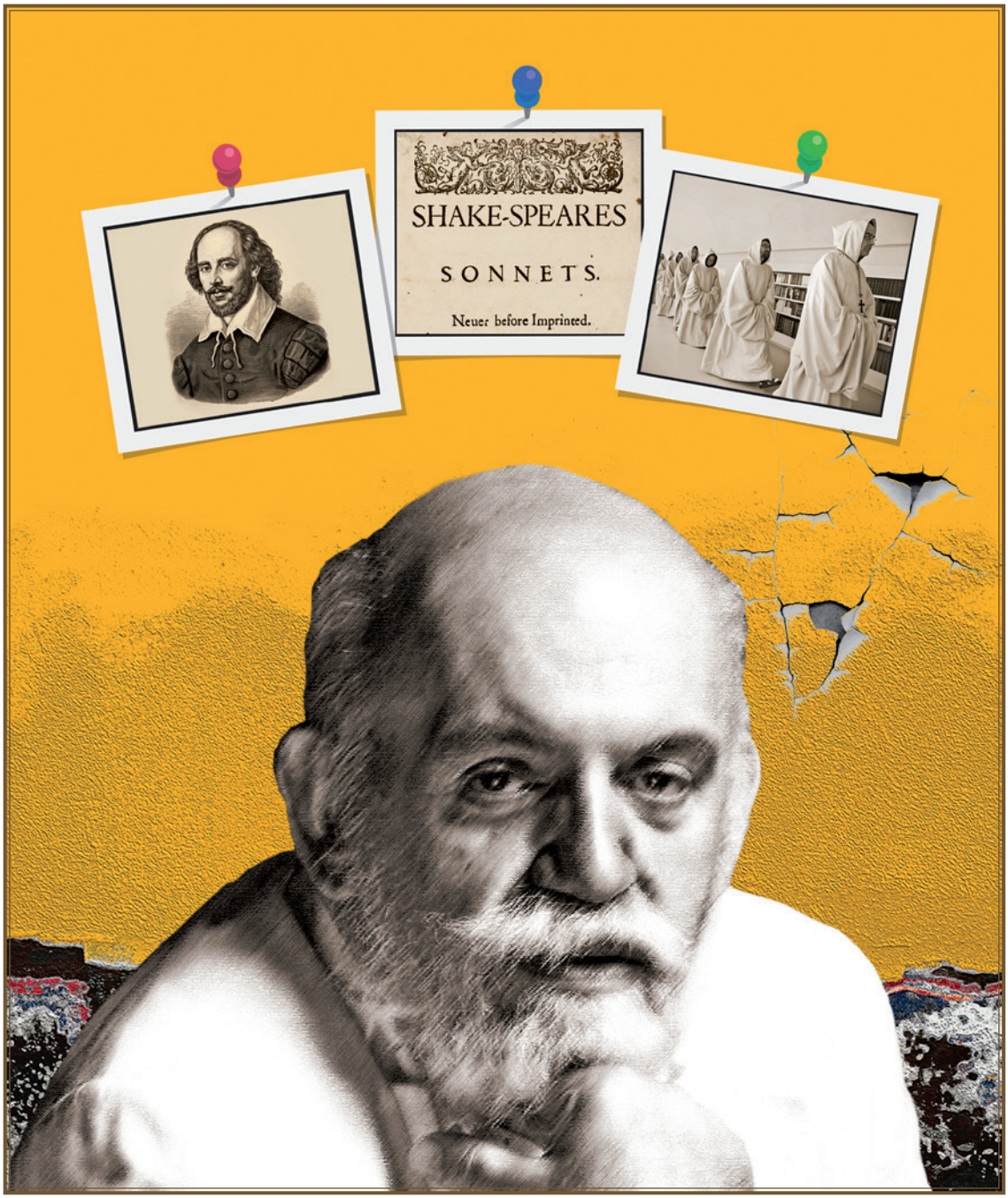
Boris Jovanović Kastel[♦131] izvorni je pjesnik zemljopisnog i, nadasve, duhovnog prostora koji se rasprostire do posljednjih, rubnih stabala čudesnih trajnoživućih maslina. Mediteran koji on poetski živi, obznanjuje na način kao da ga prvi put spoznajemo, pretače u nizove riječi, u sklad, u pulsirajući romor, šapat pun čežnje i opijenosti, baš kao u živu i životnu kajdanku u kojoj smo morali prije svoga rođenja živjeti... Sad smo ga se, slušajući Kastela – iznenada prisjetili kao svoje jedine, zaboravljene postojbine!

Preda mnom su desetine njegovih pjesama koje su plutale i bile čitane u mom jeziku, a prije ih nisam poznavao. Međutim, nisu mi nepoznate, jer u njima otkrivam, u njima snažno osjećam svoj vlastiti izvor iz kojeg smo jednom potekli i ponijeli u pamćenju svoj mediteranski džennet, svoj raj, svoj eden nastanjen spoznajama, osjetilima, čutilima, znanjima koje je iznovice valjalo otkriti i prepoznati kao raj iz kojeg smo jednoć prognani. Blagotvorni duhovi antičkih pergamena oslobađanja čovjekova svijeta i latinskih sentenci njegovog porobljavanja, ibn-arebijevske začudne nedogmatske religioznosti – obale su koje plamte i daleko se vide s pučine; Kastelov moreplovac nikada neće zalutati jer njegov je cijeli prostor kojim prohodi i njegovo je svako vrijeme u kojem ga majka porađa. U stotini pjesama koje sam dobio od ovog bogatog autora, rasprskava se jedan nujni i bujni motivski svijet pun asocijacija na svjetove kojima raspolaže i sama naša nutrina, naša osjetilnost, naše srce i naš mozak: svjetlosne ljubavi, misterij tijela, očuđeni i mistični udvojeni svjetovi, podjednako ovostrano i onostrano s brojnim historijskim figurama koje nikada nisu i neće umrijeti!

Boris Jovanović Kastel po svom osjećanju svijeta, u ovom je trenutku – unikatan. Njegova poetska arka na horizontu naših malih slavenskih jezika poredanih po obalama sredozemnog zavičaja, puna je optimizma, životnog soka, ljubavnog jecaja. Da, Kastelove su riječi i od suvremenosti i od iskona.

[♦131] Boris Jovanović Kastel. ***Beskopnik***, Samoizdat, Podgorica, 2015.

Gojerov pjesnički imaginarij – čovjekova drama bića (Šekspir), čovjekova potraga za skladom (sonet) i čovjekova žudnja za mirom (Trapisti).

KNJIGA IZNENAĐENJA, CJELOVITA I ČITKA

Najnovija pjesnička knjiga stihova Gradimira Gojera Šekspirov sonet u Trapistima,[♦132] strukturirana od devet ciklusa pjesama u znaku je paradoksalnog otajstva zbiljnog svijeta i čovjekove uznemirene savjesti u njemu. Već i sam naslov stihozbirke, neuobičajen i višeznačan, okuplja temeljne plutajuće oaze čovjekova bića u kojem obitava, kojem stremi i pred kojim kleči. U toj ključnoj i očuđenoj trostrukosti mogao bi se očitati neobičan i zagonetno-sugestivni sloj triju riječi u imenu knjige, koji očito krije smišljeno zaogrnutu nakanu Gojerovog pjesničkog imaginarija: čovjekovu dramu bića (Šekspir), čovjekovu potragu za skladom (sonet) i čovjekovu žudnju za mirom (Trapisti).

Jezik kojim pjesnikovo biće komunicira sa svijetom i kojim opisuje svijet svoga fizičkog i duhovnog prostora, kreće se od jednoznačnih, uporabnih, dnevnih jedinica govornog materijala, do bogatih slojeva leksike koji, sami po sebi, referiraju porijeklo svoje historičnosti, kao i svoju prvobitnu postojbinu. Pažljivo birane riječi Gojer nalazi u arhajskom, u antičkom, u crkvenom, u profanom, a potom u dramskom, likovnom i glazbenom, i prije svega, u idejnom i spekulativnom načinu promišljanja životnih fenomena i senzacija. Tu leksiku okuplja po bliskosti tema koje mu se nameću kao živom čovjeku naše suvremenosti, koje ga pohode, koje ga opsjedaju i koje mu ne daju mira, koje remete njegov unutarnji svijet i ranjavaju njegovo jezgro.

Vrlo bogata rnreža motiva Gojerovog (i našeg suvremeniteta) kojima tka svoj tematizirani poetski dnevnik, pjesnički se uobličuje i svaki put ostvaruje unikatno, baladično ili ironično, po nekoj izdvojenoj inačici iz samohvalne humanističke ruševine. Već je u prvom ciklusu, u

---

[♦132] Gradimir Gojer. *Šekspirov sonnet u Trapistima*, Gariwo, Sarajevo, 2015.

Ramu za ikonu, označena refleksivna, misaona putanja uvida u sliku obmanuta svijeta ljudi: esencijalnija, ključna, humanistička točka oslonca na kojoj počiva ljudsko biće – snažnim se poetskim diskursom razotkriva zakašnjela prevara naših maga. Reklo bi se: humanističko i oljuđeno – zamijenjeno je magijskim i alkemijskim, a bivša plodna zemlja čovjekova obitavanja – postala je odvratna razvalina! Biće pjesme, kao samodiktat subjektova jezgra iznosi na vidjelo porazni, banalni detalj koji je kadar smrviti supstancu našeg vjerovanja. *„Uletjeli mali internetski foto"* razara istinu *(„laž svu našu")* koja se vidi više nego ikad, i pred kojom se tresu temelji, *„kruni se san o crkvi"*. U posvemašnom neredu svijeta, potraga za „starim ljubičastim" a izgubljenim „ramom za ikonu", pretvara se u paradoks: više nije nužno pronaći ram u neredu, nužno je „pronaći sveca u ramu nereda, zapanjujućeg". Naravno, da ovdje svaka riječ sjaji sjajem simbola – noseći i zbiljno i metaforično – podjednako i zbiljnu crkvu i zbiljnog sveca, a još češće lažne crkve i lažne svece (od religijske do političke manipulacije). Stihovi nadahnuti svojevrsnim dijalogom sa Sofoklom, ili monologom pred slikom Karavađovom, ili evokacijom na Joneska, referiranje na Krležu, pa apostrofiranje imena Dimitrija Popovića, Mersada Berbera ili Mehe Sefića, ili Ante Brkića – čine nam se pjesmama dubokog samoispovjednog zahvata. Među njima je upravo *Razgovor sa Sofoklom* paradigmatiča pjesanca, uzbudljiva pjesnička tvorevina puna tamnog lirskog tragizma, koja kroz dramatski agon pravi luk od „zrcala ispunjena vatrom" do zrcala u samom sebi, do kojeg se došlo medijem iz „paralelnog svijeta" i koji se nekad nekom kao sukus življenja s ljudima – desio... (Ovdje se sugerira porijeklo nadahnutog „paralelizma": sjećanja na „Edipa" s dubrovačkog Svetog Ivana).

U zrcalu ispunjenom vatrom / Ugledam osobnost tragičnu – kaže se u poetskoj prolegomeni koja neće reći čija je „osobnost tragična" – svoja, „druga" ili „tuđa"? No, središnji dio pjesme je prevratnički jer onaj koji piše otkriva, tragajući, *„ožiljke na svojim rukama"* i *„nedopijen pelen i zore / Ružoprstoj po ratovima stoljetnim, po miru / što se valjda zgodimice javi pa nestane..."*

U Gojerovim pjesmama nerijetko dominira jedna prikrivena ironija, po čijoj se površi ispisuje otklon od licemjerja, od svakodnevice u kojoj se glavno zamjenjuje za sporedno, u kojoj se dvosmisleno mudruje, muti i prodaje sve – tamo gdje više ništa i ne postoji. Takve pjesme autor okuplja u ciklusu *Poštapalica za gusara*, u kojoj istoimena pjesma izrijekom govori:

Na brodici otpuhujem lulu,
Nepostojeću.
Na pohotnoj postelji sanjam ženu,
Nepostojeću. .
U okrilju sjeni umrlih predaka ćutim
Obiteljski sklad,
Nepostojeći.
Molim se na oltaru za gusara,
Na priliku Dimitrija Popovića, portreta mu,
nepostojećeg!

Šest Gojerovih pjesničkih fresaka (Freska I-VI, s ključnom pjesmom na kraju od samo šest stihova, po kojoj je inače naslovljena i cijela knjiga – Šekspirov sonet u Trapistima, čini nam se jednim od najcjelovitijih i samosvojnijih ciklusa u knjizi. *Plamene pelerine, demoni, zaogrnuti blud, krinke i obrazine, zaglupljujuće ponavljanje „kaze o prvosti", prerije neuma, svenarastajući zadah, bakanal nastranosti!* – koja je to autorova paklena uzvitlanost duha uznemirena i nadahnuta, očito, suvremenitetom našeg idejnog svijeta! Dakako, ni u završnoj minijaturi – *Šekspirov sonet u Trapistima* – nema utjehe! Ona je višeznačna poetska konstatacija. Nije ništa ostalo – odgovora nema, čovjek je potpuno beznadan i čini se da utjehe nema*?*

Dok suhonjavi trapistički svećenik, / Nevoljko prihvata dar moj, knjižni, / u mrak samostanski odnoseći mrmor / Osobni, tiho recitiram Šekspira... / U inat! / Za inat!

Šekspirov sonet u Trapistima je knjiga lijepih iznenađenja. Ona je cjelovita i čitka. Ona razgovara s obje dimenzije našega svijeta, vidljivom i nevidljivom. Zašto je onda ne bih smatrao dobrom i preporučio je za objavljivanje i čitanje? To sam uradio ovim tekstom.

Tematski i idejni svijet tekstova Grozdane Olujić određen je ...'zajedničkom željom i sudbinom čovječanstva, onim središnjim prostorom neprestanog obnavljanja antipodnih silnica Dobra i Zla'.

OKO ARHETIPSKE MATRICE

Bajka ne da ni jednom vremenskom isječku da ostane bez njezina sveobuhvatna svjedočenja, vežući svojim genetskim čvorištem cjelokupni prostor čovjekova življenja. Njezina, naizgled, jednostavna struktura, s prepoznatljivim i izbrojivim funkcijama – djeluje svojim oblikom duboko smislenoj, pradavnoj, arhetipskoj matrici koja ne trpi da joj se bilo što doda, bilo što oduzme. Poput duhovnog oka, njezino središte okuplja i emitira energiju koja izgrađuje konkretnu kuću bića ubilježenu u engram kolektivne svijesti – pa iz toga, na kraju, i zrači njezino čudo – čudo mudre metafore uvijek spremne da te učini prisnim i sa svijetom, i sa samim sobom.

Pojavljuje se, kao po nekom zakonu, u trenucima klonuća, u vremenima kada se neke vrijednosti pretvaraju u stereotipe – težeći priteći u pomoć svojom porukom kao podsjetnikom vremena, svojim simbolima velike topline i nataložene pameti.

Bajka je danas daleko prisutnija svojim inačicama utkanim u djela velikih imena moderne i suvremene književnosti (sjetimo se Kafke, Bulgakova, Singera... – nego kao vrsta, kao umjetnička priča – pa njezino svojevrsno obnavljanje u relacijama naših književnosti znači daleko više od puke konstatacije.

Grozdana Olujić, o čijoj smo prvoj knjizi bajki pisali prije dvije godine (*Sedefna ruža i druge bajke*, Mladost, Zagreb), za kratko vrijeme prevedena je u brojnim zemljama, na više od deset jezika! Što svijet traži u tim tekstovima? Traži svježinu svijeta.

Evo, ista autorica ponudila je pažnji čitatelja svoju najnoviju zbirku bajki, izdanu kod istog izdavača, pod naslovom *Nebeska reka i druge bajke*.[♦133]

Tematski i idejni svijet tekstova Grozdane Olujić, nepotrebno je i navoditi. Određen je onom istom, univerzalnom matricom „zajedničke želje i sudbine čovječanstva, onim

---

[♦133] Grozdana Olujić. ***Nebeska reka i druge bajke***, Mladost, Zagreb, 1984

središnjim prostorom neprestanog obnavljanja antipodnih silnica Dobra i Zla, potrage za samim sobom i za strasnom težnjom konačnog „uspostavljanja sklada“ – biti sa prirodom jedno. Izranjajući iz tog jezgra, situacije tekstova G. Olujić i protagonisti njihovi okupljaju oko sebe probrane motive koji tako uspješno izgrađuju linije tlocrta uvijek prisutne aktualnosti. Linije sinkronije i dijakronije kao da nisu „na svom mjestu“ mjesto „eksplozije vremena čitač pokreće sam. U svijesti teksta – istovremeno su prisutna sva vremena.

Primjer naslovne bajke, *Nebeska reka* jedan je od najilustrativnijih tekstova čija će se vertikala stalno pomjerati – u ovisnosti recipijentova unutrašnjeg ogledala. *Nebeska reka*, kratak i sažet tekst, podignut je na razinu simbola, pa će se, kao takav, stalno drukčije otvarati. On je, po svemu, najkraća formula bajkine potrage i potvrde identiteta, izrijeka – biti svoj – zadovoljavanja unutrašnje potrebe za *diferencijalnom skladnošću*.

U ovoj knjizi Grozdane Olujić nekoliko je bajki koje ulaze u okrilje natuknute „sfere“, varirajući motive i razrješujući ih čudima u ljudska rješenja. Ovdje svakako valja skrenuti pažnju na priču *Kameno jaje*, recimo, koja mogućnost vječne ljepote zamjenjuje mjerom čovjekove sudbine i onim što tu sudbinu hrani – ljubavlju.

Arhajski motivi (gramzljivost, recimo, kakav je primjerice onaj na kojemu počiva *Kišna ptica*, autorica izgrađuje tragom klasične bajke; svako rješenje koje se nudi junaku, po zakonima bajki – dijalektikom bajki – uvjetuje se. Međutim, Olujićeva unosi nove razloge koji se izričito imenuju terminologijom recentna vremena, pohlepom koja će se opredmetiti – novčanom naknadom – osiguranja brodova i mornara!

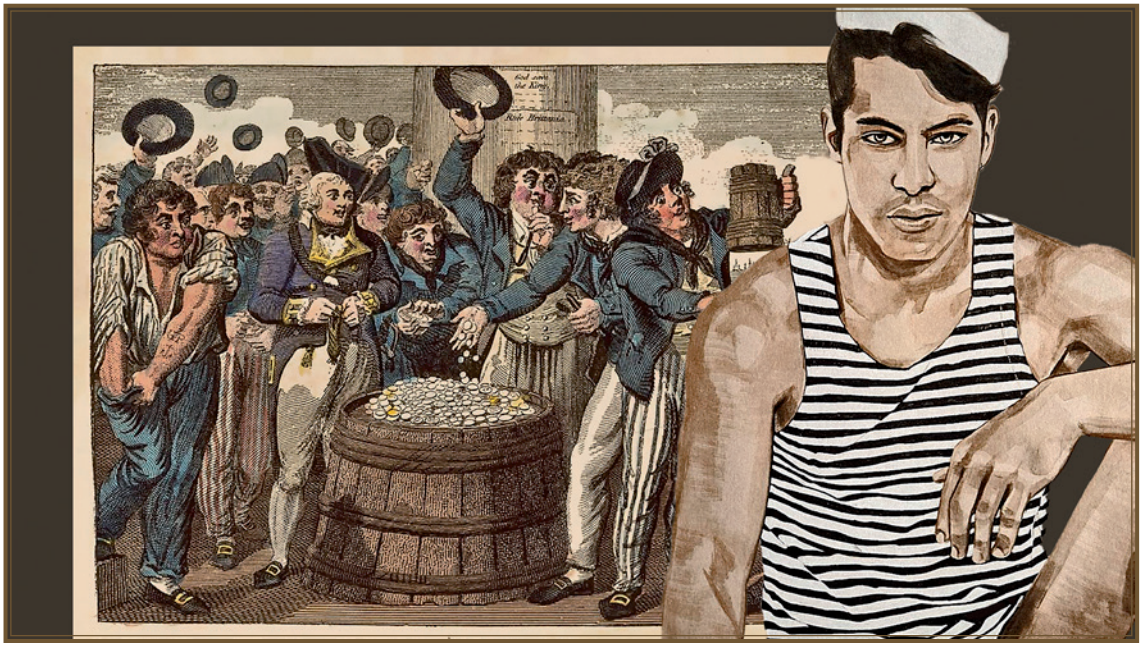
Iščitavanje suvremenog doba i njegovih nelagodnih trenutaka s jakim osvrtom na život djece (zaboravljenih unutar međuljudskih odnosa, poslovnih i podstanarskih, uguranih u neoljuđenu arhitektoniku – betonskih kula i suterenskih sobica) – Grozdana Olujić prezentira senzibilnim likovima dječaka i djevojčice u bajkama *Vrapčev dar* i *Princ oblaka*, tekstovima velike vrijednosti i velike osamljenosti. Dodiruje se, bajkovitim dekorom, i socijalna bijeda i bolesti i posebno – prepuštenost djetinjstva jedinoj adresi koja preostaje: igri mašte, prečestoj nadoknadi za izgubljeni svijet.

Naći će se u knjizi i bajke koje po unutrašnjem bilu i – pokretnu motivu mogu podsjetiti na već usvojene poruke – kakvih se djetinjstvo sjeća primjerima *Ružnoga pačeta*, onim naknadnim u čovjekovu razvoju koje osvjetljava i pravda cijeli život. Ovom motivu valjalo bi, na neki način, prikloniti bajke Grozdane Olujić pod naslovima *Galebova stena* i *Lokvin cvet*.

Većina bajki ima dijete ili djetinjstvo u svojemu središtu, kao junaka ili kao mentalno vrijeme, vizuru mišljenja kroz koju se izgovara svijet. U odnosu na narodnu bajku, ova je vrijedna konstatacija.

Izuzetno je važno napomenuti još neke distinkcije u odnosu na vrstu koja se transformira: da bi se prevladale teške situacije, približila obala za spasonosni iskorak – junacima nije ponuđen nikakav čudesni predmet kojim se osigurava bajkovno premošćavanje. Nadomjestak je u opredmećenju želje koja je kadra da pomjera stvari i svjetove, kako će, otprilike, biti zapisano u tekstu *Mali voz*: – *S čežnjom posmatrajući otvoren prozor, lutka se seti krila koja izrastaju onome koji ih iznad svega želi. Zatim se trže. Ponovo pogleda otvoren prozor. Na ramenima joj je već nešto raslo...*

Tu je i razlog velikog manjka vila i vukodlaka, autoričinim jakim adutom – sve zamjene su nadoknadive pravcima čovjekova mišljenja i djelovanja. Jezični oblici ne nose tragove složenih vremena niti zaboravljenih značenja predmeta i pojava. Ali – atmosfera bajki i zaključci strukture – predaju se u potpunosti očima duše koje traže uvijek isto: da se – potpuno otkrije i prepozna.

Grozdana Olujić posredstvom pohlepnih likovia prezentira gramzljivost u 'Kišnoj ptici', koji će se opredmetiti - novčanom naknadom - osiguranja brodova i mornara!

Pavličić u 'Zelenom tigru' pretpostavlja kažnjavanje odraslih ali se ne kažnjava dječak (kao sudionik pljačke) nego se njegov slučaj rješava na sasvim drugoj poželjnoj razini.

RAVNOTEŽA SA SVIJETOM[♦134]

Igra je, svakako, najdominantnija struktura dječjeg ponašanja, dječjeg mišljenja, napokon – *dječjeg pogleda na svijet*. Akcija je ono fluidno a dinamično jedro koje najuspješnije okuplja niti misaonog svijeta djeteta. Moglo bi se reći da je nezamjenjivost igre nezamjenjivost putanje koja se prelazi između *voljnog oblaka* do prvih *cjelovitih spoznaja*.

Djetinjstvo je poezija – svijet je misao. Djetetova težnja da uspostavi kontakt sa svijetom, težnja je uspostavljanja intelektualne ravnoteže. Otuda u djetinjstvu niz manifestnih igara i pobuna: igra skrivača, žandara i lopova; otuda *osjećaj .sretne patnje* i otuda potreba za samotnim mjestima tavana i *robinzonskih otoka*.

U svakoj od tih pojava spava neko tajanstvo, zapletena je neka zagonetka koja poziva da se razriješi. Zar je onda čudno reći da se skora ni u jednom slučaju autorski, književni tekst ne približava svojim središnjim osjećanjem svijeta biću djeteta kao što se približava roman detekcije. U uspostavljanju ravnoteže sa svijetom, kaže se da dijete uspostavlja *misaonu, intelektualnu ravnotežu* i sa samim sobom: ta samosvjesna reverzibilnost prepoznaje principe svijeta kao principe Dobra i Zla. U pričama detekcije, u kriminalističkom romanu posebno, taj se princip otvara jasnije, preciznije i hitrije. Takav tip proze sve svoje nade polaže u brze izmjene, u fabulu punu napetosti, u akciju koja neprestano drži duh budnim a mozak bistrim. Otuda, moglo bi se reći, skoro da je i čudno što u prostoru dječje i omladinske književnosti kriminalistički roman predstavlja rijetku, za mnoge još uvijek *egzotičnu*, nepoznatu i stranu biljku. Dječji kriminalistički roman neće se pogriješiti ako se kaže, vodi porijeklo od Kästnerova romana *Emil i detektivi* (1928.). a u našim relacijama, od ranih Kušanovih romana. Indikativan je ovaj ulomak iz Kušanove *Uzbune na Zelenom Vrhu*: (Božo obavještava prijatelje o počinjenom „zlodjelu“:

– Koko mi je sve ispričao… noću se odjednom probudio, jer je u snu čuo neke neobične zvukove. Bila je vedra, sasvim vedra noć, a zvijezde...

♦134 Pavao Pavličić. ***Zeleni tigar***, Znanje, Zagreb, 1986.

– Hej, opet si zabrazdio, pjesniče – srdio se Žohar približavajući se pripovjedaču kao da prijeti.

– Bez opisa – napomenu suhonjavi dugonja i također se primače za korak.

– Brže – dometnu treći slušalac izbečivši oči i otvorivši usta – brže!

Uz Lasićevu *Poetiku kriminalističkog romana* – citirani bi ulomak mogao biti neophodan priručnik za svaku avanturu govora o dječjem krimiću! Zaista je prava sreća da je dva takva romana napisao Pavao Pavličić. (O prvom, *Trojici u Trnju*. bila je riječi ranije, a drugi – *Zeleni tigar* – upravo stiže do svojih čitatelja. *Pravom srećom,* zapravo želim istaknuti da su Pavličićevi romani izuzetan doprinos sređivanju vrste, tipa, *mogućnosti dječjeg krimića*. *Zeleni tigar* je još jasnija, pročišćenija struktura od *Trojice u Trnju*, to je roman kakav nam je zapravo nedostajao.

Brojne su niti koje povezuju njegova dva romana. Pronalaženje pljačkaša banke (u zagrebačkom Trnju) i raskrinkavanje kradljivca muzejskih vrijednosti (u Vukovaru); zadaci su postavljeni u prvoj; odnosno u drugoj knjizi. Junaci su isti; Braco, Hrvoje, Tut. Istraga se odvija na dva usporedna kolosjeka: na *službenoj* razini (milicija. odrasli) i na – *privatnoj* razini (dječaci). Dvije paradigme istrage, mada se s vremena na vrijeme sudaraju i žele jedna drugu onemogućiti, ne isključuju se jer su im metode različite. Kao što to biva i u romanima za odrasle (jer se – „strogost inherentna tipu krimića" i ovdje sačuvala) – „privatni detektivi" vode igru, uvijek su „malo" pametniji i obično odraslima „ispred nosa" riješe zagonetku. Može se učiniti da neki kompozicijski blokovi nisu obuhvaćeni, recimo onaj završni – *kazna*.

U dječjem krimiću kazna se ili podrazumijeva (prisustvom „organa"), ili se nikako ne spominje, ili se izričito oprašta i humano rješava. U *Zelenom tigru* pretpostavlja se kažnjavanje odraslih ali se ne kažnjava dječak (kao sudionik pljačke) nego se njegov slučaj rješava na sasvim drugoj. poželjnoj razini. Slična rješenja nalazimo u Kušana, u jednom kriminalističko-fantastičnom romanu M. Matošeca *Suvišan u svemiru*, a evo i u novom romanu mladog Bitenca *Lana – godina mačke*.

Vrijeme romana je zbijeno u nekoliko dana, junaci lišeni svojih obaveze (ferije), a prostor akcije je iskorišten „do daske" (kreće se i kad se – stoji; Dunavom, ploveći u čamcu – *Zeleni tigar!*). Sižejna je okosnica zapravo vrlo jednostavna: dječaci iz zagrebačkih Dugava dio ferija provode u Vukovaru, a – „pustolovine su počele sutradan". Na Dunavu. lz vode izvlače „čovjeka u nečemu". Dječak – „izvađen" iz Dunava. Goran Tribunić. Izgledao je kao onaj „koji se znao braniti u životu". Puca vijest da je opljačkan vukovarski muzej, da su pokradene izuzetne vrijednosti. Djeca se uključuju u akciju. Upadaju u klopku. Tu prokuže

početak konca koji će ih dovesti do klupka… Shvate da je u pljački sudjelovao i neki dječak. Hvataju kradljivca na djelu! ...To bi dakle bila priča – ali je njezina fabulativno-kompozicijska elaboracija, računajući sva tri dijela tipološke sintagme („dječji kriminalistički roman“) – zaista paradigmatična!

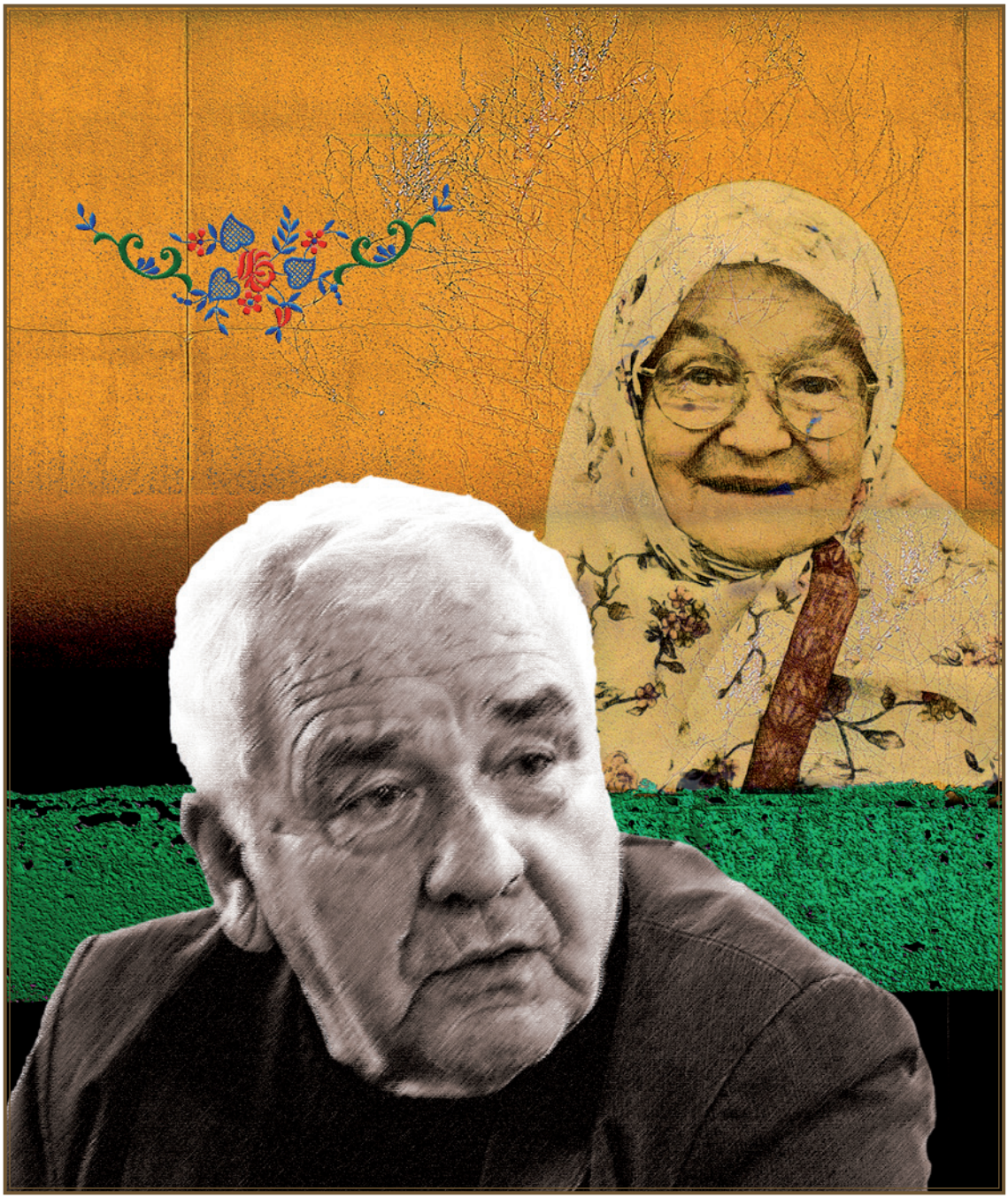
Zanimljiv je način karakterizacija likova u Pavličićevu dječjem krimiću; najčešće se daju u izravnoj funkciji a vrlo rijetko gotovim stavom, izdvojenim opisom. Tako za nemirnog Tuta kaže da kad „osjeti da se nešto zbiva“, počne *oskakivati*, za meditativnog Hrvoja primjećuje „da na osobit način mrdne nosom“ i popravlja naočale, za Gorana, za njegov ukupan dojam dovoljan je potez – „Taj se znao braniti u životu“, a za ribara Darea da je „čovjek sa crvenom bradom koji se jako volio smijati“!

Pavao Pavličić ispisuje jednostavne rečenice ispunjene jednostavnim riječima. Vrlo je malo leksema izvan „standarda“ (limač, tale, rista, frka, guzeljat, predriblati, trokirati). Međutim, ovoga je puta podario puno više humora koji isijava kao duhovitost nutrine teksta, ali i komično-ozbiljnim leksičkim spregovima u naslovima poglavlja, recimo; Čovjek *u nečemu, Zavjera patuljaka*!

Što još? Svakako, pozdrav *Tigru*!

Pavličićevi likovi – ribar Darea, Tuta, Hrvoje i Goran.

U 'Cvrkutanki iz sehare, izabrane pjesma za djecu' Muhidina Šarića rasprostrt je pjesnički prostor očuđene zbilje unutar tradicije pjesničkog iskustva središnjeg južnoslavenskog jezičnog prostora.

OTVORENI SVIJET, PONOVLJENA BUDUĆNOST

Cvrkutanka iz sehare, izabrane pjesme za djecu Muhidina Šarića[♦135]

Postoje knjige koje stvaraju svečanu atmosferu. Stvarane su dugo, i strpljivo, stvarane su predom vlastitog srca i građom iza granica sna.

Knjiga koja me ponukala da ispišem te riječi, ima svog autora, i ime mu je *Muhidin Šarić*. Muhidin je pjesnik, dramski i prozni pisac. Koliko znam, sve su njegove knjige vedre knjige – namijenjene mladoj čitateljskoj publici, sve osim jedne, ili mozda dvije, memoarske, njegova zapamćenja na mračne dane koje je proživio...

Muhidin Šarić bi po vrlo vidljivom pjesničkom djelu u bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj dječjoj književnosti, mada ne i dovoljno istaknutog i valoriziranog, pripadao krugu najpoznatijih bosanskih pjesnika.

Knjiga, s kojom sam počeo svoj kratki uvid u autorv rad, a u povodu njezine sretne pojave, zove se ***Cvrkutanka iz sehare, izabrane pjesma za djecu;*** i to je svečani trenutak u životu živog pjesnika – kad dođe vrijeme da se izabere najbolje, a da se prije toga uoči – da se zaista i ima iz čega izabrati! Izbor je uradio pjesnik i prevoditelj Ismet Bekrić, s vidljivom željom da se javnosti predstavi najbolje od dječjih pjesma što ih je Muhidin dosad napisao i objavio, pisao i objavljivao ravno 40 godina.

Bekrićev izbor predstavlja, čini mi se, puno više od pukog zbira pjesnikovog poetskog repertoara; on predstavlja briljantan presjek kroz pjesnikove raznolike tematske mogućnosti i najdojmljivije estetske dosege Šarićeve poetike. Bekrić je krenuo jedinim i sigurnim

---

♦135 Muhidin Šarić. ***Cvrkutanka, izabrane pjesme za djecu***, Bosanska riječ, Tuzla, 2011.

putem – kronološkim, od prve knjige stihova nekoć mladog Muhidina Šarića ***Spava li dan u mraku***, do neobične poetske enciklopedije prosjedog pjesnika – ispisane u stihovima: ***Iz Majkine sehare***.

Između ta dva udaljena naslova koja omeđuju Šarićevo dosada objelodanjeno pjesničko djelo, sad se savim razvidnom ukazuje, rasprostrt je pjesnički prostor očuđene zbilje kojem Muhidin Šarić nije bio samo nepretenciozni „prepisivač". Dijete koje se igra pripada tom svijetu – i svi smo prošli tim zelenim poljima djetinjstva, u novom djetetu vidimo samo ponovno obnovljen svijet. Našim, premreženim očima Šarićeve poetske vizije možda su same zamke prošlosti obojene zgusnutom nostalgijom, pomalo kao u denikenovski kazanom paradoksu – povratka u budućnost. Djetetu se, mislim, ukazuju u drugom svjetlu, u plavkastoj imaginativnoj izmaglici kao prvotnja slika obrisa svijeta koji je nastao tek njegovim otvaranjem očiju.

◊ ◊ ◊

U cjelini gledano, pjesme za djecu Muhidina Šarića, snažno pulsiraju tradicijom pjesničkog iskustva središnjeg južnoslavenskog jezičnog prostora. Kada su se stvorile pjesničke škole oko Dušana Radovića i Zvonimira Baloga – i jedna i druga utemeljena na igri koja više nije bila narativna (sadržajna i pričalačka) nego leksička (asocijativna i značenjska), očekivalo se da će u bh. pjesništu one, ili nalik njima, dobiti svoj placet, svoj prostor, da će dobiti svoje pjesičke pristalice i svoje sljedbenike. To se na sreću ili na žalost, nije dogodilo na način koji se slutio.

U bh. pjesništvu za djecu postojala je škola koja se još nije uočavala – škola nove osjećajnosti (kao što je prepoznatljiva i u poeziji za „odrasle") konstituirane na duhovnom i jezičnom miljeu domaćih izvora, i usmenih i autorskih. Ta linija zaista ide od Branka Ćopića, Pandže, Nasihe Kapidžić – Hadžić, a preko Ismeta Bekrića povezuje pjesnički naraštaj Rorića, Ešića i, naravno, Šarića.

Osjetljivost kao ljubav i nježnost, duhovitost i igrivost – temeljna su psihološka obilježja tog poetskog modela. Pjesminom strukturom dominira osebujni doživljaj, samorodan i autentičan. Upravo taj iskaz prekriva pjesničko djelo Muhidina Šarića. Muhidin Šarić nije, po usporedbi sa iskustvima spomentih pjesničkih škola, prekretnička autorska figura, ali jest onaj

koji je učinio da dječja pjesma bude i tematski i leksički suvremenija, nerijetko suptilnija, vedrija i metaforički razuđenija.

◊ ◊ ◊

Rekli smo da je Bekrićev *izbor pjesama* Muhidina Šarića svoju strukturu „preuzeo" iz vremenskog okvira, kronološkog pojavljivana pjesničkih knjiga, pa su i ciklusi naslovljeni naslovima knjiga iz kojih su pjesme izabrane: *Spava li dan u mraku, Na krilima neba, Kada plava ptica spava, Kolo kozaračko, Cvrkutanka, Zaljubljena baka, Cvječarnica, Pođi kući, Iz Majkine sehare*.

Već je u ciklusu kojim Bekrić otvara svoj izbor prezentirana pozicija pjesničkog subjekta, njegovo specifično motrište na svijet koji prije nije vidio: čudo i pitanje. Čak je i sami Šarićev naslov (*Spava li dan u mraku*), možda i nesvjesno, urenjen u sami prapočetak svijeta, kada je mrak kaosa nakon Velikog praska sadržavao sve boje, uključujući i bijelu, kada je sveopća noć u sebi krila svjetlo dana.

I pjesnički motivi koji su strukturirali njegove tematske „zbirke" stihova prve knjige – pjesme o prirodi (*Na dan proljeća*), djetinjstvu (*Molimo*) i školi (*Petica*), kao i prvotnje naznake humora (*Sto mu muka, Dva mjehura od sapuna*), te upotreba naslijeđenih formalnih oblika, potkrijepljuje naše navode o plodotvornom odbljesku preuzetog iskustva dječje pjesme iz sh. jezičnog prostora i usmenog naslijeđa (tipa nabrajalice, brzih izmjena slika i pojmova), kojom je uspostavljao i postizavao poželjnu ritmičnost i razuđenu slikovitost gotovo nužnu u književnom tekstu pisanom za dijete (*Dan, Na dan proljeća*, i dr.).

U formalnom smislu, Šarić, oblikujući strukturu pjesme, stihove najčešće „slaže" u katrene obgrljene rimom, što se, učestalošću, pokazuje njegovim temeljnim pjesničkim oblikom, najčešće u osmercu, ali i u razlomljenim stihovima drugih metričkih karakteristika (4 + 4, 4 + 2). Mada autorovo djelo izrasta iz prepoznatljivih fragmenata tradicije i nasljeđa, u otklonu je od jednodimenzionalnih opisa, naracije koja ne zna ništa više osim priče, Šarićev prostor je pročišćen, lirski, uronjen u doživljaj obogaćen (najčešće) personificiranim oblicima pojavnog svijeta. Metaforičnost vizija i efekti dubljeg značenja *boja* (koje uvijek nešto simboliziraju) – njegovo pjesništvo čine bogatijim, estetski uzvišenijim i doživljajno efektnijim.

U drugom i trećem ciklusti (Na krilima neba i Kada plava ptica sanja) svaka će pomnija analiza zapaziti ***širenje tematskog indeksa i leksičkog prostora***. Uz teme „kontinuiteta", česte pjesničke obrade gotovo „tipizirane" starijom školom, u pjesnikov krug interesa ulaze budućnosni motivi ekologije (*Siva slika, Moj grad, Molba, Kad bi hjelo drveće, Cvijet iza rešetaka*). Priroda s čovjekom i djetetom u središtu, pokatkad poprima dramatične srazmjere, molbe, pobune i proteste. Pjesme rimovanih katrena mimetičkog slijeda pokušavaju slaviti ruralno nad urbanim kao zdravije mjesto za življenje (*Dao bih, Pismo djedu na selu*), djeluje pomalo arhaično i pase; tek humor (osobito u *Pismu djedu na selo*) spašava – kao i uvijek – prilike u kojima se našao pjesnik sa svojom „raspričanom" poetskom tvorevinom.

Muhidin je Šarić posebno zanimljiv kao pjesnik zavičanosti i domoljublja. Njegove pjesme nerijetko osvajaju publiku svojom krhkom strukturom i jednostavnošću iskaza temeljnih čovjekovih osjećanja i humanističkih stavova. Pjesnik je, što nije nevažno spomenuti u riječi o njegovim pjesmama, rođen i odrastao u sjenci Kozare, toponima koji nije samo zemljopisni pojam. U tom je svijetu doživio najsretnije i, na istom mjestu, najbolnije trenutke. Kad takav pjesnik govori o domoljublju, onda tu nema ni patetike ni plitke deklarativnosti.

Cilkusi *Kolo kozaračko* i, posebice, *Pođi kući* – male su antologije ljubavnog pjesništva prema zavičaju i svojoj domovini. Mislim da je u tom tematskom prostoru, ma koliko to ne izgledalo tako, potpuno usamljen, samosvojan i cjelovit. Te su pjesme poput „malih oblika", minijatura od pet, sedam, deset stihova. Djeluju poput slučajnih iskaza, od „običnih" riječi koje zrače, u svom vještom prepletu pjesničke sintakse, snažno i uzbudljivo!

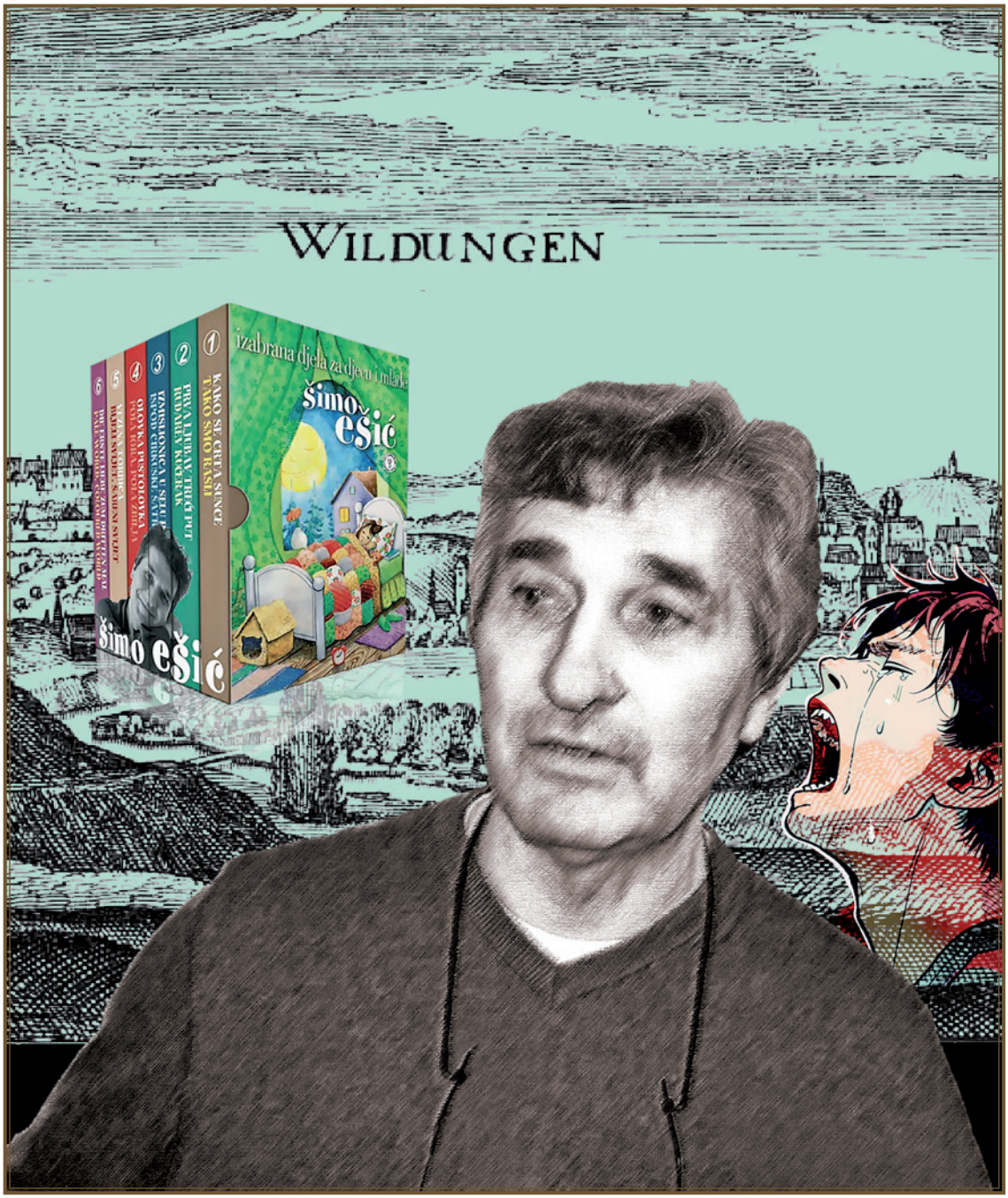
Knjiga izabranih pjesama se završava svojevrsnim rječnikom lokalnih leksema, arhaizama i turcizama, koja se tumače stihovima. Pretpostavljamo da je uvrštavanje ciklusa *Iz Majkine sehare* više udovoljeno autorovoj pedagoškoj vokaciji, a manje književnoj opravdanosti. Dakako, i on, taj ciklus, dodatno govori o autoru, njegovoj nujnoj osjetljivosti, njegovoj umnoj svestranosti i njegovoj časnoj etičnosti.

Izbor pjesama za djecu Muhidina Šarića, u izboru Ismeta Bekrića, sjajna je monografija o pjesniku, zanesenog i zaustavljenog na vječno zelenim poljima, poljima bosanskog djetinjstva koje nije nestalo i nikada neće nestati.

U Mostaru, 23. V. 2011 .

Metaforičnost vizija i efekti dubljeg značenja boja (koje uvijek nešto simboliziraju, kao npr. u „Kada plava ptica spava“) ***– njegovo pjesništvo čine bogatijim, estetski uzvišenijim i doživljajno efektnijim.***

Poruka ljudskog krika bez stilističkog nakita, jer bol reducira govor i izražava se gestom; gesta svodi cijeli život na znak koji je svima rječit.

IZMEĐU PLAČA I SMIJEHA

Šimo Ešić: Sličice iz Bad Wildungena

Pjesnik Šimo Ešić bio je briljantna, osvježavajuća poetska pojava[136] dječje bosanske književnosti već u samom startu, obznanivši svoju neporecivu književnu prisutnost ranim mladićkim knjigama, kakve su *Zdravica na kraju djetinjstva* (1969.), *Vezena torbica* (1973.) ili *Rudarev kućerak* (1979.) – koja je izašla u desetak izdanja i koja mu je priskrbila brojne nagrade za obilje radosti dorovanoj djeci tom specifičnom, „naivnom", virtuoznom umjetninom riječi.

Poetička jednostavnost i humanistički optimizam, mada su zadržani i u najnovijem rukopisu – ***Sličice iz Bad Wildungena*** – ipak nisu „dječja vizura života". *Sličice*, u nizu aspekata, „zatiču i zakivaju" svog čitatelja u stanju intimne prisnosti što se modulira dubokim emotivnim vrtlozima trajnog prisuća „plača i smijeha", kao graničnih osjećanja našega bića. Zbog toga knjiga stihova *Crtice iz Bad Wildungena* svojim iskustvom boli, na kojoj počiva i iz koje izrasta, postaje knjigom strepnji, oštrih rezova, patnje i fantazmogoričnih prizora nesvjesnog, što se majstorskim poetskim činom oblikuju u ispovijest neporecive ljudske izdržljivosti i žudnje za životim.

Pisana je bez stilističkog nakita, jer bol reducira govor i izražava se gestom; gesta svodi cijeli život na znak koji je svima rječit. Ali, ta će naracija svakodnevnog leksika, kad *zaboli*, zanemariti građansku probirljivost – profunkcionirati – metaforički, očudjujući kontekst iz kojeg izrasta pritajena *poruka ljudskog krika*.

Stihozbirka „sličica" Šime Ešića je svojvrsni poetski dnevnik, ispovijedan po svom biću – jer teško je i pomisliti da ima išta intimnije osim iskustva boli bez obala – i po tom je dragocjenost za koju bismo voljeli da se nije dogodila. Ali su, te iste *Sličice iz Bad Wildingena*, nešto najpreciznije kazano bosanskim riječima. Najpreciznije i najpotresnije.

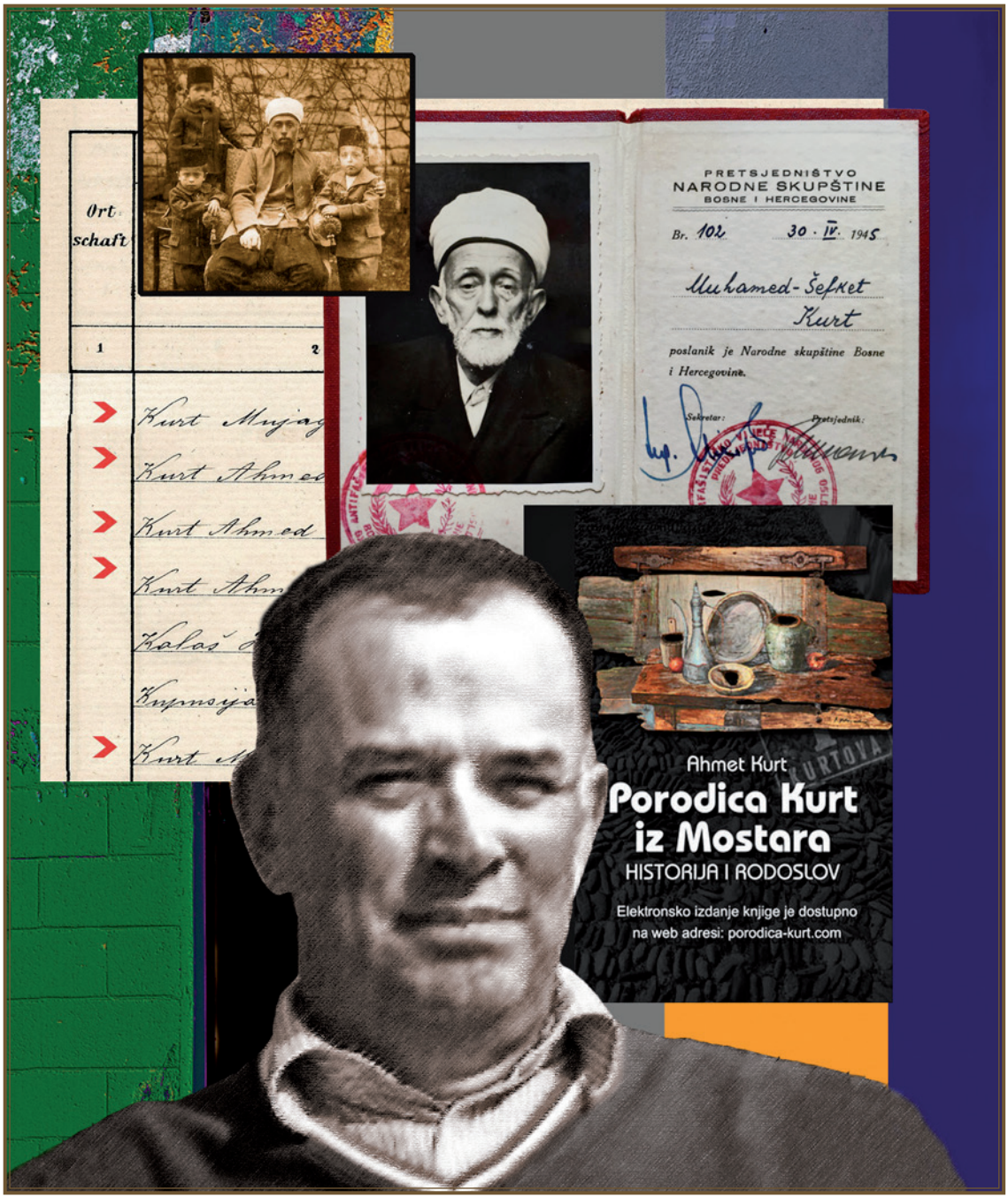
---

[136] Šimo Ešić. ***Sličice iz Bad Wildungena***, Lijepa riječ, Tuzla, 2017.

I.K

III. Historijsko, memorirano

Ahmet Kurt i njegova knjiga o genealogiji svoje obitelji, 'Porodica Kurt iz Mostara / Historija i rodoslov'.
(Ilustracije iz navedene knjige)

OTKRIĆE HISTORIJE MOSTARSKE MIKROSTRUKURE

Ahmet Kurt (Mostar, 1949.) autor je dviju knjiga: prve, *Offentlig konst i Norrköping,* napisane na švedskom, o historiji kulturnih i umjetničkih spomenika u gradu Norrköpingu, i druge, o genealogiji svoje obitelji, *Porodica Kurt iz Mostara / Historija i rodoslov*.

Sarajevska izdavačka kuća „Dobra knjiga“, javnosti je ponudila i Kurtovu najnoviju knjigu, *Mahala Carina u Mostaru / Historija i razvoj grada,*[♦137] bogato ilustrirano fotografijama, kartama i faksimilima historijskih dokumenata, s dodatkom triju recenzentskih tekstova, te indeksom s više od 4.000 imena mostarskih stanovnika od srednjeg vijeka do popisa šehida rata 1992.-1995., i zatočenika u logorima paradržave „Hrvatska Republika Herceg-Bosna“.

Djelo je tematski usmjereno na historijske procedure nastajanja, te višestoljetnog i višeslojnog oblikovanja niza mahala na prostoru Carine, sjeverno od najstarije gradske jezgre, Sinan-pašine mahale. U konačnoj fazi prelaska kasabe Mostar u status grada, na Carini je strukturirano pet mahala nazvanih po vakifima džamija oko kojih su se te mahale i razvile – *Fatime-kadunina, Tere hadži Jahjina*, *Mehmed ćehajina*, *Memi hodžina* i *Ćose Jahjina mahala*. U poznijim razdobljima urbaniziranja, uranjaju u čaršijske strukture i, ujedinjene, nazivaju se singularnim administrativnim imenom *mahala Carina.*

Otkrića nakon ideologijom „naređenog zaborava“

Knjigu, kaže autor, „ obrađuje više tema“ višestoljetnog vremenskog luka gradske historije, od godine 1477. kad je izvršen prvi popis poreskih obveznika na prostoru „(mostarskog) pazarišta“, preko poimeničnog popisa poreznih obveznika kasabe Mostar 1585., formiranja carinskih i mostarskih mahala, džamija i uloge vakufa, zatim popisa vlasnika kuća sastavljenog od Austro-Ugarskih vlasti 1881., stradanja u II. svjetskom ratu, popisa djece ratne siročadi-

---

♦137 Ahmet Kurt. ***Mahala Carina u Mostaru***. Historija i razvoj grada, Dobra knjiga, Sarajevo, 2021.

muhadžira koje su udomili Mostarci i Hercegovci 1943-44., savezničkog (britanskog i američkog) bombardiranja Mostara 1943. i 1944., pa sve do brutalne agresije na državu Bosnu i Hercegovinu i Mostar 1992., poimeničnih spiskova logoraša 1993-1994., te detaljnog demografskog kretanja stanovnika Mahale Carina u Mostaru sve do recentnog vremena, omeđenog 1995. godinom.

Knjigu strukturira 29 naslova kraćih i dužih studija koje teku kontinuirano, mozaično oblikovanih tematskih cjelina. Metodološki, autor je s razlogom preferirao tematsko-kronološki slijed izlaganja. Neki pasaži istraživanja iznenađuju svježinom stila i neočekivanim uzletima koji, ponekad, kao da „trpe" plodonosan utjecaj napetih žanrovskih tekstova! *Malaha Carina u Mostaru* stilski je bliska kronici, nenametljive metodolološke protokolarnosti i jasnog znanstvenog određenja.

Resetiranje i obogaćivanje tradicionalnih tema

Knjigu otvara *Sažetak / Summary*, na bosanskom i engleskom jeziku. *Predgovorom,* autor uspostavlja početnu komunikaciju s čitateljom i najave vlastite studije o temama koje je sebi zadao, a koje kriju nove i otvorenije historijske perspektive potpuno udaljene od stereotipne, diktirane partijnosti i uštogljene historiografije „socijalističkog tipa".

Dakle, na samom startu su historijske elaboracije koje odgovaraju na rano mostarsko razdoblje prvih formativnih obrisa budećeg naselja koji se oblikuju vrlo burno tijekom jednog stoljeća (između 1477. i 1585. – tekstovi: *Zašto je mahala Carina dobila to ime, Postanak i razvoj grada Mostara, Mahala – primarna društvena i upravna cjelina, Kuće u mostarskim mahalama – djela islamske arhitektonske baštine*, te *Carinska mahala i stanovnici 1585*.

Među tim stranicama, zapaža se autorova posebna pozornost temi demografskih kretanja, ratnim gubicima i popisima žrtava, koje će propratiti kroz cijelu knjigu, obuhvaćajući vremena dolazećih stoljeća, sve do posljednje agresije na BiH 1992.-1995.

Prvi citirani popis u knjizi je „poimenični popis poreznih obveznika" obavljen 1477., desetak godina nakon turske okupacije zatečenog stanovništva na području pazarišta „tvrđave s mostom" (*Köprü hisar*). Zabilježena su imena 21 osobe: Radoje sin Vukašina, Radovan sin

Radoja, Ruško sin Radojina, Vukić sin Uška, Radoje sin Uška, Cvetko sin Vukašina, Ivan sin Cvetka, Radosav sin Radina, Vitas sin Ivke, Radko sin Stepka, Božidar sin Radivoja, Ivak sin Radka, Radko sin Stepka, Milosav sin Vlaha, Vuk sin Pribila, Dragić sin Radina, Radič sin Radohne, Nenada sin Dubravca, Radojka sin Godca, Pavo sin Radovana, Radad sin Dobrivoja. Te, 1477. sastavljen je i popis posadnika mostarske tvrđave, na kojem je muslimanskih 30 imena većinom osoba iz raznih dijelova Osmanskog Carstva.

Kroz burni razvoj tog naselja, novi popis poreznih obveznika objavljen nakon jednog stoljeća, 1585. g. u sklopu katastarskog popisa ejaleta Bosna (Opširni katatarski popis za oblast Hercegovinu iz 1585.), pokazat će potpuno strukturiranu kasabu Mostar, s ukupno 15 mahala. Popisom su obuhvaćene dvije tada postojeće carinske mahale: Fatima kadunina mahala u kojoj je 51 osoba porezni obveznik i mahalu Ćose Jahja hodžinu sa 67 domaćina. Kurt donosi još dva poimenična pregledna popisa – posadnika mostarske tvrđave (47) i hajmova (18), novopridošlih osoba u grad, ljudi bez tapija na zemlju i bez ognjišta, srednjovjekovnih bošnjačkih imena. Na temelju tih podataka, računalo se da kasaba Mostar ima oko 3.000 stanovnika.

Tim *prvim staleškim popisima kretanja stanovništva*, autor pridodaje opširnu analitičku studiju *Stanovnici carinskih mahala 1633. do 1842.* Temeljitom analizom sidžila mostarskih kadija stvaranih duže od dva stoljeća (mada su brojne zbirke te dokumentacije nestale u ratovima i požarima), Kurt rekonstruira tokove ljudskih resursa iz činjeničnog materijala sudske provjerljivosti. Slažući vlastite spiskove, Ahmet Kurt donosi i popis 120 osoba kojima je u mostarskom sidžilu Šerijatskog suda (1830.-1850.), osim imena i carinske adrese, navedeno je i prezime – što je praksa novijeg datima.

Netaknuti dokumenti i otvaranje uskraćenih spoznaja

Nakon uvođenja Tanzimata g. 1833., s cijelom mrežom reformi u Osmansko Carstvo, ruinirano i zahvaćeno bunama i rasapima, novi reformirani zakoni o upravi, o agraru i o uređenju vlasničkih odnosa, stizat će vrlo sporo i u Bosanski ejalet i u šeher Mostar. Međutim, presudni značaj u zakonskoj regulativi bit će od austrougarske okupacije Bosne

i Hercegovine 1878. Mada je okupatorska vlast gotovo besprijekorno dokumentirala svaku svoju javnu akciju, čudno je da su historičarima ostajale nevidljiva i „brda dokumenata" u najpoznatijim, svjetskim arhivima, kakav je npr. *Bečki ratni arhiv*, za koji se pupčanom vrpcom veže „naša Austro-Ugarska epoha".

Istraživanja vezana za mostarski Katastar, pronalaženje cijelog katastarskog arhiva u Ratnom odjelu Državnog arhiva Austrije, Ahmet Kurt je temeljio na izvornoj građu nastajaloj poglavito od 1881. do 1884., prvim premjeravanjima zemljišta, mezarišta, gradskih površina, ulica i privatnih parcela i popisima vlasnika kuća, što ovo poglavlje čini prvorazrednim u autentičnom smislu i moćnim u smislu korekture zabluda, od krivotvorenih naziva toponima, kartografskog uvida u otuđene i uzurpirane „privatne i državne" imovine (zemlje, vakufa, nastambi).

I spisak vlasnika kuća *Mahale Carina*, Kurt je pronašao u Ratnom odijelu, potpisan od kapetana Eliasa Živića 5. januara 1883. Spisak ima 25 stranica, pisan rukom, a Ahmet Kurt je uočio i ispravio greške, te sredio popis vlasnika po abecedi. Poglavlje je obogaćeno reprintima pojedinih kartografskih stranica i administrativnog popisa vlasnika kuća.

Neke katastarske sekvence o uzurpiranim zemljištima su i danas vrlo aktuelne i predmeti sudskih rasprava, primjerice zemljište Velikog Lakišićevog harema na kojem je Austro-Ugarska izgradila Željezničku stanicu, te parcela na kojem je izgradila kompleks Sjevernog logora, danas Univerziteta „Džemal Bijedić", imanja porodice Abaza.

Spisak vlasnika kuća mahale Carine je unikatan, precizno rubriciran, sa šest kolona – s rednim brojem upisnika, njegovim imenom i prezimenom, građanskim statusom, s brojem objekata i brojem stambenih jedinica. Ukupno je bilo 465 kućnih brojeva, 497 kuća (od toga 113 prizemnice i 384 kuća na sprat), – 1886 stambenih jedinica (soba). Konfesinalno gledano, većina vlasnika su bili muslimani, a manjim dijelom pravoslavci; po socijalnom statusi među muslimanima su prevladavali veleposjednici i pripadnici vojske i uleme (vjerski službenici, šerijatske sudije, imami, vjeroučitelji, muderisi), a među pravoslavnima trgovci i veleposjednici.

Značaj ovog poglavlja je višestruk i prelazi okvire jedne uobičajene recenzije znanstvenog autorskog teksta.

Zapanjeni smo historiografskom šutnjom

Prethodnim tekstovima Kurt je, rekao bih, pripremao historijsku infrasturkuturu na koju će položiti i, pred našim očima, secirati teme sakrivene od historijske znanosti.

Prvi tekst iz „ratnog ciklusa“, *Carinski muhadžiri i izbjeglice u toku Drugog svjetskog rata*, (mada oni nisu „carinski muhadžiri“ nego udomljeni na Carini), započinje gotovo literarnim opisom vagona 3. klase nakrcanog djecom mlađom od 13-14 godna, koja – moglo bi se pomisliti – putuju vozom prema Mostaru, na teferič – ali nažalost nije tako. Riječ je o posebnoj vožnji specijalne kompozicije od 10 vagona sa šest stotina mališana koja su, nakon što su im poklani roditelji, ubijeni ili nestali u ratnoj klaonici istočne Bosne i Sandžaka, brigom „Merhameta“ okupljena u Sarajevu, nakon trećeg vala četničkih pokolja – započeli svoje putovanje *na put spasa* u Hercegovinu, 31. 10. 1943.

Frapiran sam slojevitim i dubinskim uvidom u ovu zatamnjenu, malo poznatu temu. U svakom slučaju, ovo je prvi put cjelovito i metodološki jasno obrađeno poglavlje tragične istine o djeci poklanih ili u ratnim vihorima izgubljenih roditelja, malenih muhadžira kakvih se našlo oko tri hiljade udomljenih u dolini Neretve – u Ostroščcu, Jablanici, Mostaru, Blagaju, Bijelom Polju, Vitini, Ljubuškom… Očito se ne radi samo o njima koji su stigli 31. 10. 1943., nego i u 1941. i 1942., nakon prvog i drugog vala četničkih pokolja na Drini.

U studiju je inkorporiran i spisak osoba koje su primile u svoje porodice jedno, a neki i dvoje djece, čiji je original ili izgubljen ili nije nikad ni postojao, a ovaj je po sjećanju i svojim bilješkama sačinio rahm. Hivzija Hasandedić. Kurt je tokom vlastitog istraživanja došao do još nekoliko neuvrštenih imena udomitelja, pa ih je priključio u Hasandedićev spisku.

Hladni, znanstveni diskurs autora Ahmeta Kurta „prošaran“ je citatima iskaza pribilježenim u susretima s bivšom preživjelom djecom, punih boli i trauma dovoljnih za cijeli svijet… Oni svjedoče poznatu misao da rat ne bi bio toliko okrutan, kad u njemu ne bi bilo djece.

Kurt, i sam zapanjen historiografskom šutnjom nad tom *dječjom patnjom* bošnjačkog naroda, kaže, da o toj složenoj humanitarnoj akciji u najtežim godinama 2. svjetskog rata Bošnjaci Mostara i cijele Bosne i Hercegovine – nema ni jednog jednog sustavnog teksta ili knjige, od velikog mora tzv. partizanske publicistike naštancane nakon 1945. godine.

Čak, kaže, nema spomena ni u jednoj jedinoj knjizi onog svima poznatog partizanskog publiciste, Mostraca, autora blizu 30 knjiga s tematikom iz NOR-a – da, nevjerovatno!

Uz prethodnu historiji nepozatu temu, o udomljavanju djece muhadžira, evo još jedne teme koja se u „jugoslavenskoj historiografiji" kako je sebe ideološki voljela predstavljati, u širokom luku zaobilazila, a kad nije mogla – onda ju je krivotvorila!

U kolektivnom sjećanju, ali ne i u udžbenicima iz kojih se učila historija o 2. svjetskom ratu, do danas se očuvao pokoji fragment, memoarski zapis o savezničkim bombardiranjima Mostara, obično vezan za konkretni gubitak srušene kuće ili poginule osobe nekog iz porodica koje smo poznavali. Do pojave ovog Kurtova teksta, bombardiranje zajedničkih eskadrila engleskioh i američkih zrakoplovnih snaga, spominjalo se tek po civilnim žrtvama, ali žrtve nisu stavljane u kontekst savezničkih akcija! „Spominju se samo u epizodi spašavanja i brige o britanskim i američkim vazduhoplovncima koji su iskočili iskočili padobranima iz pogođenih aviona na teren pod partizanskom kontrolom" – piše A. Kurt. Zašto? Kurt ističe dva razloga: prvi je razlog u bazičnoj postavci „partijsko-partizanske" historiografije koja tvrdi da je oslobođenje Jugoslavije isključivo djelo NOB-a na čelu s drugom Titom, a drugi je razlog – manipulativni! Sve žrtve je trebalo prikazati kao žrtve fašističkog terora, pa i te stradale u ruševinama vlastith kuća eksplozijom bombi bačenih iz savezničkih bombardera.

Kurt minuciozno raspliće niti te vrlo složene borbene organizacije, opasnosti i izvedbe borbenih operacija u kojima su sudionicima bili vrlo mladi piloti, 20-godišnjaci, mnogi samo sa obaveznim, minimalnim školskim letačkim iskustnom. „Svakih pet mjeseci su ginule kompletne posade u svih pedeset aviona grupe", prepisuje autor s memorijalne spomen-ploče postavljene u bivšoj savezničkoj bazi u talijanskoj Manduriji.

Pilotima su najvažniji zadaci bili bombardiranje postavljenih ciljeva u Jugoslaviji i susjednim državama – Austriji, Madžarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Jugoslavija je smatrana prijateljskom zemljom, a ostale – fašističkim, zemljama s kojima su u ratnom sukobu. Zbog toga su maksimalo pazili u ciljanju meta u Jugoslaviji, koje će izazvati što manje civilnih žrtava. Prelijetanje i bombardiranje Mostara, po datumima letenja, po broju bombardera u grupi, satnici i po broju ispuštenih bombi iskazanih u tonama. Taksativno se navode ciljevi bombardiranja u i oko Mostara 15. 12. 1943., 8. 1. 1944., 9. 1. 1944., 14. 1. 1944. i 2. 1. 1944. Zanimljivo je, zaključuje Kurt, da se po „kolektivnom sjećanju (…) tvrdi

da je Mostar imao veoma važan vojni značaj, te je radi toga bio skoro svakodnevno izložen udarima savezničke avijacije.“ Autor se upušta u daljnje, komparativne analize, koristeći američke izvore, knjigom *Combat Chronology Of The Us Army Air Forces 1941–1945.,* te američkim arhivima iz 2. svjetskog rata dostupnim digitalnim pretragama.

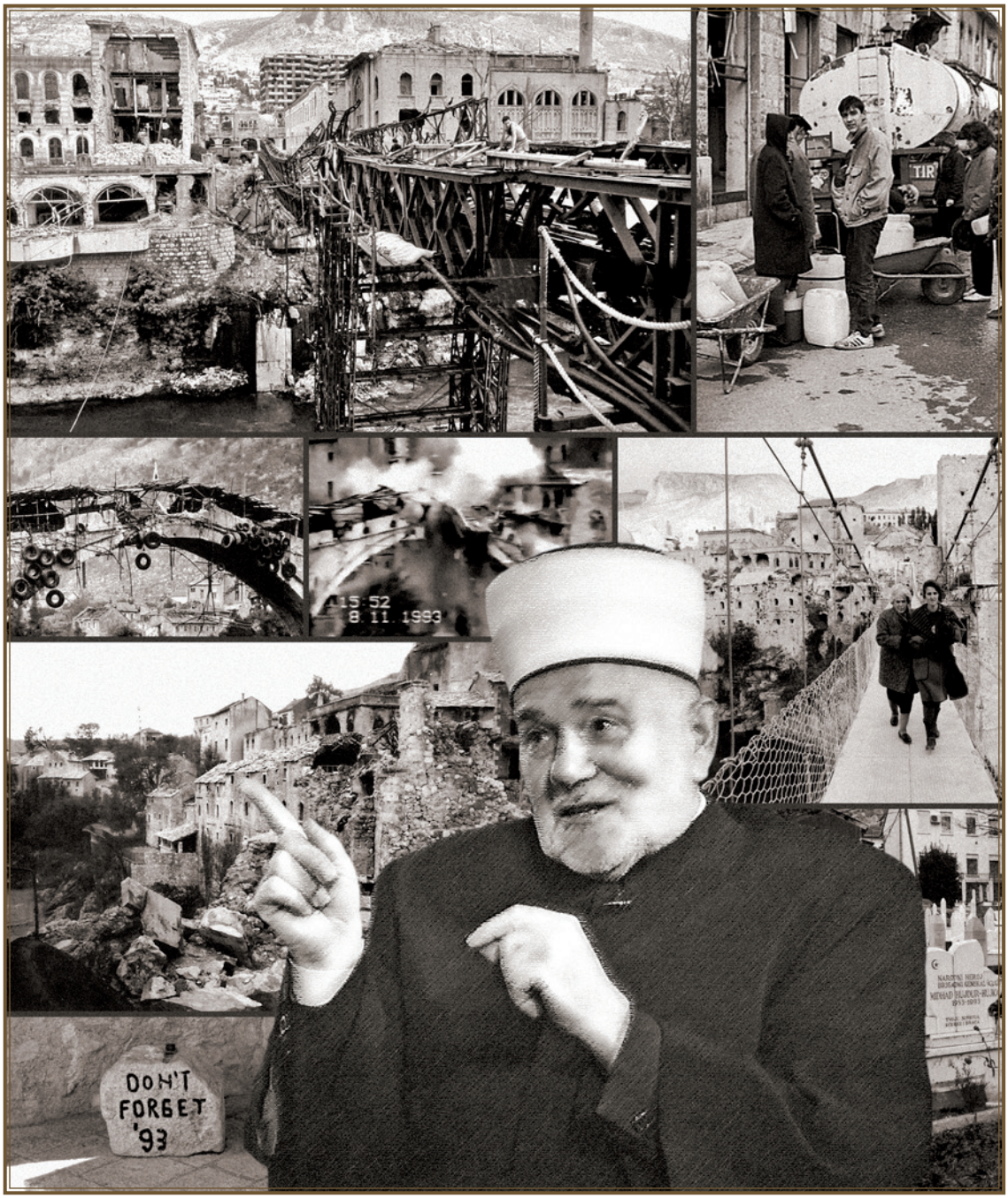
Ahmet Kurt donosi i neobjavljeni poimenični spisak 88 žrtava bombardiranja mostarskih kvartova Cernica i Panjevina, za koji se kaže da je nepotpun, i da je u posjedu Muzeja genocida u Beogradu. Za najveći broj poginulih se navodi samo godina pogibije, 1944 (34 osobe), zatim 14. 1. 1944. (27 osoba) i 17. 4. 1944. (24) Autor navodi i brojve poginulih u bombardiranjima po anonimnim izvorima u *Hronologiji Narodnooslobodilačkog rata 1941-1945*. i Miletićevoj knjizi *Srednja ulica*.

Knjiga se zatvara spiskovima koji nam u sjećanju oživljavaju likove *Poginulih i umrlih stanovnika mahale Carina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, Poginulih *i ubijenih stanovnika Carine u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995*., *Spisak lograša sa Carine u logorima HVO-a 1993-1994.,* zatim članci *Higijenski zavod – Ratna bolnica 1992-1995*., *Mrtvara*, *Dječak Sanel Pošković – dvostruki ratni izbjeglica*, i, najposlije, poglavlje *Stanovnici mahale Carina 1935 – 1995.*

Najposlije...

Iz rečenog je sasvim jasno da knjigu Ahmeta Kurta *Mahala Carina u Mostaru / Historija i razvoj grada* smatram izuzetno vrijednim znanstvenom djelom, posebno snažnim u obradi tema koje je naša historiografija ignorirala ili je, nekim od njih, čak i falsificirala ciljeve. Tekstovi su potkrijepljeni bogatom i relevantnom literaturom i nizom rezultata vlastitih istraživanja, u kojima se autor poglavito služio modelima intervjua i razgovora..

Knjiga obiluje brojnim imenima, nerijetko poznatih historijskih figura, ali i mase „običnog svijeta“ koji – bez obzira na svoju životnu skromnost – sudjeluju u kreiranju lokalne i nacionalne historije i, Mostarcima prepoznatljive, one specifične isprepletenosti misaonosti, vedrine i humora, od čega je satkan i jedinstveni *Duh Grada Mostara*.

Kronika Seida ef. je borba za opstanak Bošnjaka u Mostaru i Hercegovini, borba u različitim vidovima – od puke odbrane golog života do odbrane političke, ekonomske, vjerske, prosvjetne i kulturne slobode.

KAD JE MOSTAR TREBAO BITI SREBRENICA

Po svom ukupnom djelovanju posljednjih dvadesetak godina i po utjecaju koje je to djelovanje proizvelo na druge ljude, ***Seid ef. Smajkić*** je,[♦138] jedan od najznačajnijih mostarskih Bošnjaka novijeg vremena. Seid ef. došao je na najvišu vjersku funkciju u Hercegovini, kao mladi i obrazovani imam. Nije napuštao svoj Mostar ni u najtežim danima rata, nije nikada pokleknuo i sageo glavu pred onima koji su se zdušno trudili da Bošnjacima „saviju šiju". Seid ef. je, kao neposredni svjedok političke i ratne zbilje u Mostaru i Hercegovini, savjetovao i upozoravao i najviše političke predstavnike svog naroda, prije svega predsjednika A. Izetbegovića, na greške koje se čine u vrhu državnog i političkog vodstva – s teškim posljedicama za Bošnjake! Kad se to ima na umu, onda je moguće reći da je ***profil autora*** od presudne važnosti i vjerodostojnosti: on je baš ***pozvan*** i ***predodređen*** da bude piscem ove važne knjige, kao neporecivi očevidac ili izravni ili indirektni intelektualni kreator stavova koji su snažno djelovali ne samo na mišljenja i akcije ljudi koji su ga po prirodi zvanja okruživali, nego su, nerijetko, utjecali i na mišljenja lokalnih i međunarodnih političkih figura, vezanih za sudbinska pitanja Hercegovine i, posebno, Grada Mostara i sudbine Bošnjaka u njemu.

Tema, vrijeme i prostor autorova interesa

Tema rukopisa je borba za opstanak Bošnjaka u Mostaru i Hercegovini, borba u različitim vidovima – od puke odbrane golog života do odbrane političke, ekonomske, vjerske, prosvjetne i kulturne slobode koje su bile u posvemašnjem urušavanju pod silom ratne, oružane agresije i ucjenama poratne, perfidne politike u kojoj su sudjelovali i domaći i strani

---

♦138 Seid Smajkić. ***Mostarsko muftijstvo od 1992. do 2012. godine – Značaj Islamske zajednice u odbrani Bošnjaka i države BiH***, El-Kalem, Sarajevo, 2015. Izlaganje na predstavljanju knjige u Studentskom hotelu, Mostar, 28. 12. 2015.

protagonisti. U drugom dijelu knjige, dominantnije su vjerske kronike, rekonstrukcija i obnova Islamske zajednice, prije svega ponovnog podizanja porušenih džamija, te kadrovske obnove i sređivanja pravne dokumentacije vakufskih dobara.

Kronika Seida ef. vremenski započinje raspadom Jugoslavije, odnosno početkom rata u Bosni i Hercegovini (1992.) a završava nakon 20 godina (2012.). Zemljopisni prostor dešavanja događaja koje opisuje – prostor je i muftijstva i Hercegovine s Mostarom kao epicentrom lokalnog zbivanja, mjesta izravnog sraza dviju političkih opcija žestokih ratnih sudara prvo sa srpsko-crnogorskim dobrovoljcima, potom srbiziranom JNA i četnicima, a potom političkog razlaza između Hrvata i Bošnjaka, te, ubrzo, nakon potpisivanja Vance-Owenova plana, i žestokog, agresivnog hrvatskog zahtjeva za potčinjavanjem svih organizacijskih vojnih struktura pod isključivu komandu HVO i separatnu, paradržavnu strukturu HZHB – koja će ubrzo postati istoimena Hrvatska Republika Herceg Bosna! Naravno, kao muftija, vodi brigu i o svim bošnjačkim muslimanima u brojnim hercegovačkim naseljima koje pokriva struktura islamske zajednice i Muftijstvo kojemu on stoji na čelu.

Struktura rukopisa slijedi tematsko-kronološku putanju, isprepliću ći različite oblikovne forme saopćavanja; ponekad je to memoarski način u prvom ili trećem licu, nerijetko u obliku službenih zapisnika, memoranduma, starijih „muslimanskih rezolucija" i novih kolektivnih deklaracija napisanih pod silinom ponovljenih fašističkih simbola i klanja, kao i drugih pisanih oblika – intervjua, popisa, pisama i uputstava, preporuka, raznih službenih zahtjeva i službenih izvještaja s terena – vjerskih institucija, kulturno-prosvjetnih i humanitarnih organizacija, itd. itd.

Knjiga je dakle izrazito ***dokumentarnog*** karaktera i kao takva neusporedivo važna kao moguća historijska građa za proučavanje ratnih i poratnih događanja viđenih kroz prizmu istaknutog pojedinca, koji je bio na mjestu s kojeg se sve dobro vidjelo i na koje su se slijevale brojne informacije o događajima što su konstituirale opako historijsko vrijeme.

Žanrovski je najbliže kronici, koja se, nerijetko, kombinira i varira sa drugim vrstovnim formama – autobiografijom, objektivnim izvještavanjem (u 3. licu), intervjuima i službenim tekstovima u različitih oblicima.

Pregled sadržaja. U gruboj podjeli građe, mogu se uočiti dvije cjeline: prva cjelina svjedoči o političkim, vojnim, humanitarnim i kulturnim događajima u ratnim, a druga

o svjedočenju u poratnim godinama – vremenu rekonstrukcije porušenog, spaljenog i razorenog kulturnog nasljeđa (džamija, mostova, škola, univerziteta, stambenih objekata, prometnica….), potom obnove duhovnog, prosvjetnog i naučnog života. I prvi i drugi dio strukturiraju poglavlja naizmjenično prezentirana, poštujući približan kronološki redoslijed, a ne redosijed po tematsko-motivskoj izbirljivosti. To doduše pridonosi dojmu da je knjiga heterogena, da joj jedan sloj predstavlja neposredno autorovo sjećanje, drugi zbirku dokumenata i izvještaja političke i humanitarne prirode (rezolucije; izvještaji), treći izvještaja o ratnim i humanitarnim prilikama u Hercegovini (bez Mostara), četvrti o kulturno-vjerskim prilikama, simpozijima, okruglim stolovima, Bošnjačkom saboru 1993. itd.

Rukopis započinje nužnim ***Uvodom*** koji u najsažetijem obliku ocrtava političke procese koji strmoglavo vode u disoluciju Jugoslavije, otvorene agresije srpsko-crnogorskih a poslije i hrvatskih postrojbi, koje se, uz prešutnu podršku međunarodne zajednice, okrutno obrušavaju na državu Bosnu i Hercegovinu (stvaranjem novih, satelitskih paradržavnih i paravojnih struktura i etničkim čišćenjem „svojih prostora" od drugih.), ne obazirući se na legalne bosanskohercegovačke institucije i državne funkcionere izabrane na demokratskim izborima.

Iz te historijske sekvence koja se odnosi na cijeli državni prostor, autor otvara podtemu sigurnosnoga stanja Mostara te dolaskom rezervista u septembru 1991., proširivši je posebnim rukavcima o „nemogućoj političko-bezbjednosnoj situaciji Bošnjaka", te izvještajem o kontroverznoj odluci Kriznog štaba (29.4.1992.), ***kojom se odbrana Mostara daje u ruke Hrvatskog vijeća obrane***. Od tada se, zapravo, otvara i prostor sumnje da je Mostar „prodan" i da je u toj prodaji SDA imala neporeciv doprinos. HVO je, preuzevši odbranu, odmah raspustio Krizni štab i imenova Ratnu vladu (postavljenu od predsjednika HVO-a), prekinuvši sve veze s legalnom Vladom u Sarajevu. Autor izravno kaže: „Tako je zapravo izvršen klasični vojni udar i utrt put u proglašenje Hrvatske Republike Herceg Bosna."

Od tog trenutka u Mostaru provokacije i zastrašivanja preuzimaju „jahači Apokalipse", pokrećući ratnu mašineriju kakva od drugog svjetskog rata nije viđena u svijetu po svojoj krvoločnosti – upotrebi svih ratnih i zločinačkih sredstava da se dođe do, u zagrebačkim kabinetima, zadanog političkog cilja: otimanja Grada i Hercegovine, proglašenju Hrvatske

Republike Herceg Bosne s Mostarom kao „hrvatskim stolnim gradom". Da bi se ostvario taj „stoljećima sanjani san", inžinjerima rata na putu su bili oni koji nisu Hrvati, a njih nije bilo malo. Militantni um po svojoj prirodi stvari rješava jednostavno: Politika Mate Bobana i Franje Tuđmana koja se provodila u BiH i posebno u Mostaru i Hercegovini, dikirala je koncept tzv. humanog preseljenja, pa je u tom smislu doseljavala Hrvate iz Srednje Bosne (osnivajući nova naselja poput Bobanova i Suškova), a Bošnjake masovno protjerivala, zatvarala u konc-logore i raseljavala u „treće zemlje". Tako je postignuto, najodvratnijim ratnim sredstvima, ono što se željelo: promjena statističke slike Mostara i Hercegovine, u kojoj su Hrvati na svim razinama postali većinski, a Bošnjaci manjinski narod. Što se tiče Srba, oni su svedeni, istim zlokobnim sredstvima, na neprimjetnu i gotovo beznačajnu statističku nacionalnu manjinu. S krajem rata, ti ciljevi HDZ-a međutim nisu liferovani, nego se, kako uvjerljivo sjećanjima i relevantnom dokumentacijom ilustrira muftijin rukopis, žilavo bore na reafirmaciju i potpuno je neizvjesno hoće li, uz očitu (mada nevješto kamufliranu) međunarodnu podršku – pobijediti u miru, 20 godina nakon što je oružje ušutjelo.

Poput dokumentarne rijeke, autor niže događaje i procedure koji su relevantni (kao osobno viđenje) same organizacije odbrane, primjećujući dezinformacije što su je ometale i opterećivale, te uloge generala po liniji Rasima Delića, Sefera Halilovića i Atifa Pašalića, koja nije išla bez „nekog tihog rata" među posljednjom dvojicom. Autor nerijetko traži i potvrdu svojim zapažanjima, služeći se citatima iz ratnih novinskih izvještaja („Oslobođenja") ili drugih pisanih izvora. Citatima se služi i kad, paralelno s tokom ratnih segmenata svoje kronike, govori o Bošnjačkom saboru (27. 9. 1993.), na kojem je donešena historijska odluka o povratku nacionalnog bošnjačkog imena narodu i bosanskog imena jeziku. I kad govori o kulturnim, mada oskudnim proplamsajima (koncert hora Mostarski bulbuli, izložbi slika J. Nikšića, I. Novalića i A. Jakirovića), neće odoljeti a da ne posegne za citatom P. Matvejevića iz njegova lamenta o rušenju Starog mosta.

Posebno poglavlje je posvećeno „hronologiji događaja vezanih za organizaciju grada Mostara od 1994. godine"., izuzetno važnom poglavlju koje sadrži i političke procjene s važnim i živim reperkusijama i na današnje vrijeme kad Mostarom upravlja „samo jedan čovjek".

Uništavanje ljudi i muslimanskih dobara Hercegovine

Veliki broj manjih poglavlja, od kojih se može sastaviti zasebna knjiga, odnosi se na strukture Islamske zajednice, na Muftijstvo – na njihovu poharanost i hotimično ciljano uništavanje od prvog dana rata; donosi popise miniranih i srušenih džamija, ubijenih imama, uništenih islamskih učilišta i drugih objekata u njezinu posjedu ili na njezinoj brizi. U toj tematskoj cjelini, svjedoči konstituirajućoj sjednici Rijaseta IZ (1994.), na kojoj mu se odaje priznanje na „uloženom naporu oko povezivanja i zbrinjavanja muslimana Mostara i Hercegovine". „Islamske teme" su i popisi, pa i kratke notice, bilješke koje nas podsjećaju na prve ratni ispraćaj hadžija, na održan sastanak i primopredaji dokumenata Salih ef. Čolakovića s reisom Mustafom Cerićem, „usputnih" krokija o muftijinim posjetama Livnu i Stocu, te o hapšenju i mučkom ubistvu iranskog novinara S. M. Nevada od strane HVO – sve iz 1994.

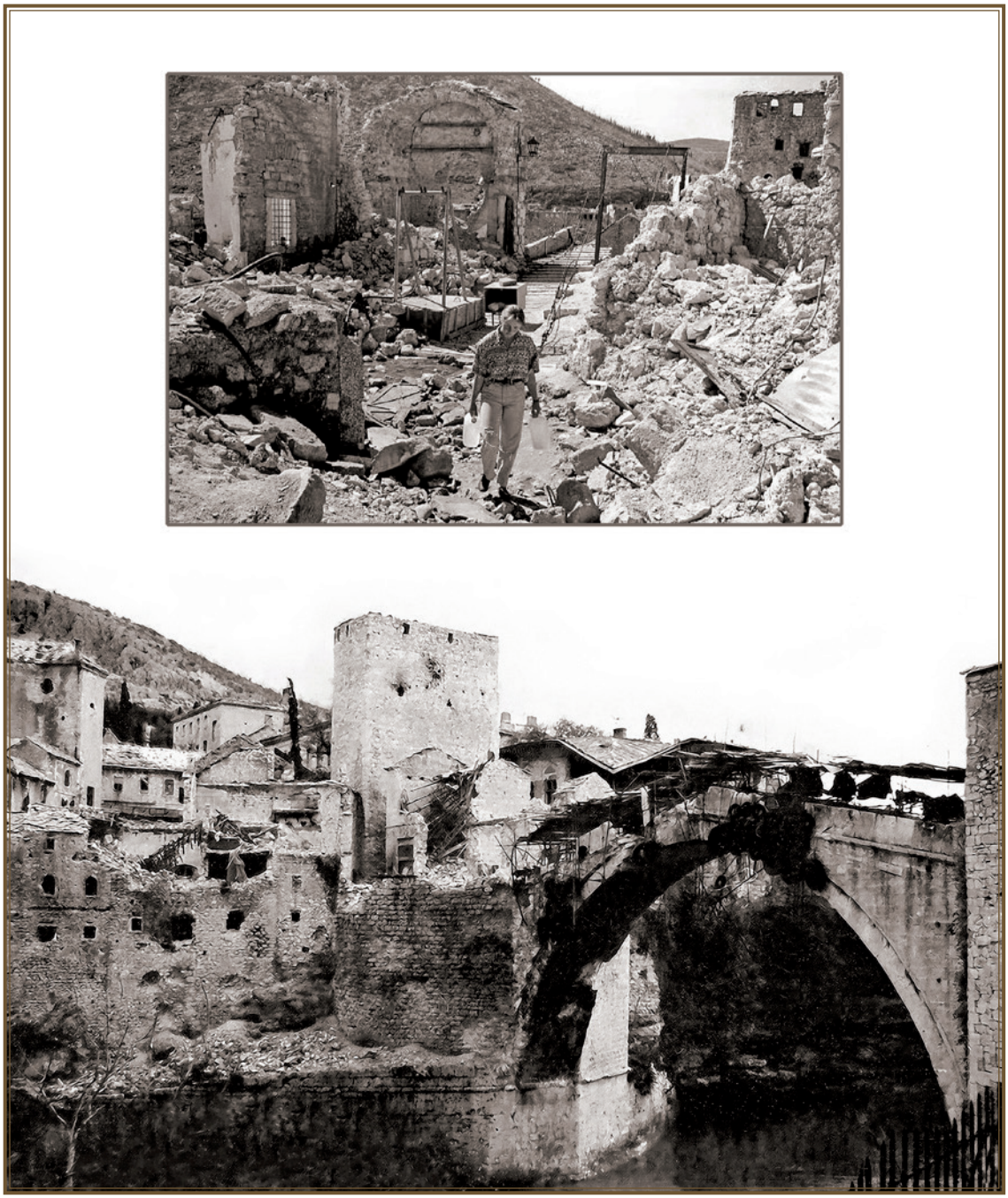
Vrlo dobro su ocrtani karakteri, bez psihologiziranja, ne samo neprijatelja i agresora, nego i bošnjačkih protagonista, nerijetko slučajnih ljudi, mutnih i sebičnih, ali i običnih, koji su se izdigli nad narodom svojom požrtvovanošću i svojom ljubavlju za zemlju koju su im očevi ostavili. Ponovno je ukazao, primjerima iz najtragičnijih godina opstanka zemlje i naroda, koliko „naš čovjek" može biti „požrtvovan" u pravljenju štete svome kolektivitetu kakvi su primjeri prvotnjeg, tragičnog rasapa unutar vrha SDA, koju zadugo nije razumijevao ni sami predsjednik Izetbegović. Posebno su upečatljive sekvence rukopisa gdje autor progovara iz svog jezgra, kad se u tekstu javlja njegov JA, kao onaj antologijski kad u memoarskoj rekonstrukciji kojom evocira uspomenu pješačenja od svoje kuće do sjedišta SDA na Rondo da bi upozorio na sadržaj tajne dojave o planiranom hrvatskom napadu na Mostar 9. maja 1993., kada su postrojbe HVO pohapsile cijeli grad i napunili nogometni stadion i djecom i odraslim – kad je započela golgota građana Mostara i kada su otvoreni zlokobni Prlićevi i Bobanovi konc-logori. Zapanjujuća je, po muftijinom svjedočenju, neobaviještenost i naivnost tadašnjeg vrha mostarske i regionalne SDA; ni slutili nisu „šta se iza brda valja", u najneposrednijoj blizini, a kamo li da je nešto poduzela – pa čak ni na muftijino upozorenje! – da se spasi što se spasiti da!

Umjesto zaključka

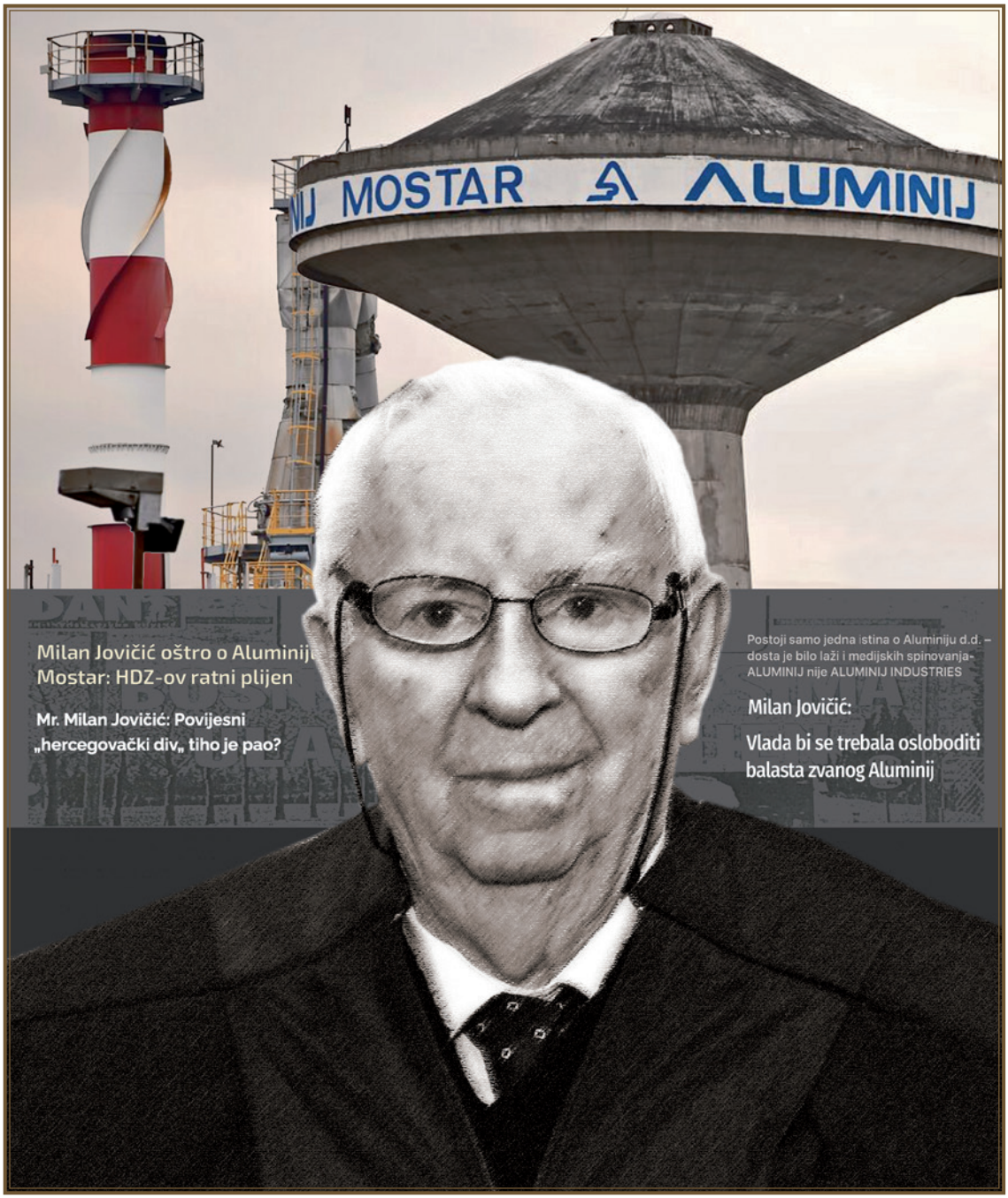
Memoarsko-kronološka građa koju je priredio muftija Seid ef. Smajkić, predstavljaju prvorazrednu dokumentarnu knjigu. Ona nije samo zabilježila događaje koji bi sami po sebi bili zaboravljeni, nije samo pustila u opticaj dokumentaciju proizvedenu u ratnom razdoblju (i danas mahom nedostupnu), nego ju je i sintetizirala i postavila u dijalektičke uzročno-posljedične suodnose, interpretirala ju je i pojašnjavala stavovima (ponekad i) pomoću novinskih žanrova (intervjuima, izjavama), a potkrjepljivala promišljanjima i analitičkim izvještajima, na kojima očito, nije sam radio. *Vjerujem da je ovo velika i dragocjena nepatvorena historijska građa koju budućnost neće moći ignorirati i gurati u zaborav.*

Mostarske fasade, aprila 1996 godine.

Situacija na Starom mostu i na prilazu s lijeve obale rijeke Neretve, prije njegovog vandalskog rušenja 9. novembra 1993. godine. (AFP/Getty.)

Milan Jovičić, između ostalih tema u mozaičnom slaganju i dopunjavanju cjelovite slike nastanka privrednog giganta 'Aluminija', tretira i ratne pljačke i njegove 'zakonske kapitalizacije' u okviru tzv. Herceg Bosne.

CRNOKOŠULJAŠKA POTJERA ZA MILANOM JOVIČIĆEM

Autor voli reći: *Ja sam Mostarac – rođenjem Sarajlija*. Nije postao Mostarcem svojom simpatijom prema gradu, nego svojim velikim trudom, svojim prilogom Mostaru, ugrađujući u njega svoju, ne samo – metaforički rečeno – pamet, znoj i krv! To kažem bez imalo namještene patetike, a nakon svega što je mr. sc. Milan Jovičić, i kao čovjek i kao intelektualac, i kao privrednik, i kao patriota, proživio u gradu kojem je dao sve: od zvjezdanih trenutaka svog uspješnog sudioništva u podizanju privrednog giganta Aluminijskog kompleksa, do progonstva posebne vrste unutar istog, svoga grada. Zato je Svoj rukopis i naslovio: *Prognanik u svome gradu*.[♦139]

II.

Knjigu strukturira nekoliko tematskih cjelina. Prvi segment okupljenih tekstova sadrži autobiografske ulomke, zapise o izboru u Gradsko vijeće Mostar i njegov rad u Vijeću. Slijedi kazivanje o postdejtonskom, podijeljenom Mostaru, pa o lokalnim izborima u kojima sudjeluje na *Listi građana za jedinstveni Mostar*, kada dramatičnost doseže vrhunac, praćenjem tajne policije i pokušajem atentata na njega, poglavljima opisanim kao „trostrukim progonstvom u vlastitim gradu“. Drugim krugom tekstova, pod naslovom *Aluminij*, koji se mozaično slažu i dopunjavaju u cjelovitu sliku nastanka privrednog giganta, ratne pljačke i njegove „zakonske kapitalizacije“ u okviru tzv. Herceg Bosne, koju više nije mogao, a po svemu sudeći, nije ni želio razriješiti nakonratni politički establišment ni FBiH ni BiH. Treći krug tekstova posvećen je autorovoj *društveno-političkoj aktivnosti*, sadrži tekstove njegovih nadanja, reakcija i žestokih kritika političkih partija i rukovodstava koja su iznevjerili u očekivanjima, dakako i u pitanjima *Alumniija*, uključujući i ono temeljno: pogazili su istovjetnu ljudsku vrijednost bez obzira na vjeru i naciju. U četvrtom tematskom segmentu okupljena su autorova pisma nizu političkih funkcionara i reakcija na različite tamne mrlje

---

[♦139] Mr. sci. Milan Jovičić. ***Prognanik u svome gradu***, Centar za mir i multietničku saradnju, Mostar, 2016.

u društvenom i nepravdom pogođena društva i nemoćnom pojedincu u njemu. U petom, sabrani su tekstovi o šahu, privatnoj naklonosti skopčanom s virtuoznom misaonom igrom.

III.

Krug se otvara autobiografskim esejom kojim autor *slijedi vlastiti* život od rođenja u Sarajevu (20. 3. 1938.) i traumatičnih dana II. svjetskog rata (u kojem je ostao s četvero braće i sestra – bez oba roditelje), do izrastanja u mladog čovjeka velike volje i nezasitne žeđi za znanjem. U tom smislu, u autobiografiji su – za kasnije određenje njegove sudbine – presudan studij elektrotehnike i diploma inžinjera automatike i mjernih sistema koji su ga kvalificirali stručnjakom u resorima crne i obojene metalurgije, u aluminijskoj industriji u proizvodnji električne energije u termoelektrani.

Sljedeća bitna stavka autobiografije svakako je uključivanje u rad tek utemeljene *Tvornice glinice u Mostaru* (1970.), preteče velikog budućeg Energoinvestingovog aluminijskog projekta, te višemjesečne specijalizacije u francuskom „Pechineyu" (u blizini Marselja) i upoznavanja s tehnologijom proizvodnje aluminija. Ta dodatna referenca, uz izradu magistarskog (*Izgradnja velikih 800 MW termoenergetskih blokova*) u Sovjetskom Savezu – odredit će sudbinu Milana Jovičića doslovno za cijeli život. Ogromna znanja iz navedenih područja, Milan s velikim poletom realizira u sklopu *Aluminija*, te termoelektrane u Gacku. *Aluminij* je, ipak, središte oko kojeg je ovijen smisao njegova života. Iz autobiografije saznajemo da se istodobno bavio i društveno-političkim radom (birani je vijećnik u Vijeće naroda Republičke skupštine BiH, te Savezne Skupštine SFRJ u Vijeću republika i pokrajina).

Golgota za sve Mostarce započinje agresijom srpsko-crnogorske vojske 1992., ali od 9. maja 1993., od uvoda u stvaranje *Hrvatske republike Herceg-Bosna*, pakao svojim fašizmom zahvaća mostarske Bošnjake a preostali se Srbi masovno odvode u zatvore i logore, protjeruju iz stanova ili ubija. Kao neposredni svjedok tih zvjerstava u Gradu, Milan se i danas pita *„zar je moguće da naši susjedi čine takva zvjerstva svojim komšijama Bošnjacima",* ali gotovo istodobno s patnjama Bošnjaka – i on ih počinje doživljavati.

O odlasku na posao u *Aluminij* nije moglo biti ni govora. Na kapiji je bio ispisan grafit: *Srbima i psima ulaz zabranjen*, a od sukoba HVO-a s Bošnjacima 1993., grafitna poruka je „ispravljena": *Srbima, Bošnjacima i psima ulaz zabranjen.*

U tom slijedu, akcentirajući bitne autobiografske zapise nakrcane preglednim

„sadržajima" ratnih i prvih poratnih godina, posebno će se zapamtiti politička živost *oko Mostara* nerijetko u srazu lokalnih interesa i zaključaka u političkim metropolama izvan BiH (primjerice rađanje Koschnikova gradskog Statuta, odjeka mirovnih sporazuma do Daytona, te napokon *Daytonskog sporazuma* i u njemu zasebnog poglavlja o statusu Mostara. U prvim izborima 1996. za Gradsko vijeće Mostara, Milan Jovičić ističe kandidaturu na *Listi za jedinstveni Mostar* – koja pobjeđuje. Ali, tom je pobjedom, osobi Milana Jovičića istodobno započela tajna priprema „linča i likvidacije". On će vrlo brzo osjetiti i konkretno djelovanje pripremane smrtonosne akcije koja je žurila svome cilju. Smrti je izbjegao izravnom zaštitom međunarodnih predstavnika, koji ga smještaju u hotel *Ero*, gdje su i sami boravili.Sudbinski dani i mjeseci koje je u to vrijeme doživljavao, najbolje su prezentirani intervjuem koji je dao *Feral Tribuneu*, 2. rujna 1996. *Aluminij* okuplja kratke tekstove, članke i javne epistole koje je naslovljavao na različite osobe iz, prije svega, državnog, političkog i stranačkog života Bosne i Hercegovine, a obično su s nekim neposrednim povodom iznikla iz suodnosa *Aluminija* i tih institucija i lidera.

Iz tih se članaka o *Aluminiju*, pisanih britkim jezikom i nedvosmislenom govornim formulacijama (nerijetko posuđenim ih narodnog folklora), firmi koja je s ratom „privatizirana pod oružjem" kao plijen HVO i HR Herceg-Bosne, razaznaje temeljna istina a nju je višekratno izgovorio Mijo Brajković, prvi njezin ratni direktor: *Aluminij* je *„vlasništvo hrvatskih bojovnika i hrvatskih boraca"*. Tim se eksplicitno davalo do znanja da tu nemaju što tražiti ne samo Srbi *kao agresori*, nego ni Bošnjaci s kojima su bili u savezu, a od 1993. u oružanom i političkom raskoraku.

Tekstom koji otvara ovu „užu problematiku", autor podsjeća na etape izgradnje i nadogradnje ovog kapitalnog privrednog giganta u sistemu ukupne bh. privrede u konceptu, izvedbi i financijskoj podlozi sarajevskog *Energoinvesta.* Ukupna ulaganja iznosila su više od milijardu dolara. Na samom početku srpsko-crnogorske agresije na Mostar*, Aluminij* je djelimično oštećen, a nakon „oslobađanja" Grada, *Aluminij* je shvaćen *isključivo kao privredni sistem HR Herceg-Bosne i u hrvatskim vlasništvom.*

Uz posvemašno getoiziranje od svakog upliva države Bosne i Hercegovine, kroz *Aluminijevu* kapiju nisu mogli proći ni Bošnjaci ni Srbi sve do novembra 2013. godine, „kada je i zvanično kročila prva noga ili predstavnik državnog kapitala u Nadzorni odbor firme, sa prof. Mirkom Puljićem, koji je imenovan od strane Vlade Federacije".

Autor smatra da „sve činjenice ukazuju da je u ovoj firmi sve rađeno tajanstveno, bez uvida i utjecaja zvaničnih državnih ili federalnih organa, gdje je sveukupni kapital bio državno vlasništvo u 100%-postotnom iznosu". *Aluminij* je otet od države, a „uz uzurpaciju i svih radničkih prava nehrvata, koji su gradili i vodili proizvodne procese u nekadašnjoj i svojoj firmi u Mostaru".

Nakon objave dokapitalizacije (u nepoznatom iznosu), „svog dijela" se dočepao i TLM iz Šibenika, a nakon njega i strane tvrtke iz Španjolske, Njemačke, Venecuele, Amerike itd. od tog trenutka, što je posebno bitno za cijelu skandaloznu „priču o *Aluminiju*" – svi radnici *nehrvati* ostaju bez angažmana u samoj firmi, kao i u ostvarivanju prava temeljenih na zakonu.

Tako započinje radnička potraga za pravom obespravljenih radnika, koji su se punih 20 godina obraćali institucijama sistema putem svojih sindikata i Sindikata na razini države BiH. Kucali su i na vrata međunarodnih predstavnika EO u BiH, kao i ambasadama stranih zemalja.

„Činjenice ukazuju da su svi procesi u ovoj firmi tekli ilegalno i mimo zakona ili po nekim njihovim zakonima paratvorevine Herceg Bosne, bez uvida u bilans početnog stanja i cjelokupne vrijednosti firme, koja je inače bila državni kapital. Svim mogućim inspekcijama facta, financijskoj inspekciji i bilo kojim zvaničnim predstavnicima vlasti Federacije ili države BiH bio je zabranjen ulaz u firmu."

Obraćali su se svim predsjednicima vlada Federacije, od Bičakćića („*koji nas je lagao i obmanjivao*") – koji je, pojednostavljeno rečeno, svojim potpisima na ugovoru između Vlade i *Aluminija* kojim se regulira cijena el. energije po povoljnijim uvjetima, podržao Miju Brajkovića i njegovo „rasističko upravljanje" Aluminijskim kombinatom. Firma je uspjela dobiti povoljnu struju, a država nije ispravila rasistički odnos *Aluminija* prema Srbima i Bošnjacima.

„Velika plejada kriminalaca je carevala na našim prostorima, sa našom imovinom uz ugrožavanje i naših osnovnih ljudskih prava na rad i život, a niko im nije mogao stajati na put, posebno bez našeg državnog sistema".

U to vrijeme, jednodušnu i nesebičnu podršku i pomoć, kao i svoj utjecaj, pružao mu je gradonačelnik Safet Oručević, predstavljajući svim relevantnim domaćim i međunarodnim političarima problem koji postaje nerješiv. Od Alije Izetbegovića, Martina Garoda i brojnih drugih – nije bila neke posebne koristi.

Cijela ta „cirkusijada oko firme" ukradene u cijelosti od države kao 100% vlasnika, traje, kaže

autor, do 2006. Tadašnji premijer Vlade FBiH Ahmet Hadžipašić dogovara s menadžmentom *Aluminija* o raspodjeli kapitala u odnosima: 44% državi, 44% nenominiranog kapitala za obeštećenje svih zaposlenika i bivših radnika firme i 12% na nepoznati način uloženog kapitala firme TLM Šibenik, a sve to u cilju pokretanja ponovne proizvodnje u kombinatu. Kada je „vrijeme sazrelo" i kada se učinilo da se naziru konkretni obrisi rezultata dugotrajne sindikalne borbe za prava diskriminiranih po nacionalnoj osnovi, i kada se to očekivalo dolaskom na vlast kadrova SDP koja je nastupala pod egidom *Za državu i čovjeka* – došlo je do potpuno neočekivanog obrata!

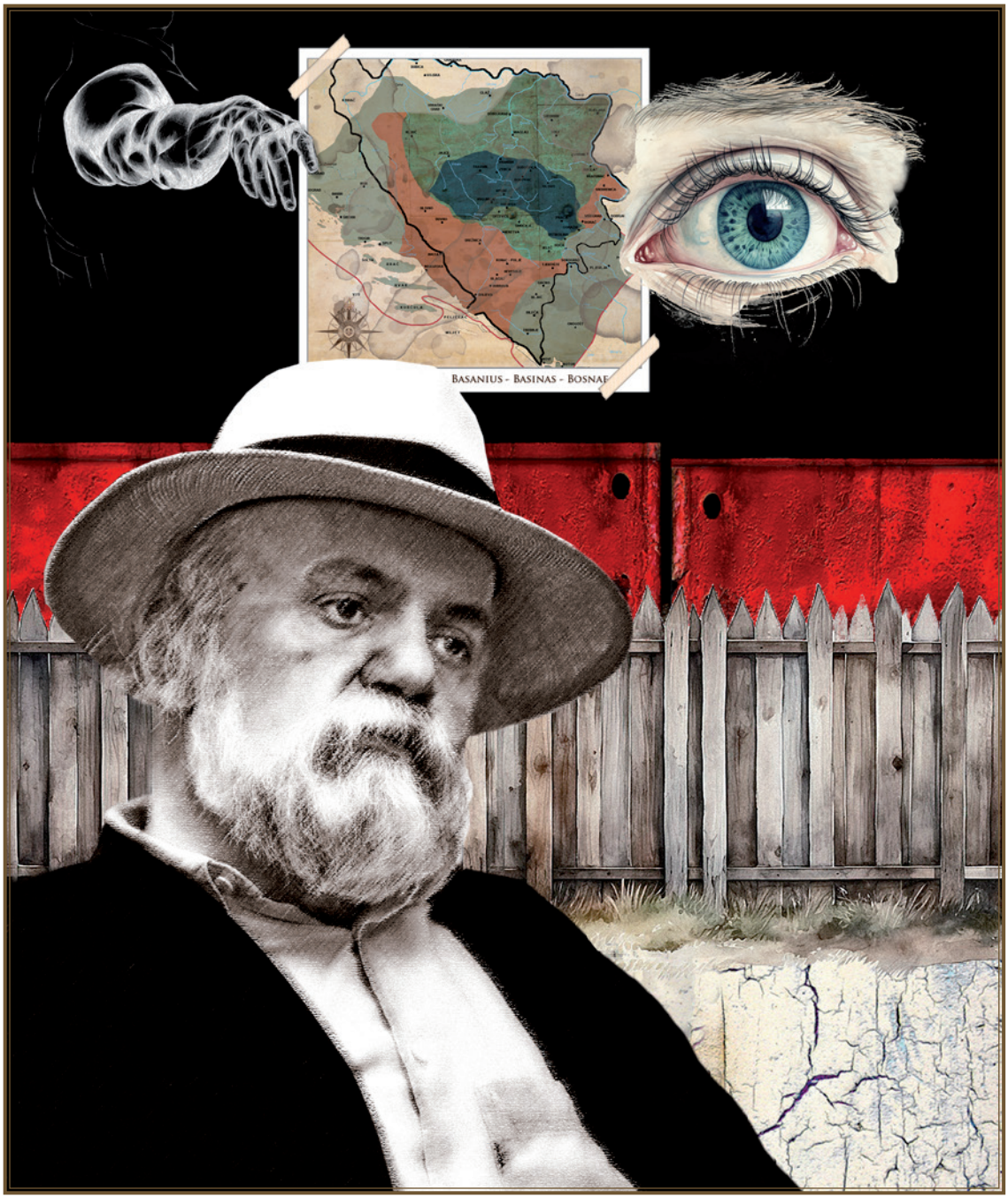
Premijer Nikšić i ministar Trhulj, „diletantski i kriminalno" (kako kaže Milan Jovičić), dodjeljuju nenominirani kapital za obeštećenje radnika od 44% – menadžmentu firme koja obilato raspoređuje dionice uglavnom radnicima Hrvatima, mizerne iznose od po 7 dionica Bošnjacima, potpuno zanemarujući više od 1.500 radnika iste firme – Srba oko 800, nešto manje Bošnjaka i manjeg broja nepodobnih Hrvata.

Ta bjelodana, nevjerovatna sramota – još uvijek se prekriva tankom skramicom „legalih državnih papira", koja ipak ne može zatajiti vrištuću nepravdu: potpuno jasno poništavanje ljudskog smisla samo zbog „pogrešne nacionalnosti", u ovom slučaju, najpogubnije, nepravde učinjene Srbima.

IV.

Knjiga publicističkih članaka i pisama mr. Milana Jovičića, uza sva povremena ponavljanja motiva koje je iziskivalo njihova kontinuirano pojavljivanje na društvenim mrežama i u printanim medijima, zaslužuje da, u obliku knjige kao trajnijeg medija, bude plasirana u prostor javnog promišljanja o velikoj i neispravljenoj nepravdi koja neće ni u prostoru prava ni u prostoru morala zastarjeti! Mr. sc. Milan Jovičić je bio istrajan u potrazi za pravdom. Jednostavno a briljantno prikazao je anatomiju „pljačke stoljeća" – 1) opljačkane države, 2) besmislenoj podjeli dionica po nacionalnoj pripadnosti i 3) vrhunskom šovinizmu prema „nehrvatskim radnicima" i potpune obespravljenosti radnika srpske nacionalnosti.

U Mostaru, 24. 3. 2016

Gradimir Gojer: *'Opsjedala me je sudba stoljetno opstale, a posljednjih decenija dovođene u pitanje države Bosne i Hercegovine'…*

KNJIGA VELIKE ETIČNOSTI I KULTIVIRANOSTI

I.

Gradimir Gojer[♦140] je neosporno jedna od najmarkantnijih i najprisutnijih figura bosansko-hercegovačkog teatarskog, književnog, društvenog i političkog interesa. Rekao bih da je Gradimiru Gojeru teško naći sličnog intelektualca i umjetnika, koji bi poput njega, kroz život sastavio prebogatu bibliografiju redateljskih ostvarenja u pozorištima, libreta za balet bosanske tematske i izvedbene izvornosti, monografija o glazbenim velikanima, te još tri desetine knjiga poezije, kritike i esejistike, i – što je posebno zanimljivo! – ciljanih brojnih rasutih tekstova kulturnog, društvenog i političkog života, nerijetko oštrih i nesmiljenih prema zlokobnim pojavama što ih produciraju akteri podmukle političke dvoličnosti i javne bahate beskrupuloznosti! To je Gradimir Gojer, sarajevski Mostrac, renesanski čovjek u suvremenoj bosanskohercegovačkoj kulturi.

II.

Preda mnom je rukopis najnovije knjige Gradimira Gojera. Naslovio ju je sintagmom ***Preko plota III***, s podnaslovom – ***Skice***. Taj i takav naslov knjige, jasno sugerira da autor *ne pika* ograde i da je njegov horizont širok i slobodan a misao humanistička – bez prepreka, jasna po svojoj nakani, plemenita, vizionarska i nadasve stvaralačka. Sve svoje kratke tekstove u knjizi Gojer je označio leksemom *skice* i dodatno pojasnio čitatelju uvodnom bilješkom *Nacrti za veće cjeline.* Dijelom ću je citirati: *Godinama ispisujem osobne reakcije na surovu stvarnot koja posljednja tri desetljeća metastazira enormno. Naravno, pisao sam o svojim strastima vezanim za umjetnost, ali i o mogim neuralgijama vremena u kojem preživljavam; našlo se u tom mom* ***rasutom teretu*** *i ogorčenosti, nezadovoljstva, ali i poneka riječ ushita, zadovoljstva nečijim djelanjem i djelom… Opsjedala me je sudba stoljetno opstale, a posljednjih decenija dovođene u pitanje države Bosne i Hercegovine…*

♦140 Gradimir Gojer. ***Preko plota III***, Gariwo, Sarajevo, 2023.

III.

U rukopisnoj knjizi je 218 stranica na koje je otisnuto 173 teksta. Strukturirajući svoje djelo, taj zamašan broj tekstova autor je razvrstao u osam ciklusa, okupljajući tekstove po tematskoj srodnosti i motivskoj bliskosti: (1.) Čudo zagrljaja – likovnost, (2.) Muzika, (3.) Film, (4.) Radijska kritika, (5.) Rasuto… sakupljeno, (6.) Putopis, (7.) Brend Gavran – komentari, (8.) Tihi odlasci.

Tekstualne skice, „nacrti za veće cjeline" kao ih autor (pre)skromno definira, po svojoj generičkoj, manjoj ili većoj razvijenosti, kreću se unutar obrisa mogućeg prepoznavanju žanra u nastajanju – od kratke *bilješke* od jedne-dvije rečenice, gotovo fusnote po minijaturnosti, preko *zapisa*, *kritičkog* mišljenja zbijenog u orahovu ljusku *mikro-eseja*, članka, političkog eseja, mozaično strukturiranog *portreta* s raspršenim motivskim cjelinama, zatim *putopisa,* najposlije zapisa o prijateljima, učiteljima i kolegama među zvijezde odlazećim, koji su svojim prisustvom na zemlji, bogatili naše živote na različite načine najboljim što su posjedovali.

IV.

Prva dva ciklusa tekstova, Čudo zagrljaja (o likovnosti), i *Dragi tonovi* (o glazbi), možda su dvije autorove „najvidljivije" estetske fascinacije, ne računajući njegovu potpunu predanost dramaturško-redateljskom geniju. Prvi ciklus tvore 33 teksta posvećena velikim imenima slikarstva, a drugi, o svijetu glazbe, sadrži 20 tekstova.

Kad Gradimir Gojer piše o umjetnicima slikarstva i glazbe, piše s velikom ljubavlju i tekst natapa emocijama. Malo je takvih autora, ali je malo i takvih umjetnika kakvi su oni o kojima piše! Najčešće su to pohvale, a ponekad prelijepe laude pune oduševljenja viđenim likovnim umjetninama. Nije to čudno; iz tekstova je vidljivo da je ipak riječ o poznatim i znamenitim slikarima učvršćenim vrijedonosnim pozicijama na europskim i svjetskim ljestvicama.

Već u prvom tekstu od 15 redaka, povodom izložbe crteža i slika Izeta Alečkovića u sarajevskom *Bošnjačkom institutu*, Gojer pokazuje kako zapravo nastaje njegov minijaturni esej. Primjerice, u ovom slučaju, uvodnom rečenicom Gojer imenuje apstraktne fenomene koje su

očito dominantne karakteristike Alečkovićevih crteža i slika viđenih na toj izložbi; da prikazuju *„ludičku zaigranost i čudesne forme, koje ona stvara“*, te da je *„apsolutno nerealan u crtežu, a posebno ekscentričan u korištenju boja“*. To Izetovo likovno tragalaštvo, kazat će Gojer, očituje se u neuhvatljivosti igre i čudu forme – *„kao beskrajnom slobodom neizmjernih granica“*.

Gotovo u svakom od eseja, autor ponudi neki novi strukturalni element. Evo nekoliko primjera iz prvog cijlusa Čudo zagrljaja: iz tekstovo o scenografiji M. Berbera i kontinuiranoj i burnoj ratnoj i poratnoj stvaralačkoj okupiranosti Dž. Hodžića..

Razlog za ispisivanje eseja o Berberu, Gojer je pronašao u autobiografskoj referenci: Iz teksta se naziru Berberovi postupci pri kreiranju scenografije rađene za Šnajderova *Gamlleta*. U tekstu je vidljiv novi strukturalni elementi – Gojerova *autobiografska* refleksija i evokacija razgovora s Berberom i Ljubom Tadićem u noćnoj šetnji uz Miljacku – o Krleži, i, još, uopće o Berberovoj sklonost filozofičnim usmenim narativnim uzletima! U tom mini-eseju koji ne želi zaborav velikog i rijetkog Berberova doprinosa scenografiji, Gojer se i „*danas u mislima vraća(m) kao svojevrsnom slikarskom kaleidoskopu kroz njegovu (Berberovu!) misaonost*“, i kao „*umjetničkom vitalitetu, kao gozbi raznobojnog artizma*“.

Mersad Berber: *Skice za 'Šnajderova Gamlleta' i plakat za pozorišnu predstavu u Narodnom pozorištu u Sarajevu 1987. godine.*

Potom nailazimo na dva zapisa o slikaru Džeki Hodžiću. Gojer je fasciniran Džekinom likovnom poetikom, njegovom gustom, ali vrlo čistom i čitkom metaforom arhajsko-metafizičkog porijekla. Pri tom se najčešće misli na veličanstveni niz Džekina ciklusa *Apokalipse*. Gojer će im pridodati i potresne slikareve crterže razvaljenog i ubijanog Počitelja. U tom sklopu zahvaćeno je i prisjećanje na Džekin stvaralački, gorljivi aktivitet tokom rata, koji nije prestajao ni nakon njega, pa ni u vrijeme covid-pandemije. Gradimir Gojer je u njemu prepoznao ***slikara iz vremena.*** – I tako ga nazvao.

Prelijepe minijaturne eseje Gojer je ispisao velikom dragošću o djelima Dimitrija Popovića izloženim u zagrebačkom „Račiću", o slikama Emira Dragulja izloženim u sarajevskim „Figurama", o Hozinim grafikama, o likovnom „živoslovu fra Perice Vidića"…

Drugi značajni ciklus u knjizi je *Dragi tonovi*, posvećem glazbi i glazbenicima. I u ispisu muzičkih tema u knjizi poredanih, mogu se uočiti daljnje karakteristike Gojerova tekstualnog konstrukta, *autentični opisi doživljaja i izvornog oblikovanog mišljenje*.

Gojeru nije presudno pitanje prioriteta kojem žanru pripada muzičko djelo, a da bi ga podigao u fokus svoje pozornosti i slušanja. Presudna mu je estetska punina kompozicije ili vokalne interpretacije. Otuda u sadržaju Gojerovih *Skica* zatičemo tople eseje o Draganu Stojniću čije su šansone ostale „za sva vremena". Iste je nakane i autorov oproštajni zapis od Bebe Selimović. I ona je od onih rijetkih umjetnica što je bila kadra svojom Bogom nadahnutom izvedbom sevdalinke pune čežnje, uzvisiti tu ljubavnu notu u sami vrhu estetskog čuda!

Vrlo je zanimljivo pa i edukativno, kako Gojer otvara prostor tekstovima o *ozbiljnoj muzici*. Prisjećajući se maesta Šabanagića, zapisuje kako ga je jednom upozorio da krivo koristi sintagmu *ozbiljna muzika*… Znači li to da postoji i *neozbiljna*?! – upitao ga je, pa odmah dodao: Ispravno ju je nazivati *evropskom muzikom***.** Od tog je trenutka Gojer tako i naziva, *europskom glazbom*.

To je jedan od primjera kako Gojer pazi na semantičku vrijednost leksema, posebice na razumljivost jer mu je, kao autoru nakana da tekst dopre do šire publike. Naravno, i da njegovi eseji prenesu poruka o ljepoti koju je čuo i osjetio, bilo na koncertu Sarajevskog simfonijskog orkestra ili Sarajevske filharmonije – u Sarajevu, ili onog u Puli na *Dan oslobođena* tog grada, koncerta Gradskog kamernog orkestra „Citta di Prato" u Italiji, ili čudesan opis doživljaja prvotnjeg preslušavao glazbe Đele Jusića pisanu za njegov libreto *Omera i Merime.*

Sad i valja reći da su maestro Đelo Jusić, kompozitor i prvak Sarajevske opere Ivica Šarić, *glazbeni monument*, kako ga naziva Gojer – središnje osobnosti ovog poglavlja knjige. Jusiću su posvetćena tri, a Šariću dva teksta komplementarna jedan drugiom. Ti tekstovi upućuju na autorov literarni postupak, mozaičnog portretiranja osoba u svojoj spisateljskoj praksi.

V.

U najobimnijem ciklusu naslova ***Rasuto… sakupljeno***, okupljeno je više desetina tekstova raznovrsnih tema, u kojima dominiraju dva autorska stave: humanistički i antifašistički. Oko njih se okuplja najveći broj motiva koji, zapravo, ponajbolje strukturiraju i emitiraju autorovu misao vodilju što i kako svoje (najbolje!) pridodati svijetu svoje prisutnosti.

U tom smislu valja i istaknuti te tekstove kojima se signira i tematizira bujanje desnice na humusu naše „demokratske varijante" divljeg kapitalizma što, opet, ponajbolje pogoduje – bujanju desničarskih ideja i *prodiranja fašizma*, kako je naslovljen jedan od Gojerovih tekstova. Evo samo nekih naslova na temu slavljenja ratnih zločina, javnih separatističkih manifestacija, pojavnih oblika fašizma i antifašizma u zaklonu, uvrštenih u knjigu*: Antifašista Silard, Dan kad je fašizam vojnički pobijeđen, Čović i Del Vechio (ili krvava rana Hrvatske), Došao je red na Skendera (ili kako se Sarajevo fašizira), Fašizam se širi na sve strane, Katalonija na Balinovcu, Jemci Dejtona, gdje ste (Reakcije na izjave Milorada Dodika), Ideološki otklon od antifašizma kao kontinuitet, Kultura straha ili o fašizmu danas i ovdje, Lažima u ponor (ili od Udruženog zločinačkog poduhvata do Kalifata), Mapiranje novih zala u BiH, Metastaze, Matastaziranje zla, Nadirući fašizam, Rasizam, fašizam surovost…* I još jedan cijeli dugački niz tekstova kojim Gradimir Gojer upozorava, bez prestanka, na opasnost koja već otvoreno prijeti! Postoji li ikakav politički odgovor na apele koji su sadržani u svakom tekstu Gradimira Gojera, u svakoj njegovoj minijaturi, u svakom, pa i najmanjem njegovom zapisu laganom i krhkom poput lađa od papira – ali trajno odašiljanih!

U jednom tekstu među tekstovima, angažirani Gojer kakvog znam od mostarskih tinejdžerskih dana do danas, kao ozbiljan i zabrinut čovjek, postavlja pitanje*: Što je to angažman danas, što uopće znači biti angažiran?*

Sam sebi a pred nama svima, kaže da u *kontekstu današnjeg podivljalog kapitalizma*, *kada su utihnule donedavno jedine progresivne snage koje su snažno egzistirale pod plaštem sintagme*

studentskog pokreta, za koji kaže *da je davno zaboravljeni anakronizam* – Gojer, skeptično, pita *ima li uopće smisla ikakav angažman, osobito na bh.političkim prostorima?*

Otkud ta depresivna slika stanja i nestanak svakog otpora? Gojer misli da su razlozi vidljivi u rezultatima posljednjih nekoliko izbornih ciklusa, kad više ni desnica nije toliko moćna, ali nabujale druge neočekivane i nesanjane „slabosti" – opće apatije, masovne potkupljivosti glasača u bijedu srozanog plebsa, te – korupcijom pojedene tzv.ljevice!

Gojer je zapisao tri zaključka s pogledom na kal i belaj političkog prostora Bosne i Hercegovine: **Prvi**: *Ljevica koja bi po prirodi stvari trebala biti predvodnikom progresivnih procesa na političkoj sceni, praktično, iz dana u dan, sama sebe dokida.* **Drugi**: *Količina negativne energije sa kojom tzv. ljevičari međusobno razgovaraju je nevjerojatna*. I **treći**: *Njegovo veličanstvo moneta, poništilo je razliku između desnice i tzv. ljevice*.

Ta nedvosmeslena i oštra kritika, svojevrsna je distanca od sada već vidljivih i po imenima znanih aktera tzv. ljevice, u Gojeru nije ubila volju iz koje pokazuje svoju vlastitu humanističku crtu – otpor pojavnim oblicima fašističkog zla i fašizacije segmenata društva. O njegovoj uspravnosti svjedoče i naslovi tekstova kojim se javno suprotstavlja tamnim ideolozima i destruktivnom i surovim izvršiocima. Ali, dobro on kaže; rađanju i rastu hordi zla, savršeno pogodunje ***Bolesno društvo, bolesna država (i) građani u zatvoru***, kako glasi jedan od tekstova u ovom obimnom ciklusu.

Gojerova zbirka tekstova *Preko plota* je puno bogatija nego je moguće u preglednom recenzentskom tekstu obuhvatiti. Uvjeren sam da je riječ o jednoj rijetkoj knjizi, od najiskrenije i najemotivnije pisanih, s tekstovima odanosti i zaljubljenosti u ono što opisuje i u što duboko vjeruje. Ova me Gojerova knjiga podsjeća na davnu pročitanu misao da ni najpametnije istraživačke studije ne vrijede puno, ako u njima nema ljudskog srca. U tom smislu, ovo mi je sigurno – jedna od najzanimljivijih knjiga, velike etičnosti i kultiviranosti. Ona mi je potrebna kao svjetiljka u zemlji duge pomračine sunca.

(14. XII. 2022.)

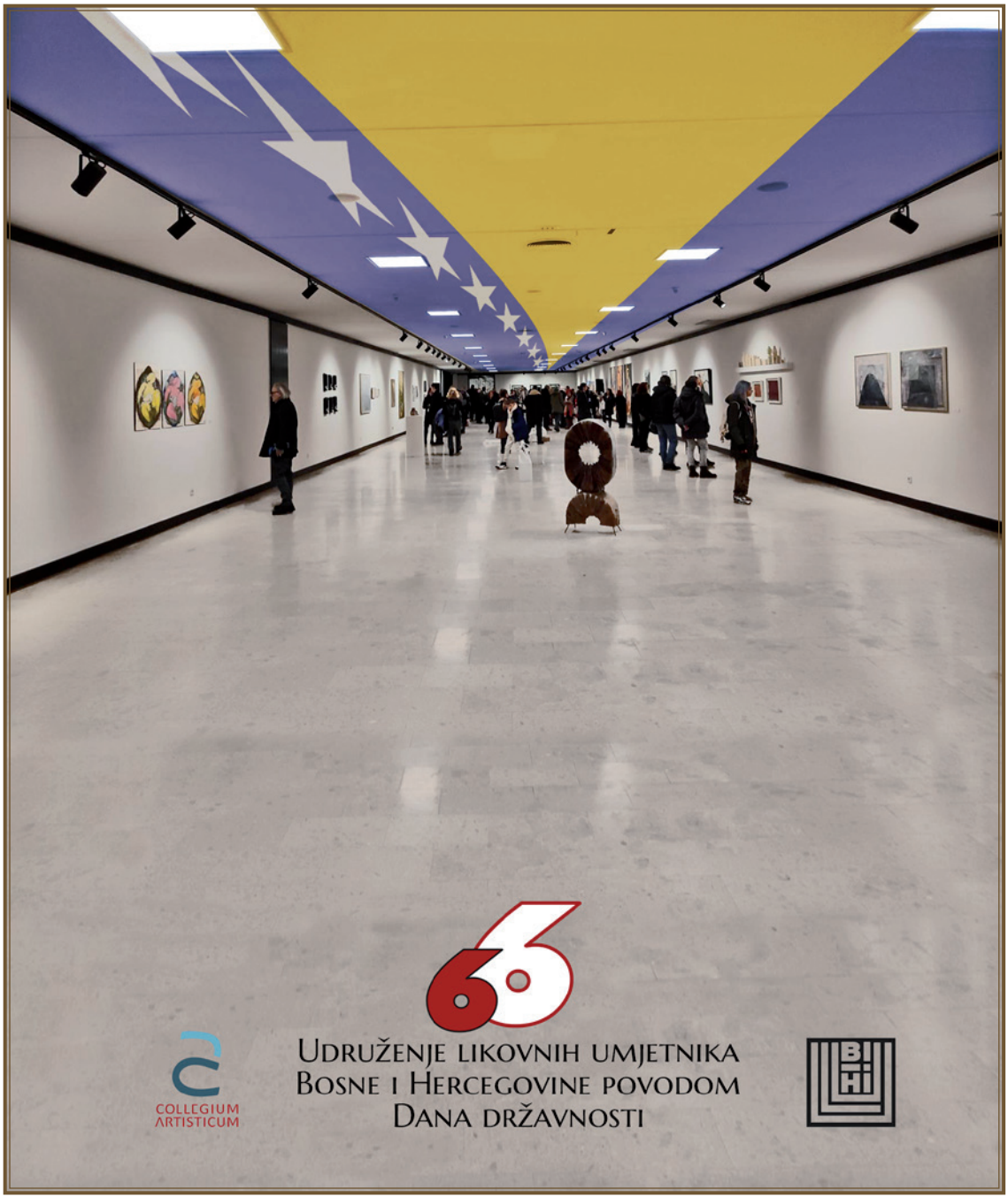

Maestro Đelo Jusić, kompozitor i prvak Sarajevske opere Ivica Šarić, glazbeni monument, kako ga naziva Gojer – središnje su osobnosti jednog od poglavlja knjige.

I.K

IV. Likovnost

Šezdeset i šesta izložba Udruženja likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine povodom Dana državnosti.

LIKOVNA PANORAMA JEDNOG SNA – DRAMA ČOVJEKOVA BIĆA

Kao što i boja snijega postoji u crnoj boji, tako i najapstraktnije ideje likovnosti vuku svoje korijene iz zbilje i njezine opipljivosti. U toj je premisi, mislim, jedan od bitnih putokaza koji me uvode u temu i razloge što tako bjelodano uozbiljuju postojanje jedne od najljepših tradicija likovnog života u nas – izložbe koju svake godine, evo već 66-tu, organizira Udruženje likovnih umjetnika Bosne i Hercegovine povodom Dana državnosti svoje domovine i na kojoj sudjeluje veliki broj njezinih članova.[♦141]

Mada je profil ove tradicionalne izložbe temeljen na simboličnom predstavljanju i nije podložan nikakvom antologijskom kriteriju jednog estetskog horizonta, ona, i ovakva, pokazuje podosta o trenutačnoj poziciji bh. slikarstva, njezinog osebujnog pogleda na vrijeme kao lirsku sugestiju i vrijeme kao historijsku refleksiju. Ona nas dakako i obavještava o svojoj snažnoj participaciji suprotstavljanja ružnom i barbarskom, dajući nam utočište u kojem se uvijek može skrasiti čovjekova napadnuta duša i duh humanističke reinterpretacije svijeta nesmiljeno napadnutog duhom poopćavanja, niveliranja i sličnih „izjednačavanja“ pokrivenih navodnim duhom globalizacije svijeta.

Kad bi me neko zapitao koji je to sadržaj transponiran u likovnu umjetninu, vjerovatno bih odgovorio ni nepoznatim niti pretencioznim riječima: to je osebujna historijska kronika u kojoj se ogleda drama bića kao drama postojanja.

Iako se bosansko moderno slikarstvo na neki način prvi put prepoznalo i utemeljilo na udaljenim odjecima europskih likovnih pokreta krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kroz – historijski gledano – kratko vrijeme razvoja i traženja, danas je sudionikom, u svojim najboljim

---

[♦141] Proslov na otvaranju *66. revijalne izložbe povodom Dana držsvnosti Bosne i Hercegovine*, Collegium atristicum, Sarajevo, 22. XI. 2013.

predstavnicima, svjetskih tokova likovnih suočavanja sa svijetom. Možda bismo mogli na tragu jedne misli dr. Nikole Kovača, prepoznati tri gotovo genetička, temeljna, usporedna toka i ovog trenutka kad nastupaju slikari triju živućih naraštaja: riječ je o tokovima duhovnog i folklornog slikarstva, s glavnim i razvojnim – postmodernim, likovnošću *novih tendencija*, što se očituje u mudro „pročitanom svijetu" koji se, u likovnim teksturama, ispunjava autoreferencama, citatima, dokumentima, realiziranim u tipičnim primjerima misaonih i narativnih figura koji dominiraju, ne samo u književnosti, nego i u likovnoj umjetnosti.

Izražavajući se svojim vlastitim instrumentarijem i novim materijalima, posljednjih dvadesetak godina u bh. slikarstvu je primjetno inauguriranje osvajanja neotkrivenih, osvježavajućih iktusa oblikovanih u autentične poetike autentičnih slikara. U izloženim slikama ili instalacijama uvijek je moguće pronaći, makar u odbljescima, metaforička mjesta autorova oslonca na zemlju, mentalitet i veliki duh naše ojađene zemlje i naših dobrih ljudi.

Bosanskohercegovački slikari, grafičari i vajari – svjetski su samo onda kad istinski participiraju u likovnom dijalogu sa svijetom i kad nešto svoje pridodaju tom istom svijetu: takvi su nesporno ostavili historijski trag, neusporediv s drugim, izvoran i jedinstven, svoj i svjetski.

Safet Zec ispred ciklusa slika 'Srebrenica'. Danas živi i radi u Veneciji, Sarajevu, Parizu i Počitelju.

Mersad Berber, ***Bez naslova,*** litografija, 1976.
Djelo Mersada Berbera uvršteno je među najveće svjetske grafičare. Po odlasku iz Sarajeva 1992., do kraja života živio je i radio u Zagrebu i Dubrovniku. Preminuo je u Zagrebu, 7.10.2012. godine.

Munir Vejzović i njegov *'Zrinjevac'*, ulje na platnu iz 1990. godine.

MILOST LJEPOTE, ZNAK NADE

Zapis o slikama Munira Vejzovića

Kako nacrtati mjesečinu – nego mjesečinom![142] Kako nacrtati mirisni vrt, s podjednako uvjerljivim dijelovima sintagme, nego gledanjem svijeta koji nije prispodobiv običnu smrtniku: gledanjem iz same stvari, iz same pojave.

Tako su govorili i opisivali svoje senzacije sufiji, oni koji su bili unutra. Reći je, doista, da je ta nit, taj pravac blagorodan za umjetnika – jer se samo njim stiže, uvjeravaju mistici, do stupnja u kojem se vlastita (ljudska) jezgra približava svom cilju: da se utopi u Božjem biću. A to je dakle onaj uzbudljivi i po zanosu ničim usporedivi put što nosi u sebi obilje sreće u kojoj se može zadržavati (poput Rumija) ili prepoznati u tragičnosti (poput Haladža).

Munir, ime u značenju Svijetli.

To je onaj koji unosi lampu u zaklonjenu bit čovjekove intime.

To je prostor koji je iselio stvari: ostala je samo sama drama, opisana pronicljivim kritikama, među Erosom i Thanatosom i Phobosom.

Može se reći: jezgro jezgra – krik, matrica, metafora.

Kazati je da je to svijet nejasnih obrisa, nejasnih slika, poplava neopisive izmaglice iz koje isijava najprivlačivija lirska magija. Poruke iza sna a tako prepoznatljive i često susretljive u prizorima grada kojim hodarno. Priroda u pokretu, u izmicanju. Čovjek u prirodi kao u samom sebi.

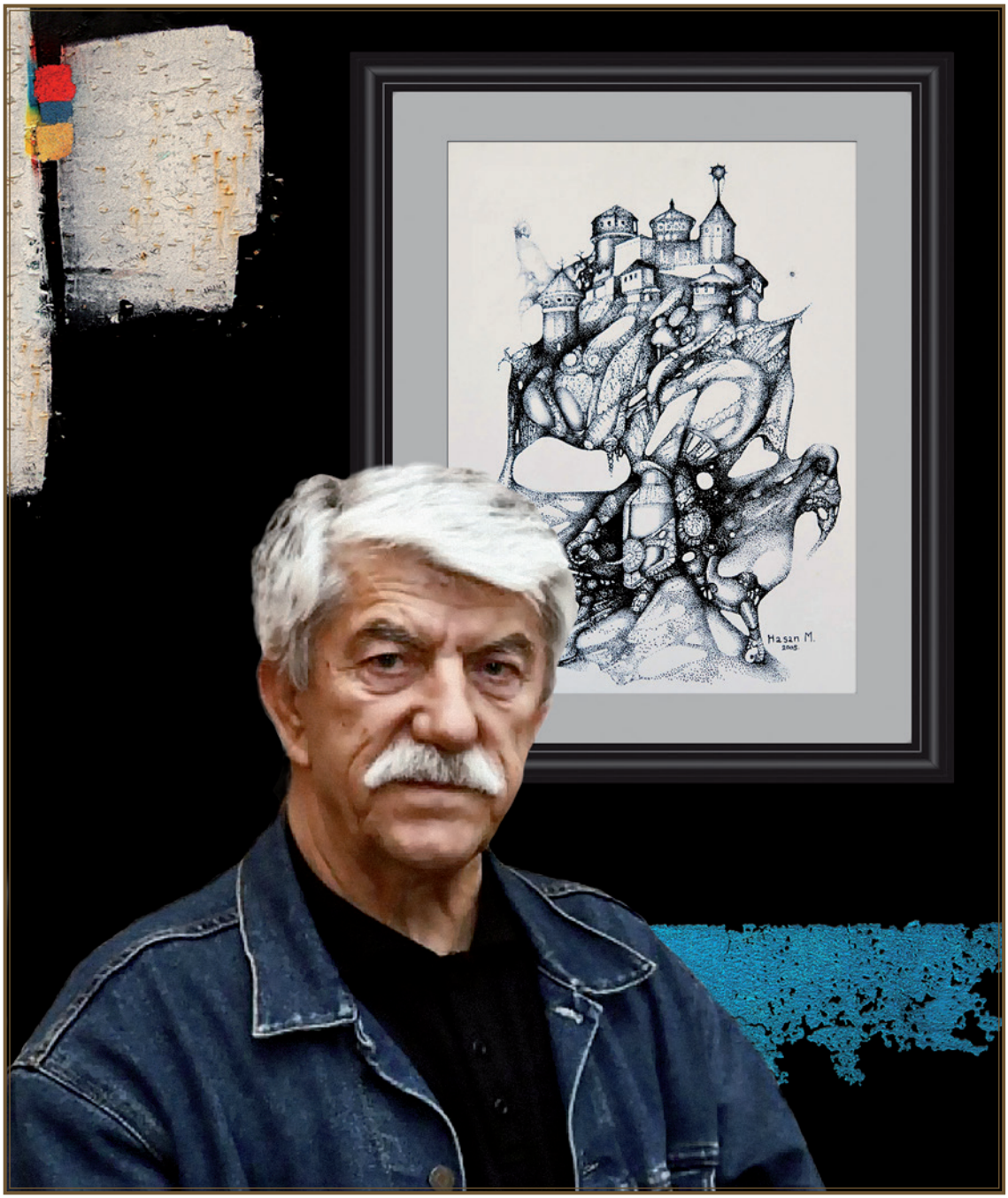
Pred nama je dakle slikar koji se prepustio (baš kao što se prepuštaju ponajbolji lirski pjesnici), isključivo bilježenju diktata što trajno, racionalnu sloju gotovo nećujno, šapuće samo biće.

Odsutnost recentnih slikarskih pravaca i škola potvrđuju autentičnost, a nje nikada nije bilo dok se krilata ruka nije oslobodila „vlastite volje“. Na njezino je rame rnelek spustio svoju ruku i rekao: „A ti, Svijetli, samo povlači kistom!“

Sada je gotovo jasno kako valja crtati mjesečinu, i otkuda – miris u ružama Munirovih čuvenih ružičnjaka – zagrebačkih trgova. I tko mu je donio poruke u san, u zbilju – one vizije koje potresaju ljudske duše od milostive ljepote, ali i svijet viđen „očima istine“ zatrpan tjelesima zločina i znakom goleme nade.

---

[142] *Katalog izložbe Slike,* Kulturno društvo Bošnjaka Preporod Zagreb, u suradnji sa Islamskom zajednicom Zagreb. Zagrebačka džamija, 30. III. – 7. IV. 1992.

Hasan Mehinović – pjesme i slike svijesti koje se ostvaruju u samoći, kao i svaka istinska i živa umjetnina.

KAKVIM VIDOM VIDIM

O slikama Hasana Mehinovića[143]

U kuli gori srce u grču, kaže jedan stih Hasana Mehinovića u jedinoj njegovoj pjesmi koja je doprla do mene. Znam da je kula postojbina i stan legende i znam da je legenda priča koja je iz ljudske djelatnosti podignuta u žuđeni prostor imaginarnog. Mislim da znam i što je srce – mislim da je i ono središte, i to svemirsko, pulsirajuća tačka u beskraju u koji ponekad polijeće na Ikarovim krilima između zvijezda, pa je, dakle, kadro u intenciji, u pokušaju amalgamirati ljudsko i nebesko, legendarno i mitološko. Bez srca, čije je već samo ime ocrnjeno u minulom stoljeću, bez gorućega srca koje zapanjuje žarećim plamom iz Hasanovog stiha, iz njegove živuće poeme *Kudret-voda*, što bi bio svijet u kojem smo se rodili, u kojem najčešće živimo i još češće umiremo? Svijet bi bio poharano polje i divlja gora – ispražnjeni od ljudi i *Lijepoga* u kojemu se obznanjuje sami Tvorac svjetova!

A što je to Lijepo, niko nam odgovoriti ne može. Zar je Leila najljepša djevojka na svijetu, kako tvrdi Medžnun; zar je Tadž Mahal najljepša izidana uspomena zaljubljena srca maharadžina; zar je Mona Liza smiješak neprevladane čarolije, kako misli cijela Europa; i jesu li primjerci crnačke skulptorske plastike iz Sengorove *negritude* bez estetske usporedbe? Zaista jesu – neponovljivi, jer nema utjehe da će se pronaći isto, isto lijepo, nego samo i jedino *lijepo kao drukčije.* Prvo sam vidio otisnute reprodukcije, naravno – smanjene i ne u najboljem tisku, koje su govorile više o skromnim sredstvima priređivača i strasnoj njegovoj želji da slikarstvo Hasana Mehinovića objavi svijetu – prvo sam ih, dakle, vidio iz daleke daljine, na katalogu najavljene izložbe Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj godine 1998., kasnije u kratkoj posjeti slikaru 1999., te, iznovice, u zgodi druge autorove izložbe na istom mjestu 2000., i, najposlije, s početka mjeseca studenog 2004. godine. I što sam vidio u četiri različita susreta s punom, neporecivom autorovom, Hasanovom, sviješću koja se ostvaruje u samoći, kao i svaka istinska i živa umjetnina?

---

[143] Katalog Izložbe slika Hasana Mehinovića ***U kuli gori srce u grču***, povodom Dana grada Tešnja, Centar za kulturu i obrazovanje, 10.12.2004.

Prvo sam vidio sedam slika *potopa* u nastajanju. Bosanskog, prepoznatog po inačicama koje, putujući, nisu vidjele moje oči ni na Istoku ni na Zapadu: na svakoj od njih dominira, ili u njoj izranja, ili, skrivena, nagovještava svoju prisutnu postojanost, svoj blistavi historijski znak samorodnosti, ničim usporedive autentičnosti, tešanjska Gradina. Ta tvrda, možda u obrisima i slična nekim drugim utvrdama, ali je ova jedina na svijetu, i obliku joj daje glavno obilježje brdo, a koje je, opet Onaj koji stvara postavio samo na jedno mjesto i nigdje drugdje – u Tešnju. Više nikada, od dana kada je i kako je nastala tešanjska tvrđa, ne bismo prepoznali brdo kakvo je bilo u doba svoje nevinosti, možda samo u začecima historijskog doba ilirskih plemena; ne bismo ni tvrđu prepoznali kada bi bila na drugom mjestu! *Bosansko brdo* i *Bosančev djelatni trag,* osvijetljeni gorućim srcem – domovinski je mythos iz čijih se nebrojnih, utisućenih žila, isijavaju predjeli likovnih uozbiljenja Hasana Mehinovića: taj stari slikarski ciklus prosanjanih tešanjskih legendi u kojima podignute vode poplavljuju znanu i dragu površ domaje pamtit će se po predočenjima ispričana straha o dobu kada je voda nosila sve pred sobom. I kada su, jer zato su te slike i izronile iz zagonetke sjećanja, po golemoj vodi plutali samo spašeni odlomci svijeta poput otoka: tako se kozmos zbio u zrno prosa, u tešanjsko brdo – u tačku svojega oslonca – i tvrđa na njemu, *s kulom u kojoj gori srce u grču*. A ispod ključala rasta zloćudnih voda, vidimo, izronili su oni koji ne žele umrijeti – zlatokosa djevojka, bjelobradi muškarac i čudesna žena posjela na panj skršena drveta za koji smo, likovnom čarolijom, mislili da je rastao na sredini poplavljena grada, na sredini svijeta ostavljena na milost i nemilost divljem nadiranju elementarnih sila kojima se krhki, živi čovjek tako teško može othrvati.

U svom drugom boravku u Tešnju posjetio sam dom Hasana Mehinovića noseći u ruci časopis *Behar*, s naslovnicom urešenom njegovom *novom* slikom – djelom posvemašnje tematske i stilske različitosti od netom opisanih, slikom koja je otvorila gotovo rušeći, poput nabujala gorskog osjećanja, autorove unutarnje vizije, svemirske izdvojenosti i izgubljene udaljenosti, darujući oku magičnu moć da vidi gotovo nevidljivo (kao pod sitnozorom), unutrašnje prostore tijela i lebdećeg duha koji, prelijevajući se, isijava snažno značenje priče. Promatračeva upitana zgranutost pokušava razdvojiti ili uočiti dimenzije kojima nas slikarski genij, poput najzavodljivijeg čarobnjaka, istodobno i udaljava i približava ovome što zovemo zemljom, zvijezdom, nebom, morem – ili krvotokom, površini pulsirajućeg srca... – ili pak pozlaćenu lišću popadalu po dobrom humusu! Izdvojeni detalji zbilje, uokvireni i neprotumačena konteksta u kojem su obitovali, nadaju se poput najvidljivijih obmana: takav je slučaj s bojenim panoramama nepreglednih svjetlucanja i tokova u svemiru; vjerujemo da ih je autor preselio,

kao motive, iz zbilje koju nismo odmah prepoznali, jer nas je namjerno ostavio da ostanemo promatrači s nogama na Zemljinoj kori onoga što je on krilatim kistom dohvatio u dubini neba i u dubini mutne zagonetke ljudskoga tijela.Te slike gustih *ideja* predmetnog i duhovnog svijeta uobičavamo zvati nejasnim imenom, *apstraktnim slikama*. Njih je jedan kritičar (imenom Vojislav Vujanović) prekrio lijepom značenjskom spregom: *Svijet je senzacija!* Slike tog ciklusa znakovnih senzacija autor je izložio, kako i piše na katalogu tešanjskog Centra za kulturu i obrazovanje, u mjesecu studenom godine 2000.

A na proputovanju između dviju država i dvaju gradova u kojima živim, iznenada, Tešanj je postao mojom trajnom i nezamjenjivom postajom: prvi put kad sam zastao, tu je izišla moja najbolja knjiga, potom je bila književna večer, zatim predstava moje Katarine Kosače, a između svakog od tih umjetničkih boravaka dešavalo se da posjetim samo mezare čuvene po onima koje zakrivaju, da popijem kahvu s ljudima koji me nadahnjuju poput drevne mudrosti bosanske zemlje i obnavljaju mi povjerenje u bošnjačku dobrotu, zatim me – ispražnjena srca – odvode na mjesta gdje se proizvodi sami duh neuhvatljive supstance koja obavija središnje jezgro, mada ga, najčešće, uopće nismo svjesni. I eto, ponovno, prije dvadesetak dana, na ovom meridijanu, iznova se uspinjah onim basamcima što su me doveli u sobicu gdje zatekoh slikara Hasana Mehinovića i njegove najnovije slike, *u tematskom zaokretu*, u patarenskom, u bogumilskom, u bosanskom, u nijemom kriku historijske priče kojoj, očito, vrijeme nema kraja! *Kako je čovjek nesretan!* – kaže ta Mehinovićeva bogumilska priča – ali, tvrdeći istodobno da je to *pravo na sreću iz prava na svoju zemlju*, na kraljevsku zemljicu Bosnu koja se, takva kakva jest, uporno opire i opstaje u golemom i hladnom svemiru.

I, dakle, što smo vidjeli? Vidjesmo zavičajne toponime koji nisu postali naplavinama i muljem povijesti nego su, mada u krhotinama, dodirnuli nebo tvrđinim kulama, baš kao u bajkama u kojima nakon svakog Zla prosine Dobrota; vidjesmo neusporedive koloristične pozlate svemirske samoće kao misaone apstrakcije, i vidjesmo, najposlije, obrise historije bosanske srednjovjekovne jeseni – a sve u nekom trokutu jednog autentičnog likovnog izraza: *svijet bajkine očuđenosti – svijet fantastične usamljenosti – svijet historijske zbilje.* Čini mi se da bi Mehinovićevu slikarstvu odgovaralo imenovanje unutar složenog leksičkog sklopa: mitski semantički subjektivitet; dakle, slikarstvo u kojem dominira priča o značenju vlastite pozicije u zadanu svijetu. A što misli *taj čovjek* u Hasanovoj slici svijeta? I što je čovjek u takvom svijetu? Slikar je rekao: Priča da je od ove Zemlje stvoreno tijelo njegovo, a Svemir da je zavičaj njegovom Duhu i njegovoj Duši. Baš kao što je mislio pjesnik s Obješenice kad je zapisao ***da nije od ovoga svijeta***.

Admir Mujkić – filigranski crteži utisnuti u objekte ribolikih ploha pričaju priču iz djetinstva provedenog na obalama Une.

EKSTAZA JEDNOG PUTOVANJA

Grafičke mape Admira Mujkića[144]

Admir Mujkić je, od trenutka kada se pojavio pred likovnom publikom prije desetak godina, postao jedan od najzanimljivijih bosanskih autora. I to, valja posebo istaknuti – kao grafičar, u Bosni, čiji se grafičari cijene među najboljim u svijetu!

Šta je to što je osobito zantrigiralo u umjetničkoj viziji i objavi Admira Mujkića ne samo likovne kritičare i historičare umjetnosti, nego i filozofe, književnike i novinare? O njegovim izlaganim listovima grafičkih mapa pisali su V. Vujanović, M. Bobar, F. Šehić, N. Delić, M. Brkić, dr. F. Hadžimuhamedović, dr. R. Mahmutćehajić, dr. Dž. Bektović, i niz drugih pisaca u domovini i izvan nje.

Admir Mujkić je, mada rođen u Sisku (1972.), obiteljskim korijenima i zavičajem djetinjstva te prvih spoznaja, Bošnjanin – Krajišnik. Iz te zemljopisne, ali i kulturološke i psihološke pozadine mladić je na životno putovanje ponio – i nikad je nije zaboravio – svoju vlastitu kartu prvi put viđena svijeta. I kamo god da je putovao, preko svijeta je rasprostirao svoju izvornu *mappo del mundo*. Ko god putuje i kamo god da se putuje – on je u potrazi da u različitom i nesličnom – ugleda nešto ili nekog nalik sebi. Uostalom, baš kao što je u Pitijinoj špilji u stijenu urezano: *Kad otkriješ svijet, otkrit ćeš samoga sebe*.

Pa kakvo je iskustvo Admira Mujkića, iz kojih je izvora, kako ga predočava i rasprostire po grafičkom listu? Na kojim je počelima niknula serija grafički oblikovanih prizora svijeta, selektirana u dva zasebna i već, barem u nas, čuvena ciklusa? Prvi značajni ciklus kojim se najjasnije obznanio svijetu svoje žive stvarnosti, ***Putovanje***, ima svoju bliskost sa dvije susjedne umjetnosti – umjetnosti riječi i umjetnosti glazbe, muzičkoj priči – *putopisu* i *simfoniji*. Grafika mu je bliska putopisu po različitim narativnim motivima prepoznatljivih inačica zbilje i fragmenata sna uhvaćenih najtananijim čipkastim mrežama gotovo nestvarno prozračnog crteža. Moglo bi se reći da narativna dimenzija njegovih prizora izvire iz stvarnosnog koje se gotovo redovito metamorfozira, ili se takvom otčitava, u jasan i čitak simbol, u poetsko, u višeslojno suglasje onoga što nazivamo duhovnim i onoga što nazivamo tjelesnim.

---

[144] Prigodnim riječima otvorio sam Izložbu ***Grafičke mape Admira Mujkića***, BKC, Ilica br. 44, Zagreb, 16.11.2008.

Simfoničnost Mujkićevog grafičkog lista – savršeno je ispunjenje snovite priče, kao u nekoj minijaturi, koja, *sadrži sve*.

U mapi ***Putovanje***, autor će otkriti neke osobite grafičke elemente, koja će od tog trenutka postati markacije njegove osobne i osebujne poetike. Kritičari će odmah uočiti dvojnu prirodu slike – u podijeljenoj plohi, slici u slici, *dinamičnoj* (priči) u središnjem prostoru plohe, i *statičnoj*, koja je obrubljuje i koja istodobno predstavlja okvir ali i sami simbol. To će se, nerijetko, odnositi i na samu boju – i ona će, osim što je likovni element, bivati i simbolom.

Središnje, uzbibane, pokretne i savršeno ritmiziranje prizore (priče kao posude duha i priče kao simbola) – otoka, skupina konja, zvjedanog neba, obitelji itd. – Mujkić kao da prekriva prozirnom koprenom sna, ispod koje se zrcali supstancijalna građa onoga što pokriva, uzdižući je u prostor kao sublimiranu imaginaciju, kao viziju, kao ključni glas čovjekovog duhovnog porijekla.

U tu i takvu spiritualnu posudu, iz grafike u grafiku, smještaju se sadržaji čistih pojmova, odreda onih koji konstituiraju samo biće: dobrote, ljubavi, hrabrosti, odanosti, sreće i radosti – prezentirani sadržajnom opipljivošću, crtežom koji priziva svako iskustvo (sunčane zrake su ruke koje su pridržavale i Amenhotepa IV!), iskustvo naivnog i razigranog oka djeteta (kuće i sunce imaju ljudske oči!), otoci trajno sretni plutaju, gracilni konji vuku kočiju sretnih roditelja s njihovih pet kćerki – i pet nevjerovatnih, duhovnih bića u obiteljskoj pratnji. Iz guste noći izronila su samo njihova lica i obličja, čipkasta, razbarušena, prozračna. Kroz ženino se tijelo nazire – fetus, kao čista emanacije života i njegove besmrtnosti. Iznad njihovih glava jedan je otvoreni dlan i jedan melek s tamburom. Gdje je započeo i gdje će završiti ovaj narativni tok? Ne znamo. Urez u grafički list je tačka sadašnjosti koja nema obala, koja nije započela i neće završiti.

Otuda su Mujkićevi grafički ispisi (*Ilhamija – putovanje, Mjesečevi ljubavnici, Mjesečevim putem, Srećom – Radošću, Svojim tokom, U susretu*...) – zbog svoje uronjenosti u veću, okvirnu sliku, u kozmos Božije milosti i simbola Njegove prisutnosi (nerijetko i unutar manje slike) – nužno prevodivi u novo čitanje, u drugo, misaono dublje i iskustvenije otkrovenje našega unutarnjeg života koji se odvija u gustoj sjenci transcendencije.

Krajišnici – Čuvari / univerzalno iz konkretnog

Druga njegova grafička mapa zove se ***Krajišnici – Čuvari***, i ona je već pune dvije godine na svojevrsnom putovanju po svijetu, na izložbama i na uvidu likovnoj javnosti. Tematski je konzistentnija, duhovno usmjerenija, a likovno pročišćenija i otvorenija spiritualnim, vertikalnim uzletima čije se zemaljsko, horizontalno porijeklo poantira ne samo poetskim naslovima grafičkih listova.

Grafička se zbiljnost očituje *snažnim prisustvom* „neviljdivog lika" derviša – i to ne bilo kojeg i bilo kakvog derviša. Duhovno koje se Mujkiću gotovo opsesivno predalo i ispreplelo s očuđenim prizorima zbilje još u grafičkoj mapi ***Putovanje***, sad je dobilo novu, sufijsku postavu, ali *više u mujkićevskim, izvornim elementima* grafičke / likovne iskoristljivosti raskošnog obogaćivanja vlastite poetike, a puno manje, gotovo neznatno – u pukom slijeđenju i oslikavanju nekog mogućeg tesawufskog predloška.

Riječi *Krajišnici* i *Čuvari*, nisu nimalo slučajno postale uporišne tačke na kojima je grafičar utemeljio izuzetnu, naizgled smirenu – a zapravo vrlo dinamičnu viziju svijeta pozbiljene unutrašnjosti. Mujkićev svijet nipošto ne podrazumijeva svijet *viđenih stvari*, nego svijet *viđen iz stvari*. Prvi pogled na grafički predložak, čini se odrazom bitnog, prostorom prividne materijalne ogoljenosti, i kao takav, jasan i jednostavan – svediv je na odjeću koja modulira *zakriti, odsutni lik* (gayb, zakriti, tajanstveni). Tek tada uočavamo da je nužno *prilagoditi* naš vid *nevidljivom*, adaptirati oko viđenju duhovnog obličja bića koje jest tu, ali uronjeno u okean Božije milosti, sjedinjeno sa svojim Ljubljenim.

Metaforički znakovi koji dominiraju prostorom Mujkićevog očuđenog svijeta i simboli kojima se očituje i „izgovara svoje ime" (oblicima stvari, nebeskih tijela, živog i neživog, zemnih i vodenih životinja, mitskih i bajkovitih bića, ptica i zmajeva, zmija i kornjača), najčešće su zahvaćeni iz najdubljih, arhajskih vremenskih slojeva, zatim iz judeo-kršćanske i islamske tradicije, kao njihove nasljednice, s posebnim osvjetljenjem sufijskog mišljenja. Takav, širok i temeljit prodor, zasigurno ne treba čuditi, jer je istinsko i autohtono autorovo naslijeđe, u bitnim obrisima usisani s majčinskim mlijekom ili zatečeni i prepoznati na samom pragu rodne kuće.

Grafički sadržaji nose gotovo redovito naslovne sintagme od dvije, tri ili više riječi. Leksemi su imenice, pridjevi, glagoli, apstraktne ili konkretke po svojoj ideji – ali uvijek prizvode snažan učinak leksičkog uneobičavanja i metamorfoziranja vlastitih, temeljnih značenja: *Čuvar Noći, Čuvar Znanja, Sokolar I., Veseli Krajišnik, Krajišnik i Zlatni Zmaj, Ljuti Krajišnik, Krajišnik i Ptica, Čuvar Snova, Čuvar Vode, Krajišnik i Klječen, Mali Krajišnik, Krajišnik i Zmaj, Čuvar Pečata II., Razgovor sa Zlatnom Pticom, Čuvar Vode II., Čuvar Zemlje, Čuvar Zapisa, Čuvar Sjemena, Onaj što priča sa pticama*, itd.

Vidimo da riječi kojima Mujkić *imenuje* svoje vizije, redovito *nude* susret i semantičku kolaboraciju s leksemima koji *opisuju* ili *pokreću* mehanizme ne samo likovnog elementa, nego i duhovnog kozmosa u kojem taj element obitavata. Naslovni grafika, čini se, izgledaju kao transcendentalne sjenke iskustava i stanja kroz koja prolaze „tijela" naših duša.

Nužno je snažno podvući da su Mujkićeve grafike izvorno, osobno, autorsko, osebujno likovno ozbiljenje unutranjeg, spiritualnog, a ne „preslikavanje" mističnog, derviškog, čisto spiritualnog koncepta kakav se nalazi u sufijskom tekstu, uzetom kao literarni, književni tekst. Uostalom, sufijski tekst i ne postoji kao književnost, jer ju je kao takvu osporio jedan od njezinih rodonačelnika, sami Mansur al-Halladž (r. oko 858. – u. 26. III. 922.), budući da se ne kreira kao umjetnina u historijskom horizontu, nego je tekst 'Božijeg porijekla, iz supraemanacije duha 'Ljubavnikovog sjedinjenja sa svojom Ljubavi'.

Da se Mujkićeva grafička / likovna umjetnina ostvaruje u doslovnoj povijesnosti – autor naglašava već samim imenovanjem ne samo cijele mape ***(Krajišnici – Čuvari***), nego i brojnim, „opipljivim" naslovima grafičkih listova, koje *vriju zaklonjenom historijskom procedurom*, i u kojoj je, najposlije, sudjelovao i sami autor, Admir Mujkić. Njegovo novovjeko *serhatsko* iskustvo života i smrti (1993.-1995.), očito je obilovalo *graničnim* situacijama i graničnim iskustvima. Dakako, ni 'Krajina' nije tek *povijesna leksička naplavina* koja označuje pogranični prostor između država, serhat, epsko mjesto poprišta najvećih i trajnih sukoba, bljesak tamnog stiha: *Krajina – krvava haljina***.** Krajina je, jednostavno, prostor sudbine.

Umjesto svakog drugog zaključka, valja kazati da obje grafičke mape Admira Mujkića, ***Putovanje*** i ***Krajišnici-Čuvari***, sa stanovišta pisane kritike i javne izložbene recepcije, predstavljaju izuzetna grafička dosegnuća u posljednjem desetljeću. One, po osebujnoj očuđenosti i izvedivosti, uznose autora u sami vrh, u prvi red istočnoeuropske grafičke prakse.

Admir Mujkić nije samo puko osvježenje u bh. grafici, on je njezino čudesno duhovno promišljanje: njezin je sjaj prekretničke misaonosti koja neće ostati bez trajnih posljedica.

Admir Mujkić – iz ciklusa ***Krajišnici – Čuvari***, 2010.

Džeko Hodžić – *Apokalipsa* kao trodijelna mapa svijeta složenih fantazmagoričnih vizija koje prepoznaju propalu zapadnu filozofiju.

PRED „APOKALIPSOM“ DŽEKE HODŽIĆA

Apokalipsa je veliki triptih Džeke Hodžića. Sastavljaju ga tri golema platna triju složenih fantazmagoričnih vizija koje prepoznaju propalu zapadnu filozofiju: dijelovi triptiha i lijevi i desni – prizori su pakla na zemlji koji se najčešće očituje arhajskim simbolima i metaforama čija značenja zna svaki čovjek koji je bar jednom u životu nekog volio i nešto cijenio – pa to, u neizrecivoj boli, izgubio.

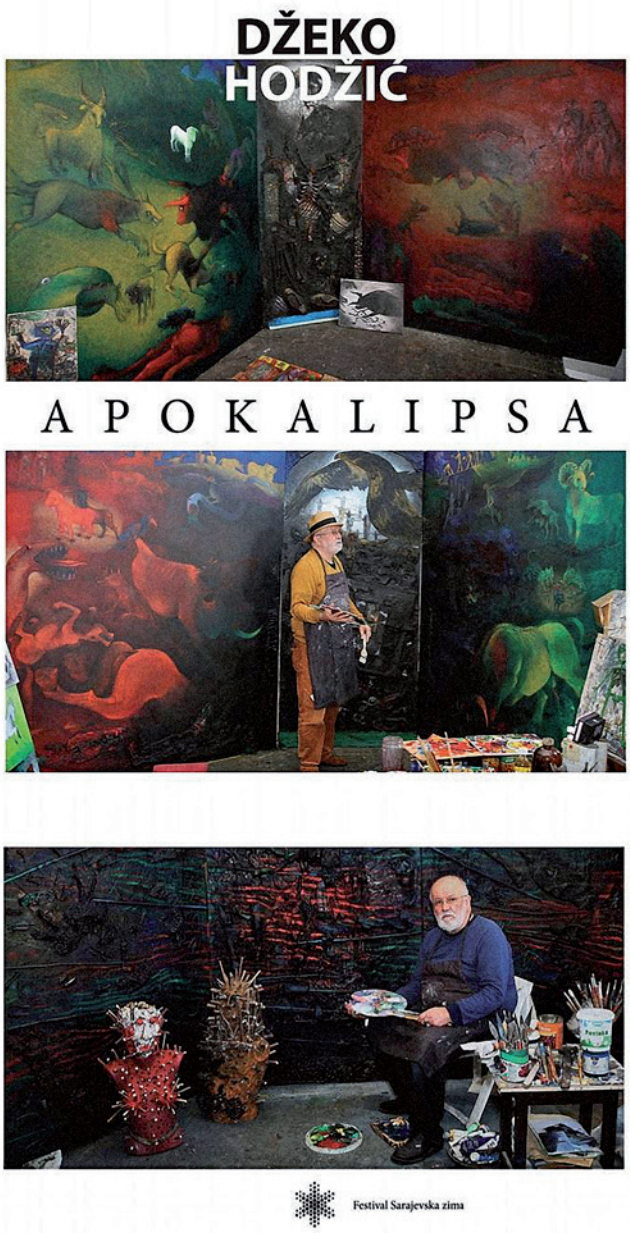
U Džekinoj trodijelnoj mapi svijeta cijela je drama čovjekove opstojnosti položena u prvotnji, zeleni prostor „nevinosti i rasta“, ili se potapa u gustu crvenu izmaglicu poput graničnog prostora živog i neživog, te napokon u crnu boju prapočetka, u boju kaosa iz kojeg se prvi put javio krik nastajućeg čovjeka... i u kojem će zanijemiti, taj ljudski glas, u crnoj spilji zloduha.

U maniri postmoderne, u kojoj ništa nije zastarjelo, prožimajući narative i likovne diskurse, alegorija svojim širokim poljem značenja osvaja prostor velikog sotone koji, useljen u pobješnjele zvijeri, pustoši svijet, trijebeći najnedužnije i najslabije. Ta dijalektika iskonskog zla u kojoj „vuk na ovcu svoje pravo ima“ – obnavlja se iz same sebe, iz tame prapočetka, tamne rupe koja guta sve dobro što na svijetu postoji.

Džekinu likovnu projekciju „pakla na zemlji“ prononsiraju mitske životinje kozmopolitskog porijekla čije funkcije preuzima zatamnjena strana čovjekova bića: ***orao*** (mada proistječe iz mita o suncu, nerijetko je simbol zlokobnosti; „orao je i simbol noćnog aspekta, ptica koja svojim kandžama grabi žrtve i odnosi je na mjesta odakle ne mogu uteći, pa je stoga i simbol neslomljive volje koja proždire), ***vuk*** (u psihologiji simbol vuk je, mada oprečnih aspekata – simbol okrutnog i sotanskog ali i povoljnog – u Džeke je sinonim nedruštvenosti, odnosno ono što je „kao vučica prepreka na Danteovom putu, apokaliptičnih dimenzija“), ***bik*** (neobuzdano bješnjenje sile; simbol elementarne sile krvi), ***zmija*** (jedan od najbogatijih mitskih simbola; ktonski simbol podzemnog svijeta, zauzima svoje mjesto i u Danteovu *Paklu*), ***janje*** (simbol je jedinstvene čistote, naivnosti, jednostavnosti, bezazlenosti i pokornosti – janje je obilježje žrtve).

Takav literarni alegorijski podtekst nije proročki govor ivanovljevske apokalipse budućnosne vizije koja će (*in futuro*) pomoriti svijet, nego prvorazredna likovna analiza (prijeđene) povijesti koja dotiče temeljna humanistička načela postojanja čovjeka i njegove zapadne misli kojom je „osvojio i zarazio" cijeli poznati svijet: iz Džekine strahovite vizije i njezine vanjske dvokrilne realizacije zoologijske krvoločnosti, konstituira se treća dimenzija triptiha, razdijelna – središnji stup sramote čovjekova zahvata prema *drugom* i *drukčijem*: mučiti, ubiti, raščerečiti! U strukturi asamblaža kojeg natkriljuje orao, „poslagani" su isprepleteni slojevi tjelesne truhleži – ljudskih prstiju, žila, rasprslih očiju, polomljenih dječjih kostiju, majki i očeva koji su nekoć živjeli ne samo ovdje gdje se apokalipse kontinuirano odigravaju, nego se trajno, bez zastoja, odigravaju po cijeloj površi planete kamo je zapadna misao dopirala i „civilizirala". Po toj snažnoj emisiji, ili „poruci" bića u zamiranju, poništavanju svakog postojanja, Džekin triptih je univerzalna kreacija duha izgovorena čitkim i jasnim jezikom unutrašnjeg užasa.

Bilješka o slikaru: Džeko Hodžić je rođen 1950. godine u Godijevu, Crna Gora. Godine 1970. završava Školu primijenjene umjetnosti u Peći, a 1977. Akademiju likovnih umjetnosti u Sarajevu. Imao je 60-ak samostalnih izložaba u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, Zenici, Wasserburgu, Erlangenu, Stuttgartu, Münchenu,…te oko 400 skupnih u zemlji i inozemstvu. Učesnik je na više od trideset značajnih bijenala i trijenala. Dobitnik je dvanaest nagrada među kojima su i nagrade Udruženja likovnih umjetnika BiH za crtež, Grand Prix ULU-a BiH, Srebrna nagrada Univerziteta Sarajevo, Nagrada grada Waserburga, Njemačka, Specijalna diploma za razvoj likovne kulture,… Član je Udruženja likovnih umjetnika BiH, Udruženja Arbeitskreis 68 – Waserburg i Udruženja Kunstverein Erlangen e.v. – Njemačka. Potječe iz slikarske obitelji i jedan je od najvažnijih bosansko-hercegovačkih slikara. Nedavno je obilježio 40 godina svoga rada bogatom monografijom (petom po redu) i retrospektivnom izložbom u Sarajevu, gdje živi i radi.

Likovni prostori stradanja i nade, trpljenja i življenja Džeke Hodžića,
Katalog izložbe *Apokalipsa*, Sarajevo, 2020.

Ibrahim Novalić – svijet bez grijeha, čisti svijet, pa se zato čini – nama, ljudima – kao magijski realizam koji je lijep, a zapravo ne postoji – osim u arhajskom dijelu naše poetske svijesti.

OČUĐENI SVIJET IBRAHIMA NOVALIĆA

1. Od svijeta diktata, do svijeta izbora

Niti je slikar Ibrahim Novalić onaj kojeg sam upoznao 2000. godine, a niti su slike koje posljednjih pet godina potpisuje, slike slične onima koje sam vidio potpisane njegovim imenom u prvim godinama poznanstva. Njegove slike, njihova unutarnja struktura, od tematske do vizualne, poprimale su dinamične promjene – od stvarnosne opipljivosti i prepoznatljivosti, do očuđenih predjela zbilje ispražnjene od svega živog – osim floralnog, osim prirodnog kretanja vjetrova, sunčeve i mjesečeve energije koji oživljuju ili umrtvljuju zakrivljenu površ zemlje izgubljene na horizontu ili zagrađenu vijencima modrih, zelenih i ljubičastih planinskih visova.

To novo nadahnuće, autor je prepoznao u osebujnoj stvarnosti koju vide djeca i pjesnici, bliskoj onoj u snoviđenjima koja se dâ „precrtati“ ali se može, kako njegov „slučaj“ pokazuje, visokom imaginacijom primaknuti svojim osjetilima i na slikarsko platno, uljem i akrilikom, podastrijeti.

U tom „prekretničkom“ smislu, između njegovih ranijih, mladenačkih djela s kraja i početka stoljeća, koja su likovno intervenirala po baštinskim motivima graditeljstva, uporabnih predmeta i ozloglašenih šipaka, Novalić je – reklo bi se iznenada! – svoje lice okrenuo Početku, svijetu koji se zatekao nakon što je Jedini izgovorio ***Budi!*** – pa je Svijet nastao. Tada su počele nastajati slika za slikom koje je, kasnije, prepoznao u zatvorenoj sintagmi „svog Puta“, pa je i cijeli taj krug brojnih slika nazvao ***Put moj***…

2. Motivska i stilska razdjelnica: Put moj

Kad promatrate slike Ibrahima Novalića, nametnut će vam se ključno pitanje najintimnijeg odnosa prema njegovim vizijama, prema njegovoj moći uzdizanja zbilje u prostor lebdećih činjenica ovoga svijeta. Takva mogućnost očuđene zbilje ili njezinog podizanja u prostor magijske stvarnosti, prepoznaje se kao nešto što smo izgubili pa zaboravili, a što proizvodi i konstituira građu našega temeljnog odnosa prema Novalićevim motivima i kompozicijskim strukturama, linijama i sjajnim koloritnim blokovima u doticanju ili prelijevanju... Novalićev ciklusa *Put moj*, ponovit ću, predstavlja razdjelnicu od onoga što je donedavno slikao: ako je donedavno slikao pogledom *izvana*, pogledom na stvari – sad slika pogledom iz stvari na zbilju kakva sebe zamišlja: *To je svijet bez grijeha.* To je čisti svijet, pa se zato čini – nama, ljudima – kao magijski realizam koji je lijep, a zapravo ne postoji – osim u arhajskom dijelu naše poetske svijesti.

Ovaj svijet postoji, barem na dvije razine: postoji kao čovjekov san o budućnosti. I postoji kao budućnost bez ljudskog sna.

Ibrahimove slike sugeriraju da su oba – gotova stvar, da se javljaju istodobno, nakon dovršene drame, apokalipse, u svijetu ispražnjenom od ljudi, u ponovljenoj obnovi zaobljenih brda prekrivenih nježnom travnatom pokožicom, s ostacima prekinutih, presječenih putova, s cestama koje nemaju perspektive beskraja, nego su redovito presječene nekim zaklonom (ljubičastim brdom), ili su potonule (u nevidljivoj, možda samo slućenoj onostranoj nizbrdici). Veliki, srednji i mali formati ispunjeni su strašnom dramom koju je prekrila tišina. Zeleni listovi i trava. Beskrajni prostori brdovitih konfiguracija u zelenim prelijevanjima i isijavanjima od svjetlo-zelene do maslinastotamne, zgusnute boje noćne trave...

I motiv usamljenog drveta, pod snopom svjetlećeg zračnog mlaza koje ga veže sa samim nebom, nije manje dramatično. O čemu ono svjedoči? – Svjedoči da je drama čovjeka dovršena? Nakon što je svijet obnovljen bez intervencija onih koji su ga „popravljali“, pružala su se cvjetna polja nevidljivih meleka, zeleni tepisi nježne netaknute trave, a staze i putovi koji odlaze u nikom poznata mjesta – nejasno je zašto uopće postoje! Svi su brežuljci zaobljeni – samo su udaljeni planinski vijenci nerijetko oštri, ljubičasti i gotovo nedostupni.

Svjetlosne aure iznad krošnji drveća koje urnebesno kovitlaju vjetrovi džinskog svijeta (u kojem se Ruhom nadahnuti opiru djeci Iblisovoj), nagovještavaju dramu punu svjetlosti – poput pročišćenja – u površinama „između zemlje i neba“ s neviđenim svjetlosnim transformacijama!

Smeđa ili travnata površina zemlje od takvih su mineralnih struktura, kakve ljudsko oko rijetko viđa, boje koje nam se svojom jačinom i bljeskom nagovaraju da pomislimo da jednostavno nisu ni za kakve usporedbe, da su svoje, izabrane, „uzete“ sa „lokaliteta“ i donešene nama, na ovu istu, kasniju planetu. Plavet neba s bijelim pramenima svjetlosti, „pomalo surrealistički“, kako bi rekao jedan moj prijatelj i dodao da je takvu atmosferu tišine mogao „naslikati“ još jedino grko-talijanski slikar Giorgio de Chirico.

3. Gdje je skriveni Čovjek?

Gdje je skriven Čovjek, ako je ova likovna perspektiva – sufijski pogled iz stvari na svijet u nastajanju? Pitanje je vidi ga ili (ga) ne treba, pa ga zato i ne vidi?

Možda je ovaj svijet Novalićeve vizije namjerno izbacio čovjeka iz središta Božjeg stvaranja?

U Mudroj knjizi – čovjek postoji, Gospodar mu se obraća na različite načine, zaziva ga kao dio (nedovršene?) vrste (*O ljudi, ili: o muslima*ni...), ili pojedinačno i izravno (*O čovječe!)*

Novalićev novi i otkriveni svijet je blizak dubokom misaonom paradoksu koje je iskustvene prirode: Čovjek je prisutan po svom fizičkom odsustvu, a Gospodar svjetova – po obilju znakova koje, poput Velike Knjige, valja u(o)čiti i pretvarati u volju svog vlastitog duha i svoje vlastite pameti.

Novalićev novi, uzbudljivi likovni svijet je svojevrsno sjećanje na zbilju koja je bila na početku svijeta i koja se, kaže vizija, mora ponoviti. Jer: sve je zaobljeno, sve je čisto, brda su valovita, bez strmoglavih ponora i orlovskih visova, a polja beskrajna… – ali tu je još ‘vidljiva’ pritajena drama, u toj velikoj tišini, drama odsutnog svjedoka. Jedno je savršeno jasno: samosvojni, autentični likovni svijet Ibrahima Novalića umjetnina je velike duhovne nade i duhovne obnove koja snažno računa u bolji svijet od svijeta koji smo naslijedili i s kojim, ponekad, od jada, ne znamo što bismo uradili!

Maja Behmen Novalić – sosebujno autobiografsko lirsko-likovno ostvarenje nježnosti i tihe mudrosti, koloritnih kompozicija, simbola i metafora.

POTRAGA ZA LJEPOTOM

Likovni svijet Maje Behmen Novalić

U arheološkim fragmentima drevnog grada Harrana, čuo sam priču kako je Gospodar svjetova stvorio prvog čovjeka bez oca i majke, Adema alejhis'selama, potom ženu mu, Havvu hazretleri, iz rebra Praoca našega. Stvari od kojih se sastojao svijet još nisu imale imena niti se znalo čemu će služiti. Zato Džibril, za svaku od njih, upita svoga Gospodara velikoga: *O, Rabbi, kako je ime ovoj stvari i šta će ona raditi?* Mudri odgovori: *Ta se stvar zove tako i tako, a radit će to i to.* Cijeli je dan Džibril postavljao pitanja Tvorcu svemira, slušao odgovore i pamtio. Najposlije, podiže jednu trsku zašiljenu za koju se nije znalo što je i zašto postoji. *O Rabbi, koje je ime ovom predmetu i čemu će ono služiti?* Allah dželle'šanuhu odovori: *Ta je kalem. Kalem znacima narisanim bilježi postupke i misli ljudi.*

Tako sam, tom prahistorijskom sekvencom arhajske predaje, započeo govoriti na otvaranju likovne izložbe *U hladu lijepih riječi* Maje Behmen Novalić, a istodobno i predstavljanja njezine stihozbirke istog naslova.[♦145] u Stocu, 17. septembra 2021. godine. Majin kalem, koji se iz jednosti razdvojio u *pero* i *paletu* – *zapisao* je njezinu osebujnu autobiografiju lirske nježnosti i tihe mudrosti – slikama i versima..

Iz tih prigodnih bilježaka s otvaranja, nastao je ovaj skromni panoramski esej o razvojnim refleksijama i tematsko-motivskoj distribuciji Majinog likovnog opisivanja svijeta.

Igrom slučaja, bio je to moj treći živi susret u javnom prostoru sa slikama Maje Behmen Novalić. Svaki put su novi ciklusi slika imali i inovativno obilježje, strukturirano iskustvom unutarnje vatre autoričine uronjenosti u ljepote, ali i u dramu postojanja, jer bez nje nema umjetnosti..

Godine 2001. otvorio sam u Mostaru njezinu mladenačku, emotivnu i sretnu izložbu – njezinu prvu i premijernu; drugu, u istom gradu, godine 2012., a treću – u Stocu, 2021. Između svake izložbe protekao je vremenski razmak od jedanaest godina. *Kud će suza, već na oko*: pitagorijanski simbol broja jedanaest je u značenju intuicije, pronicljivosti i prosvjetljenja.

♦145 ***U hladu lijepih riječi***, Izložba slika Maje Behmen Novalić, Gradska biblioteka Mak Dizdar, Stolac, 17.IX.2021.

Maja se ispovijeda posredstvom osebujnog likovnog ostvarenja, koloritnim kompozicijama, simbolima i metaforama. Iz svake, i najpovršnije analize strukture njezine slike, u prvi plan izbijaju pojmovni slojevi emotivno-estetskih znakova što te, poput putovođa po očuđenom polju platna, dovodi do cjelovitog, uokvirenog, vizuelnog događaja.

Slike u Pavarottiju, godina 2001.

Ima nešto u mom biću od naivnog, dječjeg zanosa i iskrene dragosti prepuštanja pred grafikom, pred slikom, pred skulpturom. To nagnuće, iz rane mladosti ponešeno, nije zemaljskog porijekla, jer nije naučeno – potječe iz neinteresne sfere značenjskog jezgra. leksema, amaterskog zaljubljenika, iz unutarnjeg diktata koji te upućuje u potragu za ljepotom. Iz tog sam razloga ponuđeni poziv da otvorim izložbu mlade Maje Behmen, 17. septembra 2001., u artiju mostarskog Muzičkog centru Pavarotti – prihvatio bez razmišljanja i pitanja. Neke njezine slike već sam vidio u ateljeu Ibrahima Novalića. Tada je imala dvadeset dvije godine, netom je diplomirala na Likovnom odsjeku Pedagoške akademije Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, u klasi Mirsada Begovića i Nusreta Pašića.

Iz tog doba, u snažnom mi je sjećanju svježina autoričina prvotnjeg slikarskog pogleda na svijet. Mada je prošlo puno godina, dobro se prisjećam motiva te prve izložbe, iza koje je bilo neizvjesno hoće li se ponovno javiti ili odustati.

Nerijetko je teme i motive preuzimala iz zbilje, iz zemljopisnog i urbanog hercegovačkog pejzaža, smještajući ga, obazrivo i smišljeno, u detaljima, na male ili srednje formate. Njezin bi se motiv, *izrezan* iz zbilje, iz konteksta (šire slike), oslobađao konkretnog i prepoznatljivog porijekla, a poprimao apstraktno, zagonetno, pa i misaono provokativno značenje koje apelira na promatranje i gonetanje.

To i takvo mimetičko transponiranje motiva zbilje, humskog brda s niskom vještičjom florom – reduciranjem pejzaža do granice misaonosti! – bilo je, likovno, i plodonosno i podsticajno.

Jednu minijaturnu sliku Maje Behmen Novalić imam dvadeset godina na zidu moga zavičajnog stana na Jugu. Osjećam da sam upio u svoje biće svaki milimetar njezine – elementarne i suprastrukturalne – metaforičke postojanosti. Kad bih opisivao što vidim unutar njezina okvira, kazao bih da je slika ispunjena mostarskim Humom, čiji se obris prelijeva preko drvenog rama.

Iz nje isijava snaga velikog kamena u pokožici zelenog inja humske vegetacije – *bokvice* i *kozje krvi*. Simboličnost prizora je očita i svevremena, prisna i podrazumljiva.

Metamorfoze, godina 2012.

Potom je nastupilo doba meditativnog zaokupljanja metamorfoznošću predmetnog svijeta vezanog za sudbine ljudi i svijeta u kojem su radili, živjeli i umirali. S ciklusom takvih slika Maja Behem Novalić pojavljivala se na izložbama iza 2010. godine u Bihaću, u Srebreniku i u Mostaru – u dvorani *Informativno-kulturnog centra Ambasade Saudijske ambasade* na Bunuru u Mostaru.

Ta izložba, a riječ je o zajedničkoj postavi triju likovnih umjetnika, kaligrafa Muniba Obradovića i slikarica Dolores Veledar Perić i Maje Behmen, otvorena je 17. jula 2012. godine. U kratkom pledoajeu, skicirao sam njezino zapaženo mlado slikarsko prisustvo i neosporni iskorak u oblikovanju vlastitog kreativnog prostora.

U toj je zgodi bila zastupljena s dvadesetak ulja i akrilika, lepršavih i koloritnih radova tematske i stilske svježine, prvenstveno motiva cvijeća i *istrošenih predmeta*, dugovratog *ibrika* i sličnog „materijala" lijepe nježnost iz potonulog doma intimnog avlijskog prostora. U Majinoj likovnoj interpretaciji vidjeli smo uzbudljivu likovnu metamorfozu višestoljetnog spomenutog *ibrika*, kako, *neživ* i *desemantiziran* – umjetničkom čarolijom, oživaljava i ispunjava svoju leksičku ljušturu *novim značenjem*. Od umrtvljene posude za vodu – preobražen je u ukrasni element čovjekova života.

O likovnoj interpretaciji Maje Behmen, posebno lijepo i precizno zapisao je u svojoj kritici pjesnik i likovni kritičar rahm. Atif Kujundžić. Kazao je, baš za te cvjetne motive i motive isluženih uporabnih predmeta – da su jednostavne ljepote prispodobive dekorativnoj likovnoj estetici od koje (autorica) ne strepi i ne zazire kao nečeg jeftinog ili ukusu podilazećeg. Kujundžić upravo to naglašava i izrijekom navodi govoreći o strukturi tih slika da se izgrađuju i *„od (*elemenata*) dekorativnosti (*od kojih ne treba*) – zazirati"*, *„(jer oni) i tako, na platnu, svijetle kao vitraži naspram vedrog neba."*[146]

---

[146] Kujundžić, Atif. ***Mudrost slikarskog dara Maje Behmen Novalić***, u: *Trag svjetlosti*, ULUTUK, Tuzla, 2007., str. 133.

U estetskom smislu, one su, prije svega, sjajne slike. Bilo bi neoprostivo ne podsjetiti na Kujundžićevo visoko mišljenje o crtačkoj virtuoznosti Maje Behmen Novalić, kazavši u završnoj rečenici pasusa: *Te linije, naime, jednako sudjeluju u smislu obojenih površina i kompozicije slike u cjelini, a tako i u zahvatanju svijeta izvan slike, u koji slikarica izlazi kao izvrstan crtač.*[♦147]

Izložba u Biblioteci Mak Dizdar, Stolac, godina 2021.

Ovo bi mogao biti svojevrsni sažetak mog esejističko-lirskog narativa na otvaranju treće Majine izložbe u mojoj izvedbi, u stolačkoj Biblioteci Mak Dizdar. Otvorio sam je onom harranskom predajom ispisanom na samom početku teksta. Vrijeme koje je slijedilo i koje je bilo sudbinom upisano, zapriječilo mi je sročiti svoj planirani, nepretenciozni esej o lirskom pamćenju autoričine unutarnje, kistom i stihovima, zabilježene (auto) biografije. Kroz likovne prizore njezinog tematiziranog kruga umjetnina, očitavaju se simboli i metafore u diktiranju temeljne semiološke potke – a to je potraga za životnom biti, za nebeskim skladom, za muzikom sfera, za hladom džennetskih predjela...

Nekoliko desetina izloženih slika Maje Behmen Novalić, impresivno je djelovalo među knjigama iznova obnovljene u ratu spaljene i unakažene stolačke Gradske biblioteke *Mak Dizdar.* Rušitelji su tada i Makovu bistu bacili u pobješnjelu mutnu rijeku Bregavu *da je više nikad oči ne vide*, ali gle ti to, ta olovna glava pjesnika Mehmedalije Maka Dizdara, usidrila se, skrivena, u šiblju i čekala svog nalaznika. I dočekala je! Pronađena je i ponovno stoji na svom mjestu, na svojoj baštini.

I sad, evo, u knjižnici je izložba i književno večer, naslovljeno *U hladu lijepih riječi*. Posjetioci su svojim licima pokazivali i ozarenost ljepotom i zadovoljstvo trenutkom i mjestom gdje su se našli. Pod habitusom autoričine intimne i pojavne egzistencije, slike su tek pribježištem smirivanja južnjačkog, snažnog i bogatog emotivnog naboja. Ovdje smo pred opipljivim tragovima donešenim iz njezina skloništa, vlastitim duhom konstituirana *paralelnog svijeta*, osebujnog, džennetskog kreativnog likovnog prostora. Na toj adresi sučeljuju se i propituju

---

[♦147] ***Isto***, str. 134.

njezina duhovna, misaona i zbiljna pitanja visoke dramatičnosti zadane historije. U njoj i ona, kao i mi, podliježemo sudištu zbiljnog vremena *zadane povijesti* – političkoj tiraniji, birokratskoj surovosti i zlokobnom malograđansko-mahalskom *kibetu*.

Cijeli zbir ovdje izloženih Majinih umjetnina, neka je vrsta *metaforičkog privida* i *zagonetke*. Sve se mogu podijeliti u dvije glavne skupine, u dva velika ciklusa po porijeklu tematsko-motivske aplikacije: 1) *slike prirode Božije emanacije – bez živih bića* – i 2) *slike prirode čovjekovih znakova – čovjekove odsutnosti.*

Najdominantniji tematski krug probranih motiva pripada vegetabilnim oblicima (bilje, stabla, gorući grm, plodovi, cvijeće) u brojnim varijacijama i obličnim inačicama.

Među likovno najostvarenijim motivima, svakako je mini ciklus od tri slike stabla u ljubičastom sumraku zore (*Pred sumrak tišine*). Svaka je od njih kompozicijski vrlo dinamična, obogaćena dubokim smislom metaforičke ljepote uspostavljenog sklada likovnih elemenata na platnu: visokog drveća, punog golemog mjeseca, gorućeg grma – sve odreda statusnih simbola predmonoteističih i monoteističih koncepata svijeta u kojima stabla spajaju prostor uzvišenog (*Božijeg prijestolja*) i podzemnog (onostranog) – do sadržaja kur'anske usporedbe lijepe riječi sa lijepim stablom. *Zar ne vidiš kako Allah navodi primjer – lijepa je riječ kao lijepo drvo: korijen mu je čvrsto u zemlji a grane prema nebu.*

Zatim slikarski niz cvjetnih varijacija i emotivnih motiva uz njih vezanih (*Oslikani vjetar, Jednostavna ljepota*, *Cvijeće moje majke, Sa polja sreće, Pendžer života*).

Neke slike su motivski vezane za voće upečatljivih simbola s početka svijeta; plod nar (simbol punine, bogatstva, mnoštva i obilja), plod smokve (žudnje i plodnosti) – slike *Na stolu moga muža*, zatim pojedine slike čije glavne ideje ne prononsiraju fizički elementi, nego boje i pojmovi neopipljivog, npr. crvena boja – ljubavi (*U susret ljubavi*), ili nevidljive pojave (slika *Oslikani vjetar*), ili Božanskog svjetla (Nur) , predočeno sjetlosnim snopom koje iz noćnog neba osvjetljava ritualno kretanje hadžija oko Kabe (*Nezaboravni susreti)*…

Motivi predmetnog, ljudskom rukom izrađenih predmeta (vazna, glinenih posuda, bakrenih uporabnih predmeta, od pruća pleteni *krtol*…, ili sagrađenih (pročelja kuća, prozori, kapije Hajrudinov most u Mostaru s bedemima, cesta ili oblikovani prolazi kroz žitna polja.

Zašto u Majinoj umjetnini ne stanuje vidljivi čovjek, mada znademo da je on „tu negdje" – jer snažno osjećamo njegovu prisutnost u slici po znakovima njegove prakse, djelatnosti, predmetnog i ukrasnog inventara izrađena isključivo ljudskom rukom?

Razlog odsustvu čovjekove figure u slikama pitanje je koje zadire u islamsko naslijeđe, ali koje ne dijele sve islamske kulture na isti način, ni sa istim obrazloženjem. Stav o zabrani lika ne temelji se na kur'anskom stavu, nego na interpretaciji jednog hadisa iz *Buharijine* zbirke (*Sahih*), koji kaže da će od autora ljudskog lika na Sudnjem danu biti traženo da udahnu život svom kreiranom djelu – a on, svakako, to neće moći. Postoji i drugi, pravni izvor, koji u *Minhadž et-tabi'in* bilježi Newewi (umro 1278. god. po Isau, a.s.). Njegova elaboracija se završava ključnom i nedvosmislenom rečenicom: *A općenito, zabranjena je predstava živoga bića!* – navodi u svojoj studiji o minijaturnom slikarstvu dr. Aida Abadžić-Hodžić.[♦148]

Na kraju

Sve čega se sjećam u vezi likovnog svijeta Maje Behram Novalić moglo bi se sažeti u sintagmu koja prekriva cijeli njezin duboko humanistički naum, trud i svrhu: Potraga i žudnja za ljepotom. Njezino pribježište je u paralelnom svijetu, u njezinu osobnom vizuelnom konstruktu likovne kreacije, gdje ne postoji ni zlo, ni bol, ni rat. Njezine slike slave Onoga koji ima 99 najljepših imena. Bog je lijep i voli lijepo.

Maja Behram Novalić se opredijelila za estetiku lijepoga, a ne nikakvu drugu i drukčiju. Njezine umjetnine oplemenjuju, podstiću na ljubav i dobrotu.

5. III. 2023.

♦148 Abadžić-Hodžić, dr. Aida. I*slamsko minijaturno slikarstvo od 13. do 19 stoljeća*; Urednik1,+VOL+4,+BR.+14+STR.+70-86.+AIDA+ABADŽIĆ+HODŽIĆ.pdf.

Preuzeto iz: Atif Kujundžić. „**Mudrost slikarskog dara Maje Behmen**"; U: Ibrahim Novalić - *Put moj*, Gradska galerija Bihać, Bihać 2013.

Halil Salčin – njegove vedute isijavaju svoje temeljno obilježje – bogatu, podjednako poetsku koliko i misaonu perspektivu znanih ali i neuobičajenih motiva (mostarski Stari most).

PRIZORI IZ HUMSKE ZEMLJE HALILA SALČINA

Mada je u Badanjskoj pećini (pokraj Makovog Stoca) ugraviran prvi crtež u dubokoj prahistoriji, možda i prije 15-tak tisuća godina, slikarstvo Bosne i Hercegovine je – igrom historije – najmlađe u našoj regiji. Pa ipak, Bosna i Hercegovina je kroz posljednjih stotinjak godina dala svijetu likovnosti velike autore i velika djela – europska i svjetska u svakom pogledu… Ali, kroz tužno poraće, u našoj tužnoj domaji, izrastao je i najmlađi naraštaj među kojima je niz imena koja su pronašla ili još traže svoj prostor pod suncem.

Jedan od mlađih autora, o kojem se tek u novije vrijeme probija glas u likovnu javnost, zove se *Halil Salčin*.[♦149] Porijeklom je iz drevnog Blagaja pokraj Mostara, odrastao pod sjenkom srednjovjekovnog Humskog grada, gdje živi i danas – pa to navodim ne samo iz puke potrebe biografskog određenja, nego iz razloga u koji me nagovara snažna sugestija, „nijemi diktat" s njegovih prosanjanih pejzaža i sjenovitih veduta zlatnog doba Humske zemlje koji – gle ti tog čuda – u svojoj mediteranskoj užarenosti, traje neprekidno od početka ovoga svijeta do naših malih i skromnih sudbina današnjeg dana..

Halilove vedute, u ovom ograničenom izboru, isijavaju svoje temeljno obilježje – bogatu, podjednako poetsku koliko i misaonu perspektivu znanih ali i neuobičajenih motiva – Trvrtkovog i Ibrahim-pašinog Počitelja, mostarskog Starog mosta i na njemu Potkujundžiluka, sutona grada Blagaja, snovitih panorama uokvirenih cedrovima ili zelenog raja Malog Polja, smaragdnih odsjaja rječica Bune i Bunice u njihovom mitskom kontekstu.

Halil slika najčešće u akriliku, kombiniranom tehnikom i kolažom.

Dvadesetak prizora iz Humske zemlje mladog umjetnika Halila Salčina, s vedutama uskovitlana sudara zbiljnih obrisa i prozračne imaginacije – otvaraju nam svijet prizora koji

---

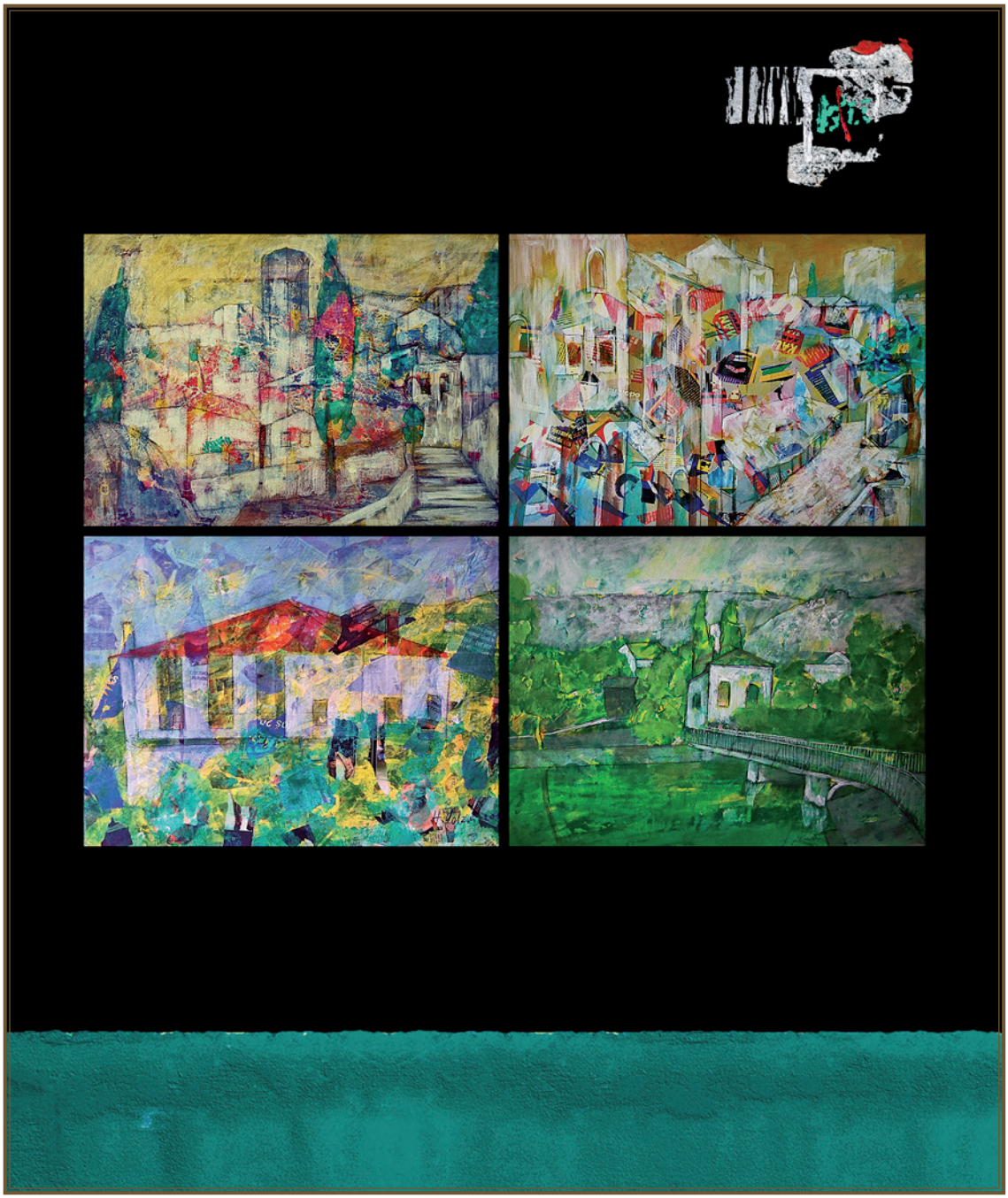
♦149 Izložba Halila Salčina u varaždinskom *Muzeju anđela*, od 12. do 16. 11. 2014.

nesporno nose visoku svijest o sebi, o historiji, pa bi bilo prikladno označiti te slike trostranim semantičkim obilježjem *priča – značenje – diktat jezgra*.

Šta bi bili prizori iz legendi ili obojeni legendom, kakvi su oni (duhovni) iz drevnog Blagaja, ili Počitelja, ili Mostara i Stoca – zakriti zastorima kroz koje se naziru nestvarni obrisi nedovršene priče o ljepoti i tragediji, ili epske vedute sa stolačkog Hrguda, s tvrđama Hercega Stjepana u koje nema ni ulaza ni izlaza, a pristupa im se iz nekih nevidljivih podzemnih ili zračnih, nebeskih pravaca... što bi bili ti prozori – osim onog što jesu: naše poetsko, kozmičko mjesta zavičaja, u kojem su ljudi braća, kojim teku božanske vode, i nad kojim je nebo s milijun zvijezda i naših dramatičnih sudbina...

Halil Salčin je slikar u snažnom razvoju. Njegova poetska imaginacija koja čini prozračnim njegove baštinjene gradove u Humskoj zemlji, pretvara ih u lirske pjesme baladičnog tona i baladične ispovijedi.

Mostar / Varaždin, studenog 2014.

Halil Salčin** – Počitelj, Potkujundžiluk, Džabića kula, Stolac.* (Preuseto iz Ibrahim Kajan, ***My blogs, od 19.11.2014.)

Merima Ivković – Niti slika pejzaže niti je zanima arhitektura – jer ona nije epska, nego lirska pjesnikinja palete kojoj središnje jezgro diktira svijet u simbolima i metaforama.

DVIJE MERIMINE IZLOŽBE

Svijet koji nije trpio 'druge' – slike Merime Ivković[♦150]

Zove se Merima Ivković i prvi se put predstavlja rodnom gradu onim što je, u zanosu nadahnuća, donijela kao nepobitno vlasništo – svoje slike pod zajedničkim nazivom „Začudni pejzažI" – i sada ih pridodaje bogatoj riznici mostarskog duha u kojoj ničije mjesto nije zauzeto.

Stavljajući svoje oslikane vizije pred nas, Merima Ivković je snažano objavila svijetu svoj talenat koji zna što hoće i kamo ide! Taj buknuli talenat je jasne kultiviranosti i jezuitske višeznačnosti. Na ovim platnima promišljeni se idejni koncept realizira cijelim nizom slika, zaokruženim ciklusom – gotovo dramskom, likovnom rapsodijom koja je mogla nastati samo *nakon* ljudskog užasa i nakon ljudskog krika! Slike su kreirane u sleđenoj tišini nastaloj poslije potopa...

Slike koje vidite nazivaju, s nekim svojim razlozima, ***Začudnim pejzažima***. Zapravo, mislim da griješe oni koji govore da su ***pejzaži*** (i to začudni!) tema ovih slika, i da je ***kuća*** njezin glavni motiv – Merima Ivković niti slika pejzaže niti je zanima arhitektura – jer ona nije epska, nego lirska pjesnikinja palete kojoj središnje jezgro diktira svijet u simbolima i metaforama. Njezina konstrukcija svijeta nije mitska nego semantička. Nema tu puno priče, ali ima puno značenja.

Merimina tema je, kako je ja čitam, ***masovno ubistvo i masovno progonstvo ljudi:*** to je tako bjelodano jer o tome govori ispražnjen i očišćen prostor – čovjek ne živi, nije prisutan, u idejnom prostoru autoričine slike a vrlo dobro znademo da je bio, da je bio samo nekoliko trenutaka prije nego je „viđena" lebdeća vizija između zapamćene stvarnosti i neba imaginacije! Izbor tehnika i stilskog oblikovanja diktirala je tema ispražnjenog svijeta o kojem svjedoče tamne rane i nevidljiva krv kućnih ljuštura, pa su koncepti ideja zatrpavani tamnim nijansama

---

♦150 Izložba Merime Ivković ***Začudni pejzaži*** u povodu 25. novembra – Dana državnosti BiH, pod pokroviteljstvom Muzeja Hercegovine, Centar za kulturu, Mostar, 26. XI. 2013.

ulja ili akrilika, u sivim tonovima neba i mračne zemlje, ulomcima ostruganih smeđih, žutih ili zelenkastih zidova, sa šupljim mrežama poludjelih i odbjeglih krovova. Na nekim motivima kuća, forma je probijena pa se slikarski sadržaj očituje, u ***fragmenut***, kao posuđenica informela (barem u značenju gubljenja forme), ali u svakom slučaju po dvojakom znaku postmoderne: doslovnom cijepanju slikarske podloge i doslovnim ugrađivanjem „neslikarskih" materijala (primjerice riječnog pijeska, tekstilnih krpica, fragmenata ...) – ali i dalje zadržavajući svoju ikoničnost, bez obzira govorili mi o njezinoj semantičkoj ili površinskoj ravni.

Mi se nalazimo ispred arhipelaga vizija ispražnjenih ljudskih staništa s prve linije koja je dijelila svijet na Dobro i Zlo, na Život i Smrt. Zašto to ne reći ovim riječima, a ne nekim drugim kojim bismo pritajili bol i žestinu emocije bez koje u umjetnosti, ipak, nema ništa!

Motiv kuće se višestruko očituje, nerijetko zasjenjenim zidom, ili ulaznom stranom kuće s vratima od lelujave mrežice, ili šupljinom koja su nekoć bila vrata i redovito s jedinim jedinim prozorom. Te kuće šalju snažne valove emocija!

Šta je kuća? Kuća je sklonište i utočište našeg bića. Kuća kao dom u kojem živi čovjek, onaj koji se realizira u jeziku – pokrov je Heideggerove kuća bića: ovdje je, poput jasnog simbola razorenog, destruiranog, dislociranog, postiđenog, protjeranog ili uništenog čovjekova bitka. Ove, Merimine kuće, pune su simbola propasti kulturnog i civilizacijskog vremena – hrane proždrljivog Kiklopa pred kojim se ne može ostati ravnodušan.

Za prigodnu zgodu – uz veliku čestitku – Merimi sretan put u vrijeme koje će biti sretnije od ovoga vremena...

Vizuelni oblici kulture sjećanja Merime Ivković[♦151]

1.

Da nismo dobili pozivnicu na otvaranje izložbe, nego samo pročitali na plakatu na vratima galerije, odazvali bismo se. Ko se ne bi odazvao pozivnici na kojoj piše da je izložba *Sjene zaboravljenih predaka* Merime Ivković – a da istodobno ne osjeti neku intimnu slutnju i drhtaj srca! Uznemirio nas je slućeni, višeznačni sadržaj naslova. Š*ta ja i ti znamo o svojim*

[♦151] Merima Ivković. ***Sjene zaboravljenih predaka***, Muzej Sarajevo 1879 – 1918., Sarajevo, 28. 9. – 15. 10. 2021.

precima? Riječ je o onim našim precima iz zarobljene i od nas cijelo stoljeće udaljene i otuđene historijske analize. Oni koji su je poznavali ili u njoj sudjelovali, davno su umrli.

Tako je – slutnjom, zbunjenošću i znatiželjom – započeo taj susret autorice, promotora, novinara i publike u Muzeju *Sarajevo 1879-1918*. Muzej je na uglu Ulice Zelene beretke i Obale Kulina bana, tačno preko puta *Mosta* s kojeg je Gavrilo Princip upucao prijestolonasljednika Austro-Ugarske monarhije nadvojvodu Franza Ferdinanda Habsburškog. Boležljivi mladić je izvršilac *terorističkog čina,*[♦152] pripadnik „revolucionarnog" udruženja „Mlada Bosna", što je ideološki tijesno prianjala na Apisovu tajnu i zlokobnu udrugu dvojnog imena – *Crna ruka* / *Ujedinjenje ili smrt*. Smisao njihova postojanja je bio *ostvarenje neostvarivog* – „povratak srpske Bosne majci Srbiji". Tako je planuo Veliki ili Prvi svjetski rat.

2.

U tom, netom iscrtanom topografskom, historijski i idejnom tlocrtu, na kraju mjeseca rujna 2021., nakon nejubilarne *sto i sedme* godine od *onog* pucnja – Merima Ivković nas je suočila s jednom istinskom tajnom nastalom iz okrutnog zaborava. Izradila je ciklus *umjetničkih instalacija*, trodimenzionalnih, svjetlećih predmeta od prozirnih akrilnih ploča pleksiglasa. Imenom ciklusa naslovila je svoju novu konceptualnu izložbu, nimalo slučajno, posuđenim naslovom ukrajinskog filma *Sjene zaboravljenih predaka,* sovjetskog redatelja Sergeja Parajanova. Film je temeljen na prozi ukrajinskog pisca Myhaila Kocjubynskog, snimljena godine 1964., na *guculskom dijalektu* ukrajinskog jezika. Filmska naracija obiluje *etnografskim detaljima*, *arhajskim običajima, paganskim i kršćanskim simbolima*. Dramsku strukturu formira ljubavna priča shakespearovski tragičnog ishoda. U dominaciji sovjetske kulturne i političke prakse, koja je kulture potčinjenih naroda marginalizirala i nametala društveni i politički model, bila je teška uvreda da film nije sinhroniziran na

---

[♦152] U „jugoslavenskoj historiografiji" atentat koji je izvršio srpski nacionalist Gavrilo Princip, različito se definirao, kao „patriotski" i „kao teroristički". Prvi put sam susreo da se u javnom opticaju atentatu G. Principa daje teroristička atribucija, u Dnevniku Enesa Čengića S Krležom iz dana u dan, u knjizi 1, ***Balade o životu koji teče*** (1956-1975), Globus, Zagreb, 1983.

ruski jezik, da afirmira jedan od ukrajinskih dijalekata i da se pozitivno odnosi prema „arhiviranim obrascima kulture sjećanja“.

Merima Ivković – Iz ciklusa *Kuća - Ograničenje i kosmos.*

3.

U toj paraleli, Merima je konstruirala svoje viđenje post-austrourgarskog konstrukta obezličenja i progona identitetskih obilježja bošnjačkog naroda. U okviru te tuđinske, ocvale imperije, da paradoks bude neuobičajniji i veći, Bošnjaci su doživjeli vrlo buran razvoj i snažnu afirmaciju – priznanje bosanskog jezika, antologiziranje usmenog stvaralaštva, uređenje vjerske strukture i političke autonomije sa „svojom“ bh. Zemaljskom vladom, osnivanje muzeja, europeizaciju školstva, prosvjete, javnog zdravstva, razvoj arhitekture i graditeljstva, itd.). Sudjelovanjem u Prvom svjetskom ratu – doživjeli su u toj općoj klaonici krajnju istancu onog hamletovskog *biti ili ne biti*, pa su se vinuli u neslućene sfere, gotovo zaboravljenog junačkog ponosa iz kolektivnog sjećanja na primjere Alije Đerzeleza, Mustajbega Ličkog, Muje i Halila Hrnjice i drugih,, zalazeći u novu *epsku slavu* i *duhovnu gloriju* oživjelih i zadivljujućih najnovijih prizora „preslikanog“ antičkog herojstva... bosanskih junaka okićenih državnim počastima i urešenim umjetničkim djelima u muzici (svečanog marša: *Die Bosniaken kommen,*[♦153] u

[♦153] ***Die Bosniaken kommen*** komponirao je Edvard Wagnes (Graz, 1863. – Bad Gams, 1936.), vođa orkestra 2. bosanskohercegovačkog puka u Grazu, ubrzo je postala muzičkim obilježjem svih bh. jedinica.

skulptorskoj i memorijalnoj plastici: memorijalna skulptura *Umirući lav,*[♦154] spomenik u čast 4. bošnjačkoj regimenti u Logu pod Mangratom na istočnom obronku Rombona – u granite isklesani carski strijelac i bošnjački infanterist s fesom, praškog kipara Ladislava Kofraneka.[♦155] Spomenimo i da je na istoj lokaciji i džamija izgrađena za bošnjačke vojnike islamske vjere. U Austriji se održavaju prijateljski godišnji skupovi na bošnjačkim grobljima s vojnim predstavnicima Austrije, te obnavlja sjećanje na junaštvo vojnika iz Bosne iz Hercegovine.[♦156]

Nakon 1918., nakon separiranja pravoslavnih i katoličkih Bošnjaka i njihova prianjanja hrvatskom i srpskom nacionalnom kontekstu, muslimanski Bošnjaci u uspostavljenoj prvoj i dugo vremena u drugoj Jugoslaviji, administrativnim su silama izlagani brutalnoj asimilaciji (kroz tzv. opredjeljivanju za nacionalno hrvatstvo ili srpstvo), te programiranom zaboravu temeljnih identitetskih obilježbi svoga naciponalnog postojanja. Bosanski jezik je preimenovan u srpski ili hrvatski ili srpsko-hrvatski, književnost je mogla biti hrvatska i srpska, kasnije i bosanskoherceovačka itd. Nije onda čudna ona krilatica zabilježena rukom Roberta J. Donia da se su „Bošnjaci (muslimani), puškama dočekali Austriju, a ispratili suzama".[♦157]

Merima Ivković možda je prva progovorila o tome jezikom medija vizuelne umjetnine, zadirući u samu jezgru problema – istodobno i ispovijednim i apelativnim narativom.

4.

Kako instalacije Merime Ivković isijavaju svoja značenja? Zbirka Meriminih „kutija u kojima spavaju sjene" su identičnih konstrukcija. Riječ je o kutiji od prozirnog pleksiglasa s „krovom na dvije vode i potkrovljem ispod njega".

[♦154] ***Umirući lav***, kipara Josipa Urbana (Ljubljana, 1877. – Beč, 1942.), na sarajevskom multikonfesionalnom vojnom groblju *Lav*, namijenjenog za sjećanje na herojstvo poginulih Bošnjaka islamske, pravoslavne i katoličke vjere.

[♦155] Ladislav Kofranek, skulptor (Prag, 1880. – Prag, 1954.).

[♦156] Osobno sam se redovito odazivao (od 1996. do 2001.) austrijskim pozivima na svečane skupove koje se održava svake godine u Vojarni u Grazu i na Bošnjačkom groblju u Lebringu kod Graza

[♦157] Citarano po sjećanju (Robert Donia u svojoj knjizi ***Islam pod dvoglavim orlom. Muslimani Bosne i Hercvegovine 1879 – 1918***. Drugo, popravljeno izdanje, Univerzitet Press, Sarajevo, 2020.).

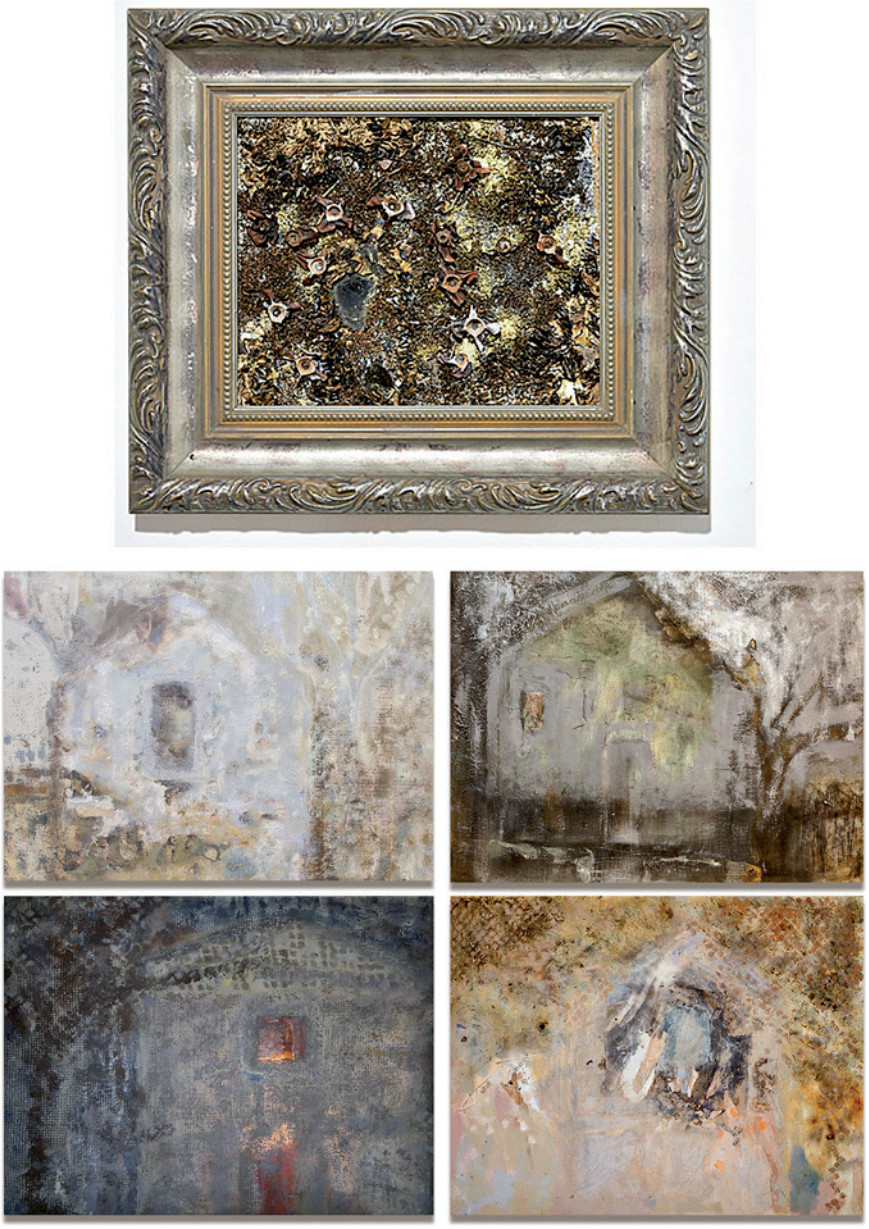
Kroz „providne zidove“ unutrašnjost je zaklonjena muklom svjetlošću, svjetlosnom maglom ili dimom. Slutimo da postoji izvor svjetlosti tog zarobljenog, nepoznatog i zaboravljenog svijeta u nekom gorkom, ratnom suncu. U kućicama „žive nepokretne sjene“. Po siluetama i pozicijama u kojima se javljaju, znademo da su to vojnici. Iz sjenki bi se dao rekonstruirati i predmetni i događajni svijet: dijelovi odore, puška o ramenu, visoka puščana cijev i bajunet utaknut u njezin vrh. Zatim: scene ratnog rasapa, ljudi i životinja s ruba pameti – psihotičnih , fantazmagoričnih, zlih signala koje je mučno pročitati. Unutarnji prostor jedne je kuće zasigurno izrezan i izdvojen pakao eksplozije; to je prizor, s nebom i ozemljem skrivenim dimnom zavjesom, kao tutnji iz arhivskog filma koji nije poznavao postojanja tona! Magla, dim, sfumato kroz koje dopire tek toliko svjetla da se nasluti prisutnost nekoga ili nečega, sugerira egzistencijalnu dramu preoblikovanu u poetsku zagonetku, čiji sirenski zov zahvaća naše ugroženo biće.

5.

Zapravo šta simboliziraju Merimine instalacije? Kuće ili tabut, dom ili samrtni sanduk? Kuću bića ili onostrani kuću, u *berzahu*, kuću zagrobnog života koji će trajati sve do Sudnjeg dana i ponovnog proživljenja?

Značenja se ne zakrivaju u guste metafore i nejasne simbole, nego ih autorica, kao takve, zahvaća iz stvarnosti, iz zbilje i unosi u svijet svoje imaginacije. To su one metafore, koje u tekstovima prepoznajemo i nerijetko nazvamo leksikalnim metaforama.

Metaforični govor predmeta, slike, svjetla i sjenke, slutnje i potrage – uporniji su i trajniji od čovjekovih. Zato se ljudi njim i služe, osobito najsenzibilniji, umjetnici britke misli i jasne percepcije budućnosti. Po tome se odlikama u likovnom svijetu Bosne i Hercegovine, čini mi se, posebno izdvaja vizualna umjetnica Merima Ivković, prije svega svojim uljima, akrilicima, umjetničkim instalacijama i objavljenim esejima.

Merima Ivković – Iz ciklusa *Kuća - Ograničenje i kosmos.*

BIBLIOGRAFIJA RADOVA

I. Teme, skupovi

• ***Političke preobrazbe i procesi – književne procedure i oblici***.Izlaganje na Naučnom skupu Bosanskohercegovački gradovi u prosecu političke modernizacije 1850. – 1950., Organizator: Muzej Hercegovine, Mostar, 16.. IX. 2011. – *Zbornik radova Bosanskohercegovački gradoivi u procesu političke modernizacije 1850. – 1950*, Muzej Hercegovine / University press, Mostar / Sarajevo, 2013., str. 49-58.

• ***Mostarska književna baština – u mostarskom Muzeju Hercegovine***. Izlaganje na Naučnom skupu 60 godina Muzeja Hercegovine u Mostaru, 10. januara 2010. *Zbornik radova sa Naučnog skupa 60 godina Muzeja Hercegovine u Mostaru*, Muzej Hercegovne, 2010., str. 83-90

• ***Biser, na pragu stote godišnjice***. Predgovor reprint izdanju lista Biser, Muzej Hercegovione, Mostar, 2011.

Književni oblici i književne reference u Hasandedićevu historiografskom tekstu. Izlaganje na Okruglum stolu Muftijstva mostarskog: Život i djelo Hivzije Hasandedića, 1. 7. 2010. *Zbornik radova Život i djelo Hivzije Hasandedića*, Islamski kulturni centar, Mostar, 2011., str. 174-189.

• ***Dr. Smail Balić i Bosanski pogledi***. Izlaganje na Naučnom slupu *Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istzraživanja u Hercegovini*, Mostar, 11. i 12. 12. . 2015.. *Zbornik radova sa Naučnog skupa Hercegovački naučnici / znanstvenici i tradicija istraživanja u Hercegovini,* Izdavač : Federalno ministarstvo obrazovanja / prosvjete i nauke / znanosti, Mostar, 2016., str.381-393.

• ***Rešad Kadić i njegov svijet izgubljenog sklada***. Izlaganje na *Naučnom skupu Književno djelo Rešada Kadića*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 8. 12. 2012. *Zbornik radova s Naučnog skupa Književno djelo Rešada Kadića*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2013.

• ***Palestina Murata Šuvalića***. Izlaganje na Okruglom stolu o stotoj obljetnici rođenja Murata Šuvalića, Bosanska Krupa, 20. 12- 1997. *Behar* (Zagreb), god. VII, 1998., br. 36, str. 12-13 ; *Gospodari i sluge tinte*, Planjax, Tešanj, 2005., str. 183-185.

• ***Glas odsudnog svjedoka***. 'Drugi' u tekstu bošnjačkog pjesnika. *Slovo Gorčina*, godišnjak, br. 38, Stolac, 2006., str. 163-166.

• ***Djetinjstvo i sjećanje – Dječje proze Kemala Mahmutefendića***. Izlaganje na *Naučnom skupu o književnom djelu Kemala Mahmutefendića*, Tešanj, 18- 12. 2010. *Zbornik radova Pjesnik u bjekstvu – Naučni skup o književnom djelu Kemala Mahmutefendića*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2011., str. 110-117.

II. Knjige, približavanja

• ***Božji poslanik, nadahnuće svakom naraštaju***. Predgovor, u : A. Hifzi Bjelevac: *Muhammed a.s.*, Kaj, Zagreb, 1995., str. 7-9.

• ***Sari Saltuk, historija bez obala***. Pogovor, u : Senad Mičijević: *Sari Saltuk*. *Historija i mit*, Fondacija Baština duhovnosti, Mostar, 1435 / 2014.

• ***Morići u svjetlu novog istraživanja***. Đenana Buturović: *Morići – od stvarnosti do usmene predaje*. Biblioteka Kulturno nasljeđe, Svjetlost, Sarajevo, 1983. Oko (Zagreb), 21. VI. – 5. VII. 984., str. 32, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knj. VI, Alef, Sarajevo, 1998, str. 477-479.

• ***Pjesme u horizontu povijesti***. Munib Maglajlić: *Od zbilje do pjesme*, Glas, Banja Luka, 1983. Oko (Zagreb), br. 324, str. 20, 16-30. Kolovoza 1984.

• ***Mudrosti u 'orahovim ljuskama'***. Amir Sijamhodžić: *Krajiške izreke. Nemoj pa se ne boj*. BZK Preporod, Bužim. 2017. Recenzija rukopisa.

• ***Jezikom protiv zla***. Nusret Idrizović: *Kolo tajnih znakova*. Globus, Zagreb, 1987. Oko, br. 421, 2-16. VI. 1988.

• ***Göteborg, tamna zbirka***. Meho Baraković: *Göteborg ili ko bi rekao da je to moguće*. Broarna Mostovi kulturförening, Göteborg, 2007. Život, br. (?), Sarajevo, 2008. Ibrahim Kajan: Göteborg, tamna zbirka (broarna-mostovi.se)

• ***Predvečerje Seada Korajića***. Sead Korajić: *Predvejerje*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2008. Recenzija rukopisa.

• ***Ljubavna pjesma domovini***. Velimir Milošević: *Ovo je Balkan draga*. Gariwo, Sarajevo, 2014. Život, god. XII, br. 5-6, 2014., str. 134-136.

• ***Pjesništvo svjetlosti i žudnje***. Pogovor, u : Boris Jovanović Kastel : Beskopnik. Samoizdat. Podgorica, 2015.

• ***Knjiga iznenađenja, cjelovita i čitka***. Pogovor, u: Gradimir Gojer : Šekspirov sonet u Trapistima, Gariwo, Sarajevo, 2015., str. 102-105.

• ***Oko arhetipske matrice***. Grozdana Olujić: *Nebeska reka i druge bajke*, Mladost, Zagreb, 1984., Oko, br. 337, str. 24,, 28. II. 1985.

• ***Ravnoteža sa svijetom***. Pavao Pavličić: *Zeleni tigar*, Znanje, Zagreb, 1986. Oko, god. XV, br. 401, 30, VII. - 13. VIII, 1987.

• ***Otvoreni svijet, ponovljena budućnost.*** Pogovor, u : Muhidin Šarić; Cvrkutanka iz sehare. Bosanska riječ, Tuzla, 2016, str. 137-140.

• ***Između plača i smijeha***.Predgovor, u: Šimo Ešić: *Sličice iz Bad Wildungena*. Bosanska riječ, Tuzla, 2017. (na bosanskom jeziku) i : *Als die keine Namen Hatten, Skizzen aus Bad Wildungen*. Verlag Expeditionen, prevela na njemački Emina Čabarabdić Kamber, str. 6-7.

III. Historijsko, memorirano

• ***Otkriće historije mostarske mikrostrukture***. Recenzija teksta, u: Ahmet Kurt: *Mahala Carina u Mostaru / Historija i razvoj*. Dobra knjiga, Sarajevo, 2021., str. 461-468; Stav, od 30. 4. 2021, str. 80-83.

• ***Kad je Mostar trebao biti Srebrenica***. Seid Smajkić: *Mostarsko muftijstvo od 1992.do 2012. godine – Značaj Islamske zajednice u odbrani Bošnjaka i države BiH*. El Kalem, Sarajevo, 2015. Izlaganje na promociji održanoj u Studentskom hotelu u Mostaru, 28. 12. 2021. godine.

• ***Recenzija knjige…*** (***Crnokošuljaška potjera za Milanom Jovičićem po Mostaru***). Pogovor, u: Milan Jovičić: *Prognanik u svome gradu*. Centar za mir i multietničku saradnju Mostar, 2016., str. 273-277.

• ***Knjiga velike etičnosti i kultiviranosti***. Predgovor, u: Gradimir Gojer: *Preko plota III*, Gariwo, Sarajevo, 2023., str. 7-11.

IV. Likovnost

• ***Likovna panorama jednog sna***. Proslov na otvaranju 66. revijalne izložbe 2013., povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine, Collegium artisticum, Sarajevo, 22. XI. 2013. Oslobođenje, prilog KUN, 21. XI. 2013., str. 3.

• ***Milost ljepote, znak nade***. Zapis o slikama, proslov na otvaranju ižložbe Munira Vejzovića Preporoda i IZ Zagreb, 30. III. – 7. IV. 1992. Tekst kataloga: *Slike Munira Vejzovića*. Behar (Zagreb), god I, br. 1. 1992., str. 22.

• ***Kakvim vidim vidom***. Katalog o slikama izložbe Hasana Mehinovića. Izložba *U kuli gori srce u grču*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, u povodu Dana grada Tešnja, 10. 12. 2004.

• ***Ekstaza jednog putovanja***. *Grafičke mape Admira Mujkića*. Riječ na otvaranju izložbe, 16. XI. 2008., BKC, Zagreb, Ilica br. 44, Oslobođenje, 23. IX. 2010. ; Diogen pro kultura magazin, god. IV, br. 34, 2013.

• ***Pred 'Apokalipsom' Džeke Hodžića***, esej, u: '*Apokalipsa' u djelu Džeke Hodžića*, Planjaks, 2017., str. 102-104.

• ***Prizori iz Humske zemlje Halila Salčina***. Katalog izložbe u Muzeju anđela, Varaždin, 12-16. XI. 2014.

• ***Očuđeni svijet Ibrahima Novalića***. Esej, u: *Moj put*, katalog izložbe u Centru za kulturu Mostar, 2014.

• ***Potraga za ljepotom***. *Likovni svijet Maje Behmen Novalić*, Proslov na otvaranju izložbe u stolačkoj *Biblioteci Mak Dizdar*, 17. septembra 2021., Tekst je na portalu Bosnjaci.Net

• ***Dvije upamćene Merimine izložbe*** – (1) Katalog izložbe Začudni pejsaži - *Svijet koji nije trpio 'druge', priredio Muzej Hercegovine* u povodu 25. XI.2013. - Dana državnosti BiH, pod pokroviteljstvom Muzeja Hercegovine, Centar za kulturu, Mostar, 26. XI. 2013. / (2) Vizuelni oblici kulture sjećanja Merime Ivković; *Likovni zapis: Vizuelni oblici kulture sjećanja Merime Ivković,* Hercegovina,br.20, 2021. str. 229-232.

OD ISTOG PISCA

• *Arabija ljubavi*, pjesme, Veselin Masleša, Sarajevo, 1967.

• *Al-Sajab i kamena vaza*, zapisi, pjesme, Zajednica pisaca Tin, Zagreb, 1969.

• *Kuću dok nađeš, pjesme*, August Cesarec, Zagreb, 1978.

• *Žuta ptica*, pjesme za djecu, Svjetlost, Sarajevo, 1980., II. prošireno izdanje - Bosanska riječ, Wuppertal, 1993. III. izdanje - Sarajevo Publishing, 2007.

• *Ljubavni huhujek*, pjesme, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.

• *Muslimanski danak u krvi*, publicistika, KDBH Preporod, Zagreb, 1992.

• *Zavođenje Muslimana*, publicistika, Naklada: Smaila Kajan, Zagreb, 1992.

• *Ljubavi je malo*, pjesme, Kaj – Bosanska riječ, Zagreb – Wuppertal, 1994.

• *Pod beharom moje janje spava*, antologijska čitanka dječjeg bošnjačkog pjesništva, KDBH Preporod, Zagreb, 1996.

• *Bošnjak na Trgu Bana Jelačića*, uvodnici u časopisu Behar, KDBH Preporod, Zagreb, 1998.

• *Tragom Božjih poslanika*, Turski dnevnik, putopis, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 1999, II. prošireno izdanje - Islamski kulturni centar, Mostar, 2005., III. autorsko izdanje, Mostar, 2016.

• *Melek*, izabrane pjesme, u: 100 knjiga bošnjačke književnosti. Preporod, Sarajevo, 2002.

• *Druga bajka*, pjesme, Vrijeme, Zenica, 2002.

• *Smijeh koji je pobjegao*, pjesme za djecu, Bosanska riječ, Tuzla, 2003.

• *Katarina Kosača - posljednja večera*, drama, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2003.

• *Katarina kraljica bosanska*, roman, I. i II. izdanje - Bosanska riječ, Tuzla, 2004. i 2005., III. izdanje – Sabor bošnjačkih asocijacija SABAH, Zagreb, 2007., IV. prošireno i popravljeno izdanje - Zalihica, Sarajevo, 2007., V. izdanje – Hena.com, Zagreb, 2012., VI. autorsko izdanje, Mostar, 2015.

• *Sluge i gospodari tinte*, zapisi i kritike, Planjax, Tešanj, 2005.

• *Tešanj, stakleno prijestolje*, putopis, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2006.

• *Tragom bosanskih kraljeva*, putopisi, I izdanje - Bosanska riječ, Tuzla, 2007.; II. izdanje preinačenog naslova (Pogled u Bosnu po jednom domorocu), Sabor bošnjačkih asocijacija SABAH, Zagreb, 2008., III. izdanje (Pogled u Bosnu – Tragom bosanskih kraljeva), Dobra knjiga, Sarajevo, 2010., IV.autorsko, prošireno izdanje, Mostar, 2022.

- *Djedice, unučice, pričalice*, dječje priče, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- *Razvoj i oblici dječjeg bosanskohercegovačkog romana*, studija, Zalihica, Sarajevo, 2008.
- *Grad velike svjetlosti / Mostarske vedute*, Muzej Hercegovina / IC Štamparija, Mostar, 2014.
- *Put u Blagaj / Blagajske vedute*, autorsko izdanje, Mostar, 2016.
- *Journey to Blajag*, autorsko izdanje, Mostar, 2016.
- *Krici i šaputanja, putopisi*, Putopisi iz Humske zemlje. Bosanska riječ, Tuzla, 2018.
- *Historija grijeha i nasilja*, IC Štamparija, Mostar, 2019.
- *Nakon potopa*, pjesme, Shura publikacije, Opatija, 2021.

Nagrade, plakete, nominacije

- Nagrada "Antun Branko Šimić" za zbirku pjesama *Kuću dok nađeš*, Centar za kulturu Grada Zagreba, Zagreb, 1973.
- Nagrada Planjaxa za najbolju knjigu pjesama objavljenu u BiH 2002. za knjigu *Druga bajka*, Vrijeme, Zenica, 2002.
- Nagrada "Zlatno pero" za najbolji dramski tekst bh. autora izveden na 20. susretima pozorišta BiH u Brčkom 2003. za *Katarinu Kosaču*, u izvedbi Mostarskog pozorišta mladih, režija: Tanja Miletić-Oručević i Sead Đulić.
- Nominaciju za međunarodnu Nagradu "Mali princ" za zbirku dječjih pjesama *Osmijeh koji je pobjegao.*
- Nagrada za najbolji izvedeni dramski tekst na Festivalu bh. drame u Zenici 2005., za tekst *Katarina Kosača*, u izvođenju Sarajevskog ratnog teatra "SARTR" i režiji Gradimira Gojera.
- Povelja za izuzetan doprinos očuvanju i jačanju najboljih bosanskohercegovačkih i bošnjačkih vrijednosti u kanadskom društvu, Kongres Bošnjaka Sjeverne Amerike, ogranak Canada, Toronto, septembar 2014.
- Nominacija za Nagradu „Skender Kulenović" za životno djelo, Bosanski Petrovac, 2014.
- Nominacija knjige *Grad velike svjetlosti – Mostarske vedute* za Nagradu „Hasan Kaimija", juni 2016.
- Srebrena Planjaxova plaketa za najprodavaniju knjigu 2016., Tešanj, februar, 2017.
- Godišnja nagrada Bosanskog akademskog kruga "za poseban doprinos na polju njegovanja kulturno-historijskog naslijeđa bošnjačkog naroda i očuvanja cjelovitosti Bosne i Hercegovine", München, 16. April 2017.
- Plaketa „za zasluge i izuzetan doprinos u razvoju Univerziteta „Džemal Bijedić" u Mostar, te afirmaciju ugleda Univerziteta u zemlji i inostranstvu", 14. II. 2019.
- Plaketa Udruženja za kulturu – Nova svjetlost: KNS PERO, za doprinos bosanskohercegovačkoj književnosti, Sarajevo, 6. 8. 2022.
- Plaketa Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, na prijedlog v. d. predsjednice Upravnog odbora, dodjeljuje se – za afirmaciju ugleda Vijeća u zemlji i inostranstvu u kontekstu promicanja statutarnih programskih ciljeva (…) – Sarajevo, 22. decembra 2022. godine.